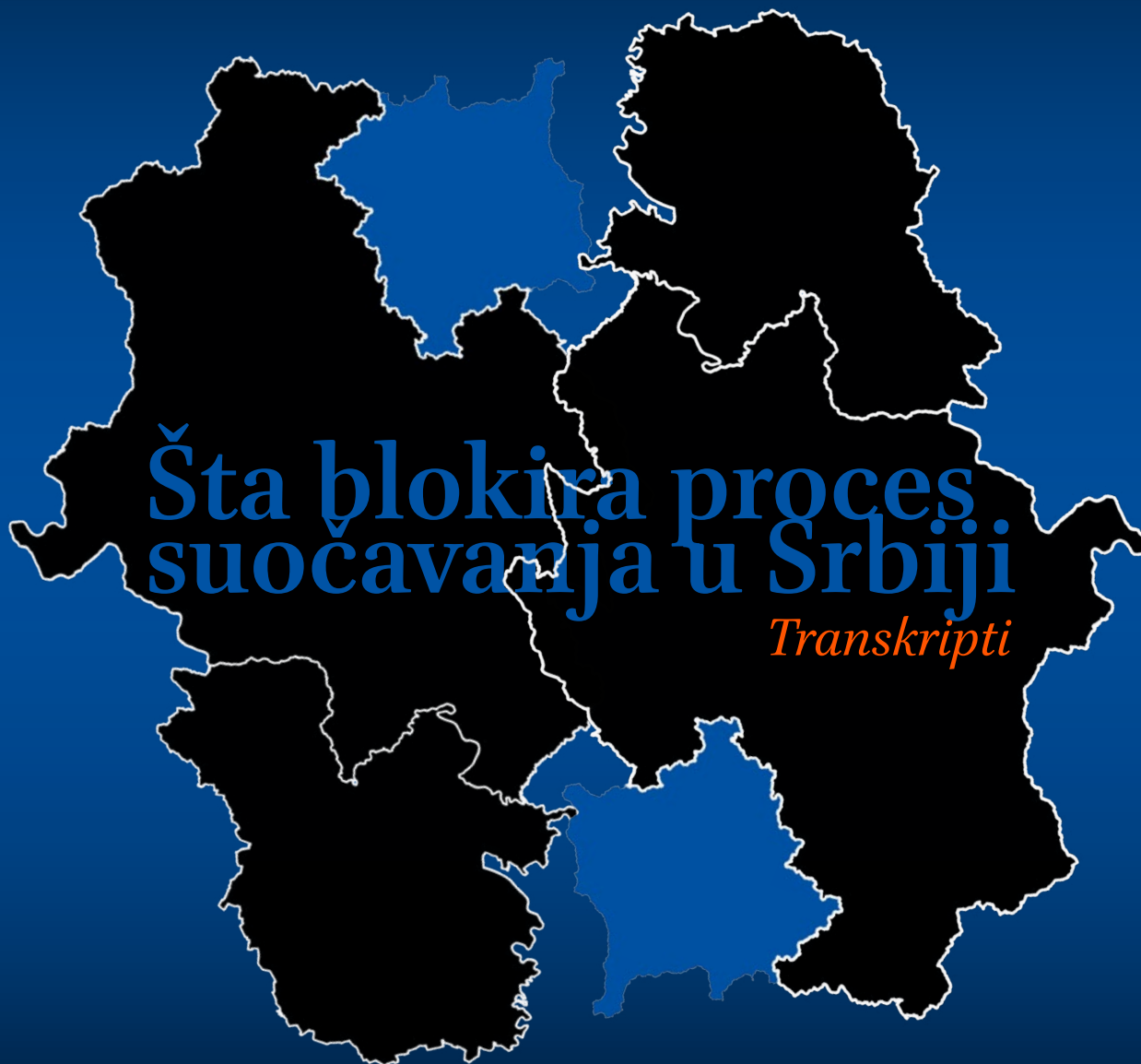

HELSINŠKI ODBOR ZA
LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
SVEDOČANSTVA BR. 40

Šta blokira proces suočavanja u Srbiji

Transkripti

Transkripti sa konferencija
ŠTA BLOKIRA PROCES SUOČAVANJA U SRBIJI
Biblioteka Svedočanstva, knjiga br. 40

Izdavač: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Za izdavača: Sonja Biserko

Beograd, 2020.

Oblikovanje i slog: Ivan Hrašovec

Sadržaj

PRVI OKRUGLI STO

Dominantan diskurs u interpretaciji nedavne prošlosti	.9
SONJA BISERKO – <i>Politička i moralna kriza</i>	10
OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ – <i>“Dobri nacionalizam”</i>	13
PAVEL DOMONJI –	
MIRKO ĐORĐEVIĆ – <i>Ideološki obrazac zamena za kulturni obrazac</i>	37
BILJANA KOVAČEVIĆ VUČO – <i>Proces suočavanja nije ni počeo</i>	41
SLOBODAN ANTONIĆ – <i>Neproductivne “igre” moći.</i>	44
ŽARKO KORAC – <i>Društva ne žele ovakvu debatu.</i>	48
SPOMENKA GRUJIČIĆ – <i>Ko želi tapiju nad istinom.</i>	55
DRAGAN PETROVIĆ – <i>Kako doći do konseozualnih indikatora.</i>	57
OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ – <i>Na kojim osnovama se zahteva integracija društva</i>	60
ANA MILJANIĆ – <i>Svi uspešni tranzicioni procesi bili su originalni</i>	62
ZORAN OSTOJIĆ – <i>Odlaganje ratne opcije za budućnost</i>	66
VESNA PEŠIĆ – <i>Kako izaći iz plićaka demokratije</i>	71
NENAD PROKIĆ – <i>Većini nije jasno da smo poraženi.</i>	78
GORDANA ČOMIĆ – <i>Suočavanja sa prošlošću nema bez suočavanja sa realnošću.</i>	83
[UČESNIK PANELA KOJI SE NIJE PREDSTAVIO] –	
<i>Povećanje demokratskog kapaciteta srpskog društva</i>	89
SLOBODAN ANTONIĆ – <i>Razumeti, ako ne i promeniti mišljenje.</i>	95
DISKUSIJA	98

DRUGI OKRUGLI STO – Nasleđe procesa Slobodanu Miloševiću. 100

I PANEL

SONJA BISERKO – *Svođenje istorijskog bilansa konflikta* 101
DISKUSIJA 106
SRĐA POPOVIĆ – *Ideološka instrumentalizacija prava.* 108
MIODRAG JANKOVIĆ – *Sve počelo u martu 1981.* 114
VLADIMIR TODORIĆ – *Suđenje čoveku, ili politici* 115
SRĐA POPOVIĆ – *Agresija je očigledna* 117

II PANEL

ANA MILJANIĆ – *Uvodne napomene* 119
OBRAD SAVIĆ – *Žrtve pripadaju čovečanstvu* 121
LATINKA PEROVIĆ – *Ne verujem u radikalne zaokrete srpske historiografije* 129
PROF. VOJIN DIMITRIJEVIĆ – *Sudski utvrđena činjenica ne može se negirati* 133
OBRAD SAVIĆ 135

PANEL O NOVINARIMA

IZABELA KISIĆ – *Model-matrica o izveštavanju o procesima u Hagu.* 136
MIRKO KLARIN – *Pokušaj Miloševićeve trostruke osvete* 138
BRANKICA STANKOVIĆ – *Prikrivanje zločina – problem ovog sistema.* 143

TREĆI OKRUGLI STO – Sandžak: posledice represivne politike države. . . 147

SONJA BISERKO – *Uvodne napomene* 149
PAVEL DOMONJI – *Sandžak: Posledice represivne politike* 151
SAMIHA KAČAR – *Raseljeni Sandžak brojniji od pravog* 155
MEHO OMERVIĆ – *Neki bi da formiraju "srpsku islamsku zajednicu"* 161
MILAN VUKOMANOVIĆ – *Međureligijski odnosi kvare međudržavne odnose* 164
MIRKO ĐORĐEVIĆ – *Država i verske zajednice – smetnje na vezama.* 170
ČEDOMIR ANTIĆ – *Država samo servis verskih zajednica* 173
MIROSLAV FILIPOVIĆ – *Čudovišni plan "potkovica"* 178
MEŠA SLEZOVIĆ – *Posledice represivne politike države.* 181
RAMIZ CRNIŠANIN. 186

ČETVRTI OKRUGLI STO

Odnosi Hrvatske i Srbije i pretpostavke za dobrosusedske odnose 190

SONJA BISERKO	191
LATINKA PEROVIĆ.	193
OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ – <i>Potruga za identitetom u “novoj” prošlosti</i>	198
MILAN SIMURDIĆ – <i>Bitnih pomaka ipak ima</i>	204
DIMITRIJE BOAROV – <i>Ekonomski odnosi Srbije i Hrvatske</i>	209
TOMISLAV ŽIGMANOV – <i>Ne postoji izgrađena manjinska politika</i>	214
LINO VELJAK – <i>Suočavanjem do delegitimiranja ekstremizma.</i>	222
PAVEL DOMONJI – <i>U međudržavne aranžmane uključiti manjine</i>	224
BILJANA KOVAČEVIĆ VUČO – <i>U čemu je konfuzija</i>	226
TOMISLAV ŽIGMANOV – <i>Postoji i balast prošlosti</i>	228

PETI OKRUGLI STO – Srbija i Kosovo 230

SONJA BISERKO – <i>Nova realnost</i>	231
BOŠKO JAKŠIĆ – <i>Imaju li budućnost odnosi Srba i Albanaca.</i>	233
DUŠAN JANJIĆ – <i>Najveći teret na srpskoj zajednici.</i>	237
DUŠKA ANASTASIJEVIĆ – <i>Nedostatak srpske elite nezavisne od Beograda.</i>	243
RADA TRAJKOVIĆ – <i>Zavisna nezavisnost</i>	248
DISKUSIJA	255

ŠESTI OKRUGLI STO – Alternativa kao unutrašnji neprijatelj 275

SONJA BISERKO – <i>Alternativa kao državni neprijatelj</i>	276
LATINKA PEROVIĆ, ISTORIČAR – <i>Konflikti su uvek rešavani nasilno</i>	278
OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ – <i>Prividni neprijatelji i “neprincipijelne koalicije”.</i>	284
OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR – <i>Alternativni kolektivni identitet</i>	289
DISKUSIJA	294

ZAŠTO OVA KNJIGA

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji od osnivanja dokumentuje i objavljuje izveštaje, radove, knjige i dokumentarne filmove sa željom da memoriše i zapiše sve što je bilo relevantno za razumevanje brutalnog raspada Jugoslavije i uloge srpske elite u tom procesu. Zbog toga je u fokusu istraživanje od početka kako političkih tako i intelektualnih, kulturnih, verskih i drugih elita, srpski nacionalizam od početka bio tema. Pre svega zato što je unutar njih postignut konsenzus koga je režim Slobodana Miloševića realizovao.

Već devedesetih godina prošlog veka koncept tranzicione pravde je uveliko postao model za sučavanje s prošlošću, pogotovo u tranzicionim zemljama. Taj koncept podrazumeva niz mehanizama koji bi trebalo da obezbede prevazilaženje prošlosti, uz postavljanje prvenstveno pravnog okvira koji bi obezbedio transformaciju u novi vrednosni sistem.

Helsinški odbor se u svom radu više skoncentrisao na definisanje društvenog, političkog, kulturnog i vrednosnog konteksta, kako bi se razumeo kulturni obrazac koji je doveo do izbora najradikalnije opcije. Jer, svaka situacija zahteva autentičan pristup. U tom smislu, osim brojnih publikacija, mesečnog časopisa Helsinška pove-lja, niza izveštaja i edukativnih programa za mlade, Helsinški odbor je organizovao i brojne okrugle stolove i panele koji su okupljali ljude različitih gledišta, a sve sa ciljem da se razume – zašto se Srbija krajem XX veka našla u ćorsokaku iz koga očigledno, teško izlazi.

Nemački istoričar Holm Sundhaussen smatra da se istorijska nauka nalazi usred snažnog preokreta. Ona više nije sredstvo u cilju stvaranja nacije i više ne služi glorifikovanju nacije. Ona je sredstvo za bolje razumevanje ljudi i njihovih socijalnih i kulturnih konteksta. Time je istorijska nauka postala neophodan deo “radionice budućnosti”.

Polazeći od pretpostavke da se procesi suočavanja s prošlošću odigravaju u krugovima vodećih elita, indikativna je nespremnost srpske elite, da intelektualno i praktično bude javni nosilac kulture sećanja, koja podrazumeva kritičku refleksiju nedavne prošlosti i, na taj način ustvari, sprečava stavljanje moderne srpske nacije. Posleratni intelektualni diskurs u Srbiji još uvek je fokusiran na ujedinjenje i oslobođenje svih Srba, što predstavlja realnu prepreku za njenu budućnost kao države, kao i za normalizaciju odnosa u regionu.

Političke elite uz svesrdnu podršku akademskih, nastoje da kontrolišu narative sećanja i njima manipulišu, monopolizujući i filtrirajući i istoriju i sećanje. Političko sećanje teži unifikaciji, homogenizaciji. Zvanična historiografija obezbeđuje legitimnost poretka adekvatnim uobličavanjem kolektivnog sećanja i njegovom proliferacijom.

Helsinški odbor polazi od toga da se ta činjenica ne može zanemarivati, jer su ti procesi tako snažni da bi mogli postati još opasniji, što se očituje i u procesu revizije istorije koji uzima sve šire dimenzije.

Fond za otvoreno društvo imao je sluha za stanoviše Helsinškog odbora i podržao je projekat "Otvaranje dijaloga o nedavnoj prošlosti unutar srbijanskog društva" (2006). U okviru projekta održano je šest okruglih stolova:

1. Šta blokira proces suočavanja u Srbiji
2. Nasleđe suđenja Slobodanu Miloševiću
3. Sandžak: posledice represivne politike države
4. Odnosi Hrvatske i Srbije i pretpostavke za dobrosusedske odnose
5. Srbija i Kosovo
6. Alternativa kao unutrašnji neprijatelj.

Ova publikacija se objavljuje gotovo 15 godina nakon što su pomenuti okrugli stolovi i konferencije održane, pre svega, zato što smatramo da je važan doprinos pokušajima koje je civilni sektor u Srbiji činio i čini da bi definisao kontekst i načine kako prevladati prošlost. Nažalost, ni nakon 20 godina od poslednjeg rata srpske elite su nespemne da intelektualno i praktično budu javni nosilac kulture sećanja s neophodnom kritičkom refleksijom prema nedavnoj prošlosti. A, bez kulture sećanja i neselektivnog pamćenja nema moderne nacije.

Sonja Biserko

Prvi okrugli sto

**DOMINANTAN DISKURS
U INTERPRETACIJI
NEDAVNE PROŠLOSTI**

Aeroklub, Beograd
6. decembar 2006.

SONJA BISERKO

Politička i moralna kriza

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji se odlučio za organizaciju ovog razgovora iz uverenja da je tema suočavanja ključna za moralnu obnovu, za redefinisane vrednosnog sistema i za normalizaciju Srbije.

Dijalog nije potreban da bi se javno nastavilo sa međusobnim optuživanjima, još manje da bi se međusobno izvinjavalo. Važan je za otvaranje prostora za argumentovanu diskusiju, za izlazak iz malih zabrana istomišljenika i za svođenje neutemeljenih, demagoških objašnjenja aktuelnih političkih zbivanja u prošlosti i sadašnjosti na najmanju meru.

Svesni smo da otvaranje pitanje odgovornosti za ratove i posebno za zločine počinjene tokom njih nije jednostavno, ali je isto tako izazov za svako društvo. To je naime, neminovno zbog toga što ne postoji drugi način da se iskorači iz varvarstva u istinsku demokratizaciju. koja se neće temeljiti na tzv. dobrom nacionalizmu koja je navodno, vrhunac demokratije na srpski način, jer spaja "iskreni" patriotizam, "opravdanu" desnicu, "ispravni" istorijski revizionizam, tzv. nacionalni liberalizam i slično, jer je to jednostavno nemoguće. Interpretacija nedavne prošlosti mora biti zasnovana na konkretnim, dokazanim činjenicama ma koliko one bile neprijatne. Takvo suočavanje istovremeno pokazuje i meru zrelosti srpskog društva i njegove spremnosti da prihvati aktuelne civilizacijske vrednosti.

Srbija se nalazi u takvoj političkoj i moralnoj krizi koju treba rešavati sa više imaginacije i više hrabrosti. Srbija je izgubila poverenje u samu sebe, otuda njena agresivnost. Njena elita je podeljena na fundamnetalnim pitanjima i u velikoj meri ne uživa poverenje javnosti, jer zbog odsustva legitimnosti i odgovornosti, pre svega, ona nije sposobna da rešava ključne probleme društva.

To ukazuje na potrebu promene nacionalne strategije. Ona bi bila važan podstrek za Srbiju. Potrebno je da se uspostavi "moralni minimum" koji bi omogućio Srbiji

da se konstituiše kao država, a isto tako i “normalizovao” suživot naroda na ovim prostorima. Taj minimum svakako obuhvata iskrenu saradnju sa Haškim tribunalom i tretiranje te institucije kao instrumenta koji treba da pomogne uspostavljanju moralne vertikale. Takođe i suđenja pred nacionalnim sudovima, što bi pokazalo da i unutar samog društva postoji snažna potreba da se napravi diskontinuitet sa prethodnom politikom.

Od naše nedavne prošlosti, i s tim u vezi od naše traume, možemo pobeći samo ukoliko tu prošlost RAZUMEMO. Znači, Miloševićovo nasleđe možemo prevladati samo ako se okrenemo licem prema njemu.

Međutim, otkrivanje istine o prošlosti ne iscrpljuje se utvrđivanjem istine na sudskim procesima. Jer, pravni pojam pravde nije moguće razdvojiti od istorijskog pojma pravde. Svako društvo mora da se brani od zločina, čak i onda kada je izvršen u ime tzv. nacionalog interesa. Miloševićovo sprovođenje nacionalnog prava u ime etničke pravde završilo je u zločinu i svaki pokušaj da se odbrani njegov projekat je neodrživ. Jer, međunarodno krivično pravo je izraz autorizovane opšte volje koja potire kriminalne avanuriste, poput Slobodana Miloševića ili Vojislava Šešelja.

Ovo govorim zbog toga što je na delu organizovana amnezija i generalni zaborav istorijske prošlosti. Reč je naime o njenoj reinterpetaciji čija je glavna negativna odlika promena odnosa prema antifašizmu. A, kad je reč o nedavnoj prošlosti, na delu je relativizacija i amnestija države. Neke činjenice iz nedavne prošlosti su utvrđene i kao takve se moraju tretirati i u našem javnom diskursu. Pokušaj da se u okvir suđenja *Škorpionima*, ili onima odgovornim za *Ovčaru* pokaže da je Srbija spremna za suočavanje, je samo pokušaj prikrivanja odgovornosti države. Taj pokušaj nema nikakvog smisla ako se iz njega isključi odgovornost elita i države.

Tokom proteklih godina otvarana su mnoga pitanja, posebno u jednom delu *civilnog* sektora, što je nailazilo na oštru kritiku *mainstream* elite. Smatramo da ipak treba voditi i ovako direktne razgovore. Pitanja koja zahtevaju ovakvu vrstu razgovara, prema našem uverenju, su sledeća:

1. Bliska prošlost. Zločini. Hag. Da li su ratovi koji su vođeni u neposrednoj prošlosti, zločini koji su počinjeni i suđenja u Hagu od značaja za budućnost Srbije? Ako nisu zašto nisu? Ako jesu, gde im je mesto u rangiranju ključnih pitanja za Srbiju i njenu budućnost?

2. “Levi” ekstremizam/NVO. Zašto je zahtev da se srpsko društvo suoči s neposrednom prošlošću “levi ekstremizam”? Zašto je, ne samo “opasnost” po srpsko društvo, već opasnost veća od one koja pretila od “desnog” ekstremizma koji priziva nove ratove u prvom “povoljnom” trenutku? Poput, na primer, Srpske radikalne stranke (SRS) i Socijalističke partije Srbije (SPS).

3. Nacionalizam. Da li je napad na srpski nacionalizam napad na srpski nacionalni identitet? Ako jeste – kako se objašnjava? Ako nije – otkuda dolazi ta interpretacija i identifikacija? Šta je “elementarni patriotizam” i kakve veze ima sa drugim nezavisnim državama, ili njenim delovima – na primer, Republikom Srpskom kao sastavnim delom suverene Bosne i Hercegovine?

4. Nacionalni interes. Šta je srpski “nacionalni interes”? Da li je to interes države Srbije, odnosno, svih njenih građana, ili je reč o interesu samo srpskog naroda?

5. Država/nacija. Šta znači zahtev da se uspostavi država/nacija? Šta u državi/naciji čini naciju? Gde je mesto nacionalnih manjina u državi/naciji, a gde mesto građana?

6. “Desni ekstremizam”/radikali. Da li je dovoljno da se stranke drže “demokratskih pravila igre”, bez obzira na njihova programska načela i političke zahteve, pa da budu izjednačene kao prihvatljiv partner? Da li “integracija radikala” sa svim njihovim političkim bagažom, može da bude jedan od ciljeva “razumne srpske politike”?

Pobrojana pitanja samo su neka od brojnih koja nam se svakodnevno postavljaju. Argumentovani odgovori na ta postavljena pitanja, možda bi mogli da kristališu raznorodne pozicije dela srpske intelektualne javnosti i da, čak i sa malim pomacima u razumevanju ili bez njih, jasnije označe sa kakvim intelektualnim potencijalom (bar u jednom njegovom malom delu) srpsko društvo uopšte raspolaže.

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ

“Dobri nacionalizam”

Razaranjem Jugoslavije i nastankom samostalne srpske države, kao i rušenjem rušenjem Miloševića koji je – sprovodeći to grubo – “kompromitovao” nacionalizam, u nacionalističkim političkim i intelektualnim krugovima stvoren je konsenzus oko stava da je nastupilo doba rehabilitacije ideologije i njenog spasavanja putem utemeljenja u samom identitetu društva. U tom cilju angažovane su velike intelektualne snage, kako bi se nacionalizam redefinisao i dobio “dobru” sadržinu. Uočeno je da je najlakši put do postavljenog cilja permutovanje uzroka i posledica, odnosno negiranje da je nacionalizam ideologija politike moći “u ime” nacije, već naprotiv, da predstavlja sâm njen identitet. Sasvim u skladu sa teorijskom neutemeljenošću ideologije, odnosno bez obaveze da se definišu pojmovi identiteta, zajednice, patrije, “nacionalnog interesa”..., stvoren je konsenzus oko bespogovorne definicije “dobrog” nacionalizma koji ne predstavlja ništa drugo do “elementarni patriotizam” na koji svaka zajednica ima pravo. Ovako široko postavljenom definicijom, bez davanja mesta prigovoru, stvoreno je od “dobrog” nacionalizma utočište za mnoge, ideološki samo prividno raznorodne pripadnike intelektualne i političke elite. Definišući sopstvenu poziciju kao glasnogovorništvo većinske “autentične” Srbije, predstavnici “dobrog” nacionalizma izdigli su sopstvenu intelektualnu poziciju na elitno mesto “narodnih” predstavnika, čiju neprikosnovenost određuje uverenje o opštoj podršci koja postoji danas, postojala je juče i, sigurni su, postojaće i 2026. godine. Podrazumevana “opšta” podrška i temelj u identitetu, izjednačili su “dobri” nacionalizam s “demokratijom”, a stapanje podrazumevanog “većinskog” mišljenja, “identiteta” i “demokratije”, dovelo je do uverenja da je ostao još samo jedan ideal koji treba ostvariti – “nacionalni konsenzus” o svim pitanjima.

Zagovornici “dobrog” nacionalizma veruju da ovakvom nacionalizmu=patriotizmu, samim tim što je “dobar”, nema šta da se prigovori. Oni samo ujedinjeno vole svoju

državu=naciju, pa je opravdano da u svom “konsenzusu” budu subjektivni, ako treba i na račun građana Srbije. Po njima, “dobri” nacionalizam je “gotovo prirodno sredstvo ubrzane modernizacije”, pa predstavlja vrhunac moguće srpske demokratije, spajajući “iskreni” patriotizam, “opravdanu” desnicu, “ispravni” istorijski revizionizam, “nacionalni” liberalizam, “evropski” antievropeizam. Jednom reči, “dobri” nacionalizam je, sasvim slučajno, uvek tamo gde je i aktuelna “legalistička” vladajuća struktura.

Uveren da je sam izraz autentične demokratije, jer “brine” za “nacionalne interese” i siguran da su svi koji te interese vide drugačije državni=nacionalni neprijatelji, “dobri” nacionalizam ne oseća potrebu da se udubljuje u analizu neposredne prošlosti, nasleđa, interesa i potreba građana. Imajući pred očima isključivo mitsku sliku o “saplemenicima”, teritorijama i pristrasno određenim neotuđivim “pravima”, prinuđen je da se stalno sudara sa realnošću, doživljavajući je kao produkt mržnje, nerazumevanja, zlih namera drugih. Identifikujući svoja ekskluzivna “prava” s “demokratijom”, u njihovoj odbrani priznaje i silu ako se podvede pod “demokratsku proceduru”. Zato “dobri” nacionalizam, iako nevoljno, i sam sve radi pod prisilom jačeg. Za njega je Hag “deveta rupa na svirali”, dok ga ne pritisnu da kaže suprotno. Za njega Kosovo postaje problem tek onda kada više ne može da se reši. Za njega su se zločini desili tek kada su i deca iz susedstva na televiziji videla njihovo izvršenje. Zato su za njega podjednako nedopustive politike i Miloševića koji je stalno govorio “ne, ne, ne” i Đinđića koji je govorio “da, da, naravno” i kao vrhunac demokratske mudrosti preporučuje da se ponekad kaže “da” a ponekad “ne”.¹ On pristaje na prisilu ne zato što su ga ubedili, već zato što veruje da je demokratija ono što kaže jači demokrata.

1 S. Antonić, Pouke malih uspeha, www.nspm.org.yu

Njegova svojstva su:

- uverenje da se Srbija mora “unormaliti” na “dobrom” nacionalizmu, kako bi sačuvala svoje “nacionalne interese”, bez potrebe da definiše šta su “nacionalni interesi” verujući da se oni podrazumevaju;
- uverenje da je demokratija moguća samo u državi=naciji oslobođenoj svih unutrašnjih raznorodnosti – kako “nelojalnih” manjina, tako i antinacionalističkih “misionara”;
- uverenje da je najveća kočnica demokratiji u naciji=državi sadržana u reči “suočavanje”;
- uverenje da je pitanje Kosova veliki problem prvenstveno zato što bi njegovo eventualno nepovoljno rešenje onemogućilo večitu vlast “dobrog” nacionalizma oličenog u aktuelnoj “legalističkoj” strukturi;
- uverenje da je vreme svakog “ekstremizma” prošlo, desnog (radikali) zato što kompromituje nacionalizam kao takav, i levog (NVO) zato što raskrinkava “dobri” nacionalizam kao takav;
- uverenje da se predstavnici desnog “ekstremizma” moraju spasti za srpsku demokratiju, jer su ipak nacionalisti pa nose podrazumevano znanje o “nacionalnim interesima” sa mogućnošću da i sami postanu “dobri” nacionalisti, dok se sa levim “ekstremizmom” koji je antinacionalistički, ne može nikako, jer odbacujući nacionalizam, odbacuje i “nacionalne interese”, odnosno, “znanje” ujedinjenih nacionalista.

Država=nacija kao “nacionalni interes”

Iako nikada ne definiše šta je “nacionalni interes”, po značaju koji “dobri” nacionalizam daje državi=naciji, može se samo naslutiti da je upravo ona, država identifikovana sa nacijom, to neizgovoreno vrhovno dobro. Priželjkujući “nacionalni konsenzus” o svim pitanjima, uveren je da je za takav ideal nužna nacionalna homogenost, odnosno, veruje da njega mogu da ostvare samo “saplemenici”. Uveren

je da “etnička raznorodnost” proizvodi unutrašnje raskole, zanemarujući činjenicu da oni podjednako nastaju i među “suplemenicima” istog imovinskog statusa. Ne postavlja pitanje koliko u savremenoj Srbiji ima stranaka nacionalističke orijentacije koje čine pripadnici iste nacije, a koje se ne mogu složiti gotovo ni po jednom demokratskom pitanju. Jedino oko čega se eventualno slažu, mada ni tu ne do kraja, je pitanje teritorija, svejedno, da li sopstvene države ili nekih susednih. I upravo na tom mestu, “dobri” nacionalizam upada u sopstvenu zamku i nemoćan da se opredeli između nacionalizma i patriotizma, preuzima na sebe nemoguću misiju – da ih izjednači sve se pozivajući na demokratiju. Istovremeno će tvrditi da je nemoguće uspostaviti demokratski poredak ako “država nije neupitna zajednica”, ali će sam osporiti “neupitnost” države kao zajednice, pa time i mogućnosti demokratije, zahtevom za njenim teritorijalnim proširivanjima, odnosno, sažimanjima, (kako mu kad odgovara) i samim tim promenom sadržine same “zajednice”. Jedina “neupitana zajednica” koju priznaje je “narod” kome “država” služi samo kao stalno promenljiv okvir, a “demokratija” samo kao verbalno pokriće za dokazivanje pravednosti svakog postavljenog zahteva.

Zato, praveći od teorije i demokratije oblandu u koju će smestiti i kojom će pokriti svoju analizu opasnosti po državu=naciju koja je sama po sebi demokratija, “dobri” nacionalizam će navesti da na nju razarajuće deluje svaka duboka društvena raznorodnost, primarno uočavajući dve velike razlike, u bogatstvu i “nacionalnu raznorodnost” koja “poprimi li političku narav, mrvli društvo tako što u njemu stvara tzv. ‘odsecajuće procepe’”. Iako “dobri” nacionalizam zna da ima mnogo primera rđavog učinka delovanja i prve i druge vrste raznorodnosti, primat ipak daje drugoj – nacionalnoj raznorodnosti. Praveći nategnute istorijske analogije, “dobri” nacionalizam koristi, na primer, poljski slučaj iz vremena *pre* Drugog svetskog rata kao najbliži “današnjem srpskom slučaju”, jer je u Poljskoj tada živelo 31,1 odsto pripadnika nacionalnih manjina koji su bili “dodatni izvor slabosti demokratskih ustanova i jedan od razloga klizanja poljskog društva ka autoritarizmu”. Iako konstatuje da

bi bilo preterano reći da je etnička raznorodnost bila odlučujući izvor sloma demokratskog poretka, ipak tvrdi da je ona “nesumnjivo” doprinosila “nepostojanosti parlamentarnih ustanova i njihovom zapadnju u teškoće”. U “istorijskim” analogijama, a bez istorijskog konteksta ide i dalje, pa poredi aktuelnu poljsku demokratiju s onom iz vremena posle Prvog svetskog rata (!) tvrdeći da je ovaj drugi pokušaj uvođenja demokratskog poretka znatno uspešniji, u čemu ima udela činjenica da je sadašnja Poljska oslobođena “briga oko narodnih manjina”, dodajući u napomeni da je “preseljavanjem stanovništva, u godinama nakon Drugog svetskog rata, njihov postotak sveden na samo dva odsto”. “Dobri” nacionalizam na sličan način uočava da su u bivšim socijalističkim društvima “najpostojanije” demokratije u zemljama “u kojima postoji prilično izražena narodna homogenost”. Iako primećuje da njihovi parlamenti donose “neobično nedemokratske uredbe, slabo prikrivajući duboku sklonost da se posve narodno homogenizuju”, ipak ima razumevanje za taj vid “demokratije” tvrdeći da je samo reč o “trzajima bića koje pokazuje da neko političko telo doživljava kao strano”.²

Kad se razume smisao “demokratije” koja u vizuri “dobrog” nacionalizma sadrži, s jedne strane, naciju kao homogeno, organsko “biće”, a sa druge, percepciju dela svojih građana, odnosno, manjine kao “strano telo”, onda postaje jasno zašto ni u Srbiji ne može da registruje postojanje građana. I kad su za Miloševića, i kad su protiv njega, i kad nisu “krivi” i kad su “nevini”, za “dobri” nacionalizam u Srbiji i oko nje živi samo narod kao jedinstveno “telo”. On se ljuti na teze o “kolektivnoj” odgovornosti, ali sam piše da su “Srbi” pokazali da “ne podržavaju Miloševića i njegovu nasilničku politiku” i pita se “zašto nas Zapad još uvek ne voli” i “zašto nas, Srbe, ne tretiraju kao Hrvate, Albance ili Bugare”. Kod “dobrog” nacionalizma nema ni primisli da su i za Miloševića i protiv njega bili građani Srbije, da su bombardovani svi građani Srbije, da su svi građani Srbije trpeli sankcije i inflaciju, da je radijacija “ostavljena”

2 S. Antonić, *Nacija u strujama prošlosti, ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Beograd, 2003, 160-162, 168.

svim građanima Srbije, da svi građani Srbije stoje u redovima pred ambasada, da sve građane Srbije popreko gledaju oni koji inače vole da popreko gledaju... “Dobar” nacionalizam to ne primećuje iz dva razloga. Prvi je u prisutnoj svesti da je za poraze srpskog društva (svih građana Srbije) odgovoran *srpski* nacionalizam koji je, budući većinski nacionalizam, onemogućio (i dalje onemogućava) uspostavljanje demokratskog društva. Zato “dobri” nacionalizam “brani” ono što niko ne napada, proizvodeći “žrtvu” od selektivno biranih građana Srbije i prećutno proglašavajući “ostale” nepostojećim, ili bar manje bitnim. Drugačije rečeno, kad treba braniti od nepočinstva, za njega ne postoji kolektiv, postoje samo odgovorni pojedinci. Ali, kad treba govoriti o pravima na državu i mogućnostima demokratije, onda ne postoje ni pojedinci, ni građani, postoji samo etnički određen kolektiv, odnosno, “biće” koje se proteže čak i na građane susednih država. Drugi razlog za svesno prećutkivanje postojanja “ostalih” proističe iz uverenja da bi Srbija samo bez njih, oslobođena etničkih “raznorodnosti”, mogla da postane priželjkivana “država=nacija”, odnosno, “postojana” demokratija.

Kako bi odbranio svaki nacionalizam, “dobri” nacionalizam vrši dve, i teorijski i praktično, nedopustive identifikacije. Svesno poistovećuje pojmove nacionalizam i patriotizam, kako bi pod parolom patriotskog zahteva za uspostavljanje demokratije u državi, slabo prikrio nacionalistički sadržaj “brige” za teritorije i “rod” ma gde on živeo. Isto tako svesno poistovećuje nacionalizam i nacionalni identitet, kako bi obezbedio dvostruku argumentaciju: najpre, kako bi svakoj kritici nacionalizma poturio da osporava sam nacionalni identitet, i drugo, kako bi stvorio argumente za odbranu nacionalističke ideologije koja nije ništa drugo do sam “identitet”. I tu postaje jasnije zašto je “dobri” nacionalizam, iako bi želeo da se predstavi kao “patriotizam”, uvek samo nacionalizam. Nije u stanju da odoli povremenim iskakanjima iz “patriotske” retorike, proglašavajući i sopstvenu *patriu* za maćehu delu druge države, Republici Srpskoj kao “pastorčetu srpske nacionalne politike”.³ “Dobri” nacionali-

3 S. Antić, Pouke malih uspeha, www.nspm.org.yu.

zam smatra da je stavljanje Kosova u preambulu Ustava Srbije legitimno s državnog teritorijalnog stanovišta, ali da je sa *etničkog stanovišta* bilo prihvatljivije tu staviti Republiku Srpsku. Pristrasnost kao neotuđivo “pravo” mu ne dozvoljava da vidi ikakvu kontradiktornost u sopstvenim istovremenim konstatacijama: s jedne strane, negativnim – da vođe manjina u Srbiji pokušavaju da stvore “zaokruženo i samodovoljno društvo unutar srpskog”, i sa druge strane, afirmativnim – da i u Srbiji i u Republici Srpskoj postoji čvrsta svest o “interesima nacije i države”.⁴ Drugim rečima, ono što je nedopustivo u nezavisnoj Srbiji, poželjno je u nezavisnoj Bosni i Hercegovini, ono što je smetnja demokratizaciji Srbije (“razjedinjavajuće” manjine), cilj je njegove politike u Bosni i Hercegovini.

Suočavanje

Najomraženija reč za “dobri” nacionalizam je “suočavanje”. I kad bi neko pokušao da je upotrebi u drugom kontekstu, a ne u smislu “suočavanja sa prošlošću”, bio bi odmah s netrpeljivošću prekunut, jer “dobri” nacionalizam odbija da se “suoči” generalno iz nekoliko razloga:

- zato što tu reč najčešće upotrebljavaju antinacionalistički levi “ekstremisti” iz NVO sektora što je dokaz da je u pitanju podvala i da će “suočavanje” biti na štetu “dobrog” nacionalizma;

- zato što, kad NVO traže “suočavanje” makar i sa činjenicom da je najnoviji Ustav nelegitimno donet, znači da “dobri” nacionalizam to mora po automatizmu da negira;

- zato što “dobri” nacionalizam neće da se “suoči”, jer unapred zna da nikakvo “suočavanje” nije njegov “nacionalni interes”.

Svaki zahtev za suočavanjem sa prošlošću “dobri” nacionalizam smatra “fantomom”, “fiksacijom” i “parapolitičkim” intelektualnim ratom. Veruje da je svaka kritika srpskog nacionalizma besmislena, jer je on ili “dobar” ili, ako je manje dobar,

4 S. Antić, Ne sme se dozvoliti još jedan nacionalni slom, www.nspm.org.yu.

onda je minoran. Još manje želi da raspravlja o Srebrenici i Vukovaru jer to znači “gubiti orijentaciju”, odnosno, napustiti utaban put kojim “dobri” nacionalizam ide, sve se pozivajući na istraživanja javnog mnjenja po kojima je u Srbiji “tzv. indeks nacionalizma najniži u ovom delu Evrope”.⁵

“Dobri” nacionalizam se nikada i ni sa čim ne “suočava”, samo “uočava” gde se krije prevara na njegov račun. Suočiti se sa Miloševićevom politikom za njega znači uočiti koliko je štete “nama” naneo, odnosno, dokazati da je Miloševićev režim bio “jednako nasilan” na Kosovu kao i u Vojvodini, i čitavoj Srbiji. Suočiti se sa obavezama prema Hagu za njega znači uočiti koliko ima optuženih po nacionalnoj strukturi na “našu” štetu. Suočiti se sa zločinom u Srebrenici znači uočiti koliko je tome prethodilo “naših” žrtava i eventualno “poslati poruku” akterima (čitaj: zločincima) da to nije lepo ponašanje, jer, kako kaže, “ne možemo u potpunosti da razumemo šta se desilo u Srebrenici, ako ne znamo ono što je tome prethodilo u Skelanima, Bratuncu ili Kravicama (sada, kao i pre 60 godina). Iznošenje ove istine ne podrazumeva da se zločin, pa i onaj koji je možda počinjen iz osvete, može pravdati. Šta više, to otvara prostor da njegovim akterima emitujemo ‘poruku’ da je zločin – zločin i kada je počinjen u ime ‘pravedne osvete’”.⁶ Vrhunac njegove spremnosti na “suočavanje” je priznanje da čak i “odbrambeni” nacionalizam, a takav je svaki nacionalizam iz vizure nacionalista, uključujući i one “dobre”, može da proizvede ponašanje koje nije odlika dobrog vaspitanja, ali za koje ipak ne sledi kazna – sledi eventualno opomena.

Postavlja se pitanje, zašto je “dobrom” nacionalizmu toliko mrsko svako “suočavanje” sa prošlošću, zašto i kad priznaje postojanje zločina, odbija da o njima dalje razgovara. Svako ozbiljno “suočavanje sa prošlošću” nužno bi vodilo “dobri” nacionalizam ka preispitivanju sopstvenih temeljnih postavki, a ovo ka negiranju njegove “dobre” sadržine. Zato je svaki njegov izlet u neposrednu prošlost parcijalan,

5 S. Antić, n.d. 88.

6 M. Vasović, *Danas*, 20.-21. 06. 2002.

na brzinu, bez zadržavanja i udublivanja. Prošlost je tu samo da se iz nje izvu-ku oni fragmenti koji će “dobrom” nacionalizmu poslužiti kao argumentacija za budućnost. Najbolji primer te površne selekcije prošlosti, “prošlosti” bez istorijskog konteksta, pokazaće kada razmatra problem Kosova.

Najkraće rečeno, “normalizacija” nacionalizma u njegovoj “dobroj” formi i “suo-čavanje sa prošlošću” su inkompatibilni zahtevi.

Kosovo

U argumentaciji “dobrog” nacionalizma mogu se prepoznati bar tri nivoa: prvi i najpovršniji je uvek emotivno-nacionalistički, drugi je teritorijalno-nacionalistički, a treći je racionalan i, samim tim onaj izvorni. Zato kad govori o Kosovu, najpre će reći da ostati bez Kosova “znači umesto srca u grudima nositi krvavu rupu”,⁷ zatim će reći da je sa teritorijalnog stanovišta Kosovo legitimno ušlo u novi Ustav Srbije, ali na trećem racionalnom nivou, upravo će “dobri” nacionalizam biti najveći zagovornik njegove podele. Prvi, emotivni nivo služi da legitimiše sam nacionalizam kao sastavni deo “identiteta”, drugi, teritorijalni nivo predstavlja atavizam “starog” tipa nacionalizma, od koga “dobri” ne može da se odvoji, jer im je osnova identična, a treći, racionalan nivo služi da “dobrom” nacionalizmu obezbedi budućnost. Drugim rečima, ideologija neodvojiva od identiteta, sa “svim” teritorijama u pozadini, postaje njegova jedina ostavština za budućnost. To što je gotovo nemoguće da sva tri nivoa budu i zadovoljena, nije nikakva prepreka da se istovremeno zastupaju. Zato podela Kosova s aspekta “dobrog” nacionalizma nije nikakva velikodušnost nesvojstvena onom drugom, “lošem” nacionalizmu, već je naprotiv, zahtev sasvim konzistentan ideji države=nacije, kao temelja “dobrog” nacionalizma. Po njemu, Kosovo treba odseći iz dva međusobno neodvojiva razloga – da bi se država=nacija oslobodila razjedinjujućih, neloyalnih manjina i da bi se samom “dobrom” nacionalizmu obezbedila budućnost. Građani, demokratija, sloboda... u

7 S. Antić, *Nezavisno Kosovo 2006 – sudbinska greška*, u NSPM, *Analize*, 2005,

ovim obrazloženjima ne postoje. Postoji samo država zamišljenih “saplemenika” oslobođena “stranog tela”. A, onda će doći demokratija, odnosno, neće doći, to će biti demokratija po sebi, prirodna demokratija “dobrog” nacionalizma. Ako u njoj budu živeli i neki raseljeni nesrećnici, “dobri” nacionalizam će velikodušno pozdraviti njihovu žrtvu za stvaranje države=nacije, prokomentarisati da se “kratkoročni gubici” s protokom vremena pretvaraju u “dugoročne dobitke”, a onda okrenuti svoj vizionarski pogled ka nekim drugim teritorijama i “saplemenicima”, gde bi se njegov državno=nacionalni inženjering mogao nastaviti do ostvarenja velikog cilja – postojanog “nacionalnog liberalizma” na kraju istorije.

Za “dobri” nacionalizam, ne samo da država mora biti isto što i (etnička) nacija i što, sve pozivajući se na demokratiju, negira mogućnost opstanka “dvonarodne države”, već ide i dalje, pa postavlja pitanje sa *kojim* to narodom se nikako ne može stvoriti “dvonarodna” država. Time ne sugerise da se sa nekim ipak i može, budući da oni koje navodi kao pozitivan primer žive jako daleko, a za one koji su nešto manje pozitivan primer, siguran je da više ne predstavljaju “opasnost”. Time samo naglašava kakva “svojstva” ima konkretan narod sa kojim se nikako ne može živeti u istoj državi. On se pita: “Da li je baš neophodno da pokolenjima koja dolaze ostavimo takvo breme? Imamo li u vidu da taj drugi narod ipak nisu ni Holandani, ni Danci, pa ni Hrvati, već Albanci...” Šta je to “dobri” nacionalizam hteo da kaže? Zašto bi “dvonarodna” država eventualno bila moguća sa Holandanima i Dancima, “pa” i sa Hrvatima, ali ne i sa Albancima? U čemu se razlikuju tri vrednosne “kategorije” naroda, prva, u koju spadaju Holandani i Danci, druga, u koju spadaju Hrvati i poslednja, treća kategorija u koju spadaju Albanci? Odgovor smo dobili posredno, pitanjem – “smemo li da uđemo u dvojnu državu sa narodom koji će svakih desetinu godina biti jači i brojniji, i to mi, pripadnici naroda koji (...) doživljava teritorijalni i demografski slom?”.⁸ U viziji “dobrog” nacionalizma ni u budućnosti neće u državi=naciji od značaja biti ni demokratija, ni liberalna načela. Presudan značaj,

8 S. Antić, *Nacija u strujama prošlosti*, 194.

kako njegova argumentacija nedvosmisleno pokazuje, uvek će imati samo teritorija i etnos.

Svoje objašnjenje problema s albanskom manjinom, “dobri” nacionalizam započinje naglo, 1991. godinom, kad su Albanci odbili “svaku saradnju sa predstavnicima državnih vlasti Srbije”. Zatim je došao oružani ustanak 1998, pa NATO bombardovanje, uz zaključak da je albanski nacionalizam “već najmanje dva desetleća bio grubo državozahtevan”. Ne nudeći bilo kakav širi kontekst, ne primećujući bilo šta vredno pomena van ponašanja albanske manjine, “dobri” nacionalizam sugerise da je do njega došlo bez ikakvog spoljnog povoda. Potom ipak dolazi nekakav kontekst, ali takav da ništa ne objašnjava. “Dobri” nacionalizam tvrdi da je Miloševićev režim bio “jednako nasilan” i u Vojvodini, i u središnjoj Srbiji kao što je bio i na Kosovu, a ipak je mađarski nacionalizam bio “samo građanski”. “Dobri” nacionalizam neće razmatrati pitanja: da li je Miloševićev režim ubijao demonstrante po Vojvodini, da li je hapsio njihova rukovodstva, da li je preko dirigovanih medija širio ostrašćenu mržnju prema Mađarima, kao što je radio na Kosovu. Neće razmatrati ni pitanja da li su Mađari apsolutna većina u Vojvodini, poput Albanaca na Kosovu, da li je autonomija u Vojvodini oduzeta samo Mađarima ili i većinskim Srbima. Posebno neće ni pokušati da pruži primere “jednake nasilnosti” Miloševića prema građanima u “središnjoj Srbiji” kakva je bila ona prema Albancima na Kosovu. Za njegov “kontekst” je tek potpuno nebitno pitanje da li je uz “državozahtevan” albanski i “građanski” mađarski nacionalizam, postojao tada u Srbiji još neki nacionalizam. Ili je ono što “izdajnici nacionalnog interesa” nazivaju srpskim nacionalizmom, bilo prirodno stanje države=nacije?

Nudeći “kontekst” u kome je nasilni Milošević podjednako mučio Albance kao i sve ostale građane Srbije, a u kome su samo pripadnici većinske nacije početkom devedesetih listom bili protiv njega, “dobri” nacionalizam zaključuje da su ustvari Albanci krivi za rđavu demokratizaciju Srbije devedesetih, da su krivi što se Milošević tako dugo održao na vlasti, da su krivi za jačanje njegovog nasilništva.

Veruje da su Albanci, samo da su izlazili na izbore, još 1992, mogli doprineti da Milošević bude “sateran u stupicu”, ali oni su kao “nelojalna” manjina, namerno želeli njegov opstanak na vlasti jer – “šta bi oni bez njega?”⁹ Drugim rečima, “dobri” nacionalizam bi voleo da su Albanci, izlazeći na izbore srušili Miloševića i onda gradili državu=naciju u kojoj bi od “dobrog” nacionalizma kad-tad bili proglašeni za razjedinjujući faktor. Ali “dobri” nacionalizam bi taj problem rešavao lepše od Miloševića, ponudio bi im da ih liberalnim putem, uz međunarodno prisustvo, sa njihovim pristankom – raseli.

Pošto Albanci nisu srušili Miloševića, već naprotiv, namerno na sebi uvežbavali srpske policajce, kako bi kasnije uspešnije tukli druge srpske građane, i pošto je sa njima “dvonarodna” država nemoguća, jer oni nisu ni Holanđani, ni Danci, “pa” ni Hrvati, “dobri” nacionalizam veruje da je jedino rešenje za državu=naciju njihovo fizičko odvajanje. Smatra da je za deobu Kosova pogodno vreme bio period 1992-95, “u trenutku kada su Srbi držali 30 odsto Hrvatske i 70 odsto Bosne” i kada se, po njemu, mogao napraviti “privlačan mirotvorni zavežljaj u kome bi se ponudilo da se s Kosovom uradi isto što i s Hrvatskom i Bosnom, tj. da se izvrši etničko razgraničenje i priključenje narodnosno nespornih delova maticama”. U tom slučaju, “dobrom” nacionalizmu nije strana ni mogućnost preseljenja stanovništva. On sa gnušanjem odbija ideju “etničkog čišćenja”, tvrdeći da mirna podela Kosova uopšte ne uključuje “obaveznost razmene stanovništva”, jer bi “jedan deo stanovništva” mogao da odluči da ostane na drugoj strani. (Već smo videli da je postotak od dva odsto “stranih tela” prihvatljiv za izgradnju “postojane” demokratije u državi=naciji). Ali “dobri” nacionalizam istovremeno podrazumeva da bi se za one zaplašene mogao pokrenuti postupak “nadzirane i postepene razmene imovine” s međunarodnim nadgledanjem. Zato je za njega “neukusno izjednačavati etničko čišćenje koje je proterivanje ljudi iz njihovih domova, sa razmenom stanovništva koja podrazumeva slobodno optiranje i dogovorenu, pravednu i dugotrajnu razmenu imovine”. Ipak, pošto je

9 *Isto*, 172-175.

“dobar”, i ovakva “razmena” je za njega zlo, ali ako se vrši “po određenim pravilima, pod međunarodnim nadzorom i na pravednim osnovama, to je, ipak kudikamo manje zlo od stotina hiljada prognanih i opljačkanih ljudi”. “Dobri” nacionalizam ponovo pronalazi opravdanje u “demokratiji” podsećajući eventualne kritičare da je slično postupala “ne tako davno” upravo zapadna demokratija i navodeći poznate primere proterivanja etničkih grupa posle I i II svetskog rata. Iako su za njega “nemoralni” ljudi koji posle dobrog ručka u svojim kabinetima “umuju o preseljavanju miliona ljudi”, ipak veruje da u nekim slučajevima, a takvo je slučajno Kosovo, bolje “razbesnele pse” razdvojiti. Doduše, opet brkajući prošlost tj. naknadnu pamet, sa budućnošću tj. vizijom “doslednog liberala”, on govori o devedesetim, a misli na sutra.

Zato za “dobri” nacionalizam “nacional liberalno rešenje kosmetskog pitanja podrazumeva razdvajanje albanske i srpske narodne zajednice na Kosovu i Metohiji”, jer “u poslednjih vek i po, iskustvo mržnje i sukoba višestruko nadmašuje iskustvo snošljivosti i saradnje”. Drugim rečima, on veruje da su “mržnja i sukobi” imanentni ovim nacionalnim “bićima” i da nisu bili inicirani društvenim kontekstom, postojećim državama, ideologijama...; veruje da “vekovna” mržnja nema nikakve veze sa ideologijom nacionalizma; nudi nacionalizam kao rešenje za nacionalizam; identifikuje pojam slobode sa pojmom etnosa; proglašava liberalizam kolektivističkom ideologijom, a demokratiju narodnjaštvom; podrazumeva da je demokratija moguća samo kod “jednoobraznih” kolektiva i za “jednoobrazne” kolektive; veruje da je moguće inženjeringom stvoriti “jednoobrazne” kolektive.

Očekujući kritike ovakvog stanovišta od “marksista-internacionalista” i “levoliberalnih mondijalista”, “dobri” nacionalizam im, u nedostatku smislenih argumenata, odmah odgovara da, ako stvarno veruju “u rusovskog ‘plemenitog divljaka’ koga samo treba staviti u čvrste okvire poštovanja ljudskih prava pa da sve bude u redu, onda je današnje Kosovo možda najbolje mesto za život njih i njihovih porodica”.¹⁰

¹⁰ *Isto*, 188, 195-197, 200, 202.

Adekvatan bezobrazan i besprizoran odgovor “dobrom” nacionalizmu bi mogao biti: ako zaista veruje da je razmena stanovništva u cilju uspostavljanja “države=nacije” pravo “liberalno” rešenje, onda bi prvo morao sebe i svoju porodicu da stavi u poziciju onoga ko se iseljava za dobrobit države=nacije, pa tek onda da iz kabineta, “posle dobrog ručka” to preporučuje drugima.

Odsustvo želje da se upusti u ozbiljnije razmatranje uslova koji su doveli do postojeće političke i društvene situacije, proizvodi kod “dobrog” nacionalizma vizuru sadašnjosti kao večitosti. Etnos danas, za njega je etnos zauvek. Etnička većina danas, za njega je etnička većina zauvek. Mržnja danas za njega je mržnja “oduvek”. Nikakva demokratija, prava manjina, volja građana, za njega ne postoje kad govori o Kosovu. Zato bi bilo zanimljivo unapred znati da li bi i u budućnosti nudio ista sredstva ako bi se eventualno u nekom drugom delu Srbije promenila etnička slika i umnožili pripadnici “razjedinjujućih” manjina. Ili bi samo priželjkivao neki novi veliki događaj koji bi ih uklonio, kao u slučaju Poljske posle II svetskog rata.

Ipak, smisao postojanja “dobrog” nacionalizma na kraju se uvek prepoznaje na onom trećem, racionalnom nivou njegove argumentacije. Ako bi neko pomislio da mu je Kosovo važnije od svega, sasvim neočekivano bi dobio suprotan odgovor. Čuo bi da je “jedina šansa za Koštunicu” da “za Srbiju sačuva makar nešto i od Kosova”, pa da bude na vlasti i 2026 godine.¹¹

“Levi ekstremizam”

Pošto odbija da razgovara o “fantomima” i “parapolitičkim” fenomenima kao što su srpski nacionalizam, Vukovar, Srebrenica i sl. “dobri” nacionalizam akcenat stavlja na važnija pitanja, na primer, na analizu najvećih opasnosti po srpsko društvo. U tom smislu, identifikuje dva tipa “ekstremizma” ali ne ostavlja dileme koji od njih je prihvatljiv, a koji predstavlja ozbiljnu pretnju. Za njega je neupitno da je tzv. “levi ekstremizam” (NVO, *Helsinkička povelja*, *Peščanik*, *Republika...*) onaj pravi

¹¹ S. Antić, Koštuničin krčag, www.nspm.org.yu.

i nepopravljivi oblik “ekstremizma” jer, budući antinacionalistički, razbija “nacionalno jedinstvo”, sprečava uspostavljanje “nacionalnog konsenzusa” po pitanju “dobrog” nacionalizma i zato onemogućava svaku saradnju. Drugi, “desni ekstremizam” (radikali) po njemu i nije pravi ekstremizam, jer poštuje “demokratsku proceduru”, pa se može upristojiti i sa njim se može saradivati.

Razloge za neprihvatljivost prvih i prihvatljivost drugih lako je uočiti. Uz svu prividno umivenu retoriku i pseudoakademski pristup, i “dobri” nacionalizam kao i onaj vulgarni, ima samo jedan smisao postojanja – da raskrinka “izdajnike i strane plaćenike”, ali, pošto je “dobar” i ređe koristi ružne reči, smislio je za “leve ekstremiste” i lepši termin sa akademskim prizvukom – “misionarska inteligencija”. Kritikujući njihovu ulogu u srpskom društvu, on polazi sa pozicije glasnogovornika “naroda”, duboko uveren da vrednosti koje zastupa “misionarska inteligencija” ne usvajaju i njeni “suplemenici”.

Sužena vizura vodi “dobri” nacionalizam u poziciju stalnog unutrašnjeg razdora koji pokušava da razreši na najlakši način: osporavanjem prava svima koji ne razumeju da on samo “brine” o “nacionalnim interesima”, da i sami analiziraju isti problem definišući ga na dijametralno suprotan način. Zato se to osporavanje često svodi na kletve koje po pravilu, nemaju dodirnih tačaka sa predmetom rasprave – kritikom nacionalizma. Umesto da ponudi objašnjenja kakve veze sa “elementarnim patriotizmom” ima briga za delove teritorija drugih država, on će kritičarima nacionalizma reći da imaju negatorski odnos prema srpskoj tradiciji, istoriji i srpskom nacionalnom osećanju bez objašnjenja o kojoj tradiciji i kojoj istoriji govori, o čijem “osećanju” i “identitetu”. Umesto da odgovori gde se dodiruju zahtev za demokratskim ustrojstvom države Srbije i odsecanje “nelojalnih” manjina, on će im prebaciti da za njih biti građanin “znači ne biti Srbin, čak prezirati Srbiju”, bez objašnjenja o kojoj Srbiji govori – nekadašnjoj, savremenoj ili budućoj koju će on stvoriti.

Užasnut je što se “misionari” usuđuju da i dalje govore o sveprisutnom nacionalizmu u Srbiji, što ne primećuju da je, kako tvrdi, još devedesetih nacionalizam

izgubio tlo pod nogama, da je Milošević još 1993, i 1997, “praktično izgubio izbore, i da je Srbija u zimu 1996/7 bila poprište verovatno najvećih i najdužih građanskih demonstracija u istoriji”. Olako konstruišući prošlost, jer teško može da dokaže ijednu od prethodnih tvrdnji, a odbijajući u svoje, i u ime “saplemenika” da prihvati ideje “misionara”, “dobri” nacionalizam im suprotstavlja neke dijametralno suprotne vrednosti. On je užasnut “dogmatizmom” (o i dalje sveprisutnom nacionalizmu) “misionara”, ali se zato nimalo ne uzbuđuje kada crvene beretke protestuju sa sve oružjem, tvrdeći da je posredi “usamljeni protest očajnika” zbog nagoveštenih izručenja policajaca Hagu. On crveni zbog “rečnika netrpeljivosti” tzv. “misionara” koji kažu “blesavi političar kao Koštunica” i kritikuje ih zbog “necivilizovanog opštenja”, ali sebi dopušta upotrebu “akademskih” termina kao što su “trbušasti grubijan”, “doglavnik”, “omastiti konopac”... Kao opasnu crtu “misionara” vidi ape-lovanje za povećanje represije, na primer, zabranu Karadžićeve (Radovana) knjige ili *Obraza*, ali on sam, spremno može da napiše da razmena hiljada ljudi može da bude u “nacionalnom interesu” i još povrh toga “liberalno” rešenje problema “vekovne” međuetničke mržnje.

U svom “obračunu” sa “levim ekstremizmom” “dobri” nacionalizam redefiniše i sam pojam fašizma. Nezadovoljan što se fašizam “po pravilu” vezuje za nacionalizam, on bi da mu promeni imanentnu sadržinu pa proglašava da ga “ima i na drugoj strani”, odnosno, da agresivna propagandna kampanja “reformista” koristi gebelsovske metode podsećajući na “fašistički mrak”. Po njemu je medijska hajka na Košunicu i Demokratsku stranku Srbije (DSS) porediva sa “fašističkom haran-gom protiv komunista i Jevreja”,¹² ali u sopstvenoj propagandnoj aktivnosti protiv “misionara” kojima pripisuje “bodljikave žice”, ne vidi ništa drugo sem pravedničke demokratske kritike upućene “izdajnicima i stranim plaćenicima”.

“Dobri” nacionalizam ne mrzi nikoga. Samo je za demokratsku proceduru i nacionalni konsenzus, za pristojnost. NVO sektor, *Peščanik*, *Helsinška povelja*, *Republika*

12 B. Radun, Reformski “(anti)fašizam”, www.nspm.org.yu.

i slični, sami su izabrali nenacionalističku poziciju, što znači poziciju “izdaje” i stranog “plaćeništva”, pa moraju da se pomire sa odbacivanjem “suplemenika” i njihovog glasnogovornika – “dobrog” nacionalizma. Naravno, on ih nikada ne bi nazvao tim imenima, kako to čine vulgarni nacionalisti. Za njega su oni samo deo društvene elite “koji se oduvek trudio da pogodi želje vašingtonske ili briselske administracije i pre nego što su tamošnji zvaničnici išta poželeti”,¹³ i bez vređanja i sa puno pristojnosti on će reći da su te “gromade NVO sektora” “netrpeljivi, zavidni, uplašeni”, da “siledžijski” napadaju “dobre” nacionaliste. Odbacuje ih i zato što su “plaćenici”. Ali, zato što je pristojan, ni taj izraz nikada neće upotrebiti. On samo kaže da su “misionari” mrzitelji po “službenoj dužnosti” koji upućuju “paranoidne” optužbe zbog “ugroženih sinekura”. “Dobri” nacionalizam samo želi “konsenzus” o svim pitanjima. Žaleći što ga nema ni u “slučaju Ahtisari”, odnosno, njegovih “rasističkih izjava”, on konstatuje da je upravo ovaj slučaj pokazao “ko je ko u Srbiji”. One koji su se svadali s najodgovornijim čovekom za rešenje statusa Kosova, obeležava kao ljude koji “još imaju mrvicu osećaja za pravdu i nacionalni interes”, a one koji su smatrali da je napad na njega kontraproduktivan jedino po Srbiju, obeležava kao “kompromitovane i istrošene zvezde NVO scene” koje zauzimaju takvu poziciju zbog svojih “političkih i finansijskih” interesa.¹⁴

Na kraju, “dobri” nacionalizam ne ostavlja mesta dilemi ko mu je bliži: “misionari” ili radikali. U težnji da do kraja normalizuje radikale i istovremeno objasni gde se, ustvari, proizvodi agresivnost u javnom životu Srbije, “dobri” nacionalizam se prirodno okreće na onu stranu na kojoj nema nacionalizma. Tu se nalaze za njega spasonosni “krivci” za sve probleme Srbije: kritičari nacionalizma, ustvari, najjače ispoljavaju “sirovu agresivnost, iracionalnu isključivost, teoriju zavere, manihejsku podelu na ‘nas i njih’, vulgarni primitivizam”.¹⁵ U svojim “pubertetskim fantazijama”

13 S. Antić, *Nezavisno Kosovo 2006 – sudbinska greška*, u NSPM, *Analize*, 2005.

14 B. Radun, Šta da se radi sa Ahtisarijem, www.nspm.org.yu.

15 B. Radun, Kafanski ekstremizam, www.nspm.org.yu.

oni govore “gluposti”, a u njihovom “samozvanom modernizatorstvu” ima “daleko više autoritarnih tendencija” nego kod radikala, budući da za njih put ka modernizaciji vodi “preko streljačkih vodova i boljikave žice”.¹⁶ Verovatno je “dobrom” nacionalizmu odnekud poznato – da su ustvari “misionari”, a ne radikali – komandovali paravojskama tokom mnogobrojnih ratova koje su vodili udruženi “dobri” i vulgarni nacionalizam širom bivše države, da su “misionari”, a ne radikali stavljali dečije slike na naslovne stranice kao na poternice, da su “misionari”, a ne radikali vadili oružje na studente...

Postavlja se pitanje, gde bi bio “dobri” nacionalizam da u Srbiji nema tzv. “misionara”. Bez njih ne bi umeo kritički da misli i bio bi prisiljen da ostaje samo na apologiji sopstvene ideologije. Sa udobne, opšteprihvaćene pozicije u vlasti, a veruje, i u narodu, on superiorno zaključuje da su “izdajnici”, tj. “misionari” na kritici srpskog nacionalizma izgradili karijere. Ali ne vidi da bi bez *Peščanika*, *Helsinške povelje*, *Republike...* sam izgubio smisao postojanja. Od koga bi se branio? Koga kritikovao? O čemu pisao? O sebi istim radikalima? Jednoulje “dobrih”, vulgarnih, radikalnih i inih nacionalista u priželjkivanoj etnički homogenoj Srbiji je ideal “dobrog” nacionalizma. Samo kad ne bi bilo “neprijatelja” (“nelojalnih” manjina) i “izdajnika” (*Helsinška povelja*, *Peščanik*, *Republika...*). Tada bi ostao samo “dobri” nacionalizam na čelu ujedinjenih nacionalista koji bi malo korio svoju nemirnu nacionalističku braću (radikale). Tada bi, kao u onom njegovom nemuštom vicu, sasvim sigurno bila ostvarena i priželjkivana vizija – da i 2026. godine Srbijom vlada njihov zajednički “dobri” nacionalizam”.¹⁷

“Desni ekstremizam”

Čeznući za “nacionalnim konsenzusom” i “državom=nacijom”, “dobri” nacionalizam je spreman da ujedini sve nacionaliste, pa i one koje ponekad naziva “desnim

16 S. Antonić, Đ. Vukadinović, NVO Perjanice protiv NSPM, www.nspm.org.yu.

17 “Godina 2026. Azija: novi sukobi na tursko-kineskoj granici. (...) Evropa: još jedna kriza Koštuničine vlade, analitičari predviđaju izbore na jesen”. S. Antonić, Koštuničin krčag, www.nspm.org.yu.

ekstremistima”. Ipak, oni su uopšte “ekstremisti”, pa još desni, samo iz dva razloga. Zbog objektivnosti – nekoga mora da suprotstavi onim “levim” – ali i zbog stvaranja odstupnice za sebe u slučaju da nemirna “braća” opet krenu da suviše otvoreno kompromituju “dobri” nacionalizam, radikalno sprovodeći njegove ideje, poput one o “liberalnoj” razmeni stanovništva. Zato, razrađujući teze o “ekstremizmu”, on tvrdi da radikali kao njegovi predstavnici ustvari i “nisu pravi ekstremisti, jer su njihov program i njihova politička delatnost ipak čisto parlamentarni”. Čak tvrdi da ni jednog trenutka, “bez obizira na rat i izuzetnost okolnosti, oni se nisu zalagali za suspenziju parlamentarizma”, pa se ne može reći da je “ekstremizam i dalje osnovna crta radikalskog političkog ponašanja i radikalske ideologije”.¹⁸ “Dobri” nacionalizam verovatno podrazumeva da su zalaganja radikala za prekrajanje granica susednih država, za proterivanje “nelojalnih” manjina “preko Prokletija”, za doseljavanje “svih Srba” u Srbiju... sasvim demokratska i saglasna sa “demokratskom procedurom”.

U zahtevima koje postavlja “dobri” nacionalizam, neraskidivo su povezani odbacivanje “misionara” i integracija radikala. Pripisujući “misionarima” nipodaštavaje “naroda”, a istovremeno obezbeđujući sebi podrazumevano mesto njegovog glasnogovornika, “dobri” nacionalizam sebi dozvoljava sve, čak i da isti “narod” obeleži kao tvorca desnog “ekstremizma”. Deklarativno se pokrivajući tvrdnjom da samo navija za demokratiju u Srbiji, “dobri” nacionalizam opisuje narod kao “guravu, zapuštenu, bezubu, rečju, – gubitničku Srbiju”. Upravo takvom Srbijom objašnjava uspeh radikala da obezbede, kako kaže “40 odsto glasova”. Tvrdi da “ta zatomljena Srbija želi radikale na vlasti” i pita se, ako se radikali i zabrane “da li će time i ona gurava Srbija nestati?”¹⁹ “Dobri” nacionalizam je očigledno uveren da neće, jer je, po njemu, ta “gurava” Srbija iz očaja što ju je njena elita napustila, iz želje da je neko “više i iskrenije voli” i stvorila radikale i njih želi na vlasti. Da li time “dobri” nacionalizam brani “narod” ili radikale? Ako je polovina Srbije “gurava” i “bezuba”, kako kaže, i ako

18 S. Antonić, Savremeni politički ekstremizam, www.nspm.org.yu.

19 S. Antonić, Lagano gašenje Srbije, www.nspm.org.yu.

želi radikale koji će joj uzvratiti “ljubav”, onda je jasno da “dobrom” nacionalizmu ovakva argumentacija, sve pozivajući se na “narod”, služi samo da “normalizuje” radikale. Na sreću, niti je polovina Srbije onakva kakvom je opisuje “dobri” nacionalizam, niti onih ni 20 odsto radikalskih glasova može ikada da postane 40 odsto, čak i kad tu računicu mesecima pravi “dobri” nacionalizam, sve priželjkujući integraciju radikala u ujedinjeni “dobri” nacionalizam.

Postavlja se pitanje, u čemu se uopšte razlikuje “dobri” od radikalskog nacionalizma. Mala razlika je samo u tome što je plačljivo-patetični ton “dobrog” nacionalizma za stepen otužniji od onog koji koriste ovi drugi. Nikad radikalni nacionalizam neće zakukati obraćajući se EU: “Ali, zaboga, verujte nam: Srbi su na to [bombardovanje] zaista zaboravili! [...] Mi zaista i iskreno volimo Zapad. Mi zaista želimo da budemo kao vi!”.²⁰ I nikada radikalni nacionalizam neće kao onaj “dobri” napisati da živeti bez Kosova “znači umesto srca u grudima nositi krvavu rupu”. Radikalni nacionalizam će reći da ne dâ Kosovo, ali samo onaj “dobri” će pisati tužbalice u koje najmanje veruje on sam. Da veruje ne bi istovremeno tvrdio da je dovoljno da Koštunica “sačuva makar nešto i od Kosova” pa da ostane na vlasti do 2026. godine. Zar bi bio spreman da između “rupe u grudima” i Koštunice na vlasti za sva vremena, tako lako izabere drugo?

Sve argumente “dobri” nacionalizam izvlači iz selektivno izabrane prošlosti. Zato i sve probleme, pa i problem Kosova, posmatra iz vizure šta se moglo uraditi devedesetih, nikad ne postavljajući pitanje, da li se moglo nešto drugačije uraditi osamdesetih. Ako je odgovor da se osamdesetih već uradilo, pa je stvar gotova, onda isti odgovor važi i za devedesete, i ta stvar je gotova, tj. ništa se (dobro) nije uradilo. Ipak, problem nije samo u naknadnoj pameti – “šta bi bilo da je bilo” devedesetih – već, s jedne strane, u odricanju nužnosti rasprave o nepopravljivoj šteti

20 S. Antić, Zrno netrpeljivosti, www.nspm.org.yu.

koju je srpski nacionalizam osamdesetih napravio Srbiji, zatvarajući sva vrata mirnom rešenju spornih pitanja, i s druge strane, u uverenju “dobrog” nacionalizma da se baš devedesetih, ratnim putem mogao realizovati “nacionalni interes” onako kako ga on shvata, kao pitanje teritorija i “saplemenika”, odnosno, kako bolje zvuči, kao pitanje “demokratije” i “demokratske procedure”.

Za “dobri” nacionalizam je, podrazumeva se, za sve neuspehe, probleme, poraze krivo sve sem ideologije nacionalizma. Albanci su svojim ponašanjem odgovorni za Miloševića, jer su mu omogućili da ojača a da su se manje bunili, ni njegovi policajci ne bi kasnije tako uvežbano tukli ostale građane Srbije. Zapad je kriv što je devedesetih, umesto da prihvati promene jugoslovenskih unutrašnjih granica i “sporazumnu razmenu stanovništva”, proizveo ratove i etnička čišćenja.²¹ “Misionarska inteligencija” je svojom borbom protiv nacionalizma odgovorna za njegovo jačanje, jer kako kaže “dobri” nacionalizam, “ako se opsesivno bacite na čišćenje svega i svačega” onda “kompromitujete” samu ideju higijene i dajete argumente “zagovornicima prebivanja u prljavštini”. Zato “fiksacija na nacionalizam” kod “dobrog” nacionalizma – koji voli da veruje da predstavlja većinsku Srbiju, jer je sam njen identitet – izaziva samo podsmeh.²² Isti je slučaj i sa objašnjenjem jačanja radikala. U svojoj priči kaže da se Srbija upravo nalazi u poziciji žene koju je muž pijanac izdržavao i redovno tukao, onda se pojavio kockar i ponudio joj da prebегne k njemu, i sad ona mora da se odluči, pa je odgovornost njena, jer će je možda tek kockar upropastiti. Naravoučenije “dobrog” nacionalizma upućeno “Evropi” koja pijana tuče ženu tj. Srbiju, posle koje će doći radikali kockari i možda je dokrajčiti, glasi: “Vaša ekselencijo, ne mislite li i Vi da bi se skaska sa našom damom možda završila i drugačije da ju je onaj prvi gospodin – samo malo manje tukao?”²³ Na stranu što “dobri” nacionalizam veruje da žene, tj. “dame” prave razliku između onih koji

21 S. Antonić, *Nacija u strujama prošlosti*, 196.

22 S. Antonić, *Nacija u strujama prošlosti*, 301.

23 S. Antonić, Skaska o pijanici i kockaru, www.nspm.org.yu.

manje ili više biju, pa prve rado uzimaju za muževe, važnije je što “dama” pristaje da bude i izdržavana i mlačena, i posebno, što joj po definiciji ne sleduje ništa bolje do izbor između pijanca i kockara. Čudna neka “dama” živi u glavi “dobrog” nacionalizma, “dama” bez identiteta i samosvesti.²⁴ Ali, i za to je kriv neko drugi. “Dama” mora de se odlučiti i za odluku će biti sama odgovorna, ali nije nikako njena krivica što je tako finu, tako jadnu i tako nezaštićenu okružuju isključivo pijanci i kockari. Drugim rečima, u samosvesti “dobrog” nacionalizma, posle Albanaca krivih za jačanje Miloševića, Zapada krivog za ratove i “misionara” krivih za jačanje nacionalizma, samo “pijana” Evropa može biti kriva za “daminu” sudbinu, odnosno za pobedu radikala.

Za “dobri” nacionalizam i demokratija i demokratska procedura su merila koja moraju da poštuju samo oni za koje nije sigurno da su “dobri”, a to su politički nestomišljenici. To nije obaveza i “dobrog” nacionalizma kome je sve dozvoljeno samim tim što je nalepio sebi etiketu: “dobri” nacionalizam=demokratija. On sme da “šamara” i levo i desno zato što je “dobar”. Desne može da “bije” zato što im obećava oprost, leve zato što nisu nacionalisti, pa njih sme svako da “bije”. Istovremeno, “dobri” nacionalizam neće propustiti priliku da naglasi svoje učestvovanje u “revoluciji”, da, iako nije “jurišao” na Skupštinu, ipak je “bacao kamenje na Takovsku”. Manje je zanimljivo analizirati zašto uporno insistira da nije “jurišao” na Skupštinu već samo na Televiziju (samo skromna istinoljubivost ili nešto drugo?), zanimljivije je kako ovo samohvalisanje dovesti u sklad sa istovremenim tvrdnjama da “nema demokratije tamo gde se umesto propisanog postupka” pribegava nasilju. Da li time priznaje da je učestvovao u nedemokratskom dovođenju na vlast “legalista”? Ne, nikada “dobri” nacionalizam to ne bi pomislio čak i kada neoprezno napiše. Pre će biti da je u pitanju nešto drugo. I kada hrabro “juriša” na državne institucije i kada ih “kamenuje”, “dobri” nacionalizam to radi po “demokratskoj proceduri” jer je on

24 Ovih dana, raspojasani “dobri” nacionalizam se svojim “skaskama” o silovanjima srozao u pornografiju nedostojnu čak i da bude citirana.

– demokratija *per se*. Ali, kad NVO, *Peščanik*, *Helsinška povelja*, *Republika* i drugi, bez juriša i kamenica, kritikuju zloupotrebe “legalističke” vlasti i kad kažu da je nacionalizam revitalizovan i čak življi nego ikad, i kada kažu da bez suočavanja društva sa neposrednom prošlošću nema izgradnje zdrave budućnosti, to je opasan, anti-državni nepatriotski, nedemokratski levi ekstremizam sa spremnim “streljačkim vodovima i *bodljikavom* žicom”.

Zaista je pozicija “dobrog” nacionalizma idealna pozicija u srpskom društvu. Nije slučajna njegova nada da se to neće promeniti ni 2026. godine.

PAVEL DOMONJI

Čini se da se Srbija nalazi u takvoj političkoj i moralnoj krizi koju treba rešavati sa više mašte i hrabrosti. Nažalost, nakon 5. oktobra Srbija se vratila u stanje duha koji je prethodio komunizmu, znači etnocentričnosti, isključivosti i rasizmu. Ostale su teritoprijalne aspiracije koje je pokrenuo Milošević i koje se sada sa malim ili gotovo nikakvim izgledima rešavaju tzv. diplomatskim putem. To je istorijsko gubljenje vremena, jer sve okolnosti nalažu da se napravi bilans koji bi omogućio novi početak.

Srbija ni sada nema poverenje u sebe, otuda njena agresivnost. Njena elita je podeljena na fundamnetalnim pitanjima i u velikoj meri je izgubila poverenje javnosti, jer zbog odsustva legitimnosti i odgovornosti, pre svega, nije sposobna da rešava ključne probleme društva.

Ako su komunisti organizovali ameniziju radi zaboravljanja istorijske prošlosti, zašto sadašnja kulturna elita radi isto tako što prošlosti koja je prethodila komunističkoj daje moralne vrednosti koje nije imala. Zadržavajući se samo na predkomunizmu, ta ista elita radi sve da se organizuje amnezija nedavne prošlosti. Najbolji primer za to je manipulacija sa Šešeljevim procesom, u kojoj učestvuje i sama vlada. Neke činjenice iz nedavne prošlosti su utvrđene i kao takve se moraju tretirati i u našem javnom diskursu. Pokušaj da se preko suđenja Škorpionima ili onim odgovornim za Ovčaru pokaže da je Srbija spremna za suočavanje, je samo pokušaj da se prikrije odgovornost države. Taj pokušaj nema nikakvog smisla ako se iz njega isključi odgovornost elita i države.

MIRKO ĐORĐEVIĆ

Ideološki obrazac zamena za kulturni obrazac

Mislim da će se nekoliko mojih napomena vezati za ovo neposredno. Dijalog nikad nije suvišan, tim pre što ga previše ni imali nismo. Dakle, u nekoj prilici – to nije ova prilika iz više razloga, nismo na nekom naučnom skupu – trebalo bi se temeljnije pozabaviti sumom ideja, odnosno ideologijom koja u ovom trenutku dominira u Srbiji. Drugim rečima, nužno bi bilo sagledati, analizirati intelektualne ideje i koncepte koji formiraju Srbiju, koja je, voljom istorijskog procesa nakon raspada SFR Jugoslavije, postala, u međunarodnopravnom smislu, nezavisna država. To podrazumeva preispitivanje, pa i temeljniju revalorizaciju onog što se naziva kulturni obrazac, u smislu kako je to već dobro postavio u svoje vreme, ne baveći se šire njime, jedan Slobodan Jovanović. U tom pogledu imamo veoma komplikovanu situaciju, doista, naglo su nestale neke ideologije, nacistička, komunistička, pa se kulturni obrazac formira u prilici i po potrebi uglavnom u interesu političkih elita koje su i same prošle kroz čistilište pluralizma, ili nisu, i koji još nije dobio svoj puni smisao u modernom smislu reči. Spolja vidljivi znaci to potvrđuju sasvim jasno i neke karakteristike koje bi se mogle izdvojiti otkrile bi najmanje sledeću sliku : u opticaju su mitovi i mitologeme, od kosovskog mita do mita o izabranom narodu koji je žrtva zavere najširih razmera. Primera radi, u opticaju je mitologema da su u istoriji postojala – to političari redovno naglašavaju – samo dva stradalnička naroda, srpski i jevrejski. Sumu tih mitologema još nije ugrozio, i mislim da ni neće skoro, čin kritičkog i naučnog prosuđivanja istorije i to je ono poglavlje istorijskog revizionizma koje se otvorilo ne baš tako davno i na širem evropskom prostoru.

Nevolja nije, naravno, u sumi ideja kao takvoj, nevolja je u tome da se suma ideja, dakle, ideologija, s vremena na vreme operacionalizuje, tu je problem. Moderna Srbija se neće formirati – naglasio bih to, uz svako poštovanje za minula vremena – nekim novim “maršem na Drinu”, ni zovom ovamo-namo, ni negde “tamo

daleko”, već ovde i sada, u brazdi modernizacijskih procesa koji ne dodiruju samo naše prostore. Reč je, da uprostim, o dvema recepcijama vrednosti i nacionalne baštine: jednoj patetično-romantičarskoj i drugoj koja bi trebalo da bude nova i inovatorska, a mi to, rekoh već, nemamo u punom zamahu koji bi se očekivao od nacionalne intelektualne elite. Ako bi se – da naglasim i to – sasvim zanemarilo nasleđe stare kulture i njenog kulturnog obrasca, recepcija bi dovela do apsolutizacije samo nečeg novog što nije još dobro ni otkriveno ni uočeno. Mislim ovde, samo da podsetim, na obilje nekakvih “đurđevdanskih” deklaracija u stilu “drugog srpskog pisma Haralampiju”, koje u svemu, recimo, odbacuju Dositeja i njegov prosvetiteljski, evropski duh, bukvalno ga otpisuju povlačeći od Dositeja liniju do Skerlića i do najnovijih sledbenika “novodobstva” – neki se tako izražavaju, ne poštujući elementarna pravila jednačenja suglasnika po zvučnosti, pa ja moram dosledno da ih citiram.

Po toj crti ne može biti nađen ni utemeljen kulturni obrazac koji savremenoj Srbiji sigurno nedostaje, u širem smislu te reči. Ideološki obrazac je kod nas još uvek zamena za kulturni obrazac i nacionalna elita još luta u prostoru palanke koja ne zapaža repere novog doba. Sve prisutnija, parohijalna svest, ne može biti zamena – a ona se tako nameće – za sumu hrišćanskih vrednosti koje su Srbiji uvek bile nužne, pa i sada isto tako. Suma takvih ideja baca u senku trajne vrednosti koje srpska kultura nesumnjivo ima. Zanemaruje se, primera radi, republikanski duh kao suma političkih vrednosti, stavlja se u stranu tekovina kakva je antifašizam, a zamene ovakve vrste su još prepoznatljivije u drugim sferama kulturnog, javnog i političkog života. Oživljava, kao što znamo, antisemitizam, ne samo onaj niskog intenziteta, nego, sudeći po izdavačkoj delatnosti, nezapamćen do sada: kvislinzi su nacionalni heroji, Nedići, Ljotići, knez Pavle, sve se to nameće bez elementarnog znanja da reč obavezuje onoga ko je izriče, u etičkom smislu, na javnom prostoru. I čini mi se da se ponajviše uočava odsustvo etike odgovornosti koja sigurno ostaje u senci trenutnog političkog računa i svakojakih preračunavanja.

Izneću još neke napomene, za koje rekoah, da će biti makar podsticaj za raspravu. Primera ima mnogo i uzećemo samo onaj o Rusiji koji u svesti naše intelektualne elite još uvek stoji kao zlatna legenda o snazi legendarnog kopita kozačkih konja, koji će Srbiji doneti spasenje. To nema nikakve veze s realnom Rusijom. Najmanje vek i po naša nacionalna elita govori o Rusiji koje zapravo i nema i kakve da je jedva ikad i bilo – što je nama, slavistima, čini mi se, i poznato. To su odjeci slovenofilskih i neoslovenofilskih fantazama koji sada, ni kao suma ideja, to je evidentno, nemaju nikakvu vrednost. Međutim, još uvek je to aktuelno.

Organicistička shema u poimanju društva se upotrebljava i zloupotrebljava u dnevnopolitičke svrhe s ciljem sejanja iluzije čiji je učinak u istoriji poguban. Te iluzije se, u domenu istorijskih realija, skupo plaćaju. Nisu ideje, ili suma ideja problem – da ponovim još jednom tu moju ideju, nije problem ni ideologija kao takva, jer “kraj ideologije” je sintagma koja ništa ne znači; kraj ideologije niko dočekaao nije i po mom uverenju niko kraj ideologije ni dočekati neće, niti je ovaj problem akademske prirode, da bi se vodila rasprava o morfologiji ideja – problem je upotreba ideja u političkom smislu, ono što sam malopre označio kao operacionalizacija ideja. I tu javna reč mora da obavezuje, a etika odgovornosti podrazumeva makar minimum ljudskog i intelektualnog poštenja, koje nam počesto nedostaje.

Nacionalistički diskurs i obavezna retorika pružaju svakodnevno primere koji ovo potvrđuju. Kad jedan prvak SPS, mislim na gospodina Dačića (Ivica), govori o programskim načelima svoje političke partije, on, zapravo, čini nešto više od toga: to su ideološke smernice mnogih partija, kakve su radikalska, a delom i druge, uz sve ono što ide u najširi kontekst tog, sigurno, komplikovanog problema. Tu su Srpska akademija nauka, naša crkva, književna elita sa glasilima koja su se vezala za političku ideologiju takve vrste. To je ono što će Srbiju vraćati nazad i to je, čini mi se, sasvim jasno. Barem meni. Ako se kaže da niko nema prava da kaže da se neće ratovati, to je nešto što se lako čita u ovoj zemlji istrošenoj ciklusima Miloševićevih ratova, pobeđenoj zemlji. To je eklatantan primer neodgovorne reči i odsustva minimuma

etičke odgovornosti, koja je, čini mi se, imperativ u ovom momentu koji je sigurno – koliko god ja pokušavao da pobeegnem od banalne fraze – ključan momenat. To vodi u avanturu čija pređašnja paradigma još nije izživljena, avanturu rata, pređašnju paradigmu takve politike mi još nismo izživeli. Ako je to odgovor ove partije, citirao bih “na zahtev istorije”, pomenuti prvak je sebi dozvolio i tako svečanu sintagmu, nije nejasno gde smo i kako smo i to ovde i sada u konačno nezavisnoj Srbiji koja je nekih blizu stotinak godina čekala da izađe iz tamnice koja se zvala – tako oni to objašnjavaju – Jugoslavija. Nije nejasno, čini mi se, u svetlu ovoga, ni sve što smo napred naznačili. Uostalom, nije težak posao analizirati ovaj govor ili diskurs ovoga tipa uopšte. Sve govori o tome da smo na političkom planu u matrici neke antimoderne i to je ono što predstavlja kočnicu i ozbiljnu smetnju.

BILJANA KOVAČEVIĆ VUČO

Proces suočavanja nije ni počeo

Kad je reč o suočavanju u Srbiji, govori se kao da postoje uslovi za to suočavanje. Da bi došlo do procesa suočavanja, mora da postoji pre svega, određena distanca, odnosno da postoji jedan prekid, nulta pozicija ili diskontinuitet sa prethodnim režimom. Evo, ja sad koristim ovu priliku da se suočim sama sa sobom i moram da kažem da sam bila od onih koji su mislili da će demokratizacija Srbije da dovede i do novog vrednosnog sistema i da će to da ide u nekoj normalnoj, da tako kažem, fazi, sa demokratizacijom Srbije će se i društveno neprihvatljiva ponašanja ili krivično-pravna ponašanja, ili ratni zločini, ili odgovornost za rat i ratne zločine, da će to postati nešto što je nedopustivo u jednom društvu koje razvija demokratiju. Nažalost, mi smo to propustili i na žalost, mislim da sam pre svega ja i oni ljudi koji su mislili da ćemo 5. oktobra, promenom Miloševića polako početi to i da radimo, a mi smo, zapravo, došli u situaciju da sa tim jednim, hajde da kažem, užasom koji je postojao u Miloševićovo vreme, sa tim totalno kontaminiranim sistemom, nismo bili u stanju da gradimo ni novi vrednosni sistem, niti da gradimo demokratske institucije. Sad smo došli do kolapsa, i sada zapravo nema više nikakvog mehanizma da bi napravili otklon u odnosu na ono što se dešavalo u Miloševićovo vreme. Postoji sada nekoliko podmetanja koja nas stalno skreću od toga, čak i u trenutku kad se približimo da nešto definišemo kao zlo, postoji nekoliko podmetanja koja nam se permanentno, od vlasti, vlast je najodgovornija, daju i onda se izbegne razgovor na tu temu. Jedno od tih podmetanja je – i ono se proteže još od 5. oktobra, da je Milošević bio diktator, što nije tačno. Milošević nije bio diktator – nisam politički teoretičar niti istoričar, ali, tvrdim da je on bio populist koji je na vlast došao voljom građana Srbije, ne samo Srba nego građana Srbije, da budemo poštteni. On je vladao do samog kraja, uveo je višepartijski sistem, uveo ustav koji se bitno ne razlikuje od ovog ustava, postojalo je više partija, učestvovalo je puno ljudi u vlasti,

sad, što su oni bili nemoćni, to je drugo pitanje. Znači, Milošević nije bio diktator i Milošević nije naneo najveću štetu srpskom narodu. Milošević je, svojom agresivnom politikom, napravio u drugim državama, priznatim državama i ta definicija, zapravo, ratova na teritorijama drugih država, takođe stvara novi problem, masa ljudi to ne zna i ne razume i to je njima potpuno svejedno; ali, insistiranje na tome da je to građanski rat, a pri tom se rat nije vodio na teritoriji Srbije, mnogo je apsurdno.

Postoji, takođe, jedna stvar koja nas stalno vraća na početak i koja nas onemogućava da raspravljamo o krivici i odgovornosti, a to je podmetanje žrtava. Manipulacija žrtvama i “tržište” žrtvama je postalo, nekako, najkurentnija roba u ovom društvu i kad se kaže žrtva, tog trenutka svi staju – naravno da prema žrtvama i porodici žrtava mora da postoji odnos pijeteta, ali ne sme da bude način kako će se nekom zapušiti usta da ne govori o uzrocima, posledicama i političkom kontekstu.

Treća stvar koja je takođe veoma bitna i mislim da je najbitnija u svemu, je to što je normalno da ovde ne može da dođe ni do kakvog suočavanja i diskontinuiteta, jer su aktivni nosioci vlasti, još uvek na sceni. Mi često prisustvujemo razgovorima sociološko-filozofskog tipa – da li je nacija odgovorna, da li je odgovoran ceo narod – naravno da o tome treba da se razgovara, ali, pošto budu kažnjeni, kažem, pošto budu primenjene represivne mere prema aktivnim nosiocima politike Slobodana Miloševića i politike zločina. I to je neki red koji mora da postoji. Znači, mi sada imamo jedan *mix* u Srbiji gde nije izvršena “denacifikacija” – ne mislim na denacifikaciju ispiranja mozгова nego na – samo onaj ko ne zna šta je denacifikacija može da misli da je to ispiranje mozgov – nije napravljen prekid sa zločinom i jasna ograda i utvrđivanje odgovornosti svih onih koji su podržavali zločin, bilo tako što su bili članovi partije, bilo tako što su učestvovali u tome, zavisi stepen odgovornosti. Nije izvršena ni lustracija kao u Istočnoj Evropi, ali nije utvrđen ni sopstveni model kojim Srbija mora da ide, koji je neophodan da bi došlo do raskida i suočavanja sa prošlošću, koji ne može da bude ni čista denacifikacija, jer nije identična situacija kao u nacističkoj Nemačkoj bila, ni čista lustracija, jer nije ista situacija kao što je

bila u istočnoevropskim zemljama; Milošević nije bio diktator i to nije bio totalitarni režim. I sada ono što mora da se radi: Srbija mora da nađe sopstveni put i sopstveni model. Srbija je propustila da to uradi 5. oktobra, Srbija je propustila da to uradi tokom prvih nekoliko godina Đinđićeve vlasti, situacija je bila takva da je to očigledno bilo nemoguće, ali se vratila na staro posle ubistva premijera i posle glorifikacije, opet, ubistva premijera kao “dobrog čina za dalju demokratizaciju Srbije”.

Mislim da smo u prilično velikom problemu i svako onaj ko nam govori – naročito kad dolaze Nemci, da nam pričaju kako je proces suočavanja korak po korak koji će trajati – naravno da je to tačno, ali, nažalost, taj proces suočavanja u Srbiji još nije počeo, jer nije definisano čak ni u odnosu na šta se mi to suočavamo i u odnosu na šta mi treba da napravimo distancu u odnosu na ono čega treba da se odrekemo, šta treba da markiramo i kažemo: to je društveno neprihvatljivo i to nije predmet nikakve rasprave već je to apsolutno društveno neprihvatljivo ponašanje ukoliko hoćemo demokratizaciju. Tek posle toga ide taj fini proces suočavanja, u kome treba, naravno, da učestvuje celo društvo. Što, naravno, ne znači da ovakva vrsta razgovora nije veoma korisna i da ona ne bi trebalo da se odvija, ali ja odgovorno tvrdim da mi nismo ni dotakli suočavanje!

SLOBODAN ANTONIĆ

Neproductivne "igre" moći

Drago mi je što sam ovde, to kažem zaista iskreno zbog toga što mi se čini da bi ovo trebalo da bude početak jednog ozbiljnog dijaloga. Ja zaista mislim da je dijalog neophodan našem društvu i zaista se bojim situacije u kojoj se mi već sada nalazimo, a to je da živimo u društvu u kome postoji verbalni građanski rat. Ili ono što se u Americi zove "kulturni rat". Mi smo ne samo posmatrači verbalnog građanskog rata nego mnogi od nas koji ovde sedimo, u tome i učestvujemo. SAD mogu sebi da dozvole "kulturni rat", ali društvo koje je tako slabo integrisano, sa toliko slabom državom i sa toliko problema kao što je srpsko društvo, to sebi ne može da dozvoli. Zato mi se čini da bi trebalo uložiti iskrene napore da mi, ovde prisutni, kao javne ličnosti, probamo da razumemo onu drugu stranu – jer, potpuno je jasno da ovde imamo najmanje dve strane – i da moramo da probamo da ovo ne bude samo incident, slučajnost, greška nekog sistema, nego da to bude, ako je moguće, početak ozbiljnog dijaloga.

Gospođa Biserko je na početku navela nekoliko tema; te teme su izuzetno važne, izuzetno tačno definisane i meni je potpuno jasno da o tim temama ne možemo sada da razgovaramo, ali bih, čak, predložio da to možda bude neki spisak, okvirni spisak tema za buduće razgovore. Mnogi ljudi nisu danas došli ovde, jer su smatrali da je u pitanju neka šala ili neka greška s obzirom na to ko je organizator ovog skupa i s obzirom na to kako se oni sami percipiraju i kako njih drugi percipiraju u javnosti. Nadam se, dakle, da će biti još ovakvih razgovora i da ovo zaista neće biti nekakva greška.

Kao svoj doprinos ovoj temi – a kad govorimo o suočavanju sa prošlošću mislim da bi bilo jako dobro da se zadržimo samo na poslednjem periodu, periodu od 1990. godine, 1991. godine do danas.

Želeo bih da govorim o dve stvari: jedna stvar je nešto oko čega se, mislim, možemo složiti i to je ono što bi trebalo da bude zajedničko jezgro za neke sledeće korake koji bi se mogli preduzeti. Ali, takođe ću govoriti o onome oko čega se ne možemo složiti i oko čega se sada ne slažemo i što, takođe, može biti predmet budućih razgovora. Dakle, oko dve stvari mislim da se možemo složiti, odnosno, da svaka odgovorna, javna ličnost u Srbiji te dve stvari jednostavno prihvata i priznaje. Prva stvar jeste činjenica zločina, dakle: Da! Srpska strana je činila masovne zločine u proteklim ratovima. To je činjenica i mislim da možemo razgovarati o kontekstu te činjenice, ali to jeste činjenica koja se ne može osporiti. I, druga važna stvar oko koje se takođe možemo složiti, jeste značaj suočavanja sa prošlošću za srpsko društvo. Dakle, jako je važno za srpsko društvo da se suoči sa prošlošću, da se suoči sa zločinima koji su činjeni u ime srpske nacije, u ime Srbije. Dakle, to je ono što je jako značajno! Te dve stvari su, po mom mišljenju, sasvim dovoljne da možemo da napravimo ozbiljniji napredak u tom pogledu.

Sad da kažem nešto oko čega mislim da se ne možemo složiti, ne slažemo se, što, naravno, ne znači da o tome ne možemo razgovarati. Prva stvar se odnosi, naravno, na činjenicu zločina, a druga stvar se odnosi na značaj suočavanja. Kad je u pitanju ovo prvo, imam utisak da je kvalifikacija tog zločina nešto što izaziva ozbiljne kontroverze i neslaganja. Nekom je jako značajna ta kvalifikacija. Po mom mišljenju, činjenica masovnih zločina je dovoljno užasna da je ne treba sada dalje zaoštavati insistiranjem na tome da je u pitanju bio genocid, onakvog tipa kakav je bio, recimo, u Drugom svetskom ratu. Dakle, potpuno je, po mom mišljenju, pogrešno i kontraproduktivno Srebrenicu izjednačavati sa Aušvicom, ili Ovčaru sa Dahauom. Dakle, to je nešto što izaziva otpor i što je kontraproduktivno. Sama činjenica da su vršeni masovni zločini je, kažem, po meni dovoljno užasna da nema potrebe toliko insistirati na tome. Jer, odmah se rađaju sumnje, osnovane sumnje da se, iza insistiranja na tome da je u pitanju genocid, krije nekakva dugoročnija politika koja – ovde su

pominjani srpski nacionalni interesi – koja može biti u suprotnosti sa srpskim nacionalnim interesima.

Iz toga što se tvrdi da je u Srebrenici izvršen genocid, Republika Srpska se proglašava genocidnom tvorevinom i onda se opravdava i čak zahteva ukidanje Republike Srpske. Dakle, ta vrsta političke argumentacije i političke igre je nešto što ne doprinosi suočavanju sa zločinima.

A sada ovo drugo, to je o značaju suočavanja. Ja sam čitao mnogo tekstova u kojima se tvrdi da je to najznačajnije pitanje sadašnje Srbije, da Srbija ne može napraviti nijedan drugi korak u bilo kom pravcu dok tu stvar “ne odradi”! Ja, dakle, priznajem da je suočavanje sa zločinom veoma značajno, ali smatrati da je to uslov svega ostalog, po mom mišljenju, je neracionalno, pogrešno. Pogotovo što – evo, i ovde je rečeno, znamo da je to proces koji traje godinama, nekada i decenijama. Uzgred, taj model nemačkog suočavanja sa prošlošću, potpuno je jasno da se ne može primeniti na Srbiju, jer, najpre, razmere zločina nisu iste i drugo, Srbija nije zemlja pod okupacijom. Znači, to su ozbiljne činjenice koje se moraju uzeti u obzir, taj postupak suočavanja sa zločinom, kad je Srbija u pitanju, mora biti drugačiji. Ne slažemo se takođe oko toga – dakle, ovde je lepo rečeno da ilustruje taj stav, da je u Srbiji danas “samo kamen nevin”. Pazite, ako se pogleda biračko telo vidi se da je od 1995. godine u Srbiji u biračko telo ušlo 1,1 miliona ljudi koji su tada dobili pravo glasa. Dakle, to su pre 1995. godine bila deca, deca u pravnom smislu te reči. Znači, 1,1 miliona ljudi su novi birači, oni su tad po prvi put dobili pravo da odlučuju i smatrati sad da su oni takođe nekakvi saučesnici, ili čak taoci tih zločina, potpuno je pogrešno. Dakle, moramo imati u vidu da se Srbija, srpsko biračko telo, po nekakvim prirodnim zakonima menja i obnavlja, dakle, taj supstancijalizam da je Srbija 2006. godine ista kao Srbija 1995. godine, je potpuno pogrešan.

I sada da kažem nešto o mogućem napretku kada je ova stvar u pitanju. Meni se čini da je jako bitno da se potrudimo da je odvojimo od politizacije. Jako je bitno da probamo – znam da je to teško, teško je uzdržati se – da razdvojimo istinu i moć.

Naravno, potpuno je jasno svima nama da onaj ko je normativni gospodar, tako da kažem, nekog društva, istovremeno je i neko ko ima moć. Da je, zapravo, posjedovanje istine, tako da kažem, način da kontrolirate situaciju. Ako tvrdite da je istina samo kod vas, da je vi posedujete i da bi vi sad sa tom istinom trebalo da upoznate ostatak društva, da ostatak društva treba da prihvati tu istinu, onda vi, zapravo, imate moć i smatrate da treba da imate moć nad ostatkom društva. Te igre moći su, po mom mišljenju, neproduktivne i opasne kada su u pitanju intelektualne zajednice i ono što bismo mi ovde trebali da predstavljamo. Znači, hajde da probamo da odvojimo politiku, političke ambicije, političke govore, ambicije da preko posjedovanja istine kontroliramo društvo, od onoga što je potraga za istinom i suočavanje sa istinom. Suočavanje kao pokajanje, nešto što okrepljuje karakter nekog društva, neke nacije, to nam je svima neophodno i zato bismo u tom suočavanju trebali da razmislimo i o tome da li bi i mi sami imali nešto da popravimo ili da li i mi sami imamo nešto da priznamo.

ŽARKO KORAĆ

Društva ne žele ovakvu debatu

Debata o zločinima i odgovornosti za njih, koja bi trebalo da se odvija u okviru jednog naroda, jedne nacije, unutar jedne države, je po definiciji teška. Iskustva XX veka to vrlo jasno pokazuju, ja bih želeo da vas podsetim na to da takva debata da i odbijanje takve debate može da traje vrlo dugo. Navešću vam jedan primer koji se mnogo ređe koristi u našem društvu: to je primer masakra Jermena, odnosno genocida nad Jermenima; videli ste da je to postala dominantna politička tema kad se govori o Turskoj i da je čak jedna zemlja u Evropskoj uniji – Francuska, postavila kao uslov za prijem Turske u EU – dakle, krajnje neobično da parlament jedne zemlje, u kojoj je, inače, vrlo uticajna jermenska zajednica, tradicionalno, u intelektualnom životu, u medijskom životu, da je ona to postavila kao uslov za ulazak Turske u EU. Želim samo da vas podsetim da ima gotovo 100 godina i da to pokazuje da pitanje odbijanja razgovora o jednoj temi u jednom društvu može da traje i 100 godina. Ja bih želeo da podsetim na to stoga što se ovde smatra da te debate same po sebi teku i da društva imaju tendenciju da učestvuju u ovakvim debatama, odnosno da je prirodno za društvo da otvara pitanja svoje politike i eventualnih stvarnih ili izmišljenih zločina, genocida; znači, najtežih zločina u svojoj nacionalnoj istoriji.

Moja prva teza je, da nije tačno da društva žele ovakvu debatu, ja tvrdim, kao psiholog, da postoji mnogo elemenata u ljudskoj prirodi, deo ljudske prirode koji to odbija. Osnovno zbog čega društva to odbijaju – ja ću dodati i razne političke i istorijske – u psihološkoj ravni, to je nešto što, nažalost, i s tim se mora računati za svako društvo, to je potreba čoveka da o sebi misli dobro; znači, to je jedna normalna potreba da se o sebi ima pozitivno mišljenje i da pozitivno vrednuje naciju kojoj pripada. Ja vas uveravam da ne postoji nijedno društvo na kugli zemljinoj u kome nije dominantna tendencija da se pozitivno vrednuje sopstvena nacija i da se ta nacija, po pravilu, vrednuje više nego bilo koja druga. Znači, ona se uvek pojavljuje

kao najvrednija i, kako bih rekao, gotovo je nezamislivo da većina pripadnika jedne nacije, jednoga društva – kad govorim sada o naciji, o nacionalnoj zajednici – svoju naciju ne stavi iznad svih drugih nacija, po nekim vrednostima.

Znači, postoje vrlo jaki otpori koji su pre svega psihološke prirode, ali ja bih sad govorio o onome što je specifičnost svakog društva, a to je: kako izgleda ta debata u okviru pojedinačnog društva i šta su oni realni otpori u nekoj istorijskoj situaciji. Potpuno je jasno da se u našem društvu, gde je ta debata apsolutno započela, ona pokušava smestiti u fiksirani okvir. Fiskira se okvir debate i ulaže se veliki trud, a mislim da ćemo to čitu i danas, kako da se vodi ta debata. Dakle, stižu upozorenja kako bi ta debata trebalo da izgleda, iako bi pretpostavka debate, bar u početku, trebalo da bude potpuna otvorenost, da svako može da otvori svaku temu, mogu biti i neproduktivne teme, mogu biti i netačno postavljene teme, ali je vrlo teško prihvatiti ideju da u samom početku treba odrediti u kom okviru će se voditi razgovor o prošlosti, odnosno suočavanje sa prošlošću, kako će da izgleda. Moram da kažem da u tom smislu naše društvo je u nekim stvarima gotovo postiglo konsenzus, a mislim da je najveći stepen konsenzusa postignut oko teme – Haški sud. Mislim da bi jedna analiza sadržaja koju je vrlo lako napraviti u medijima, pokazala da postoji nekoliko klasičnih fraza koje se pojavljuju kad god se pomene Haški sud, a one su sledeće: bolje bi bilo da mi sudimo, a ne da postoji sud u Hagu; sud u Hagu je možda bio potreban, ali je u praksi postao antisrpski sud; najveći broj okrivljenih u sudu su Srbi; najveći broj presuda je izrečeno Srbima; u Hagu se sprovodi dominacija jedne svetske sile, pre svega SAD i, Haški sud je, u suštini, politički instrument, a ne pravni. Ja vas uveravam, da kad bi se napravila jedna vrlo ozbiljna anketa među našim vodećim političarima u Srbiji, da bi se gotovo svi relevantni političari kretali u ovom okvirima, sa većom ili manjom uzdržanošću kada govore o Haškom sudu. Drugim rečima, oko Haškog suda je postignut konsenzus, da se tretira kao nepravno sredstvo, kao političko sredstvo, koje, u osnovi, dugoročno gledano, ima za cilj da osudi srpski narod za rat koji se događao od 1991, do 1999. godine.

Potpuno je jasno da u našem društvu veliki uzrok potrebe da se ovaj okvir odredi je pre svega, to što su vodeći akteri događaja iz devedesetih godina i dalje aktivni na političkoj sceni. Dakle, oni sad govore o svojoj sopstvenoj odgovornosti i vrlo bi neprijatno bilo kad bi ta debata – a ona to čini povremeno – pomenula njihove izjave, njihove postupke, ono što su oni činili u tom periodu. Drugim rečima, oni u osnovi štite sebe. I štiteći sebe oni, ustvari, zatvaraju mogućnost za slobodnu debatu, jer čak i jedno blago navođenje stvari koje su oni izrekli ili učinili kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina, bi svakog građanina suočilo sa pitanjem – kako je moguće da posle svega što su oni rekli i uradili, oni i dalje mirno sede u prvim redovima promocija političkih stranaka, štampaju knjige u kojima govore sada potpuno suprotno od onoga što su ranije tvrdili, ili, što je još neverovatnije, za naše društvo, sa ogromnom indignacijom reaguju kada im neko kaže: “Čekajte, vi ste ranih devedesetih potpuno suprotne stvari rekli!” Kod nas je moguće da se Milošević proglasi za najznačajnijeg političara u modernoj srpskoj istoriji, pa da se onda sa istom lakoćom kaže da je on bio jedan nesrećni političar koji je možda i želeo najbolje, ali nije uspeo to da ostvari, pa da se o njemu na kraju potpuno začu-ti i počnu da hvale neke druge. Dakle, bez ikakvog prelaza se na ovakav način govori o ulozi nekih ljudi, ljudi koji su vrlo uticajni u javnom mnjenju. Međutim, studija filozofa Jaspersa, koja je prevedena i objavljena kod nas zahvaljujući medijskoj kući B92, koja po meni, negde, u najkraćim okvirima i najsuštinskije izrazila problem kri-vice i odgovornosti, vrlo jasno pokazuje da je iluzija da se može voditi puna debata u jednom društvu bez želje vlasti da učestvuje u toj debati, da je na neki način otvara i podstiče. I to je problem našeg društva! Da li aktuelna vlast u Srbiji, makar i nominalno, a da ne govorim stvarno, želi takvu debatu. Dakle, da li je naša politička elita zaista zainteresovana za ovakvu debatu? Najmanje što bih mogao reći jeste to, da postoji velika ambivalencija, da veliki broj učesnika političkog života i deo politič-ke elite, u stvari, ne želi ovu debatu, da je licemeran, neiskren i da, ustvari, ne želi u ovome da učestvuje – neki zato što se boje sopstvene odgovornosti, a drugi zato što

misle da bi im to oduzelo glasove na nekim izborima, a treći, jednostavno zato što za tu debatu nisu spremni zbog svog oskudnog, skromnog obrazovanja, zbog toga što sami nisu moderni ljudi i zato što su sami delili mnoge stavove koji bi morali biti predmet kritičke analize.

Kada govorimo o postignutom konsenzusu, morao bih da budem jako otvoren i da kažem da u našem društvu, nažalost, postoji prećutni konsenzus, a to je da su granice države Srbije, privremene. Vrlo je teško objasniti zašto bi bila ekstremna izjava Dačića ili Šešeljev (Vojislava) testament o “velikoj” Srbiji, kad i političari tzv. demokratske orijentacije, drugim rečima i dosta vešto govore o tome da pravo naroda na samoopredeljenje nije iscrpljeno na Balkanu i da će se to pitanje postaviti kad tad, odnosno u bliskoj budućnosti. Oni sami relativizuju pitanje granica države Srbije – mislim da je reakcija na nezavisnost Crne Gore to vrlo jasno pokazala – i ja bih voleo da vidim koliko je naših političara reklo, nedvosmisleno reklo, da smatra sadašnje granice Srbije trajnim. Znači, da li oni, držeći pitanje granica Srbije otvorenim ustvari, na sasvim drugi način ali suštinski istu poruku šalju da, nije isključeno da će se Srbija menjati, dobijati nove granice, odnosno da će doći do dekomponovanja nekih država na Balkanu, a pre svega BiH.

Gledajte reakcije, gledajte izjave za eventualnu nezavisnost Kosova, gledajte izjave na neke političke događaje, pa ćete videti da je to više nego očigledno. Vlast nastoji da postigne još jedan konsenzus koji nije postigla, to je da Srbija ima neki svoj, specifičan, srednji put ulaska u EU i, nažalost, povremena preokupiranost evropskih institucija drugim temama, pragmatizam tih ljudi koji vode te institucije, pa i, moram reći, sklonost “trulim” kompromisima, dovode do toga da izgleda kako ta ideja dobija i neku svoju podršku. Drugim rečima, ne moramo zadovoljiti mi one uslove koji su postavljeni, od Kopenhagena do formalnih uslova za pristup, mi ćemo biti primljeni i ovakvi kakvi jesmo; čini mi se da ništa bolje to ne odslikava nego cinična igra sa generalom Ratkom Mladićem, nego, taj stav, konačno ćete

morati da nas primite takvi kakvi jesmo zato što je alternativa haos, novi ratovi ili nešto što je još gore nego što je danas na vlasti.

Konačno, neprekidno ponavljanje teze da Srbija ima previše političkih partija – gledajte koliko tzv, “ozbiljnih” analitičara priželjkuje da bude što manje političkih stranaka, naravno, to je legitiman stav u političkoj analizi, ali je, u suštini, posledica prihvatanja jedne antiliberalne ideje o sabornosti, što više zajedno to bolje, umesto da jedno društvo koje se suočava sa ovako teškim problemima u razvoju, da ono artikluše što više političkih ideja o tome kako bi trebalo da izgleda njegov razvoj i da te političke ideje konkurišu na tržištu političkih ideja i naravno, uz određenu podršku građana na izborima, jer drugačije ne mogu suštinski da egzistiraju one budu, u toj konkurenciji, budu onakve kako je Karl Popper video razvoj nauke kad je rekao da nauka uvek ima više teorija koje se onda bore da zauzmu svoje mesto, ideje koje u datom trenutku najbolje objašnjavaju pojavu kojom se bave.

Bez obzira što ja mogu shvatiti legitimnost pitanja otkud toliko stranaka u Srbiji, neprekidno se kod nas obnavlja teza da imamo previše stranaka, trebalo bi to svesti na jednu-dve, možda tri, i to je ta ideja o sabornosti, o koncentracionoj vladi, srpskom nacionalnom interesu, ugroženi smo u ovom trenutku, Kosovo odlazi To nas vodi do toga da u našem društvu postoje i regresivni procesi u odnosu na problem suočavanja. To znači – ja sam rekao da je naša debata o tome otvorena bez obzira na moju kritičnost o tome kako ona izgleda, ukazujući sumarno ono što vidim da se dešava, ali postoje i suprotni procesi; možda je najkarakterističniji prisutan poslednjih godinu dana, da se u našem društvu sa velikim entuzijazmom tvrdi da su stranke koje su nosioci ratne politike, ustvari, u potpunosti legitimizirane. To su pre svega SRS i SPS. Oduševljenje jednog broja ljudi i vrlo smele izjave da je Srpska radikalna stranka jedna demokratska stranka, u potpunosti inkorporirana u sistem, a to se brani činjenicom da je ona parlamentarna da učestvuje u parlamentarnom procesu – što je vrlo cinično, ta stranka je bila u parlamentu uvek, bila je parlamentarna i onda kad je slala paravojne formacije da ratuju na prostorima oko

nas, počevši od Hrtkovaca, u samoj Srbiji, pa onda dalje, znači i tada je ona bila parlamebžntarna, ja sam sedeo u tom parlamentu za vreme rata kao predstavnik opozicije, znači, ništa se u ponašanju radikala nije promenil.

Znači, taj argument je potpuno besmislen, ali je zanimljivo da upravo ti isti teoretičari i analitičari koji govore o novom demokratskom ruhu Srpske radikalne stranke ni jednom jedinom rečju ne komentarišu Šešeljev testament, miting koji je bio izrazito antizapadni – ako se sećate, glavna poruka mitinga je bila – da mi ne želimo Evropsku uniju, da mi želimo jedinstvo sa Belorusijom i Rusijom i da je naš spas u Aziji i tim zemljama – drugim rečima, ponovno izmeštanje Srbije u taj imaginarni prostor. Ta legalizacija Srpske radikalne stranke je po meni izrazito regresivna, umesto neprekidne kritičke analize činjenice da ona nema nikakav otklon u odnosu na svoju prošlost, što znači da je glavni problem Srpske radikalne stranke nedostatak kritičnosti, minimalne, čak, prema sopstvenoj prošlosti. Ista stvar se dešava i sa Socijalističkom partijom Srbije. Izgleda da je nekima promaklo da je potpredsednik SPS postao čovek koji je rekao javno, u medijima, da je Zoran Đinđić prvi čovek koji je platio izručenje Miloševića (Haškom tribunalu), na redu su ostali.

Drugim rečima, on je pohvalio ubistvo! Znači, ako mi živimo u društvu gde se smatra normalnom političkom strankom, a ima i novo rukovodstvo – sad se tvrdi da to nije uopšte više Miloševićevo – da su to sve novi ljudi, da je potpredsednik te stranke pohvalio ubistvo, a da je predsednik SRS i čovek koji je na listi te stranke kandidat za poslanika, čovek koji istražiteljima u Haškom sudu, istražiteljima ubistva Đinđića, rekao da je oduševljen ubistvom Z. Đinđića i da je to dobra stvar za Srbiju, postoji njegov iskaz tamo – ako se to zovu stranke – vi nemate u Evropi paralelu da se na čelu stranaka nalaze ljudi koji hvale ubistvo. Moram takođe da kažem da je g. Nikolić (Tomislav), koji je zamenik predsednika SRS rekao sa skupštinske govornice – ako treba ja ću vam dati i stenogram, da ne žali nimalo zbog ubistva Slavka Ćuruvije, odnosno novinara, drugim rečima, da mi imamo posla sa ljudima koji nemaju nikakav otklon prema činu ubistva!

Za mene, ovaj ogromni entuzijazam naših komentatora, naših medija ka novom tzv, rukovodstvu SPS i ka tzv. novom legalizmu SRS, za mene je veliki korak nazad. Jer, nemoguće je govoriti o prošlosti, a ne govoriti o ove dve stranke. Glavnu odgovornost za legalizaciju Socijalističke partije Srbije pa i Srpske radikalne stranke ima aktuelna vlada i njen predsednik, jer ja ću samo izneti činjenice, ne radi se, dakle, o mojim sudovima i analizama, to je manjinska vlada koja je egzistirala uz podršku SPS i to vrlo solidnu podršku i koja je time abolirala SPS; znači, čovek koji je bio predstavnik demokratske Srbije na izborima u septembru 2000. godine i kasnije se pojavio kao personifikacija te demokratske Srbije, on je abolirao SPS, a sva ostala zbivanja u parlamentu Srbije, bez obzira na određena koškanja su takođe pokazala da velikog, velikog otklona prema SRS takođe nema. Na osnovu svega ovoga, mislim da će biti velikih teškoća u procesu suočavanja sa prošlošću.

SPOMENKA GRUJIČIĆ

Ko želi tapiju nad istinom

Gospodin AntoniĆ me je na neki naćin provocirao, Źelela bih samo da neke stvari pokuřam da pojasnim, dileme povodom ovog skupa: řta se tu, ustvari, sukobljava, gde je tu sukob? Vi ste to nazvali verbalnim ratom, pretpostavljam verbalnim ratom u okviru civilnog druřtva. Źarko (Korać) je dobro poentirao da politićka elita nije spremna u ovom trenutku ni na kakav proces suoćavanja s prořlořću, iz ovih ili onih razloga, ili zbog vlastitih biografija ili zbog izbora ili zbog rejtinga, kako god! Recimo da je civilno druřtvo, a svi mi ovde ćinimo predstavnike civilnog druřtva, spremno na tako neřto, po vařoj definiciji, u okviru civilnog druřtva, postoji verbalni rat, koga bi, u opřtem interesu, trebalo prevazići i pretpostavljam, da – to sam upravo htela da Vas pitam – řta je taj opřti interes, po Vama? Zařto ne treba tu zaořtravati, da li je Vař odgovor da i u okviru civilnog druřtva mi treba da postignemo neřto řto je sada vrlo popularno i ćime se sve reřava, od ustava do spoljne politike – sabornost!?

Vi ste, pominjući verbalni rat – nisam sigurna da li ste pominjali na engleskom, da li ste rekli *paper war* ili tako neřto, ja mislim da je to potpuno pogreřno: to nije verbalni rat, to je rat razlićitog pogleda na svet. Po Vama, ne treba zaořtravati da bismo prevaziřli tu podelu unutar civilnog druřtva i na neki naćin pokrenuli, recimo, i politićku elitu, ne treba zaořtravati pitanje ratnih zloćina, ne treba zaořtravati pitanje genocida, Srebrenice, jer, to je neřto řto nas razdire. Treba to ćiniti verovatno elegenatnije, postepeno itd, ne bosti prstom u oko. Ja upravo mislim da je to brutalno suoćavanje druřtva sa nećim řto je dobilo svoju definiciju i pred sudom – genocid jeste poćinjen u Srebrenici – prema tome, ćemu řtedeti, taj termin uvođiti u svest građanina polako? Ja ne vidim razlog za to. Vi govorite – recimo da su to razlićiti prilazi – i smatgrate da jedna grupa ljudi to ćini jako, pretpostavljam, vrlo brutalno, vrlo otvoreno, dok druga grupa ljudi to ćini na daleko suptilniji naćin, svesna mentalnih kapaciteta ili nekih psiholořkih gabarita prosećnog građanina koji,

kao što je rečeno, verovatno nije spreman da prihvati da je zločin počinjen, da je on pripadnik naroda koji je činio zločine, da je on glasao za nekoga ko je činio zločine u njegovo ime, već kako god to da postavite. E, sad, u pozadini cele priče, u pozadini toga što vi nazivate sukob, verbalni rat, ili kako bih ja rekla rat različitih pogleda na svet je, po Vama – a to bih volela da pojasnite – ambicija da se posedovanjem istine kontroliše društvo. Aluzije su očigledne, koja tu strana – recimo da su dve strane involvirane – poseduje istinu i kontroliše društvo?! I na koji način želi da kontroliše društvo, da upravlja društvom? Znae, samo jedna polurečenica koju ste izgovorili, vraća i u ovu salu teorije zavere, ko koga finansira, ko iza koga stoji itd. Mislim, šta ko želi nečim da postigne, čiji interesi su tu u igri. Ja sam htela samo da kažem da ste Vi odlično poentirali priču, odlično ste poentirali zašto u Srbiji postoje te prepreke. Eliminišimo političku elitu za trenutak, nije spremna, hajde mi u civilnom društvu da vidimo šta nas to sprečava. Jeste li mislili na sabornost i šta mislite, ko to želi da ima tapiju nad istinom i da time kontroliše društvo?!

DRAGAN PETROVIĆ

Kako doći do konsezualnih indikatora

Mislim da ovu temu, bez obzira kako je tačno naslovljena, mislim da ona ipak daje jednu dimenziju, jednu mogućnost za širi pogled na naše društvo, društvo u kome živimo. Iskoristio bih priliku da se predstavim, ne verujem da me ovde poznaje više od troje-četvoro ljudi, bivših profesora, ja sam magistar geografskih i magistar političkih nauka, stalno zaposlen u Institutu za političke studije u Beogradu, i ako sam po nečemu poznat, to je simpatična činjenica da sam u svoje vreme, studirao četiri fakulteta društvenih nauka koje sam završio zajedno; to mi omogućava da šire priđem problemu i da pokušam da sagledam kompleksnost, ne samo situacije već možda i elemente zašto se mi ne razumemo najbolje. Naime, pošto sam, između ostalog, i ekonomista, postoje u ekonomiji neki egzaktni pokazatelji i kad bi ste razgovarali s kolegama ekonomistima o nekim pokazateljima, indikatorima uspešnosti u ekonomiji, nesuglasnosti ne bi bile velike; znači, tu su egzaktni pokazatelji i onda su, recimo, kao u sociologiji Ogist Kont, pokušali u tom pozitivizmu da nađu neku formulu – Kont je pokušao društvene nauke da okrene ka fizici, ka prirodnim, egzaktnim pokazateljima, ne bi li se nekako našli neki načini da se dođe do konsenzualnih indikatora koji bi se podrazumevali. U tom kontekstu postavlja se pitanje, zašto pri relativno približnom sličnom kvantumu podataka koje imamo prateći medije, slušajući i čitajući, kao savremenici, zašto, dakle, izvlačimo dijame-tralno različite zaključke!?

Moj zaključak, ovako laički, da tako kažem, bio bi da pojedinci daju preteranu važnost određenim fenomenima, a da u isto vreme ne daju adekvatnu važnost drugim fenomenima. Ovde je spomenut primer – pošto se bavim i Francuskom, nešto sam pisao i često čitao njihovu štampu, a i kao istoričar sam veoma dobro upoznat s genocidom nad Jermenima. Turci su počinili genocid nad Jeremnima u kontinuitetu, a efekat tog genocida bio je da jermenska, veoma brojna populacija,

koja je široko naseljavala čitavu istočnu Tursku – radi se o prostoru veličine Balkana, više uopšte ne postoji. Dakle, bilo je više miliona Jermena, oni u Turskoj više ne postoje, žive samo u okviru nezavisne države koja je nekad bila u okviru carske Rusije. Ako to uzmemo u obzir, komparacija u bilo kom vidu, sigurnih i nespornih masovnih zločina koje je činila i srpska strana, o čemu je veoma lepo govorio prof. Antičić, u delovima Hrvatske, na Kosovu i Metohiji i u pojedinim delovima Bosne i Hercegovine, nema taj efekat s matematičkog aspekta. Meni je žao što ovde unosim i takve komparacije i metode kao što je matematika, bilo kakvo fizičko nasilje, ubistvo, je užasno i mogu reći lično da sam srećan što, otkako sam došao iz mornarice, nisam participirao ni u kakvom nasilju u životu i gnušam ga se, naravno, ali, tu postoje određene komparacije.

Ja bih ovde napomenuo da sam sva moja zalaganja lično, u kontaktima, privatnim i u onome što pišem – to se najbolje vidi iz ove knjige “Novi ustav i savremena Srbija”, da je jedno od ključnih rešenja srpskog pitanja, što bolji odnosi sa Hrvatima. Dakle, i sa Nemcima i sa Vatikanom, ali sa Hrvatima, pre svega. I uvek ću biti prvi – uostalom, moj blizak rođak je bio poznati košarkaš u Zagrebu, on ima spomenik, ne moram da vam kažem kako se on zove, verovatno pretpostavljate o kome je reč. Ali se postavlja pitanje, ako se govori o genocidu nad Srbima u Hrvatskoj koji je svakako postojao, da kao istoričar mogu reći da je, recimo, početkom XX veka Srba bilo 25 odsto u Hrvatskoj, oko 15 odsto 1991. godine, a da ih sad ima nekoliko procenata. I onda će se đaci i studenti čuditi, u Zapadnoj Evropi, kako je to moguće da se srpskim vođama sudi za genocid u Hrvatskoj, a Srba faktički više nema. Slična je situacija sa Kosovom i Metohijom. Dakle, ovde govorimo o kvantumima, ograđujući se od bilo kakvog pojedinačnog ubistva i zločina kao (zlo)dela koje se mora oštro sankcionisati. Dakle, ako se suočavamo sa tim fenomenom da se srpski predstavnici, vođe, politički predstavnici, da im se sudi za genocid nad Albancima na Kosovu i Metohiji, a da Srba tamo ima faktički zanemarljivo, o čemu imamo ovde konsenzus, da je slična situacija, nažalost, i u Hrvatskoj, kako onda objasniti običnim građanima

na ulici, da bi se oni trebalo da suoče s genocidom, ako ljudi počnu da razmišljaju makar fragmentarno, o ovim pitanjima.

Da ne govorimo o tome da svi mi imamo identitet pola u kojem postojimo, imamo identitet profesije, ali imamo na ovaj ili onaj način, državni i nacionalni identitet. I on je sastavni deo ličnosti. Naravno, kod nekoga je više izražen, kod nekoga manje. Ali, teško da bi se u Srbiji i u srpskom narodu mogli prihvatiti određeni elementi, pravedni, za rešavanje jugoslovenske krize. To je, recimo, primer koji je ovde spomenut, da, recimo, Crna Gora, koja je tradicionalno prosrpska ili srpska država, što su istorijski pokazatelji – sada se od 75 odsto stanovništva, 33 odsto izjašnjavaju kao Srbi, a najveći deo ostalih tvrdi da govore srpskim književnim jezikom i da su vernici Srpske pravoslavne crkve uprkos jednoj drukčijoj poruci koju preko medija svakodnevno slušaju. Imajući to u vidu, ne možemo a da ne razmišljamo koliko je bio demokratski referendum u Crnoj Gori i koje su, ustvari, poruke.

Ja sam napisao knjigu “Zajednička država Srbija i Crna Gora” u ime Instituta gde radim, zajedno s jednim kolegom, u februaru, međutim, ta knjiga nigde nije predstavljena, nije imala priliku, pojavila se na sajmu itd. Postavlja se pitanje, zašto onda Republika Srpska, kao politikološki, egzaktni čin, ne bi imala pravo na referendum o svom statusu, ako ništa drugo onda pravo na zadržavanje *statusa quo* u okviru Dejtonskog sporazuma koji se stalno krši isključivo na srpsku štetu? Zašto ona to ne bi imala, a recimo je brana svim promenama na jugoslovenskom prostoru bila da su “avnojevske” granice jedini produkt komunizma, nesporne, sve ostalo je sporno. Ako je to pravilo prihvaćeno, zašto se onda za Kosovo i Metohiju nagoveštava izlazak iz Srbije? Želim samo da naglasim, da tu ima puno nelogičnosti.

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ*Na kojim osnovama se zahteva integracija društva*

Mislim da je ovo poslednje mesto na kome može da se govori o Crnoj Gori kao srpskoj državi. Samo ću Vas podsetiti, studirali ste istoriju, da je nezavisna crnogorska država u XIX veku imala dva lista (novine) – jedan se zvao Crnogorac, drugi se zvao Glas Crnogorca – ni jedan se nije zvao ni Srbin ni Glas Srbina. Kolega (Petrović) nam je govorio ovde i da on prihvata pojedinačne zločine: da li to znači da drugačijih nije bilo?! Kolega nam ovde govori s pozicije razgovora Srba i Hrvata, Srba koji bi trebalo da komuniciraju sa Hrvatima i obrnuto: ja ne umem na taj način da razgovaram i zato bih postavila pitanje – vratiću se na početak i na prvu rečenicu kolege Antonića koji kaže da “... ti verbalni građanski ratovi ne bi trebalo da se vode u Srbiji zato što srpsko društvo”, ako sam dobro zapisala, “još nije integrisano”. Tu dolazim na ono ključno pitanje koje je kolega (Petrović) malo drugačije i direktnije objasnio: mene zanima da li bi ovo društvo, ili bar ovaj mali intelektualni krug mogao da se definiše po pitanju upotrebe pojmova. U krugovima kojima ja, po svojim shvatanjima, uglavnom ne pripadam je uobičajeno da se odriče kolektivna odgovornost. Međutim u istim tim krugovima, kada se govori o žrtvama, onda se itekako koristi pojam “Srbi”: Srbi su bombardovani, Srbi su trpeli inflaciju, Srbi su osporavani, itd. U tom slučaju se potpuno zanemaruje značajan deo srpskog društva koga čine građani, bilo kako da se deklariraju kad je identitet u pitanju. Dakle, postoje ovde dva aršina: kad se treba braniti od nepočinstva onda su odgovorni pojedinci; kad treba govoriti o pravima na državu, kao što imamo slučaj sa aktuelnim Ustavom koji počinje rečenicom da je to “država srpskog naroda”, onda više ne postoje pojedinci, ili su bar skrajnuti, onda postoji etnički određen kolektiv. To je pitanje koje mene zanima: da li možemo da jasno kažemo na kojim osnovama se očekuje i zahteva integracija društva?

Ja sam itekako željna da živim u jednom integrisanom društvu, ali želim da znam šta mu je sadržina Postavila bih još jedno pitanje koje se odnosi na pojam demokratije, kolega Korać je nešto o tome rekao, opet me zanima objašnjenje kolege Antonića: Vi često u svojim tekstovima pominjete radikale i njihovo poštovanje demokratske procedure, kao argument koji svedoči da oni moraju biti integrisani kao takvi i u srpsko društvo – mene zanima da li postoji, po Vašem ili bilo čijem drugom mišljenju, ijedna ideja koja se može nazvati zločinačkom, ako prođe demokratsku proceduru? U istoriji smo imali takvih slučajeva.

ANA MILJANIĆ

Svi uspješni tranzicioni procesi bili su originalni

Ja ću pokušati da izađem iz onoga kako se obično govori o tranzicionoj pravdi, odnosno kao o skupu tehničkih metoda koji, zapravo, predstavljaju skup mogućih načina – kako se to obično kaže i to je taj jezik iz kojeg želim kasnije da izađem – *suočjenja ili odricanja loše prošlosti*. Pretpostavljam da je o tome bilo reči i da tranziciona pravda jeste, zaista termin koji želi da pokrije određenu teritoriju za koju Jon Elster, jedan od vodećih pravnih stručnjaka u domenu konstitucionalizma i tranzicione pravde ume da kaže “da pokriva jednu teritoriju u kojoj nema teorije”. Tranziciona pravda kao naslov ne pokušava da govori o onome što pretpostavljam da je namera ovog skupa, a to je o etičkim i drugim razlozima koji stoje iza tih tehničkih metoda.

Znači, tranziciona pravda kao izraz koji mi koristimo zapravo ne pokriva nikakvo etičko polje i to je ono što savremeni stručnjaci pokušavaju da izbegnu. Sam termin je ušao u veću i širu upotrebu devedesetih godina, naročito uz pojavu knjige Ruti Tajtel “Tranziciona pravda” i od tada postoji više napora da se u komparativnoj metodi sagledavaju različiti procesi suočenja s prošlošću čija je zajednička osobina samo jedna, a to je pitanje diskontinuiteta s prošlošću. Znači, praktično osim toga da je reč o diskontinuitetu, ne zna se šta je sadržaj diskontinuiteta – da li je etički, da li je zasnovan na novim vrednostima, proizvodnji novih vrednosti, da li te metode mogu da obezbede proizvodnju novih vrednosti. Moram priznati da iz onoga što su moji uvidi, iz onoga što je manje-više konsenzus teoretičara, mi za to nemamo nikakve sigurne dokaze.

Znači, mi ne možemo znati ni da su najuspješniji slučajevi upotrebe ekstenzivnih tranzicionih metoda, kao što su reparacije, amnestija, suđenja, komisije za istinu, zaista, kao svoju direktnu posledicu imale ono što im je bila namera: to je radikalna transformacija društva, ili, kako bih ja rekla, to je onaj momenat kad govoreći o tranzicionoj pravdi govorimo o razvoju kao takvom. Recimo da je jedna od definicija

koja je meni najbliža, da su promene uvek, ustvari, neka vrsta sekularne transformacije društva, ne razvoj ekonomije, ne uvođenje pravnog sistema nego je reč uvek o promenama u društvu; u tom smislu dolazim do svoje druge teze koju bih htela sa vama da podelim ili proverim, a to je *da tranziciona pravda nije promena zakona*, nije uvođenje pravnih metoda donošenjem novih zakona ili sporovođenjem raznih pravnih ili parapravnih formi. Kada govorimo o tranzicionoj pravdi, ono čemu se mi nadamo i ono što pretpostavljam, većina od nas želi to je da te norme, pravne norme, prerastu u neku vrstu društvenih normi, odnosno pomognu društvu da prođe kroz promene.

I u tom smislu čini mi se da postoje dva velika neprijatelja u svakom takvom procesu – govorim u odnosu na neke komparativne metode koje ne bih sada spominjala, jer mi se čini da je kod nas o tome jako puno govoreno, pa se stiče utisak da je moguće prenositi određena iskustva bez njihove prave kontekstualizacije, istorizacije, kao što je primer, recimo, Južne Afrike; taj primer je postao popularan model koji se onda primenjuje u drugim zemljama, nigde sa uspehom, zbog dva problema: jedan je preveliko poverenje u pravo, preveliko poverenje u to da je tranziciona pravda pravni proces. Kao što se zna, takve muke muče i različite vrste pokreta koji se bave ljudskim pravima: da li su ljudska prava deo pravnog diskursa, da li se njima bave isključivo pravници ili pripadaju i drugima. Ako se bave pravници, onda se, praktično, ne može govoriti o pokretu za ljudska prava, šta je onda, zapravo, sa samom doktrinom na kojoj su ljudska prava nastala!? Drugi problem su, naravno, sve ono strukturalne i političke prepreke ili nedostatak političke volje da se u te procese uđe. U vezi s ovim drugim želim da kažem jednu stvar koja mi se čini veoma važnom i gotovo poštapalicom kad je reč o procesima tranzicione pravde, a to je pitanje političke volje. Pitanje političke volje je, u suštini, vrlo teško teorijski, a zatim i nekim komparativnim analizama razlučiti, jer se kod nas, čini mi se, najčešće odnosi – kad ljudi upotrebljavaju tu sintagmu – na pitanje, da li postoji konsenzus političkih partija, odnosno, da li su oni koji imaju moć da, ili žele, ili su u stanju, ili veruju da – to

su sve ipak različite kategorije – mogu da sprovedu neku vrstu radikalne transformacije društva.

Ono što je sasvim jasno, bar u Srbiji, a čini mi se i u nekim drugim slučajevima to je da, u suštini, kad se govori o političkoj volji, zapravo se govori o koplikovanom procesu, jer je reč o stvaranju neke sinergije između različitih političkih volja koje postoje u jednom društvu bez obzira da li je reč o političkim partijama, građanima, ali i različitim strukovnim profesionalnim interesima; ona u nekim društvima mogu da vrše takvu vrstu pritiska, recimo, želji sudija da budu samostalni; kad bi imali želju da se pozovu na svoje autentične i zakonom zagantovane slobode i prava i pokazali volju da zaista bude nezavisan, mi bi zaista onda govorili o nečemu što – možda ovaj primer nije zgodan, ali čini mi se da je dovoljno provokativan, moglo bi se govoriti o tome da profesionalni interesi mogu, na zajedničkom planu više da doprinesu procesima tranzicione pravde nego iskazana deklarativna volja političkih partija. To je komplikovana veza i zahtevala bi jedan duži razgovor.

Treća i najvažnija stvar koju bih želela da podelim s vama i čini mi se veoma važnom za naše društvo – odnosi se na neka teorijska polazišta u oblasti za koju sam rekla da je tehnička i mi je zovemo tranzicionom pravdom. Ona podrazumeva, naravno, mnogo više i političku i pravnu teoriju društava u razvoju, kao i neke druge procese. Kad se govori o tranzicionoj pravdi, *da li je moguće u bilo kojoj sredini izvesti procese radikalne transformacije društva bez istorizacije i kontekstualizacije tog specifičnog društva?* Šta pod tim mislim? Mislim da se kod nas ulažu veoma mali naponi, gotovo nikakvi, da se polemički, ne jednom za svagda, ali barem u nekom naporu, govori o autentičnim kontinuitetima i diskontinuitetima u srpskom društvu. Šta je istorija srpskog razvoja kako možemo da je pratimo u delima Svetozara Markovića, šta su pedesete godine (prošlog veka) u srpskoj agrarnoj reformi? Ta pitanja istorizacije srpskog društva ne podrazumevaju determinaciju našeg razvoja nego je to, po meni, uvod u razmišljanje koje je u suštini pethodilo svim uspešnim ili poluuspešnim, pokušajima da se u kratkom vremenu nakon promene,

pomogne transformaciji društva, da se uspostavi diskontinuitet i oslobodi prošlosti. To su društva koja su imala zasnovane planove razvoja i suočenja sa sopstvenom prošlošću, koja proizilaze iz poznavanja sopstvene istorije i sopstvenih namera. Svi uspešni procesi tranzicione pravde bili su originalni. Recimo, južnoafrički promer o kome se često govori, ali ono što se manje zna je, da su 10-15 godina pre Mendelinog puštanja na slobodu nevladine organizacije, sindikati, napisali povelju o afričkim slobodama koja je u suštini definisala vrednosni sistem za tu tranzicionu pravdu koja je, kao što znamo, bila kompromisna i nije završila punim uspehom.

Ono što se ovde nije desilo i neće se desiti dok ne počnemo da razmišljamo, osim, kako se to kaže, približavanja svetlu, to je promišljanje tih procesa u kontekstu srpskog društva. Šta je naše društvo bilo, kako se ono razvijalo, u kojim momentima imamo te primere diskontinuiteta manjih razmera i u samom razvoju srpskog društva. I u tom smislu ono što mi se čini da je uspešan put, to je, ne stalno zatvaranje u sebe i gledanje na svoje probleme, ali stalno razmišljanje o tome na koji način, u kojim razmerama je moguće misliti o programu tranzicione pravde, odnosno o metodama koje postoje ili onima koje još ne postoje, koje bi u ovom društvu delovale. To je, zapravo, jedna, što bi rekli, *tool box*, jedna kutija sa oruđima i alatima i ja mislim da prava alatka za srpsko društvo još nije nađena. Mi treba da je smislimo, a to je jedan kreativni proces.

ZORAN OSTOJIĆ

Odlaganje ratne opcije za budućnost

Za početak, sistematizovao bih grupu razloga koji sprečavaju srpsko društvo da se suoči sa prošlošću na dve vrste razloga. Jedni bi bili, uslovno rečeno, lični, pojedinačni, a drugi opšti. Lični, pojedinačni razlozi tiču se bekstva od odgovornosti, odnosno pokušaja da se izbegne odgovornost za politiku zločina koja je dominirala i vodila Srbiju tokom devedesetih godina. Tu je reč o pojedinačnim ljudima koji su tu, oko nas. S moje tačke gledišta, sud Ujedinjenih nacija u Hagu sudi izvršiocima zločina, svih zločina na prostoru bivše Jugoslavije, ali ipak samo izvršiocima. U tom smislu ja i Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja, dva najistaknutija čoveka te politike zločina, smatram takođe samo izvršiocima, glavnim izvršiocima, ali ipak samo izvršiocima. Ne i kreatorima politike zločina. Kreatori politike zločina su tu, u Srbiji, i uprkos slomu njihove politike, prirodno je za njih, s njihovog ličnog stanovišta, da izbegnu sunovrat te politike, jer se time neminovno, otvara i pitanje njihove odgovornosti. Mislim na delove SANU, na delove SPC, na nešto što se zove, kolo-kvijalno, srpska elita. Nesumnjivo je da je bilo zločina, nesumnjivo je da je politika koju su krajem osamdesetih godina, dali tada, šefu srpskih komunista dovela do svega ovoga što se desilo uključujući i zločine. Od te odgovornosti se ne može pobeći. Jedini način je da ta politika, na neki način, sa drugim nosiocima, preživi. I mislim da smo u postoktobarskom vremenu svedoci, uslovno rečeno, uspešnih napora kreatora politike zločina da preživi njihova politika, kako bi oni izbegli odgovornost, jer mislim da su i oni svesni da se ta politika više ne može uspešno završiti; sad je u pitanju samo njihovo bekstvo od odgovornosti.

Ideolozi te politike u principu su šampioni licemerja i besčašća u Srbiji; recimo, kad govorimo o Dobrici Ćosiću, besčašće i licemerje oslikava njegov životni put i normalno je da je ta osobina postala dominantna u Srbiji s padom svih moralnih vrednosti posle sloma komunizma; pri tome mislim na komunistički moral koji je

ipak bio neki moral; ta “rupa” koja je popunjena je, uslovno rečeno, po mom sudu, licemerje i besčašće. Jer, u mladosti ubijati ljude zarad ideje Jugoslavije, a u starosti slati opet mlade ljude zarad ideja rušenja Jugoslavije, ne može se nikako drugačije nazvati nego vrhunsko licemerje. I to su lični motivi ljudi koji i dalje dominiraju političkom scenom Srbije preko političkih partija ili uticaja na političke partije i lidere; mislim na tri velike partije: Demokratsku stranku, Demokratsku stranku Srbije i Srpsku radikalnu stranku.

Opšti razlozi ili nekakvi opšti motivi koji sprečavaju Srbiju da se suoči sa prošlošću, nažalost, ostaće i kada ovi o kojima sam govorio odu u biološku uistoriju, a njihova politika u istoriju politike. To je jedno pogrešno shvatanje nacionalnog pitanja, pogrešno shvatanje koje je eskaliralo krajem osamdesetih i početkom devedesetih u toj politici koja je dovela do zločina i, uslovno rečeno, počinila je najveće štete nacionalnom i državnom pitanju.

U čemu se vidi zabluda o tome, kako treba rešiti nacionalno pitanje? Ja mislim da suština njihove zablude proizilazi iz toga što su oni – sad, ne bih želeo da uvredim bilo koga ko se oseća Jugoslovenom, ali moram da ih nazovem – degenerisani Jugosloveni! Ti ljudi, kreatori politike zločina su u suštini, degenerisani Jugosloveni i srpsko pitanje su videli ograničeno Jugoslavijom koja je, je l', obeležila XX vek na ovim prostorima. Sa slomom komunizma u Moskvi, na kraju krajeva, i sa pobedom Miloševića unutar komunističke partije Srbije, koja je kulminirala na Gazimestanu, to organicističko shvatanje nacionalnog pitanja kao nekakvog živog organizma u kome su svi delovi srpstva bitni, važni, to shvatanje je u suštini obuzelo i deo srpske elite koja nije odgovorna za ovu politiku i koja se borila protiv politike zločina koji su oličavali S. Milošević i V. Šešelj. I to je drugo ograničenje našeg suočavanja sa prošlošću, jer, naprosto, i kad ovi odu ta zabluda će ostati i kod časnih i poštenih ljudi koji razmišljaju o naciji i državi. Znači, umesto da se nacionalno pitanje prvenstveno rešava kao demokratsko i državno pitanje, ono se rešavalo kao neko organsko pitanje u želji da se napravi država koja će biti nacionalna, a u kojoj će biti svi Srbi.

To je, jednostavno, bio nemoguć zadatak: postojala su samo dva puta, to je onaj koji je odabrao kralj Aleksandar 1918. godine, a to je Jugoslavija, država u kojoj žive svi Srbi, ali po definiciji ne može biti nacionalna nego je višenacionalna, multietnička i druga, a to je Srbija u “kumanovskim” granicama i granicama koje je imala unutar komunističke Jugoslavije; umesto da se koncentrišu na formiranje države kao osnovu i najveći nacionalni interes, ta elita tokom celog XX veka pokušava da napravi nacionalnu državu u kojoj će svi Srbi živeti.

Završilo se kako se završilo jer je to bio nemoguć zadatak. Samo još jedan narod na Balkanu ima takve zablude, to je albanski; ipak mislim da su se oni pre desetak godina tih zabluda oslobodili, jer shvataju da to, naprosto, nije realnost, to je nemoguće. Dakle, kad gospodin Antonić kaže da se srpsko društvo nije homogenizovalo, to je zbog toga što niko nije ni želeo da najpre pravi državu Srbiju kao osnov za razvoj nacije – govorim o Srbiji kakva je sada, i mi dan-danas, kao posledicu te zablude kreatora politike zločina živimo, u suštini, u ostatku Jugoslavije u koju se sklonio degenerisani ostatak Jugoslovenske narodne armije koja je, između ostalog, najodgovornija, kao institucija za ono što se desilo tokom devedesetih; jer, bez obzira na politiku koju su oličavali Milošević i Šešelj, krvoproliće tog obima ne bi bilo moguće bez aktivnog učešća nekog ko je sila, a to je bila JNA.

Zato će ova agonija sa srpskim državnim pitanjem, samim tim i nacionalnim, biti nastavljena sve dok većina elite, dobronamerne elite, elite koja nema krvave ruke, dok ne shvati da ne postoji nacionalno pitanje van državnog pitanja i da je državno pitanje konstituisanje Srbije kao moderne zajednice slobodnih građana, osnov rešavanja i nacionalnog pitanja. Do tada će potrajati ovaj sistem vrednosti koji razmišlja o Republici Srpskoj kao organskom delu srpskog naroda, o Srbima s Kosova, o Crnoj Gori kao nekakvoj Sparti srpstva i dok pričamo o tom organizmu srpstva na prostoru Balkana, mi nećemo imati državu. Nažalost, to je zabluda koja je ovu degenerisanu komunističku elitu pod Miloševićem, oterala u zločine, ali se bojim da će – pošto sam ja optimista i mislim da ta politika i ti ljudi odlaze sa političke scene

bez obzira koliko sada to izgledalo malo verovatno i nerealno, ali će zabluda da se srpsko pitanje rešava na organski način ostati i kod mnogih intelektualaca građanske orijentacije; to će biti smetnja za konstituisanje države Srbije, a samim tim i za građenje Srbije kao dobrog mesta za život. S tim u vezi je vrlo indikativno – i to je još jedno ograničenje koje nas sprečava da se suočimo sa prošlošću – ta posvećenost ove kvazielite interesima jedne strane zemlje, mislim na Rusiju. Vidimo i ovih dana u tzv. političkom testamentu Vojislava Šešelja kako poručuje svojoj stranci, u suštini, verno sledite i borite se za interes Rusije, bez obzira kakva će cena biti plaćena u Srbiji. Znači, trenutno najjača stranka u Srbiji na vrlo sličan način na koji je Komunistička partija između dva rata zastupala interese jedne strane sile, iste, staljinističke Rusije, sada otvoreno zagovara interese jedne države i pretpostavlja ih interesima Srbije. I, naprosto, dok ta stranka, koja zastupa interese druge države, a ne Srbije ima 30 odsto biračkog tela, ni sa Srbijom neće biti bolje nego što je bilo tokom devedesetih godina. Naprosto, srpska elita, tokom svih 200 godina, nije uspevala da svoj nacionalni i državni interes – osim u malim intervalima od po nekoliko godina – nije uspevala nešto što je suština, a to je da Zapadu, kome Srbija pripada, kome nije uspevala da svoje interese predstavi i kao njegove interese.

Nego je svih 200 godina, sve vreme, u suštini, strane interese, najčešće Rusije, predstavljala kao srpske. Prevedeno, Rusija je uspevala tokom svih 200 godina, a uspeva i sada uz pomoć Šešelja i Koštunice i delom Borisa Tadića, da svoje interese predstavlja kao srpske i za to ozbiljne promotere ovde. Naprosto, kada gledam sadašnju političku scenu, u ekstremnom smislu se izdvaja SRS, ali mislim da je jednostavno, ta elita, koja stoji iza i koja još uvek vlada, smatra da je bila šteta što se sedište Informbiroa nije osnovalo u Beogradu, što je to Tito prepustio Bukureštu i da bi nekakav pravoslavni informbiro bio pravo mesto za ostvarenje srpskih nacionalnih interesa; a, Rusija bi u tome trebalo da pomogne i da se u Rusiju gleda kao u nekakav “pijemont” tog nekog slovensko-pravoslavnog, ne-znam-ni-ja kakvog jedinstva, i faktički mi sada prisustvujemo, to važi i za politiku Koštunice, i za politiku

SRS kad je u pitanju Kosovo, odlaganju ratne opcije za budućnost; oni to otvoreno kažu – kad se promene geopolitičke okolnosti u svetu, tada ćemo mi, uz pomoć “majčice” Rusije koja će se uspraviti, ostvariti svoje interese. Dakle, da zaključim – lično razlozi zločinaca sprečavaju suočavanje Srbije sa prošlošću i zabluda elite koja ne pripada zločincima, da se srpsko pitanje mora rešiti na nekakav drugačiji način osim normalnog da država pravi naciju, da nacija ne može da napravi državu, bar ne na ovakvom Balkanu.

Ja sam shvatio Pavelovu metaforu da je “u Srbiji samo kamen nevin”, zaista mislim kao i gospodin AntoniĆ da ti ljudi, tih milion i nešto ljudi koji su ušli u birački spisak, nisu odgovorni; ali, mislim da izbegavanje ove teme suočavanja sa prošlošću i otvaranje tih bolnih rana, u suštini, vremenom, te ljude pravi odgovornim. Jer, naprosto, drugi će ih smatrati odgovornim, a koliko će oni suibjektivno smatrati da nisu odgovorni, bekstvo od toga, zatvaranje očiju pred tim, vremenom će i neke druge, koji će ući u birački spisak, takođe činiti odgovornim, ako mi nismo u stanju da otvorimo taj proces. Na kraju krajeva, nama je to zapalo. I kad posmatram te ljude u odnosu na nas savremenike, mislim na svoju decu, smatram da moja deca koja su rođena 1999, i 2003, nisu odgovorna, ali sam svakako ja odgovorniji nego oni zato što sam živeo u tom vremenu, savremenik sam toga, borio sam se protiv te politike, ali, naprosto, nisam uspeo. Znači, ja osećam, na neki način, teret te odgovornosti, daleko manji nego Dobrica Ćosić, Brana Crnčević i ostala kamarila te politike zločina, ali, objektivno, svi smo mi odgovorni. To je prosec, to nam je zapalo i mislim da bekstvo od toga je vrhunska neodgovornost.

VESNA PEŠIĆ

Kako izaći iz plićaka demokratije

Jedno od pitanja koje se postavlja – ko je akter tog suočavanja, ko, uopšte, ima nekakav potencijal da se suočava sa prošlošću, sa budućnošću, pa onda možemo da vidimo i sadržaje tog suočavanja, šta tu sve spada.

Ono što je moja glavna teza potiče iz jednog liberalnog pogleda na svet, znači, može da se suočava samo politička zajednica; odnosno ona raspolaže tom samoreflektivnošću, a to, naravno, po sebi, podrazumeva da se takvo društvo oslobodilo nekakvih unapred datih ideologija; jer, dokle god postoji bilo koja ideologija ona onemogućava zato što se samo neki mogu pitati o nečemu i, uvek imaju i iz jedne određene matrice, ideološke, daju nekakve odgovore. Znači, takvo društvo nema mogućnost samorefleksije, pa ni ono (komunističko) nije moglo da se nosi sa prošlošću koja je takođe postojala; znači, mi stalno imamo neke različite prošlosti koje tu iza nas postoje. Posle toga su se pojavile, znači, sa pojavom sukoba na Kosovu, znači, osamdesetih godina, naročito sredinom osamdesetih godina, kad je cela ta nova ideologija počela da bude stvarana, ono što se zove nacionalizmom, znači, onda je uspostavljen nekakav, ono što se zove prirodna ideologija, i tu, dok je ona još uvek važeća, nema razloga da se nešto mučimo oko tog pitanja.

Ako je ona još uvek dominantna, a to je pitanje – da li jeste ili nije, ja mislim da jeste, ona je u mnogo čemu već prozukla i popustila, ali još uvek možda dominantna, zato što, ako se tako samorazumevamo onda nije ništa loše ako sam ja pripadnik srpskog plemena, što me neko moralno proziva što ću da ubijem pripadnika nekog drugog plemena!? Znači, uopšte nema nikakvog razloga da osećam nekakvu moralnu grižu savesti, niti da uopšte postavi neko to pitanje. Naprotiv, mogu samo da kažem da, što sam više onih drugi pobila, to je bolje za moje pleme. Znači, to pitanje našeg samorazumevanja i pitanja odnosa prema zločinima, znači, ti moraš da se distanciraš, da se uspostavi distanca između mene i moje zajednice da bih

mogla uopšte nešto da se pitam. Inače, ne mogu ništa da se pitam. Nije moguće, pogotovo ako to postavljamo kao nekakvo opšte pitanje, sem što će možda pojedinačno neko da se pita i da to postavi kao nekakav lični problem, nekakvo svoje lično opredeljenje.

Znači, naš problem je i dalje, vidim, u tome – a to je centralno sociološko pitanje – na čemu se, ustvari, Srbija integriše? Kako se ona integriše, koji je taj osnovni model; mislim da je problem sa Srbijom uvek bio što je ona imala uvek taj deficit integracije, znači, unutrašnje integracije i da nije mogla da dođe do toga da integriše sve svoje građane; ona je na tom “terenu” bila ranjiva od samog početka zato što određeni ljudi koji žive u Srbiji, ja u to pitanje neću ovde da ulazim, znači, ne može da integriše sve svoje građane, ne može da napravi političku zajednicu i ne može da se postavi to pitanje jer, uvek ima nekakva ideologija koja nam stavlja zabranu i, naravno, onda je naša inkluzija veoma niska u odnosu na moguću integraciju. Ako, međutim, svoj identitet jako proširimo, a tu je još gospodin Pusić napravio jedno vrlo lepo pravilo na ovo pitanje “Tko smo?”, pošto je to bio hrvatski tekst, on kaže: “Što sebe šire definišeš, to manje ima razlika”. Što ti sebe uže definišeš, kao, ja sam Srbin, pravoslavac pa onda i religija, sve to ubaciš unutra, onda ima mnogo više onih koji nisu ono što si ti. Znači, koliko svoj identitet proširiš, toliko možeš da napraviš širu zajednicu.

Mi smo stalno suženi na nekakvom prostoru, i taj je prostor još uvek, nekako, sužen i mislim da je osnovno pitanje kako da se dođe do inkluzije, do jedne političke zajednice, jer samo ona – konačno, to je osnova demokratije, znači, kako se, posle početničkih koraka, od 5. oktobra, od jedne izborne demokratije, jednog plićaka demokratije može da pređe na pitanja koja su se malo pre čula i koja su postavljena. Znate šta, takve demokratije, i brojčane i matematičke što mi zovemo izbornom demokratijom, veoma brzo zakržljavaju ukoliko se ne uspostavi vladavina prava. Znači, ovo o čemu govorimo. Ukoliko ne dođe do te samorefleksije, do političke zajednice, ona počinje da se degeneriše i počinje da se svodi na ono što je u Srbiji

uvek bilo, a to je vlast radi vlasti, moć radi moći i ne možeš da izađeš iz tog modela. To, naravno, vidimo i sada, da se ta matrica vlasti radi vlasti ponovo vratila u Srbiju. Kao ono kad smo kritikovali Miloševića.

Znači, tu se pojavi uvek jedna oligarhijska struktura, ona je bila ratna, ova je sad ovakva, ona je i proširena u odnosu na ono što je bilo ranije; znači, ta oligarhijska struktura stavlja takođe te ograde, pokušava da brani te svoje interese: mi nemamo tu otvorenost političke zajednice, šta će ona da odluči, nego imamo već unapred date mogućnosti, tako da ta neka apatija dolazi otuda zato što niko ništa praktično i ne očekuje da će tu nešto da se dogodi. Mislim da je to jako važno, taj deficit integracije od čega Srbija pati, mislim da to može da se u dogledno vreme reši i da, ukoliko ta politička zajednica i sama integracija bude izrasla u Srbiji – naravno, da je tu Ustav imao negativnu ulogu, jer, znate šta: narodi nisu politički akteri, kako može narod, “srpski narod” – ja, inače, nemam nikakvih problema sa srpskim narodom, ja kažem da tamo stoje neki građani! A, pošto je politička zajednica sastavljena od građana meni dođe da idem da se upišem u neku manjinu pa da postanem građanka.

Znači, ta, samorefleksivna građanka koja može da razmišlja bez unapred datih ideologija, o svom društvu, o sadašnjosti, o prošlosti ili budućnosti. Dakle, moram da pređem u manjinu da bih postala građanin, jer onaj deo gde bih ja trebalo da pripadam po nekom poreklu, nema nikakav politički subjektivitet. Znači, reč je o političkom subjektivitetu. Ja sam sad pripadnik jednog naroda, pa gde se ja izražavam, gde ja mogu da se pokažem, kako se ja, uopšte, definišem i što sam se ja uopšte tu od nekog odvojila? Znači, ako već pripadam toj Srbiji, ako su tu svi nekakvi državljani, naš glavni problem jeste da se stabilizujemo u najširoj mogućoj integraciji, jer mi nemamo potrebe, kao većina, da se dokazujemo u Srbiji, svom sopstvenom društvu. Pa, ne bi bilo te Srbije da nema Srba, gde bi bila Hrvatska da nema Hrvata, šta ima tu da dokazujem.

Znači, nije to ono što treba da dokazujem, posle 200 godina, da postoje Srbi i da bi mi trebalo da tu nešto, kao radimo, da imamo neke manjine koji su građani i sad

oni treba da rade nešto građanski, a ja treba da radim nešto srpski!!? A, ne znam ko je subjekat tog srpstva, ko je taj političar ili ko je to gde ja mogu da budem neki politički akter. Ali, dobro, to je sad tako urađeno, ja samo kažem kako se to teorijski povezuje i to ljude ne treba da straši da bi tu bili neki građani koji su doneli taj ustav i, naravno, ja ću sad dati neke primere da pokažem kako mi ne možemo to da naučimo i ne možemo da stignemo do te samorefleksivnosti. To svakako nije samo ovo što se dogodilo sad – bacamo, naravno, krivicu na sada dominantne partije koje su se dogovorile oko ustava, da su izbacile građane, da mi treba nešto da naučimo, šta je taj ustav, zašto se uopšte donosi, da je to bila krupna greška, da se ne može preći preko nekih velikih događaja tako što neću upotrebiti demokratska sredstva i raspisati odmah izbore; na to oni kažu: “pa, onda bi izgubili vlast!” Pa, šta?!?!? Šta ako biste izgubili vlast? U tome i jeste to što mora da se nauči, znači, mora da se kaže da u određenim situacijama, moramo da koristimo ta sredstva: da taj građanin sebe prepozna kao nekog ko odlučuje. Kako razrešavam(o) uopšte takva pitanja? Tako što ću da pozovem građane da presude i kad se to jedanput uspostavi, onda se pretvara u model postupanja i ponašanja.

Znači, ta integracija o kojoj ja govorim i politička refleksivnost da mi stignemo do toga – to je preskočeno. Ona se neprekidno preskače i onda se pitamo šta ćemo dalje, da li ćemo ikad izaći iz ovog plicaka u kome smo se sada našli? Znači, to su te promašene prilike gde građanin ne može da sazri, on nema osećanje da tu negde pripada, a onda moramo da se delimo na narod i na građane – ni jedno ni drugo pri tom, ne znači ništa: ja kao Srпкиnja u tome nisam učestvovala, a ni onaj za koga se kaže da je građanin, manjine isto nisu u tome učestvovala, znači, tu smo svi bili potpuno diskriminirani. A, to su te neke situacije kako se taj identitet može proširiti, ali taj model vlasti radi vlasti uvek hoće da nas na neki način isključi i da mi do toga nikada ne stignemo. Ono što je malo pre pomenuto, kad je reč o tome kako može da se stigne do suđenja, do tog prava? Recimo, teoretičari kažu da one zemlje koje su uspele da izgrade taj institucionalni okvir, uspele su tako što su određeni subjekti u

jednom momentu prepoznali da im je interes da se drže prava. Prevedeno kod nas, na naše tajkune, oni treba da prepoznaju interes u postojanju pravnog sistema, da prepoznaju političke partije kao nekakav njihov interes, i nada da će ove službe, vojska, policija, da će svi ti pronaći svoj interes da uđu u pravni sistem. Mislim da, ukoliko nema ovog učenja od strane građana da ta eksterna kazna stiže, da je onda vrlo teško da neko prepozna da je vladavina prava nekakav njegov interes. Možda će neko i da se ljuti, ali reći ću da posle Tita ovde nikakav poredak nije napravljen, ovde nema nikakvog poretka.

Koliko vidim to su ta dva povezana procesa, moramo da budemo prisutni u svim tim situacijama, da prepoznamo tu ulogu i da onda, kad je prepoznamo da eksterno možemo da delujemo. Jedan banalan primer oko tog eksternog i politike: znači, kako mogu građani da reaguju – to su poslednji američki izbori – Buš je otišao u Avganistan pa u Irak i onda su Amerikanci izašli na izbore i rekli – “hej čoveče, stani malo, mi to nećemo” i Buš je izgubio i Senat i Kongres. Ko je tu bio glavni akter? Glavni akter su bili Amerikanci koji su izašli na birališta i to rekli. Znači, to je ta eksterna korekcija do koje mi nismo stigli, a do nje može da se dođe ukoliko bi mi bili pozivani da učestvujemo u tim ključnim procesima i da nam se kaže, situacija je takva i takva...

Kad je reč o suočavanju sa prošlošću, nisu tu u pitanju samo zločini, a vrlo je teško suočavati se sa zločinima ako se ne kaže ko se suočava i da li postoji taj višak, ta samorefleksija da se nešto može suočavati. Ako sam ja pripadnik plemena, zašto da se suočavam, to je onda besmisleno pitanje. Mislim da možemo da postavljamo ta pitanja i da gledamo kako da “guramo” naše društvo ka nekakvim pomacima. Inače, mi ćemo vrlo brzo, ovo što gledamo, vrlo brzo ćemo da zaplivamo u plićak u kome ne može da se raspravlja, ne samo o zločinima koji su se vršili tokom ratova, tu su postojale i druge neke važne stvari sa kojima možemo da se suočavamo. To su fantastični podaci, da je, recimo, Srbija 1989. godine i za vreme ratnih godina izgubila 70 odsto svojih resursa, to je nešto u istoriji nezabeleženo. Ja mislim da je za naše

građane veoma važno da to evidentiramo, da građanin postane svestan koliko je on razorio svoje društvo i svoju ekonomiju za vreme tih godina. Znači, to su strahovito važni podaci, ali mi ne izlazimo ni s tim, niti postavljamo pitanje, recimo, šta je ta srednja klasa, jer bilo kakva politička stabilizacija nije moguća bez srednje klase; konačno, nije to nešto što smo mi u Srbiji izmislili, to je opšte mesto. Sve su to pitanja uviđanja te destrukcije i mogućnosti nekakve naše rekonstrukcije. Ima niz tih pitanja, čitava istorija se mora obelodaniti, a konačno, te neke psihološke dimenzije u kojima se Srbija našla osamdesetih godina. Ja sam tu pokušala da tragam za time, kako je Milošević uopšte bio moguć i došla sam do zaključka da je bio moguć; jer, kada ti konstruišeš nekakvu situaciju, bacaš nekoga u očajanje, onda može svako da dođe da te povede negde, pa taj spasilac dobije tu nekakvu glavnu ulogu.

Srbija nije mogla da se integriše, ona je bila na svojoj teritoriji potpuno ranjiva i sada je čitava priča sa Kosovom zato toliko teška i komplikovana zato što nije reč o tome da nama neko ne da da to ostane teritorija Srbije, što je, formalno gledano, tačno. Međutim, reč je o tome, da mi ne možemo da integrišemo 2 miliona Albanaca koliko god da nam daju tu teritoriju. Znači, nije reč o tome da sad neko negira to formalno pravo da je to deo srpske teritorije, nego je reč o tome kako ćemo mi to da integrišemo. Ako nećemo nikako da integrišemo, onda znači da ćemo mi da se vrtimo oko tog problema i da gubimo vreme, a da na kraju to ne bude nikakav *happyend* i da tu ne može ništa praktično da se uradi. Moj pristup je da gledamo šta tu može da se uradi: ili će to da bude izvor novih ideologija, neprekidnog vanrednog stanja u Srbiji, neprekidne krize, jer, konačno, mi smo stalno u krizi. Ostavljanje tih pitanja i prenebregavanjem naših intelektualnih mogućnosti šta možemo da integrišemo šta ne možemo, mi ostavljamo to pitanje otvorenim i otida će stalno neko da koristi, da pravi krize i od te integracije neće biti ništa.

To su, eto, neka ta glavna pitanja i treba dalje da razmatramo kako se izlazi iz ovog demokratskog plićaka, i taj plićak će polako da se isuši ukoliko ne budemo tragali za tim kako stići do tih institucija i da to bude nekakva naša strategija delovanja.

Za mene je apsolutno porazno da vidim da se neko dogovara da na prvoj sednici Skupštine mora da se smeni Šabić (Rodoljub), jedini koji je jednu regulatornu instituciju uspeva da drži na pristojan način. Ja predlažem da se što pre organizujemo da probamo da te ljude, koji su nekakvim ogromnim naporom prihvatili da nešto rade i koje, onako, odmah nanišane i kažu "... e, ovoga ćemo da skinemo..." da to, jednostavno, ne damo. Isto tako, kad se govori o nekakvoj prošlosti – molim vas da tu ne budemo crno-beli, mislim da je tu Republika N. Popova odigrala ulogu, zato što su oni otkrivali, govorili o srpskoj eliti. Molim vas da se tu ne preteruje. To se uvek govorilo kako se, kad se pojavio nacionalizam, cela srpska elita totalno bila predala – svi su postali nacionalisti i nikog drugog nije bilo. To nije tačno. Ono što je Srbija imala u tim nekim svojim periodima to ne treba negirati. Pa, i ako nije pobedila, ako je bilo marginalno, neka ostane zapisano da su tu bili neki ljudi, da je to postojalo.

NENAD PROKIĆ

Većini nije jasno da smo poraženi

Pitanje: šta blokira proces suočavanja, neodvojivo je od pitanja: ko blokira proces! Ako ipak odgovaramo na pitanje “šta blokira proces...” odmah da kažem da ga blokira očita nemogućnost, intelektualna, pre svega, da se srpsko društvo modernizuje, ali i da uspostavi bilo kakav vrednosni sistem. To znači da je ono u nemogućnosti da prepozna razliku između juče i sutra, između retrogradnog i progresivnog, između zločina i herojstva, između Ratka Mladića i Zorana Đinđića, pa u njemu vlada zloslutna zbrka. Zato je izmišljena katastrofa, u nekakvom Lakanovom (Jacques Lacan) smislu, jedna velika tragedija je bila potrebna da bi se prikrla takva nemogućnost. Zapravo, nesposobnost za integraciju u savremene planetarne promene i ideje. Krijući tu nemogućnost pre svega od sebe, srpsko društvo je postalo talac jedne netransparentne interne moći, trenutno oličene u Vojislavu Koštunici u okviru koga mu se advokati zločina, ili čak i sami zločinci pojavljuju preobučeni u patriotsko ruho kao neko ko bitnije odlučuje o svemu i svačemu – od Guče, do Brisela, preko Tienanmena.

I dalje, zato što ne mogu da prepoznaju svoje unutrašnje osećaje i fantazije i njima zahvate realnost, fabrikuju ih u nizu slika fetišističkih surogata. Kao što jezik uvek pokušava da dokuči stvarnost i nikad u tome ne uspeva, tako ni njihova nemogućnost nije smeštena u onostranost ili na nebesa na koja se tako često pozivaju, nego svoj temelj ima u politici i društvenim mehanizmima, dakle, u punoj realnosti. Na taj način i izjava Majlsa Dejvisa, koju sam uzeo za moto ovog osvrta, je u okviru te tipično srpske mitomanske dihotomije prešla put od istine do primitivnog mita; od kurtoaznog čuđenja jednog velikog umetnika da neko može toliko da upotrebi instrument, kojim on tako genijalno vlada, do zloupotrebe i izvrtanja u apoteozu sopstvenoj banalnosti, odnosno, nedokučivoj i sasvim nevidljivoj srpskoj prednosti u odnosu na sve što mrda u svemiru. Ukratko, moglo bi se jasno reći da proces

suočavanja u srpskom društvu blokira jedna laž, zatim, naravno, i nemoral koji se širi oko nje.

Srpsko društvo svojim prinudnim članovima, pozivajući se na tu laž, traži da se izjasne o njoj, kako bi moglo efikasnije da ih sustigne. Uz laž se lepi nešto odvratan, kaže Adorno (Theodor Ludwig Wiesengrund Adorno), niko nikom ne veruje, svi imaju odgovor na sve; laže se da bi se drugom stavilo do znanja da jednom nije stalo do drugog, da on nije potreban, da je nekom svejedno šta o kome misli i na taj način, svaki pojedinac širi oko sebe hladnoću pod čijom zaštitom može da napreduje. Najpodesnije oruđe za celu tu rabotu je bio i još uvek je, naravno, nacionalizam, refleksija jednog oštećenog života. Kao i svako novo oruđe – nacionalizam je nastao relativno nedavno – veoma je pogodan za velike zloupotrebe, nacija sama po sebi nema nikakvu vrednost, vrednost pripada isključivo njenoj kulturi. Ernest Renan je još 1882. godine dao dosta ciničnu, ali istinitu definiciju nacije: nacije su skupine ljudi koje povezuje zajedničko pogrešno viđenje prošlosti i mržnja prema susedima! I još je tvrdio kako je egzistencija nacije zasnovana na svakodnevnom referendumu. Ukoliko je esencija nacije u tome da svi njeni pojedinci imaju mnogo zajedničkih stvari, kaže Renan, onda mora da su zajedno mnogo stvari zaboravili!

U takvom kontekstu, tokom jednog stoleća, glas naroda nije postao glas boga, ali je zato zalebdeo iznad čitavog državnog života kao bog iznad sveta, kao uzrok i kraj svih stvari, od koga sve polazi i kome se sve vraća. I, naravno, volja naroda je uvek identična s voljom naroda, ali sve zavisi od toga kako se ta volja stvara. Građanin, zapravo, nikad ne daje svoju saglasnost nekoj konkretnoj sadržini, *in abstracto*, on daje rezultantu, prema opštoj volji koja proizilazi iz glasanja i on daje taj glas samo da bi omogućio kalkulaciju glasovima, iz koje se saznaje ta opšta volja. Ima li pogodnijeg tla za političke manipulante i aktere jedne agresivne, osvajačke i ratoborne politike, u zemlji koja nema moralni kompas po kome određuje svoja kretanja, pa to zabašuruje populizmom, zaverama, lažnim patriotizmom i kvazijedinstvom. Sve u svemu, tu neko krije jedan aspekt istine. Imam i poruku za domaće lažove, satelitska

tv i internet stvaraju nestrpljive generacije, globalizacija efikasno ubija globalne laži i u tom smislu je neuporedivo bolja od hladnog rata.

I tako dolazimo na drugo pitanje, neodvojivo od prvog: ko blokira promene i suočavanje u Srbiji? Ko drugi, nego mađioničari logike, oni koji najviše galame kako je volja naroda uvek dobra, oni koji opstaju na nepostojanju političke kulture, pa se pozivaju na domaćinsku i svetosavsku tradiciju, oni koji se kunu u nužnost po kojoj narod hoće uvek ono što je ispravno, znajući vrlo dobro da će oni sami odlučivati o toj ispravnosti; ali, ne u okviru nekadašnjih suverena koji su trpeli i posledice tih svojih odluka, naprotiv, oni sada, i kad je reč o posledicama skrivaju iste nužnosti u okviru koje “narod tako hoće”. Tako nastaju uzurpatori u političkim elitama koji se nikada ne suočavaju s posledicama, sklanjajući se iza aklamativne narodne volje koju, uglavnom, sami proglašavaju i kad je nema. Tipičan slučaj takve mahinacije jeste, naravno, novi srpski Ustav: dakle, suočavanje u Srbiji sprečavaju isti oni uzurpatori koji su verbalno za progres, ali iz petnih žila vuku u XIX vek, kad je suverenost nacije bila progresivan element u okviru kojeg su ljudi zajedno napravili velike stvari, pa su, nažalost, poželeti da naprave još. Taj “dodatni napor” je nesrećno, urodio epohom svetskih ratova, a iz istog izvora su potekli i tam-tam ratovi na prostoru bivše Jugoslavije. Takvi uzurpatori tvrde kako se nakon katastrofe može dalje mirno živeti, bez suštinskih i strukturalnih promena, bez suočavanja sa zločinom i suđenja ratnim zločincima i rame uz rame sa sprovodiocima politike koja ne bi da odgovara za ono što je učinila.

A, prilikom svakog prinudnog suočavanja, pozivaju se na suverenost, onu istu koju su juče uskraćivali drugima oko sebe. Na taj način suština njihove politike postaje očiti kompromis sa zločinom koji ide tako daleko, do koketiranja sa genocidom, uz sve očajniji napor da se promene spreče ili barem odlože, bez obzira na cenu koju celo društvo plaća. Glavna pomoć takvima dolazi shvatanjem demokratije koja se njima očituje kao ništa drugo, do sistem registrovanja tajnih glasanja, a

nadu polažu u rope tog sistema i svoju umešnost da ih zloputrebe. Sve je to rezultat nedoumice u kojoj srpsko društvo živi.

Osim što smo u regresiji, većini nije jasno da smo i poraženi i da je, pre svega, potrebna moralna obnova. Tamo gde je obezvređeno čovekovo postojanje, gde vlada krajnje nepoverenje prema ljudima, gde dominira mentalitet prevare, podaništva i egzistencijalne frustracije, teško je zauzeti moralno stanoviše. Mnogo je lakše da se čovek prilagodi bukačima; međutim, gde nema morala nema ni individualne slobode ni slobodnog društva, a znanje je podloga morala; čovek mora znati šta je dobro, pa će i sam biti dobar. U okviru tog znanja neophodno je imenovati krivce za remećenje moralnog poretka. Problem Srbije je to što mnogi od njih i dalje sede u parlamentu i vladi, jer, šta, napokon, košta da se pravda uspostavi? Najpre, da oni koji krše zakone idu u zatvor i drugo, da svi oni za koje postoji indicija da su učestvovali u krivičnim delima, ne mogu da budu na funkcijama. Ali, kako da to utvrde oni koji su sami krivci za remećenje moralnog poretka?! Nikako, pa sve to onda predstavlja pad u varvarstvo, pad ispod civilizacijskog minimuma, a rezultati su vidljivi svuda unaokolo. Jedina je uteha je da život ne počinje i ne prestaje tamo gde njima odgovara.

Manje direktna ovlašćenja, ali zato opštiju i dugotrajniju odgovornost u takvim procesima imaju i kulturne elite; pojedinci među njima uvek prvi počinju da prave to testo od koga političari posle sve zamese; možda nije preterano reći da su ljudi direktno prešli iz redova za predstavu "Kolubarska bitka" JDP, u redove za piramidalne banke, u redove za besplatni hleb na Trgu Republike i u vojne spiskove za mobilizaciju. Tih redova više nema, nema više ni bivše države, nema ni mnogih ljudi iz tih redova, ali su autori tih bitaka ostali da propovedaju svoja "evanđelja haosa" i svoje privatne, perverzne ideale koji i dalje imaju karakter obaveznosti. Njih i dalje ima, netaknuti i nedirnuti u opštoj milosti neguju svoje preziranje ljudi, koje ne zna ni za kakve granice: njih ne može otrezniti ni slom sopstvene epohe.

Osnovna doktrina takve vlasti je da "ako date konju dovoljno slame, nešto će ostati na putu i za vrapce"! U tom pogledu odvratnija od svega je ona sitna

funkcionerska populacija po ustanovama, većito zadihana od trke da se dodvori i udovolji nadređenima – sveži primer je sekretar za kulturu grada Beograda, Pera Pisar iz administrativnog, veliki prijatelj Kine. Moralna obnova zaista ne bi smela da zaobiđe ni te kurire gluposti, sitne aplaudere, bez mašte i bez etike i da bar neke od njih podvrgne lustrumu. Kolovođe znaju da u promenjenoj Srbiji za njih neće biti mesta na rukovodećim položajima, pa zažmure čak i nad političkim ubistvima, u zamenu za mogućnost da još malo propovedaju uz gusle; ali, njihovi patuljci se podlo nadaju da će uspeti da potonu u beznačajnost iz koje su došli i da će im ona opet biti sigurno utočište. Mnogi će i uspeti u tome i upravo zato je potreban snažan napor da se svima njima zajedno dokaže da se saučesništvo u zlu ne isplati. Orali su bezbožnost, želi bezakonje, jeli plod prevare i neizostavno ih s tom činjenicom morate suočiti, ako ne želite da vam i dalje rade o glavi.

I sad smo napravili jedan korak, prvi put imamo jednu koaliciju koja, kad pravi mitinge može da kaže za sebe da je građanska koalicija i da u prva tri reda nisu šubare od kojih ne vidite ostatak mitinga. I to bi bio jedan moralni minimum, a maksimuma nema za tu drugu Srbiju koja se formirala tokom svih tih godina; pogotovo je neće biti – kad postane prva. Njena primarna obaveza je da bude politički poštena i direktna, da neprestano odbacuje strah od modernosti, strah od slobode; osnovno ljudsko pravo je potraga za srećom i u okviru tog traganja nezaobilazni su slobodno postavljanje pitanja, otvoreni dijalog, kritičke sumnje, obzirna prosuđivanja i svest o neukrotivosti sveta. I zato ustajemo protiv svakog pozivanja na totalnu istinu koja se ne sme izazvati. Univerzalnoj istini nije svojstveno da insitira na partikularnim istinama, jer one sve preokrenu u protivrečnost istini. Slavimo pluralitet, jednakost i slobodu izražavanja, ne bojimo se univerzalnih ljudskih prava, dakle, predlažemo novo političko svrstavanje. Koliko će ono biti teško, svako ko je video jučerašnji “Insajder” može da se zapita da li će i lustracija biti dovoljna za ljude poput onih advokata koji su se juče pojavljivali tamo i “silovali” Biljanu Kovačević Vučo. Da li će lustracija biti dovoljno snažno sredstvo da te ljude privede pameti?

GORDANA ČOMIĆ

*Suočavanja sa prošlošću nema bez
suočavanja sa realnošću*

Tokom nekih 16 godina, koliko se bavim nekim javnim poslovima, kako u opoziciji, tako i na vlasti, “blokeri” promena se nisu menjali, samo se intenzitet menjao. Vidim tri ključna “blokera” suočavanja Srbije sa realnošću – to je meni mnogo važniji problem nego suočavanje sa prošlošću – i mislim da je to naslov našeg problema, to da mi imamo problem sa realnošću. To su: krhke institucije, neformalne interesne i ideološke grupe i političke stranke. Mehanizmi koje koriste ova tri “blokera” su ili različite interpretacije ili učutkivanje. Sve to ima dimenzije koje su po intenzitetu različite, u najkraćem, koliko umem – da vam ne budem dosadna, jer ipak sam ja političarka, je da pokažem gde vidim krhkost institucija kao “blokera” suočavanja Srbije sa realnošću, pa onda i sa prošlošću, pa onda neminovno sa nedostatkom kapaciteta da podelimo viziju zajedničke budućnosti, ako nam je, uopšte, stalo da kao društvo na određenoj geografskoj teritoriji imamo nekakvu budućnost. Ovde se o budućnosti ne priča, ovde odgovor na pitanje “gde ćeš biti za Novu godinu” proizvodi reakciju “jesi li ti normalna, ne znam gde ću biti u ponedjeljak...” i ovde se sa realnošću suočavamo kroz interpretacije.

Gde je tu veza sa krhkošću institucija? Institucije su mesto gde se ljudi sa znanjem, veštinama i odgovornošću prema bavljenju sopstvenim poslom, suočavaju i sa realnošću i sa prošlošću. Mi smo prošli nekoliko faza institucija – jedno su familijarno-porodične devedesetih, ratno službene, pa potom mali blesak sa velikim uticajem kabinetskih institucija, da bi polako počelo da se temelji, na raznim institucionalnim nivoima, nešto što ja zovem “personalnim koalicijama”, ili grupe ljudi koje rade na tome da Srbija, možda, prvi put ozbiljno, nakon perioda jednopartijskog života, ima ozbiljne institucije, gde ljudi idu na posao pa se bave tim poslom za koji

dobijaju platu. Samo kroz dva primera pokušaću da potkrepim tezu o krhkosti institucija: 2003. godine donet je zakon o kršenju ljudskih prava, dva puta je, u sledećem sazivu skupštine, taj zakon stavljan na glasanje da se stavi van snage i oba puta se odustalo.

Verovatno nama koji sedimo za ovim stolom to ne znači bog-zna-šta, ali, moja obaveza kao učesnice je da vam kažem da je to korak od 14 milja, ne od sedam, jer se dva puta odustalo od ukidanja zakona koji nikad nije primenjen. Verovatno ni neće, a to opet zavisi – koliko od nas učesnika, toliko i od pritiska spolja – da ipak taj zakon bude primenjen. Kad je reč o zakonima koji se tiču suočavanja sa prošlošću, jedan od prvih zakona koga je donela skupština u ovom sazivu, je Zakon o pomoći haškim optuženicima i njihovim porodicama; taj zakon je stavljen van snage, nikad nije primenjen, što ne znači da se pomoć ne šalje, što ne znači da mi svi ne finansiramo odbranu onih koji su osimnjeni, ali zakon, u onim odredbama u kojima je u skupštini izglasan, je stavljen van snage.

Zašto je to prilog smanjivanju krhkosti institucija? Zato što se višepersonalnim koalicijama, kroz različite strukture, pravi, za sada difuzan i vrlo bled, skup pravila šta se sme, šta se ne sme, šta se radi, šta se ne radi, kad nas to već babe nisu naučile. Krhkost institucija se ogleda i u tome da nećete naći dovoljno jak primer da je institucija odolela, prateći pravila po kojima je sazdana, privatizaciji i uticaju sa strane. Ogroman je posao pred nama i učesnicima i onima koji hoće da vrše pritisak da budemo što bolji. I poslednji primer: umesto da se u institucijama, a tu ubrajam i Skupštinu i Vladu i ministre i sudove i tužilaštvo, umesto da institucije preuzmu odgovornost za suočavanje sa prošlošću – mi smo 2000. godine osnovali Komisiju za istinu i pomirenje. Ne sporeći ogroman rad koga su članovi te komisije uložili, rezultat je nevidljiv.

Neformalne interesne i ideološke grupe, neke su spomenute ovde, postoje delovi, uticajni, u SANU, postoje ljudi koji znaju kako je dokument, radnog naslova “Memorandum” dospao u javnost, postoji jedan fini deo Akademije koji je smatrao

da pristojni ljudi ne treba s tim uopšte da imaju posla; to je, inače, manir, pristojni ljudi se povlače, pa onda budemo iznenađeni koliko su ljudi koji promoviraju nasilje glasni, koliko okupiraju i ekspertske i institucionalne i medijske i koje god hoćete strukture; delovi crkvi, delovi raznih službi, delovi interesnih grupa vezanih “teško” stečenim novcem, sada sveže opranim i ispeglanim nakon 2000. godine i to su vrlo ozbiljne grupacije koje će vrlo ozbiljno da se bave time – kad dozvoliti da se Srbija suoči sa realnošću ili sa prošlošću. Možda vam ne izgleda povezano sa krhkim institucijama, ali jeste. Da li bleđi uticaj tih neformalnih grupa? Više bleđi njihova zajednička strategija i količina novca koji treba oprati nego što sam broj, po sebi, bleđi; ali, naravno, da su manje uticajni nego 2001, ili 2002, da ne govorim o 1999, ili 1998.

Političke stranke su delovi društva koje su jedine netaknute reformama, sve ostalo je tokom poslednjih šest godina negde pomereno. Javne administracije, javne finansije, ekonomija, privatizacija, infrastruktura, uvođenje revizora, privatizacije banaka.... Političke stranke nisu ničim isprovocirane na reformisanje, a iluzija je da će se političke stranke samoreformisati ili da imaju unutrašnji stranački demokratski život zato što su stranke, a ne partije, to je jedna od iluzija s kojima ćemo verovatno imati posla u budućnosti.

Koji su mehanizmi? Jedno je interpretacija, drugo je učutkivanje. Sve tri grupe “blokera” služe se i sa interpretacijom i sa učutkivanjem. Najzabavnije interpretacije su interpretacije koje, kad je Kosovo u pitanju, glase ovako: “mi ćemo ostati čvrsto kod toga da sačuvamo Kosovo, evo kako su Nemci ostali kod toga da se ujedine”. Činjenica da su tamo neki Nemci hteli da žive sa drugim Nemcima, a da ovde neki Albanci neće da žive sa nekim drugim, čak neće da žive ni sami sa sobom, je stvar koju interpretacija ne trpi. Interpretacije su, inače, problem šireg prostora, mi na Balkanu nemamo problem sa činjenicama istorije, imamo problem što o jednoj istoj činjenici, razne etničke grupe, nacionalne grupe, manje ili veće, imaju potpuno različite interpretacije. Najslikovitiji deo interpretacija koje su mehanizmi da se

društva spreče u suočavanju sa realnošću i prošlošću, je moja poseta 2001. godine, u svojstvu zvaničnog predstavnika Srbije, Albaniji, u pokušaju da napravimo diplomatske odnose: i onda nas, naravno, odvedu i u Krui ili Krulj, grad poznat po tome da je posvećen Skenderbegu, jednom od nacionalnih heroja Albanije i sve sam pažljivo slušala njihovu istoriju dok nismo stigli do originalnih predmeta iz Skenderbegovog života, gde nađemo ikonu Svetog Đorđa. Ta informacija mi je bila poznata od ranije, doživljaj delim sa vama zato što njima nije bilo poznato kao interpretacija ranije iz jednostavnog razloga što nisu imali od koga da dobiju tu informaciju. Interpretacije, kada su u pitanju ratni zločini, su krenule od toga – to su, inače strategije u našem društvu koje se zasnivaju na “ne mogu da verujem” i “neće valjda”, terminologije u čuvenoj interpretaciji “da, da, u redu je, ali, šta su oni nama radili” do objašnjavanja, intelektualnog, o pravu na poslednji apel, opravdavanjem zločina itd. Dakle, sama činjenica da je ratni zločin to, kad neko naoružan ubije nekog nenaoružanog nije nikada dobila legitimitet. Ili smo se bavili “đavoljom” matematikom, ili smo interpretirali ko je tu koga više pobio.

Ućutkivanje! Ovde sa nama sede žene koje su ućutkivane i meni je najparadoksalnije to, kada se cela ova mašinerija krhkih institucija, neformalnih grupa i političkih stranaka upregne da se ućutkaju tri-četiri žene u Srbiji. Jer, verovatno, kad bi one ućutale, onda bi to sve bilo u redu. Nema svesti o tome da, ako te tri-četiri žene nisu uticajne, da ne treba obraćati pažnju na to što govore i rade. Ako nisu uticajne, zašto se baviš njima? Da li one imaju snagu da pokrenu neke delove društva protiv volje krhkih institucija, političkih stranaka ...? Pa, zašto se baviš njima? Zato što nerviraju!! I to je, u suštini, najefikasniji mehanizam, da u Srbiji nekog naterate da se suoči sa realnošću – da ga nervirate! Koliko god to zvučalo mazihistički, nadam se da će brzo proći, mene niko ne nervira, ja sam kao ono magare iz crtanog filma, obučila sam sebe u ovom poslu da me ne nervira, ali je to ućutkivanje, kada je tih nekoliko žena u Srbiji u pitanju, višeslojno. One se ućutkuju, ne samo kao neko ko je glasan i jasan kad su činjenice u pitanju o suočavanju sa realnošću i prošlošću, nego se

ućutkuju i kao žene, pa se kolateralno dobije još jedan fon koristi šta sve treba stvarno da bude ućutkano u Srbiji; ućutkivanje ima i dramatične, naravno, oblike i ja, na moju žalost, imam prijatelja koji su ućutkani zauvek. To ućutkivanje ide i s korupcijom i to autokorupcijom, mentalnom i materijalnom. Postoji ogroman broj ljudi za koje bi ste rekli da je čestit svet, a koji po zadatku ćuti o onome o čemu bi trebalo, kao po zadatku, da govori.

Ko će da omogući suočavanje sa realnošću? Nažalost, više prirodna nepravda nego što je društvena nepravda, suočavanje sa prošlošću uvek vode oni koji ama baš ništa loše nisu uradili u prošlosti i realnosti. Nisu ljudi koji su proizvodili destrukciju, nasilje, ratove, nemaju oni sposobnosti za učestvovanje u procesu suočavanja. To je neprijatna činjenica, ali je činjenica. Imala sam prilike, na nekoj konferenciji, da mi je rečeno: "Vi treba da promenite ugao gledanja na svet!" I to je činjenica! Ali, ne pada mi na pamet! 10 godina opozicije, šest godina ovde, ne postoji ni jedna vrednost u koju verujem, koju bi mi mogli osporiti da nije civilizacijska, evropska, humansitička, da nije u prilog razvoja opšteg dobra. E, olnda idu dalje – "nemoj ti da menjaš pogled na svet, promeni pogled na svet članovima "Srpske radikalne stranke" i ja onda pitam: "Jeste li vi normalni!!?" Činjenica je da je na nama, da bez obzira koliko bilo teško, insistiramo da se kao pristojni ljudi ne povučemo i da ostanemo na tome da se Srbija suoči sa realnošću i prošlošću, ipak je stvar izbora. Dobra stvar kod ovih izbora je, kad bismo mogli i drugi put da biramo, ja bih opet ovo izabrala, ne bih izabrala ućutkivanje, ne bih izabrala interpretacije, pogotovo ne bih izabrala da učestvujem u ideologiji krvi, tla i nasilja.

Za kraj, reč dve o medijima. Uloga medija je samo pružanje činjenica; takvih primera ima i mislim da će svima nama koji hoćemo da se Srbija suoči sa realnošću, pomogla da se ta slika stvori, da će u budućnosti mediji biti od koristi, samo da se ne petljamo u medije mi političari, učesnici, a ostali, kako hoće. Druga stvar je o građanima, ocene o građanima u biračkom spisku i o stavu građana – tu imam drugačije mišljenje, jer mislim da su ljudi u Srbiji usvojili demokratiju. Vesna Pešić

je pomenula američke izbore, ja ću spomenuti Ustav, ovaj, poslednji – ako to nije odgovor, ljudi ovde u Srbiji, ja ne znam kakav jasniji bi trebalo da daju političarima i donosiocima odluka. To je, uz svo uvažavanje istinitosti stava da, kad je Ustav pitanju ništa nije poštovano od procedure, ja ne govorim iz tog ugla, govorim iz ugla građanki i građana – oni su odgovor dali. I oni nemaju problem toliko sa suočavanjem sa realnošću i prošlošću koliko imaju tzv. donosioci odluka, tzv. samoprogllašena politička elita. Bilo bi dobro da to uzmemo u obzir kad god budemo hteli da predložimo bilo šta što bi se ticalo suočavanja sa realnošću. Spominjana je i brojka od novih milion birača, potpuna netačnost, pogotovo netačnost vezana za kvalifikaciju da su to ljudi koji su, po prirodi stvari, glasači SRS ili SPS; ali, evo, videćemo, to će krenuti u javnost i onda ćemo svi smatrati da ima za ovih deset godina novih milion birača u biračkom spisku. Činjenice i statistike potvrđuju da se godišnje 100.000 birača upisuje u biračke spiskove, a što se tiče toga ko je podržao i sa kojom biračkom voljom bilo koga između 1990, i 1996, tvrdim da do 1996, niko ne zna rezultate izbora u Srbiji, niti će ih ikad saznati. Ta, 1996. godina je prelomna godina za osnovno biračko pravo i od tada otprilike znamo ko je šta i koliko na izborima dobio u Srbiji. Posebna priča su glasovi sa Kosova, ali to su isto činjenice o kojima niko ne želi da priča; važno je da je tada postojala tvrdnja kako je “cela Srbija za Miloševića”. Ali, to već spada u suočavanje sa realnošću.

[UČESNIK PANELA KOJI SE NIJE PREDSTAVIO]

Povećanje demokratskog kapaciteta srpskog društva

Zašto je ovakav tip dijaloga potreban? Pre svega zbog toga što je atmosfera u Srbiji u različitim fazama pluralizacije srpskog društva unutar srpske države i ranije dvojne federacije, bila različitog karaktera. Ako se izuzme parapluralizam početnog perioda, onda rani pluralizam, o razvijenijim formama pluralizma koje uključuju i razvijenije forme dijaloga, između individualnih i kolektivnih subjekata, može se govoriti tek i zaista od oktobra 2000. To je, na neki način, i priznanje o povećanju demokratskog kapaciteta srpskog – kratko vreme i srpsko-crnogorskog – društva. Međutim, dijalog poput ovog ima i određena ograničenja. Pre svega, mora se imati u vidu da je političko polje u Srbiji, koje je sad u fazi zrenja, podeljeno, po mom ličnom sudu, o tome sam dosta i pisao, na tri osnovna segmenta: demokratskog pokreta, koji zaprema oko 60 odsto tog polja, radikalnog pokreta koji ima 30 odsto učešća u tom polju, i rastrojene levice i manjinskih stranaka koje zapremaju ostatak kapaciteta.

Ukoliko se uspostavi bilo kakav dijalog, mora da, na neki način, uvažava činjenice sadašnjeg stanja pluralizma u Srbiji koji se nalazi pred trećim izbornim ciklusom; dakle, moć koja izlazi iz biračkog tela svake od ove tri vrste stvorenih, kreiranih polja. Granice između tih polja nekada su u plitkom jazu, nekada je u pitanju Rubikon, a nekada i nepremostiva provalija. Zašto to kažem? Zbog toga što u dijalozima ovog tipa još uvek postoji jedna primisao, pa čak i iluzija, da se neko ko misli različito, ko je drugi, hajde da upotrebim tu sintagmu, može u nešto ubediti i to za kratko vreme u trajanju od dva-tri-četiri sata, a da je pre toga, dve, tri, 10, 30 godina formirao svoja uverenja i politička ubeđenja. U tom smislu je vrlo indikativno i meni zanimljivo kako se reaguje na, čak i neke blage, formulacije koje ste ovde imali prilike da čujete od samo dva predstavnika drugomisleće strane ili različite strane; čak se te reakcije i fiziološki očituju u grimasama, gestikulaciji, čak i u nervoznim pokretima. Što

znači da kod nas još uvek nije “ubijena” ona žestina koja prati ostrašćene političke stavove i da se tipovi diskursa, zapravo, mešaju.

A, kad sam rekao “tipovi diskursa” onda bih podsetio samo na francuske postmoderniste koji su lepo razlikovali načine govora i u tom smislu mislim da je korisno ovde i ubuduće, ako do dijaloga, nekog rasplamsanog, nekada dođe, što manje uključivati partijski, stranački i partijaški govor – koji je legitiman tip diskursa u medijima, u političkom nadmetanju u okviru pluralizma i parlamentarizma, ali na skupovima ovakve vrste čini mi se da bi trebalo da prevladava – eto, neke blage preporuke – ipak drugi tip diskursa: to je onaj refleksivni i autorefleksivni, teorijski diskurs, koji je, inače, kod nas, u načelu i *in concreto* u poslednjih dvadesetak godina deficitaran. Kod nas je, zapravo – ako se poslužimo dekartovskom dihotomijom *res cogitans* i *res extensa*, protežnost, neka dinamika, sudaranje, bez nužnog misaonog praćenja i promišljanja, dominiralo. Dakle, video sam čak i ovaj spisak koji je kružio, tu su se ljudi potpisivali kao članovi stranaka. Ja, na primer, nisam član bilo koje stranke i nisam znao kako da se potpišem. A, ovo što sam rekao vezano je, naravno, i za izbor najboljeg modusa dijaloga, razgovora, jer u dijalogu je neka relaksacija i potiskivanje te partijske žestine i u jednoj rečenici iskazano: čini mi se da su ovakvi skupovi – to je, mislim, Antonić uočio i još nekoliko ljudi – korisni, potrebni. Koliko me sećanje služi, samo u još jednom navratu, pre jedno, dve-tri godine, sličan skup se dogodio u Vojvodini, u Zrenjaninu, gde su se, doduše, u većem broju, suočili ljudi različitih ideoloških, teorijskih i političko-partijskih orijentacija. Taj skup je rezultirao, podsetiću one koji ne znaju, i jednom publikacijom, čini mi se u izdanju Nove srpske političke misli, o Vojvodini, što je tada ukazalo da su skupovi te vrste mogući. Vraćam se na onu prvu rečenicu – refleksija i autorefleksija – nije toliko od značaja niti ima neku heurističku vrednost i efekat ukoliko se istomišljenici skupe pa recikliraju ideje koje su, manje više, svima međusobno poznate koliko je heuristički značajan i ima tu relaksantnu ulogu skup na kome se nađu predstavnici zaista različitih stilova mišljenja, političkih pripadnosti, moralnih i drugih osećaja.

U tom smislu mislim da je skup dobar, kažem, dobro odabran trenutak, žargonski rečeno "frčan", znači, baš je ovo vreme koje nam predstoji od mesec-dva, napeto.

Modusi u razgovoru mogu da budu, naravno, različiti, najveću podršku ima modus tolerancije i koegzistiranja stavova gde, se vrlo pažljivo slušaju stavovi koji su potpuno različiti, da ne kažem suprotni, pa čak i nepomirljivo suprotni stavovima onih ljudi koji ih slušaju; taj modus, rekao bih, je pretpostavka dijaloga, sve ostalo je neplodna svađa, halabuka, čega smo, inače, veoma često svedoci na ekranima, u medijima. Drugi modus je *apartnost*, znači, potpuna izdvojenost govora tipa diskursa gde svako govori svoje, lepo se saslušamo, u 14.00 sati odemo, niko ni u šta nije uveren, što i ne bi trebalo, kako sam rekao, ali niko ništa novo nije saznao, niko nije "dodirnut" ničim i skup se završi bez nekog rezultata, više kao neka mehanika bića koja su se našla na istom prostoru, slušali, a nisu čuli ono što drugi govori.

Treći modus je da više liči na partijski i odupire se onom teorijskom diskursu, netolerantnost, ukrštanje stavova i konflikt uz pokušaj ubeđivanja drugih u vlastita stanovišta; kažem, neozbiljna stvar s obzirom da su ovde sve zreli ljudi koji imaju biografije i u većini slučajeva i opuse gde su ta stanovišta lepo elaborirana, argumentisana na različite načine. Kad je reč o troje-cetvoro sa tzv. druge strane, svi imaju opuse, znači, njihove ideje mogu da se konsultuju u radovima koje su do sada objavili.

Još bih se osvrnuo na četiri stvari: *kategorijalni aparat, previšepartizam, radikalizam i SRS i problem zločina.*

Kategorijalni aparat ljudi koji zapremaju, ili se kreću u različitim političkim poljima demokratskog pokreta, radikalskog pokreta i pokreta levice i manjinskih stranaka, je različit. Ne samo lingvistički, semiološki nego i teorijski, upotrebljavaju se različiti pojmovi za iste stvari, ili isti pojmovi za različite stvari, što može da unese zabunu. Na primer, ovde je neko rekao *konzervativizam*, verovatno u kontekstu da je to rđava pojava sa satnovištima onog ko je to izrekao; međutim, mora se imati u vidu da je to legitimna pojava, legitiman fenomen u evropskom i svetskom

iskustvu demokratije. Dakle, ili *organicizam*, ili *parohijalizam*, može se uzeti kao ilustracija sedam-osam pojmova ili nasumice, stotinak, svejedno, ali to izaziva velike nesporazume kad ljudi sa različitih pozicija, iz različitih polja i partijskih artikulacija upotrebljavaju te izraze, pridajući im apriorno različita značenja i vrednosna značenja; vrednost, u smislu rđavog i dobrog.

Kad je reč o previše-partizmu, odnosn o višepartizmu, moj izraz je previše-partizam, to je dečija bolest srpskog društva koja je korene imala u Miloševićevom razdoblju simuliranog protopluralizma, kad su stranke osnivale hobi grupe, ludaci, Služba državne bezbednosti, narcisoidni lideri itd. i kad smo u jednom trenutku došli do onog egzemplarnog, začudnog broja od oko 400 stranaka. Celokupno postmiloševićevsko razdoblje, vremena “dosokratije” Zorana Đinđića i postdosovski, odnosno period Vojislava Koštunice, je, zapravo, veliki purgatorij za previše-partizam: iz izbornog ciklusa u izborni ciklus se – hteli mi to, ne hteli – nekakvim usudom ili nekakvim objektivnim zakonima politike ili istorije, smanjuje broj političkih subjekata, da bi na kraju verovatno, došao do nekog broja saobraznog trodelnoj podeli političkog polja u Srbiji: u demokratskom pokretu verovatno, dve-tri stranke, radikali su unikatna stranka i levica će, verovatno, imati jednu ili dve stranke. Dakle, broj od nekih četiri-pet stranaka. To ne zavisi od naše dobre volje, želje lidera, to je nekakav zakon objektivizacije političkog potencijala i kapaciteta Srbije da ne može da izdrži – ne barokni, nego rokoko partijski sistem koji sad postoji; mislim da ima dvadesetak stranaka u parlamentu. To je oko previše-partizma, znači, za razliku od gospodina koji je govorio, koji predvodi jednu od tih manjih stranaka, mislim da je taj purgatorij, odnosno svođenje političkih subjekata, dokaz porasta demokratskih kapaciteta, jer je previše-partizam bio, ustvari, karikirani autoritarni produkt Miloševićevog razdoblja. Potpuno, dakle, suprotno od njegovih razloga, ali tolerišem i njih.

Kad je reč o radikalizmu i Srpskoj radikalnoj stranci, mora se polučiti partijski nivo konkrtnetne nominalizacije jedne stranke koja nosi u svom nazivu “radikalna

stranka” i koja, u tom smislu ima nulti koalicioni kapacitet, pošto u celosti pokriva taj deo političkog prostora, do trećine tog prostora, između 30 odsto i 37 odsto; mora se, znači, to razdvojiti od radikalizma i ekstremizma kao stila političkog ponašanja bilo kog političkog subjekta na političkom polju. Znači, kao što je demokratizam obeležje određenog političkog subjekta i aktera politike, i radikalizam može biti obeležje i nije nužno vezivati ga za stranku koja u svom nazivu ima taj pridev, uz ono “srpska” kao nacionalna stranka, kao što ni demokratizam nije nužno vezivati za stranke koje u svom prefiksu imaju “demokratska”. Radikalizam i liberalizam mogu obeležavati sve aktere na političkom polju.

Znači, Srpska radikalna stranka, kad je već o njoj reč, ne bi smela apriorno da bude definisana kao ekstremistička i radikalistička, iako u svom nazivu ima taj pridev; te osobine i ta svojstva trebalo bi, zapravo, vratiti, u refleksiji, na prirodu južnoslovenskog rata koji je od 1991, do 1995, rezultirao raspadom ranije komunističke federacije, dakle, na njegov karakter: da li je to bio samo etnonacionalni rat, religijski rat, terotorijalni rat, tih prideva i prefiksa ima gomila, to je obimna interpretativna literatura, s desetinama hiljada bibliografskih jedinica, a zapravo se vrši – i na ovom skupu je to indikovano – rekonstrukcija prošlosti; znači, interpretacija prošlosti različitih škola ili, da kažem, stilova mišljenja o tome šta se zapravo, u Jugoslaviji od 1987, hajde da uzmemo tu 8. sednicu CK SK Srbije – pa do 2000, i od 2000. do sada, dogodilo. Plašim se da tu ne može da bude pronađena apsolutna i konačna istina – i da skliznem malo u filozofiju istorije – naprosto zbog toga što je istorija kontingentna, ona je nepredvidiva i u njoj se ne dosežu apsolutno tačne istine, nego se vrši obistinjavanje – ovo što sam rekao ne zasnivam na poštovanju dela Karla Popera, koliko na Platonu koji razlikuje suštinu od privida; mislim da svaki fenomen ima istoričnost, ali je Popper u pravu kad kaže da “ne sme da se zapada u historicizam”. E, sad, tu postoji velika kontradikcija, možda ovde nisam ideju dorekao do kraja, to je kontradikcija da se, s jedne strane, istorija odbacuje kao nešto što je proteklo i prošlo, a s druge strane se svi bitni učinci ili lukrativne efektive geopolitičkih i političkih

procesa, zapravo, pronalaze u onom što se dogodilo. Recimo, jedna institucija koja je formirana odlukom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija kao što je haški *ad hoc* tribunal, ne bi postojao da u potpunosti ne uvažava istoriju, odnosno prošlost. To je taj paradoks onih koji anihiliraju prošlost sa stanovišta futuristike i neke prezentnosti, a u isto vreme prošlost uvažavaju kad iz nje mogu da izvuku određene prednosti, odnosno koristi. Ništa čudno, ako se gleda istorija Evrope, od Peloponeskih ratova, vidi se kakav je odnos te moći i obistinjavanja.

I na kraju da kažem nešto vezano za ono što je duhovito na početku rečeno, “da samo kamen (kamenje, sada je u modi plural) nije kriv(o)”! U toj viktimizaciji svega i svačega. Ne bih rekao! Ja sam razgovarao s izvesnim mineralogom koji je utvrdio da je za pojavu klizišta u Srbiji, a to je nekih 7 odsto prostora Srbije koji je ugoržen, na ovaj ili onaj način, klizištima, odgovorno upravo to, gospodine Domonji, kamenje. Loš sastav tog kamenja. Znači, ako bi hteli da budemo sarkastični ne bi poštedeli, osim organskog sveta, biljaka, životinja i čak *homo sapiensa* čak ni srpsko kamenje, odnosno kamenje koje na teritoriji Srbije – gospodin Prokić smatra da je prefiks “nacionalni” izlišan, potpuno pogrešno citirajući Renana koji uopšte nije mislilac tog tipa i stila.

SLOBODAN ANTONIĆ

Razumeti, ako ne i promeniti mišljenje

Ne mislim da bi, posle ovog razgovora trebalo da izađemo onako kao što smo ušli: dakle, sa istim uverenjima, sa istim stavom. Razmišljam svakog dana o tome, da li je moj pogled na svet potpuno ispravan i svaki dan tražim dokaze “za” i “protiv”. Moram da kažem da sam posle ovog današnjeg razgovora – to nije nikakva fraza – bolje razumeo neke stvari, ne kažem da sam promenio mišljenje, ali bolje sam razumeo neke stvari. I voleo bih takođe, da i drugi sagovornici izađu sa neakvim boljim razumevanjem drugih ljudi, ako hoćete, i njihovih iracionalnih strahova. Ili racionalnih strahova, svejedno.

Dakle, prvo pitanje *sabornosti*. U poslednje vreme se vrlo često koristi ta reč da bi se, jednostavno, diskvalifikovao nekakav konsenzus, ili, ako hoćete, čak nekakav dogovor. Dakle, hajde da ne koristimo termine koji nam služe da bi smo nešto diskvalifikovali. Za svako društvo je veoma važno da se postave nekakve norme, dodirne, zajedničke tačke. Ja sam predložio na početku razgovora dve takve tačke: činjenicu, da se svi možemo složiti oko toga da je bilo masovnih zločina i činjenicu, da se svi možemo složiti oko toga da je jako važno da se društvo suoči sa time. E, sad, neko opet može da kaže da je to nekakva nova sabornost. Ali, takve stvari su korisne, recimo, korisno zbog toga što određene posledice proističu iz toga. Na primer, možemo reći da jedna od tih tačaka, važnih zajedničkih normi, može biti da se društveni konflikti rešavaju pre svega, mirnim putem. Naravno, to ne isključuje da se na kraju može doći i do toga, da se, da bi se konflikt rešio mora upotrebiti određena količina nasilja. Ali, pravilo bi trebalo da bude, ne na početku nego na kraju, kad ostala sredstva nisu više efikasna. Iz toga bi morale da proizilaze odgovarajuće posledice, dakle, ako se složimo da je nasilje loša opcija, to znači da mi moramo jednakim kriterijumima, jednakom senzitivnošću, da posmatramo svaki oblik nasilja. Dakle, kada stranka A razbije stranački zbor ili skup stranke B, to je jednako neprihvatljivo

kao kad to uradi stranka B u odnosu na stranku A. Znači, ako uspostavimo tu vrstu konsenzusa, ili dogovora, ako hoćete, to je nešto što je, mislim, korisno za društvo i način na koji ćemo da rešavamo društvene probleme.

Drugo pitanje tiče se *tapije na istinu*. Naravno da svako od nas u susretu sa drugačijim mišljenjem misli da je on u pravu, a da ovaj drugi nije; da, nekako, on bolje poznaje istinu nego onaj drugi. To je potpuno legalna, prihvatljiva stvar i niko se ovde ne zalaže da svi mislimo isto. Ali, jedna je stvar da ja vama kažem ovako, preko stola, ...”ja znam istinu, vi je ne znate...”, ili, “ovo, što ja kažem, to je istina, a to što vi kažete, nije istina”, a druga je stvar da, dok to govorim, držim u ruci toljagu ili čak pištolj uperen u vas. Odmah da kažem – to jeste nešto što je sada, kako bih rekao, realna opasnost u našem društvu baš zato što se recimo, ovde pominje lustracija, a to je jedno važno pitanje takođe, “kandidat” za razgovor na tu temu. Dakle, meni je jasno da se ne može izgraditi demokratiju – ja sam čak o tome i pisao – u društvu u kome ispod zemlje postoji krtičnjak starih bezbednosnih struktura; potpuno mi je jasno da lustracija mora da zahvati bezbednosne strukture. A, s druge strane moram da vam priznam da se meni digne kosa na glavi kad čujem da Univerzitet treba lustrirati, da lustracija mora da uđe i na Univerzitet! Odmah da kažem – na Univerzitetu su pripadnici tog starog režima potpuno marginalizovani. Oni koji hoće lustraciju Univerziteta sad, u ovom trenutku, zapravo – hajde da upotrebim tu reč, tu metaforu – žele da zbog nekoliko šugavih kokošaka dovedu haubicu u naše dvorište. Kad se krene tom logikom, tu, zapravo, nema kraja. Jer će, možda u prvom koraku to obuhvatiti zaostale ljude koji su na pragu penzije; međutim, vrlo brzo će se krenuti dalje, “hajde, sad da vidimo sve srpske nacionaliste”, pa u sedećem koraku, sve srpske patriote i bojim se, da neće biti kraja. Dakle, ja vam govorim o strahovima koji se javljaju kada imate tu vrstu, kako da kažem, najava, pretnji, obećanja itd.

Treća stvar je *integracija*, dakle, ne homogenizacija, nego integracija. Vrlo važno pitanje. Ne može postojati društvo koje normalno funkcioniše sa rezervatima, ostrvima u tom društvu koja imaju ozbiljnu rezervu prema državi, prema institucijama

itd. Hajde da ne govorimo uopšte sada o nacionalnim manjinama, govorimo o delovima društvene, čak i političke elite koji imaju direktan otklon prema državi i državnim institucijama. Vrlo često se kod nas smatra da imamo izvesnu lojalnost prema državi, društvu, kako hoćete, samo onda kada su naši ljudi na vlasti. Ja sam čuo iz nevladinog sektora po prvi put ozbiljne, državotvorne izjave, parole, tek 2003. godine u martu, tek onda je neko shvatio šta, zapravo, znači država, koliko je država važna. A istovremeno, taj odnos prema državi je sada drugačiji, dakle, 2006, u odnosu na 2003. godinu. Ono što mislim da je važno za integraciju jeste da taj odnos bude, kako bih rekao, nezavisan od toga ko je na vlasti, ko, zapravo, ima većinu u tim institucijama.

I četvrta stvar, to je takođe pitanje koje je postavila koleginica Milosavljević, a to je, *da li demokratska procedura može da "opere" neku zločinačku ideju?* Da li demokratska procedura može da da legitimitet nekoj zločinačkoj ideji?! Naravno da ne može! Naravno da ne može, jer zločinačka ideja ne sme ni da uđe u demokratsku proceduru! Ali, kad uđe – svaka ideja kad uđe u demokratsku proceduru na kraju ima demokratski legitimitet. Dakle, ideja koja poziva na nasilje, koja počiva na nasilju, ne sme ni da uđe u demokratsku proceduru; međutim, kad je unutra, kad je već ušla, kad osvoji, recimo, 30 ili 50 odsto glasova, moramo da priznamo njen demokratski legitimitet. Ali, kažem, i to je jedna od tema o kojoj možemo da razgovaramo sledeći put.

DISKUSIJA

IZABELA KISIĆ: Kad je reč o periodu krajem osamdesetih i tokom devedesetih, koje su su to grupe bile ta neka suštinska opozicija u odnosu na vladajuću politiku? Mislim da te grupe ne mogu biti alibi za ono što je gotovo dve decenije bila dominantna politika u Srbiji i da ne mogu biti alibi za većinske, one dominantne kulturne elite u Srbiji. Meni se tu čak otvara pitanje i odgovornosti i krivice, pitanje propagande, čak i, da li se može suditi onima koji su radili, vršili tu propagandu u korist ratne politike. Mnogi će reći: “ne”; a, ja ne mogu da odgovorim na to pitanje, mislim da bi trebalo povodom tog pitanja uključiti i širi krug stručnjaka koji se bave različitim disciplinama. Takođe mislim da ono ono što je bilo alternativa devedesetih, početkom devedesetih, to je bilo jako malo, ali je ipak imalo nekog uticaja na politiku u Srbiji, bez obzira na malobrojnost, posebno od sredine devedesetih; i mislim da, prvi put danas dobija šansu da se formira kao ozbiljna politička snaga i da zaista napravi taj diskontinuitet s prethodnom politikom i da utiče na ono što što se u Srbiji zbiva. To je moj predlog, da se ova tema uključi u teme na budućim panelima.

BILJANA KOVAČEVIĆ – VUČO: Pitanje za gospodina Antonića odnosi se na deo o lustraciji na Univerzitetu: mislite li na, na primer na Pravni fakultet, ili ste, jednostavno, mislili na neki prostor gde Vi radite. Zna li da na Pravnom fakultetu postoji grupa od 50 profesora koja ne priznaje Tribunal (haški), koja je stala u odbranu Vojislava Šešelja, Slobodana Miloševića, odnosno njegove politike direktno i da oni još uvek uče studente Pravnog fakulteta teorijama države i prava iz tridesetih godina Sovjetskog Saveza, Denisovljeva teorija, konkretno – Država kao monopol fizičke prinude i ostalo; to proizvodi celu generaciju pravnika vrlo lošeg kvaliteta koji predstavljaju veoma veliki problem u državi. Postoje direktniji učesnici, zaista direktniji učesnici Miloševićeve vlasti, kreatori politike, Miloševićeve ratne politike,

zločinačke Miloševićeve politike. Mene je pogodilo to za fakultet, jer Pravni fakultet “vrišti” za jednom vrstom, glupo mi je da kažem, lustracije, zato što to ne može više da se sprovede, svi znamo da ne može, ali, za nekom vrstom novog ambijenta, hajde, da kažem, vrednosti u okviru tog fakulteta.

Drugi okrugli sto

**NASLEĐE PROCESA
SLOBODANU MILOŠEVIĆU**

Aeroklub, Beograd

31. mart. 2007.

SONJA BISERKO

Svođenje istorijskog bilansa konflikta

Zahvaljujem što ste se u ovolikom broju odazvali našem pozivu. To mi govori da je došlo vreme da o ovoj temi razgovaramo sa više refleksije i ozbiljnosti. Ovaj panel je deo projekta, koji će se realizirati u okviru šest sesija uz podršku Fonda za otvoreno društvo.

Nadam se da će nam naši panelisti pomoći u sveobuhvatnom sagledavanju aspekata suđenja Slobodanu Miloševiću i Haškog tribunala generalno, pre svega zbog dragocenog iskustva koje imaju.

Pre nego što dam reč našim panelistima, ja bih sa nekoliko naznaka objasnila koncept ovog panela.

Počela bih s podsećanjem na Rezoluciju Saveta bezbednosti UN br. 808, u kojoj su naznačeni ciljevi zbog kojih je osnovan Haški tribunal. Odluka da se osnuje međunarodni sud “za kažnjavanje odgovornih za kršenje međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991 godine”, doneta je u februaru 1993. godine. Od pet stalnih članova Saveta bezbednosti četiri člana se izjasnilo u prilog koncepta međunarodnog sudskog procesa za balkansku krizu. U svojim komentarima izdvojili su šest ciljeva, ili razloga zbog kojih je neophodno formiranje Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). (U daljem tekstu, Haški tribunal).

1. Pravda za žrtve;
2. odgovornost pojedinaca kao podstrekača, kako bi se izbegla “kolektivna krivica”;
3. da se spreči kontinuiran nasilje na Balkanu;
4. da se pomogne uspostavljanje mira;
5. da se uspostavi istorijska arhiva o konfliktu koji je i počeo iskrivljavanjem istine što je bio važan faktor u podsticanju etničkog konflikta;
6. da služi kao upozorenje za sprečavanje konflikata širom planete.

1. Govoreći o svakom cilju posebno može se zaključiti da nijedan nije ostvaren do kraja. Na primer, kada je reč o žrtvama. Nema još celovitih istraživanja koja bi pokazale kakav je odnos porodica žrtava prema Haškom tribunalu, ili generalno, kao prema mehanizmu zadovoljavanja pravde. Uzmimo slučaj žrtava Srebrenice i pogledajmo što su dosadašnje presude Tribunale pokazale o uzrocima i odgovornosti za genocid u Srebrenici. Slučaj generala Radisava Krstića koji je osuđen za genocid u Srebrenicu dobar je primer za to. Taj slučaj je ustvari, formulisao nešto poput opšteg konsenzusa da su za Srebrenicu isključivo odgovorne Republika Srpska (RS) i Vojska Republike Srpske (VRS). Niti u jednom procesu nije rasvetljena uloga Beograda, jer Beograd nije hteo da saraduje, niti da preda Ratka Mladića koji je glavnooptuženi u slučaju Srebrenica.

2. Uspostaviti odgovornost pojedinca, identifikovanjem odgovornosti pojedinca na svim stranama, Sud je želeo izbeći sindrom kolektivne krivic, karakterističan za suđenja poraženima posle Drugog svetskog rata. Od 161 slučaja pred Tribunalom do sada je izrečeno 100 presuda. Međutim, kad je reč o sudskim kvalifikatima krivice političara, poput Momčila Krajisnika, vidi se da on nije osuđen za krivično delo genocida, pa će tako odgovornost za genocid pasti isključivo na leđa oficira VRS.

Ovo je, ustvari, tema kojom ćemo se mi danas pozabaviti na primeru suđenja Slobodanu Miloševiću. Slobodan Milošević je umro kao nevin čovek u pravnom smilsu i njegova post fact kriminalna krivična odgovornost neće nikada biti dokazana. Međutim, ovo suđenje koje je trajalo četiri godine i koje smo svakodnevno gledali na ekranima po celoj Srbiji, ostavilo je ogroman materijal, važan za naše suočavanje sa sopstvenom nedavnom prošlošću. Ti materijali ubedljivo svedoče o zločinima, žrtvama, počiniocima, nalogodavcima, odgovornosti državnih insitucija, kao i o ulozi međunarodne zajednice u razvoju konflikta, ratu, mirovnim sprazumima, i o postkonfliktnom menadžmentu, uključujući formiranje Tribunala.

3. Uspostavljanje mira na Balkanu: ideja je bila da Sud sudskim procesima promogne demontiranju institucija i diskreditovanju lidera koji su ohrabivali, omogućili i počinili zločine. Da li je Tribunal doprineo uspostavljanju mira na Balkanu? Ovde je naravno, reč o definisanju pojma *mir*: postoje stabilni i nestabilni mir. Što se tiče Srbije, jasno je da je sadašnji mir – nestabilni mir: Kosovo, vehabije u Sandžaku, vojvođansko autonomaštvo. Teritorijalni integritet Srbije je neodređeniji i labaviji nego pre početka rata.

4. Preventivno delovanje Haškog tribunala: takođe, nije imalo većeg uticaja na događanja u regionu. Rat u Bosni je završen tek 1995, a genocid na Kosovu je sprečen NATO intervencijom. Znači, biće potrebno još mnogo vremena dok međunarodna zajednica ne stvori i druge mehanizme prevencije. Da podsetim da je i stvaranje Stalnog međunarodnog krivičnog suda pratilo puno osporavanja i da će biti potrebno još vremena dok ta institucija počne funkcionisati.

Da se sada vratimo na temu individualne krivične odgovornosti i suđene Slobodanu Miloševiću. Suđenje je završeno bez presude. Međutim, trajna važnost suđenja se može meriti sledećim pravnim i izvanpravnim aspektima:

Pravni aspekti podrazumevaju infrastrukturu koja omogućuje ovakva suđenja: osnivač suda, mandat suda, njegov legitimitet, održivost pravne institucije, jurisdikcija, neophodna selektivnost u optužnicama, pravni postupak, pravila igre, hibridni ili čisti već postojeći pravni sistem, svedoci, dokazi, saradnja sa državama, odbrana, sudije itd.

Tokom današnje rasprave ser Džefri Najs (Geofry Nice) će dati pregled tih važnih tema, s posebnim osvrtom na njegovo iskustvo u radu na slučaju Slobodana Miloševića.

Advokat Srđa Popović će se skoncentrisati na jedan aspekt pravnog procesa, naime, na pravo optuženika da se sam brani pred sudom i kako je ovo pravilo Tribunala primjenjivano u slučaju Slobodana Miloševića.

Drugi aspekti se tiču vanpravnih tema.

Da nije bilo Haškog tribunala teško da bi se sakupila ogromna dokumentacija, koja ostaje kao prvorazredni istorijski izvor, poput ove sa suđenja Slobodanu Miloševiću. Svođenje istorijskog bilansa konflikta u kome je iskrivljavanje istine bilo glavni generator etničkog nasilja, biće od ključnog značaja u sprečavanju stvaranja novih mitova i samoobmana.

Znači, vraćajući se na šest početnih tačaka, sav materijal sa suđenja, počev od traskripata, procedure, emocija, dokaznih materijala ostaju u najvećem delu otvorenim za javnost sadašnjim i budućim istraživačima.

Takođe, moći će da se koriste kao materijal u procesu suočavanja s prošlošću u Srbiji i drugim ex-Yu republikama. Na koji način? Da podsetim samo na primer Trnova, odnosno, video zapis o "Škorpionima" koji je prikazan u haškoj sudnici, a više puta i na našim televizijama. Proces suočavanja i intepretiranja istorije je nephodna faza u procesu na puta ka stabilnom miru. U ovom procesu političke i intelektualni elite će biti nosioci promena.

S druge strane, sav materijal koji je nastao tokom suđenja Slobodanu Miloševiću će predstavljati istorijsku građu za generacije i generacije istraživača.

Dokumentacija sa suđenja će biti deo izvora kao i svi ostali koji postoje, a koje će istoričari evaluirati na adekvatan način. Za to je neophodno razumevanje konteksta, institucija i možda, i životno iskustvo koje je potrebno za razumevanje takvih situacija kao što je balkanska. Svako suđenje u kome tužilaštvo i odbrana imaju svoje verzije događaja može zamagliti istorijsku poruku za koju je potrebna veoma sofisticirana, gotovo ekspertska, pažnja.

O tome kako je teško odvojiti bitno od manje bitnog u ovako obimnom materijalu, posebno u transkriptima suđenja, koji su po pravilu, dugi i ne uvek previše interesantni, Rebeka Vest (Rebecca West) je, prateći Nuremberška suđenja rekla da je to tvrđava dosade, s time što je suđenje u Nirnbergu trajalo samo nekoliko meseci, a Slobodanu Miloševiću, gotovo četiri godine. Izgleda da i najnapetiji događaji iz političkog realiteta izgube oštrinu u monotonj i formalnoj atmosferi suda,

podređenoj rigoroznim pravilima i proceduri. Nema verbalnih obračuna i nema belodanih dokaza, niti spektakularnih obrta.

Šta je do sada konkretno vidljivo u nasleđu procesa Slobodanu Miloševiću? Do sada, osim retkih izuzetaka nisu se pojavila opsežna ili sažeta dela o suđenju Slobodanu Miloševiću. Jer, retki su oni koji tako obiman material mogu preraditi. Ovde sa nama je Mirko Klarin koji prati suđenja svakodnevno i koji je pratio suđenje Slobodanu Miloševiću od prvog do poslednjeg dana. Njegova agencija SENSE poseduje sve video zapise sa suđenja. Zatim, Hjuman raits voč (Human Rights Watch) izveštaj – vrlo sažeta i precizna studija o procesu; koristan početak koji poziva na mnoga druga istraživanja. Predstaviće ga Sara Darešori.

I na kraju, BBC dokumentarni film od 120 minuta koji je jedan složen proces pokušao približiti široj javnosti, i koji će u različitim formama biti gledan na nacionalnim televizijama širom Evrope.

DISKUSIJA

Glavni zastupnik optužbe, ser Džerfri Najš, jedan od uvodničara prvog panela, smatra da je najveća, dugoročna vrednost suđenja Miloševiću doprinos svesti o tome da se slični događaji više nikad ne ponove. “Bez obzira na to koliko su suđenja pred Haškim tribunalom nesavršena, ona ostavljaju za sobom ogroman materijal, dokumenta i svedočenja koja, da nije bilo tog suda, možda nikada ne bi bila dostupna”, rekao je Najš.

“Film iz Kule, kao jedan od temeljnih dokaza iznetih na suđenju Miloševiću, ne ostavlja sumnju da je on još 1991. godine znao da će biti formirane ‘crvene beretke’, a sličnu težinu neporecivosti zločina ima i video zapis na kojem pripadnici paravojne jedinice ‘Škorpioni’ likvidiraju šestoricu srebreničkim Muslimana”, rekao je glavni zastupnik optužbe protiv Slobodana Miloševića.

Govoreći o ideološkoj instrumentalizaciji prava u Srbiji kao “maniru svih vlasti”, drugi uvodničar, advokat Srđa Popović ukazao je na činjenicu da je dobar deo Srbije suđenje Miloševiću doživljavao i još doživljava kao nepravdu učinjenu “heroju koji je uhapšen uz pomoć domaćih izdajnika”. I da je suđenje okončano i presuda doneta, smatra Popović, ona bi u Srbiji bila dvojako interpretirana: u delu javnosti kao neminovnost, a u drugom delu kao nepravda.

Kako je istakla istoričarka Latinku Perović, jedna od uvodničara drugog panela, ključno je pitanje da li je suđenje Slobodanu Miloševiću “incident ili izraz jedne istorijske tendencije”. “Impuls za kvalitetno suočavanja sa prošlošću mora doći iznutra, iz samog društva, kao što se to dogodilo u Nemačkoj i Francuskoj”. Sara Daregshori, autor izveštaja Hjuman rajts voča “Odmeravanje dokaza: lekcije iz sudskog procesa protiv Slobodana Miloševića”, istakla je značaj ovog suđenja za proces tranzicione pravde, dok je Obrad Savić iz Beogradskog kruga govorio o razgraničavanju prava i pravde.

Uvodničari trećeg panela bili su novinari Mirko Klarin i Brankica Stanković. Klarin je u svom izlaganju opovrgao duboko ukorenjenu tezu o “nametnutom sudu”. “Ideja o osnivanju Tribunala potekla je od grupe intelektualaca sa ovih prostora, među kojima su bili Zdravko Grebo, Rastko Močnik, Veton Suroi, Žarko Puhovski i Bojan [Vojin?] Dimitrijević”, rekao je Klarin. Klarin je citirao jednog od osuđenika, hrvatskog generala Tihomira Blaškića koji je rekao kako bi bilo “strašno” da nije osnovan Tribunal “pošto bi mnogi mislili da se masovni zločini mogu činiti nekažnjeno”. Prema rečima Brankice Stanković, ključni problem sistema u Srbiji jeste “što mnogi političari nisu spremni da kažu šta je šta, nego se dodvoravaju glasačkom telu”. “Zbog toga je i danas heroj onaj ko kaže da je genocid u Srebrenici zapravo oslobađanje Srebrenice”.

SRĐA POPOVIĆ

Ideološka instrumentalizacija prava

Pošto sam dobio reč neposredno posle gospodina Najsa, eto pripala mi je čast da mu prvi zahvalim i rekao bih da ovo što smo danas čuli od gospodina Najsa da je zaprepastilo mnoge ljude koji su imali svoje predstave o tužilaštvu Haškog tribunala, a posebno gospodinu Najsu. Ta objektivnost, nepristrasnost, odmerenost, uvidavnost su jednostavno, zadivljujuće za mene čak i kao čoveka iz struke; jer, čoveka predmet uvek ponese, a meni lično čak i teško pada. Ja sam se prvi put sreo pre niz godina sa gospodinom Najsom i tu razliku u temperamentu smo odmah ustanovili. Naime, ja sam naivno i pretenciozno počeo da delim savete i mišljenja i gospodin Najs se osmehnuo, shvativši s kim ima posla i kazao mi “vi meni zavidite”. I to je bilo tačno.

Tema o kojoj ću ja govoriti, opet za razliku od gospodina Najsa, možda prevazilazi polje moje ekspertize, ali, što rekao Pera Luković, “Srbi smo. Mi sve znamo”. Tema koju mi je sugerisala organizator ovoga skupa Sonja Biserko, priznajem, bila mi je u početku malo nejasna; tema je glasila “Pravna kultura Srbije i suđenje Miloševiću i neku aspekti suđenja Miloševiću”. Kako sam počinjao da razmišljam o tome šta je pravna kultura Srbije, sve više sam bio uveren da je to nešto o čemu vredi razmišljati, o čemu nisam kvalifikovan da razmišljam, jer je to neka interdisciplina ozbiljna, akademska tema. Ali bih se usudio da samo neka od tih svojih razmišljanja iznesem u obliku nekih grubih hipoteza koje bi mogle možda da nam pomognu da malo bolje razumemo dve stvari. Jednu opštu – naš odnos prema Hagu i drugu, u vezi naravno s tim – naš odnos prema suđenju Slobodanu Miloševiću.

I naravno, kad počnemo da govorimo o tim temama mi obično citiramo *Filozofiju palanke* (Radomira Konstantinovića), pa ni ja neću biti izuzetak.

Jedna odrednica, kaže Rade Konstantinović, filozofije palanke je primitivni imperijalizam. Najčešće lišen sposobnosti za ma kakva uopštavanja svedočenja činjenica. On to najčešće još zove primitivnim pozitivizmom i naivnim realizmom,

ali, mislim, svi znamo o čemu on govori. Apstrakcija i apstraktno mišljenje nije naša jača strana. U našoj kulturni nadmoćan je uvek primer nad argumentacijom. Mi ideje saopštavamo uglavnom metaformama, jer moramo tako. S druge strane, pravo je potpuno apstraktno. Sudska praksa nije ništa drugo do podvođenje posebnog pod opšte. Apstraktno zaključivanje. Vinaver je u jednom eseju kojeg sam pokušao da nađem, a davno sam ga čitao, nisam uspeo da nađem, ali se sećam osnovne ideje – vajkao se u tom eseju kako je prevođenjem sa staroslovenskog na čobanski srpski jezik, kako ga je on nazivao u tom spoju, izgubljen čitav jedan vokabular apstraktnih pojmova, jer naše iskustvo je materijalno i konkretno i naša shvatanja su takva.

Kod nas se pametna deca vrlo rano upozoravaju da ne filozofiraju. A, to znači da mnogo ne misle. Da je jedina istina ustvari, ona koja je zdravorazumski očigledna. Da je istina do koje bi trebalo da dođemo nekim naporom i, ne daj bože, nekim učenjem, vrlo sumnjiva istina. Mislim da taj stav živi i danas. S druge strane, sam pravni jezik je tehnički, upotrebljava termine vrlo gustih značenja za koje i za čije je razumevanje potrebno predznanje i zato mislim da mi nemamo uvek ni mnogo strpljenja ni mnogo razumevanja. I to, cela ta pravnička komplikovana terminologija uvek izgleda kao neka ujdurma. Kao da se nešto krije iza toga i neko će da nas prevari. I upotrebljava jezik koji mi ne možemo da shvatimo.

Mislim da je rezultat našeg iskustva, da mi vrlo teško možemo da pojмимо da je uopšte načelno moguć skup apstraktnih pravila ponašanja, koji bi bio dobar za sve nas. Zato što je ovde oduvek sve bilo stvar interesa. Jedno pravilo je dobro ako dozvoljava da ja svoju među, svoju među na zemlji, pomerim. Ako to dozvoljava susedu, to je pravilo loše. I mi validnost jednoga pravila cenimo tek kada shvatimo kakve rezultate i posledice ona može da ima po naše interese. To je sve direktno suprotno ideji prema kojoj smo mi nepoverljivi. U našem realnom istorijskom iskustvu pravo je bilo uvek kontaminirano, još na samom izovru. Pravo je donosila ili tuđinska, ili nedemokratska vlast. Moja generacija je, kao i mnoge pre i mnoge posle nje učila na Pravnom fakultetu u Beogradu da je pravo – u zakone prerušen

interes vladajuće klase. U ustavu socijalističke Jugoslavije bio je garantovana gotovo ceo katalog ljudskih prava koji je poznat, ali je postojala jedna posebna odredba, po kojoj je zloupotreba tih prava bila zabranjena, a zloupotreba je uvek bila onda kad bi poštovanje tih prava štetilo interesima radničke klase koje definiše i zastupa Komunistička partija koja to čini po istorijskom mandatu. I ako taj istorijski mandat dovedete u pitanje, to je protivno interesima radničke klase. I tako se taj film neprestano vrti.

Nacionalistička ideologija instrumentalizuje pravo na slična način. Već pomenuti Adolf Hitler je govorio, “pravo je ono što je dobro za nemački narod”. Kada se mi danas pozivamo na međunarodno pravo mislim na našu vladu, mi se pozivamo na dobro pravilo nepromenljivosti granica, ali ignorišemo pravo naroda na samoopredeljenje.

Haradinaj (Ramuš) je notorni ratni zločinac, a Mladić je nevin dok se suprotno ne dokaže od strane nadležnog krivičnog suda, kome ga nikada nećemo predati. Važnija nam je pravda od istine, izrekao je jedan naš slavni akademik. I vi se pitate naravno, kakva je to pravda koja protivreči istini, pa to je ona pravda koja je dobra za nas. Jagma kojoj upravo prisustvujemo sada, koja se čini sada, uz ove napore da se formira vlada oko ministarstva policije, pre svega, pravde, na sasvim ogoljen način ilustruje shvatanje prava kao instrumenta političke moći. Od raspodele ministarstva zavisi da li ćemo hapsiti vi naše ili mi vaše, a ne od nekakvog apstraktnog prava. Svedoci i saradnici na suđenju za atentat na premijera Đinđića, citiraju vođu srpske mafije Dušana Spasojevića, “ko drži Udbu, taj vlada državom”. Optuženi Milorad Ulemek na svojim mnogim suđenjima često govori i mislim da je ovo vrlo zanimljivo, o državnim poslovima koje je on završavao. E, sad, kakvi su to državni poslovi? Pa to su krivična dela koje naručuje država, a koja, po njegovom shvatanju, samim tim ne mogu biti kažnjivi. Jer je to ista ta država koja je donela zakon. I valjda država najbolje zna.

Pod tim terminom, država se shvata uglavnom kao izvršna vlast. A izvršna vlast je ustvari, represivni aparat, koji je izuzet iz pravne regulacije i sudske kontrole. I to je realnost u kojoj je oputženi Ulemek živeo i odrastao i svako suprotno mišljenje on bi smatrao za licemernim. On, recimo, nema nikakvih problema da tvrdi da je prvo pitanje koje sam mu postavio, da li je on u svemu, po svom sopstvenom mišljenju, uvek poštovao zakon, suvišno. Ali, on sam kaže da je učestvovao u montiranju sudskih procesa, kad je švercovao drogu, falsifikovao isprave, i ne vidi uopšte nikakvu protivrečnost između ta dva iskaza. I kao što taj izvršni aparat i izvršna vlast, a naročito taj represivni aparat Srbi shvataju državom samom, suštinu države i samu državu, tako je i naše sudstvo ili naša sudska vlast izdresirana da prihvata takav svoj položaj. Da ne misli o sebi kao ravnopravnom organu vlasti, ne daj bože, kao o vlasti koja bi mogla i trebalo da kontroliše izvršnu vlast. I onda možete da vidite kako se kod nas, recimo, koristi institucija poslaničkog imuniteta. Nedavno smo slušali o tome kako su se ljudi optuženi za pljačku, pozivali na imunitet i dobijali imunitet, izbegavali krivično gonjenje. Znamo da se i sekretar Vlade 26 puta ne odaziva na sudske pozive. 26 puta čoveka pozivaju na sud, a on se 26 puta ne odaziva. Dođe 27. put i traži da se odloži da bi se upoznao sa predmetom spora.

A sećamo se i kakav je pritisak izvršna vlast tokom celog suđenja za atentat na Zorana Đinđića vršila na Specijalni sud. I ja mislim da čak u svesti običnih ljudi ne postoji ni ideja o podeli vlasti. Mislim da preovlađuje jedna premoderna ideja države, u kojoj državu sačinjava vladar-domaćin i to Milošević, čija je volja zakon. Tako ja mislim da prosečni čovek kod nas shvata državu, ma šta govorio, to on misli o državi. I onda je jasno da za račun vladara sudska vlast može da se natera da krađe glasove birača, a zakonodavna vlast da prikriva tu krađu donošenjem *lex specijalis*. Zločin same države je nezamisliv i ova neodgovornost države kod nekih kod nas izaziva ogorčenje, ali mislim da je to istovremeno i psihološki osnov obožavanja države. Iz ovakvog shvatanja države i prava, mislim da se može bolje razumeti i odnos Srbije prema ratnim zločinima, etničkom čišćenju, masovnim masakrima

civila, mučenjima, ubistvima, silovanjima, pljački. Jer to su sve bili državni poslovi. Batajničke jame, hladnjače, ubistva protivničkih rivala, sve su to državni poslovi.

Tako može da se razume i ona ravnodušnost i slavlje s kojom je javnost primila vest da je Međunarodni sud pravde doduše, proglasio Srbiju odgovornom za nepoštovanje Konvencije o genocidu, ali nas to hvala Bogu neće ništa koštati. Zbog takvog shvatanja države i prava srpska Skupština ne može godinama da donese nikakvu deklaraciju o genocidu u Srebrenici. Za takvo shvatanje države i prava institut međunarodnog suda je, i mora biti lakrdija, jer za tu svest za koju je neshvatljiva podela vlasti unutar države, neshvatljivo i bilo kakvo pravno ograničenje suvereniteta te države u međunarodnom okruženju. Po toj svesti, državni suverenitet je apsolutan, ne može biti ograničen ili može biti ograničen samo silom. Teritorijalne granice njegovog važenja vi određujete jednostrano, po sopstvenom osećanju pravičnosti i to je dakle, slika međunarodnih odnosa koje reguliše sila, kako onomad reče Milošević, zna se da granice povlači, jači ili kako je kazao profesor Čavoški (Kosta), pobedniku pripada plen. Mi se sećamo međunarodnog prava samo pod bombama. Uvek i svuda pobednici su jači, naše pravo kažnjavanja nam je oteto i zato mi moramo da isporučujemo svoje heroje, ali ne prihvatamo tuđu pravdu.

Srpska javnost i srpski politički establišment, sa neznatnim izuzecima na taj način je pratio i suđenje Miloševiću. Kao nepravedno suđenje našoj državi, tj. njenom vladaru koji nas personifikuje, jače sile koja ga je zarobila uz pomoć vojnih poraza i domaćih izdajnika.

Crtu ambivalentnosti u takvu percepciju suđenja Miloševiću unosila je činjenicu da je Milošević unesrećio i sopstvene podanike. Znamo i kako, pljačkom, uništavanjem privrede i sankcijama. I ta ambivalentnost se najčešće izražavala iskazom – “trebalo bi mi da sudimo. Srbi su najviše stradali od Miloševića.” Neki su to govorili iskreno, ali najčešće uz svest da se u stvarnosti, Miloševiću u Srbiji nije moglo da sudi. Ličnost koja bi bila spremna da Miloševiću sudi u Srbiji za ratne zločine, ne bi nikad mogla biti dovedena na njegovo mesto. Miloševićev aparat je inaugurisao

Vojislava Koštunicu upravo po tom kriterijumu. I po istom kriterijumu je ubijen Đinđić.

Fond za humanitarno pravo izdao je nedavno 26 tomova transkripata kompletnog suđenja Slobodanu Miloševiću, do onog trenutka kad je obustavljeno zbog njegove smrti. Tih 26 tomova sadrže ogroman broj dokaza koje su skupljeni uglavnom, zaslugom gospodina Najsa i njegovog tužilačkog tima; čak ni stručnjaci, mislim, a pogotovo laička javnost ne može da zamisli napor koji je moralo predstavljati prikupljanje dokaza o stotinama pojedinačnih zločina, počinjenih tokom četiri godine na ogromnom prostoru bivše Jugoslavije. Suđenje Miloševiću je prekinuto njegovom smrću, ali rezultati tog dokaznog postupka, što je pomenuo i gospodin Najs, pretvaraju sada sve nas, celu zemlju, u ogromnu porotu koja je sačinjena od žrtava, saučesnika i svedoka Miloševićevih zločina.

Ja neznam da li ćemo ikad smoći snage da se saglasimo o toj presudi, ali sam siguran da od toga zavisi i naše mesto u međunarodnoj zajednici i naša budućnost.

MIODRAG JANKOVIĆ*Sve počelo u martu 1981.*

Ja bih želeo da postavim pitanje koje me muči već duže vremena. Ako je suđenje trajalo četiri godine i smatra se da je to nekakav normalan period ili neophodan period da bi se došlo do istine, onda, recimo, period od deset godina nije neki predugačak period za ono što se dešava u nekoj državi. Mene interesuje jedna druga stvar. Vratću se na 1981. godinu. Da bi se razumelo ono što se posle dešavalo, pa i Milošević, i ono sve što se dešavalo desetak godina. To je bio jednopartijski sistem. I u statutu Saveza komunista Jugoslavije postojao je član koji je otprilike ovako izgledalo, “da Autonomna Pokrajina Vojvodina i Kosovo imaju pravo da sazovu vanredni kongres da odlučuju bez stava uže Srbije”. A uža Srbija nije mogla ništa da uradi bez konsultacije sa pokrajinama. Osim toga, ono što se dešavalo na Kosovu 1981, u martu, je bio zahtev za Kosovom kao samostalnom državom. Prema tome, ako se složimo da je u to vreme autonomna pokrajina imala sva prava kao republika, da su granice prema Albaniji bile otvorene, za mene ostaje prosto neverovatno, da neko organizuje masovne demonstracije u martu 1981, tražeći da Republika Kosovo bude nešto što treba da funkcioniše na tom principu. Prema tome, deset godina kasnije mi imamo raspad Jugoslavije. Gospodin Najs je sam rekao da, kad je stupio u ovaj proces nije znao ništa o istorijskim temama koje se tiču našeg prostora. Prema tome, mislim da je to presudan trenutak – mart 1981. godine. Da bi se shvatilo sve ono što se posle dešavalo. Jer imamo jednopartijski sistem i imamo da je velika sloboda data jednoj pokrajini. Prema tome sve je posle bilo onako kako je bilo.

Hvala.

VLADIMIR TODORIĆ

Suđenje čoveku, ili politici

Hteo bih samo da kažem panelistima da, kad je bila objavljena smrt Slobodana Miloševića, jedna od glavnih komentara iz Beograda je bio, da nam je bilo svima žao što nismo dočekali presudu i što ta politika nije dobila svoj epilog na sudu; s time smo zapravo hteli da kažemo da nam fali jedan argument o našoj unutrašnjoj politici koja još nije završena, i da se ta bitka, oko onoga što se desilo devedesetih, još vodi, da bi nam eventualno, ta presuda pomogla u političkoj borbi. I zbog toga se mora postaviti političko pitanje: zbog čega je nama suđenje toliko bitno. Jer, na stranu to što možda ja i tužilac Najs imamo isti cilj, nama je to suđenje postalo možda spas za dalji život u ovoj zemlji. Zato moram postaviti pitanje – da li je ovo suđenje bilo čoveku ili suđenje politici, odnosno programu koji možda i dalje funkcioniše i dalje je veoma vitalan. Da li je 5. oktobar bio smena čoveka ili smena politike.

Mislim da je ubistvom Đinđića stavljena tačka na to pitanje. I, bojim se, da eventualno osuđujuća preresuda ne bi donela nikakve korisne efekte po ovdašnje demokratske snage i da bi, možda, imale čak i kontra efekte. Haško suđenje ne može biti zamena, ili eventualno, čak katalizator promena u Srbiji i bojim se da je ta teza doživela neuspeh. I da je u pitanju zamena teza i ustvari, zamena za našu nesposobnost. I ovde nije bitna odgovornost Tužilaštva, nego možda u krajnjem, možemo da govorimo o odgovornosti Suda. Ja sam shvatio da gospodin Najs ima sumnje u koncept rada Suda, ali ipak ja moram da shvatim da je celokupan koncept bio postavljen tako, da je ovo bilo suđenje politici, a ne čoveku. Da su ljudi koji su radili u Sudu ipak ovo koncipirali kao Sud istorije, a ne kao sud koji bi trebalo da se bavi konkretnim krivičnim delima; tada bi, bojim se, bio mnogo kratkotrajniji i mnogo efikasniji. Suđenje je trajalo predugo, jer su, na kraju krajeva, tokom suđenja koje nije završeno, umrli i predsedavajući sudskog veća i glavnooptuženi. A efekat tv-sudnice koji je ipak postojao onom kome su se obraćali učesnici u postupku, nisu

bili sudsko veće nego ipak oni gledaoci koji su ili preko interneta ili preko televizije pratili ovo suđenje.

Postavljam pitanje – da li bi bilo ko, ne političar na poziciji Vojislava Šešelja koji neće da se brani, da izađe na suđenje, imao taj luksuz da ga moli taj sud i da ga moli celokupna javnost da on ipak uzme kašičicu i pojede nešto, umesto da su se ponašali prema njemu kao i prema svakome ko bi bio u tako nekoj poziciji. I mislim da je Tužilaštvo ipak malo pretenciozno i karijeristički shvatilo svoju misiju čime mogu samo cinično da argumentujem u odgovoru koji ste dali Srđi Popoviću prilikom njegovih savetovanja da on vama zavidi na poziciji koju imate.

SRĐA POPOVIĆ

Agresija je očigledna

Ja bih samo hteo da kažem, pošto sam pomenut od gospodina Todorića, da možda nije shvatio tu anegdotu koju sam ja dao sebi slobodu da ispričam; diskusija gospodina Najsa se sastojala u tome da je on osetio da ja želim tu osudu mnogo više od njega. A, ne iz nekog drugog razloga.

Oprostite, mogu li samo još nešto da kažem. Mislim da prekid suđenja stvarno nije imao mnogo značaja, jer tokom samog suđenja mi smo svi znali i slagali se u tome da će Milošević biti osuđen. Pola Srbije, zato što je znalo da je izvršio zločine za koje je optužen, a druga polovina, zato što je to politički sud koji će ga svejedno, osuditi. Prema tome, ne znam da se i donela ta presuda onda bi taj deo Srbije ostalo pri tom svom shvatanju, sudija, istoričar i pravni istoričar, ni jedan drugi zanat ne poznajem. Čini mi se, impresija je opšta da je suđenje u Hagu bilo sporo. A događaji brzo teku, uz, što je načelno ispravno, priznavanje punih prava osuđenih na odbranu. Svedočenja su uglavnom, pa čak i ta optužnica su nedovoljno argumentovana da bi se inkriminisala bitna dela: agresija koja je dovela do pomora ljudi i većih razaranja nego u oba svetska rata. Neverovatno da nisu utvrđene činjenice, granice su neprikosnovene. Inače Srbija dolazi u tešku situaciju, dokazujući da su njene granice neprikosnovene, a tuđe nije priznavala. Nikada u istoriji ni jedna srpski politički subjekat nije posezao i posedovao teritoriju zapadno od Drine.

Imamo srećom popise iz 1991. godine. Na tlu Srbije živelo je tri miliona i tristo-tine hiljada manjinskih naroda, van Srbije u drugim republikama dva miliona i sto hiljada Srba. Čemu stvaranje krajina, nisu znali šta drugo da smisle nego krajine koje bi se perspektivno objedinile. Srpska akademija nauka je 1985, organizovala skup o krajinama. Nisam znao šta pripremamo i ja sam u tome učestvovao. Postoji zbornik. Dakle, proglašavamo našu manjinu, ja sam inače etnički čistog porekla, ako je to važno. Proglašavamo da smo ugroženi kao da smo kulturno inferiorni narod. Znete

kontraindikacije su vrlo opasne. Odjednom naši manjinci i njihovi momci, imaju oružje. I tako dalje. Agresija je očigledna. Međutim, sve krivice valja individualizirati, što je na više mesta konstatovano. Nažalost, moj narod većim delom još uvek je opterećen velikim zabludama. Zadatak je Haškog tribunala da interpretira izvesne činjenice koje nije teško utvrditi.

II PANEL

ANA MILJANIĆ

Uvodne napomene

Najpre bih htela da se zahvalim Sonji Biserko i Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji na organizaciji ovog skupa. Ali, i više od toga. Mislim da je ovaj skup na više načina pomak upravo na tragovima nekih od projekata na kojima su i radili današnji učesnici, a i moderator.

Reč je o pokušaju da se diskusija o suđenjima za ratne zločine na ozbiljan način demokratizuje. Šta pod tim može da se podrazumeva, ostavljam otvorenim. Naravno, ne mislim na demokratizaciju u onom smislu u kome naši mediji i njihove uredničke politike zamišljaju to kao obavezu da uvek postoje dve strane, nego je reč o tome da se zaista ozbiljnije i dublje uđe u analize, kako pravnih tako i ovih ekstra pravnih aspekata suđenja; odnosno, onoga što suđenja za ratne zločine, kako ova kojima su predmet zločini na teritoriji bivše Jugoslavije, tako i onih istorijskih suđenja za ratne zločine, znače. Kao što je svima poznato, ona su imala velikog odjeka i praktično stvorila uslove za razvoj teorijskih, i tematskih disciplina koje nisu pravne. I u tom smislu ću najaviti i današnje govornike. To je profesor Obrad Savić, Beogradski krug; on neće govoriti o temi koja je ovde najavljena, već zapravo više na tragu onoga o čemu je jutros govorio i gospodin Najs. Upravo o načinima na koji politička filozofija ili teorija razumeva različite pristupe ili različite diskurse pravde. I kao što znamo, počev od Ninbersških procesa ili suđenje Ajhmanu (Adolfu) upravo su suđenja za ratne zločine postavila ceo niz pitanja i zapravo, jedno teoriju koja danas čini osnovu za razmišljanje o nekim stvarima koje su već udaljene od same tematike suđenja.

Sa nama je i gospođa Sara dr Širi, iz Njujorka. Ona je glavni autor ili jedan od autora Studije odmeravanja dokaza. Reč je o studiji koja, meni se čini, na veoma ubedljiv način svedoči o administrativnim, materijalnim i finansijskim vezama između režima Slobodana Miloševića, odnosno Srbije i Crne Gore, odnosno Srbije sa zločinima i načinima na koji je suđenje Slobodanu Miloševiću te dokaze uspostavilo; takođe ovde je gospođa Latinka Perović, koja će ustvari, više govoriti o ovoj temi koju smo i ovde naznačili, a to je o pojmu istorijske pravde, istorije i jednog komparativnog pristupa ovoj temi.

OBRAD SAVIĆ

Žrtve pripadaju čovečanstvu

Pre svega želim da se zahvalim Sonji i organizatoru na pozivu da učestvujem na ovoj konferenciji koju cenim veoma značajnom; u izvesnom smislu ona nije nekakav samo hronološki sled, ja nju razumem mnogo ozbiljnije. Ona treba da se reintegriše u ono što se zove nasleđe i iskustva postmiloševićevske Srbije. Ovo što mi danas ovde sedimo i radimo upravo je momenat izgradnje konstrukcije, i ako hoćete, i rekonstrukcije tog nasleđa. I ova konferencija će dakle, biti sastavni deo i te jedne pravne kulture do koje je nama veoma stalo i u kojoj smo veoma deficitarni.

To je prva napomena. Druga napomena: ja neću čitati svoj tekst, ja sam ga pripremio (daću ga organizatoru) koji nosi naslov “Istorijski pravni pojam pravde”; dakle, ja ću pokušati da pokažem kako je moguće unutrašnje razgraničenje između istorijskog i pravnog pojma pravde i ona ima dva odeljka.

Prvi nosi naslov “Granice pravnog prevladavanja prošlosti”. Veoma bih voleo da su u publici Džefri Najs i Vojin Dimitrijević, iz dva razloga.

Najpre, zbog toga što je Džefri Najs dao alibi za ono o čemu mogu dalje da mislim, u smislu komentara, koji dakako, neće biti lišeni i polemičkih tonova, i voleo bih da je tu prof. Dimitrijević, s obzirom da je on zapravo, ekspert kad je reč o granicama pravnog sagledavanja prošlosti.

Ja ću preskočiti taj deo koji je didaktički, meni je više stalo da govorim o drugom delu svog teksta, koji nosi naslov “Razgraničenje prava od pravde”. Ja ću sve vreme govoriti unutar istorijskog diskursa. Evo zašto: zato što smatram da je ovaj skup organizovan unutar tzv. beogradske elitne scene kojoj pripadaju sve ove organizacije koje su zajedno sa nama.

Nisam došao da se izjašnjavam o tome, ne pada mi napamet, da li sam protiv Haškog, ili za, ko je više kriv, ko je manje kriv. Mislim da su to diskusije koje su ispod

dostojanstva ove sredine i da ova sredina ima obavezu da na najodlučniji način čita-vu tu stvar promisli.

Krećem od citata Hane Alent koja je uputila potresno pismo Karlu Jaspersu nje-nom prijatelju, 17. avgusta 1946. godine.

Pismo citiram na srpskom:

Meni se čini da je nacistički zločin potpuno uništio nemački pravni poredak i to je upravo ono što konstituiše njegovu monstruoznost. Dakle, dekonstrukcija pravnog poretka je upravo ono što konstituiše najveću moguću nacističku mon-struoznost. Ja sam bio šokiran kada sam čitao njemu prepisku sa Jaspersom jer sam očekivao da će ona za 14 miliona ubijenim u nacističkim logorima, operacijama čišćenja 7 miliona Jevreja, da je to zapravo najmonstruoznije što bi mogao jedan intelektualac takvog kova kao što je Hana Arent da reflektuje. Ne, ona se poziva na potpuno razaranje pravnog nasleđa nemačke škole i uopšte sloma nemačkog pravnog poretka u kome je najsramniju ulogu odigrao na žalost, jedan od najvećih pravnih filozofa to je Karl Šmit. Smem da kažem sledeće: dakle, pre nego što se upu-stim u ovaj pokušaj, hoću da podelim neke moje dileme

Dakle to je mesto iz kojeg ja govorim, lektire iz koje ja govorim i koja me obave-zuje. Hoću da kažem prvu tezu u zaoštrenom obliku. Citiraću mog prijatelja Jona Elstera koji je inače bio u Beogradu. Mi smo preveli njegovu knjigu i citiram dva merodavna autora i njihov koncept . Zato što se bojim i gotovo me hvta užas da postoji tendencija ovde da se čitava priča zapravo o tom državnom zločinu, dakle to je bio državni projekat svede na takozvani diskurs žrtve. Apsolutno sam protiv toga i smatram da je to jednokratko, jednostrano i reći ću vam argumente.

Citiram Jona Elstera: "Ipak u savremenim pravnim sistemima kažnjavanje se ne opravdava potrebama žrtve. Upravo obrnuto. Odšteta žrtvama zlodela odvojena je i mora se odvojiti od kažnjavanja vinovnika zlodela", završen citat. I pri tom, da ne bih dao alibi, da ne mislite da se sakrivam iza nekih imena. Ne mislim zato što ja veru-jem u agrument i mislim da je važan. Citiram Rutera, koji takođe insisitra na stavu

da je pravda za žrtve samo jedan momenat u složenom sistemu tranzicione pravde. Čak citiram, i ograničena forma krivične sankcije unapređuje našu nameru da se raskrinka zločin, što je glavna poenta tranzicije, nađe počinioca zločina, zaštiti pravni poredak i uspostavi novi i eventualno, spasi žrtve. Dakle oba ova citata, nisam ih vama ispostavio kako bih se pozivao na autoritete, nego samo da bih signalizirao da postoji svest u diskursu tranzicione pravde; odnosno, da se ne može tranziciona pravda svesti na diskurs da je žrtva zapravo ono kultno mesto, odnosno onaj tabu izvan koga mi ne smemo da izađemo.

Da je ona naš orijentir. I tu bih se pozvao na čuvenog nemačkog filozofa koji je rekao da je najveća tragedija Nemačke u tome što je pobrkala dve odgovornosti. Tragedija Nemačke, postnacističke Nemačke je sledeća: što je ona napravila najstrašniju, iznuđenu doduše, operaciju – pobrkala diskurs žrtve odnosno sećanja na žrtve Jevreje, Aušvic, i diskurs počinioca zločina, odnosno nemačkog nacizma. To da jedno političko telo u sebi flertuje sa oba elementa diskursa žrtve i počinioca on smatra skandalom.

On smatra da ta dva diskursa pripadaju različitim formacijama i moraju da imaju različito polazište i pripadaju različitim registrima, dokumentacijskim; odmah da se izjasnim u vezi sa tim. Ali, s druge strane, u Nemačkoj je otvoreno pitanje i ja sam veoma srećan zbog toga i neki naši prijatelji filozofi u Nemačkoj rade na tom pitanju da se razbije tabu – da se u Nemačkoj ne sme govoriti o Nemcima kao žrtvama. I nacistima kao žrtvama.

Doduše, ta inicijativa ne dolazi iz akademskih i pravnih političkih diskursa, nego iz književnosti. Svaka im čast, literarnoj mašini Nemačke, pre svega mislim na Gintera Gasa i na Zabalda koji su čitav horizont otvorili ovim pitanjem preplitanja žrtve: od diskursa, s jedne strane žrtve, i diskursa počinioca. Kao što je odvažno primetila Hana Arenz predmet sudskog procesa u Jerusalimu bili su Ajhmanova nedela, a ne pitanje miliona Jevreja. Beskonačno idem po svetu i imam neverovatno žestoke debate sa prijateljima Jevrejima zato što je moje uverenje da Aušvic nije

vaše privatno vlasništvo, već pripada celokupnoj međunarodnoj zajednici. Aušvic je savest celog čovečanstva. I ja, kada se god upoznam sa nekim Jevrejinom kao sekularni hrišćanin, imam osećanje krivice. I od toga ne mogu nikad da pobegnem i zato i ne mogu da dopustim da vrše sistemsku eksproprijaciju 7 miliona žrtava. Kao što ni crnačke žrtve ne pripadaju Americancima, kao što ni muslimanske žrtve u Srebrenici ne pripadaju Bosancima. Apsolutno sam protiv manipulacije etničke eksproprijacije, ili klasne, rasne žrtve. Žrtve pripadaju čovečanstvu i bez toga mi nećemo imati, po meni, doista ozbiljno međunarodno pravo i pravni poredak. Ja znam da će ovo izazvati burno nezadovoljstvo i debate i polemike. Ja sam spreman da uđem u debatu i da korigujem svoje, možda oštre stavove.

Sledeća teza glasi: Upravo u trenutku kada je okončana višegodišnja debata Međunarodnog suda pravde u Hagu, čija je presuda u Jugoslaviji i u Srbiji izazvala ogromne nesorazume negodovanja, rekao bih, i preterana razočarenja koja se svode na ciničnu i brilijantnu primedbu Žarka Puhovskog da je proizvela jedan čudesan monstruozi koncept koji se zove opštinski genocid. Dakle, uprkos tome naša je obaveza dakle, uprkos Međunarodnom sudu pravde, naša je najveća moguća obaveza da pred domaćim sudom za ratne zločine ponovo postavimo najradikalniji zahtev da se okonča obračun sa počiniocima zločina. I to najradikalnije i u najradikalnijem vidu. Drugim rečima, pravnu sudbinu ključnih aktera tranzicione pravde i vinovnika zlodela i žrtvi moramo nametnuti nacionalnom pravosuđu čak i ako smo svesni da oni za to nisu pripremljeni. Mi bi njih trebalo mnogo ozbiljnije da uzmemo nego što oni sami sebe uzimaju. Da ih uteramo u ozbiljni i odgovorni pravni poredak, onakav kakvog uzimamo iz međunarodnog pravosuđa. To smatram našim najvećim mogućim zadatkom, a ne uvek da kažemo, pa mi smo amateri, mi tu sada lažemo, mi tu sada simuliramo. Hajmo njima da prebacimo lopticu i neka oni odrade dalji posao za nas itd. Postoji razložno, po meni, uverenje da buduće presude nacionalnih sudova, recimo srpskog za ratne zločine, mogu nedvosmisleno da

posvedoče u kojoj meri smo spremni da vlastitim pravno-političkim snagama u BiH, Hrvatskoj i Srbiji prevladamo zastrašujuće zločine.

Pomoću prošlosti, a ne pomoću drugih. Dakle, nacionalna pravosuđa moraju da pokažu, da dokažu, da li smo uopšte dorasli istorijskom zadatku da iznutra proizvedemo samokorigujući obračun sa zločinačkom prošlošću. Po meni je to glavni argument druge teze dakle, na nama ostaje sada da mi međunarodnoj zajednici, evropskoj zajednici i SAD pokažemo u kojoj meri smo mi političko-pravno dorasli najvećem mogućem zadatku koji nije samo pravno-politički nego je naravno i moralni itd.

Ja sada preskačem sve ove pasaže, zato što hoću da idem na tamo jedno mesto gde je meni važno. Dakle dva argumenta protiv pravnog prevladavanja prošlosti. Ne znam dali je Vojin tu, dakle adresovano na njega, dakle, adresovano je svima vama.

Preskočio sam pet-šest strana da vas ne bih ubio, da li to znači da tranziciona pravda može da oblikuje kolektivno sećanje, recimo, srpsko sećanje ili bosansko kolektivno sećanje na zločine i da li bi žrtve mogle da prihvate princip koji bi glasio: "o kejj, ajde da se odrekneemo iluzije da kazna suda pravde može da bude primere-na zločinu. I da se potencijalno sprovede na svim zločinima. 'Ajde da se dogovorimo da više nemamo iluzije o tome". To je prosto ideja tranzicione pravde koja nikada u istoriji nije ostvaren. Ne želim da zvučim kao cinik, ali to je tačno.

Drugim rečima, moramo da se suočimo sa unutrašnjim ograničenjima tranzicione pravde i krivičnog pojma pravde u okviru tranzicionog iskustva. Spreman sam da iznesem argument u prilog tvrdnji da, pravno prevladavanje prošlosti proizvodi paradoksalan efekat suspenzije političkog i moralnog prevladavanja prošlosti. To je moja teza. Dakle da pravno ekskluzivno insistiranje samo na pravnom prevladavanju prošlosti proizvodi neželjeni paradoksalni efekat suspenzije političkog i moralnog prevladavanja zločinačke prošlosti.

Argumente o granicama pravnog prevladavanja prošlosti artikulisaću unutar moralnog i političkog nepravnog diskursu. U tom smislu ja se izvinjavam mojim

prijateljima advokatima i pravnicima koji su merodavniji nego ja, koji sam na neki način iz političke filozofije ušao kao nekakav uljez.

Naime, međunarodne pravne instance suđenje ratnim zločinima u Njemačkoj, Tokiju, Hagu, proizvele su neželjeni efekat juridističke neutralizacije političke moralne odgovornosti u ime individualne krivice. Kažnjavanjem samo pojedinih zločina, recimo Miloševića, nikad nećemo moći da poravnamo i iznova uspostavimo politički balans među nacijama i moralnu ravnotežu među narodima na Balkanu. U sudskoj dvorani unutar pravnog diskursa, praktično se mogu zastupati i braniti samo individualna prava ili krivica, ali ne i kolektivna prava žrtava. Javna refleksija o nacističkoj krivici ili nacionalističkoj krivici za etničko čišćenje u Srebrenici, ne može se prevladati pukim apsolviranjem sudskog pojma pravde. U tom smislu, pravda kao diskurs apeluje, zahteva, zove, priziva da mi ne budemo fiksirani samo na ovaj dominantni model pravde, da mi svim snagama moramo paralelno da radimo na moralnom prevladavanju prošlosti, na političkom prevladavanju prošlosti, ekonomskom itd.

Drugi argument za ovu tezu

Drugi pravac pravnog obračuna sa poražavajućom prošlošću odnosi se na figuru razdvajanja. Na bezuspešan pokušaj da se razdvoji pravni pojam istine od istorijskog pojma pravičnosti. Mehanizmi izdvajanja pojedinačnih slučajeva, recimo Milošević, odvijaju se u skladu s konvencionalnim argumentacijom koja u skraćenoj verziji glasi: sudski diskurs, njegove institucije i prakse, ne mogu da ulaze u pitanje kolektivne političke odgovornosti za počinjene zločine protiv čovečnosti. U zaoštrenom, rigidnom obliku moja osnovna teza glasi – da je jurističko prevladavanje traumatske prošlosti deficitarno čak i kad je pravni nalog pravde sasvim gotovo izmiren. To je ideal koji je neostvariv. Jer, razmere istorijske katastrofe i veličina zločina koji su počinjeni u ime nemačkog, odnosno srpskog naroda upućuju na činjenicu da Ajhmanovo suđenje u Jerusalimu, na primer, odnosno Miloševićevo

suđenje u Hagu, predstavljaju javnu pozornicu i – ovo je sada najvažnije – jurističkog neutralisanja podržavljenog zločinačkog poduhvata. Ja sam apsolutno protiv strategije Haškog tribunala koja ima strategiju, ono što su filozofi prava zvali strategijom izdvajanja. Strategija izdvajanja, televizijskim jeziku rečeno, izgleda ovako: “nije kriv nemački narod kriv je Hitler”. Nije kriv nemački narod a nije ni Hitler, kriva je i nemačka država. Dakle vi imate stalne systemske procese izdvajanja. Najpre, kriv je jedan čovek – Milošević. Pa posle kriva je njegova država, to je moja teza. Da je to bila zločinačka država. Dakle kriva je država, partija, Hitlerova partija, 12 miliona članova nacističke partije su krivi, a ostalih 60 miliona Nemaca su nevini. Onda, sledeći proces izdvajanja: krivi su svi koji su bili zaposleni u državnim firmama. Dakle, imamo stalni proces izdvajanja. Zašto? Jer ne možemo u pravnom diskursu da nametnemo nešto čemu nije dorastao. A to je dakle taj politički pravni i sociološki i socijalni aspekt bavljenja žrtvama.

I sad najvažniji deo koji sam hteo da podelim sa vama: on se zove razgraničenje prava od pravde i samo ću reći tri citata, moto tog dela. Neću da vas više davim sa argumentacijom.

U idealnom smislu, dakle navodim tri citata kao alibi za drugi deo mog teksta koji se zove razgraničenje prava od pravde.

Prvi citat glasi: “U idealnom smislu kazna mora da bude srazmerna krivičnom delu po težini”; moj prijatelj je napisao knjigu Igor Primorac to je prvi citat .

Drugi citat: To je iz slavne knjige Džordža Gabena Aušvic_____

Dakle zašto sam ovaj citat stavio. Zato što smatram da je obaveza teoretičara filozofa prava, pravnika, advokata da rasterete pravni pojam pravde od njegovog opasnog ideološkog i moralnog nasleđa. To je najstrašnije, svi nesporazumi oko suđenja u Hagu i svuda po svetu koji se dešavaju unutar pravne dvorane, upravo dolaze od toga, što pravni diskurs nije do kraja izvršio plurifikaciju, čišćenje od svojih zastrašujućih naslaga koje on šlepuje na svojim leđima; jer, pojam pravde, izvinite, to je ideološki pojam. Kasnije je on sekularizovan i postao politički pojam.

Prema tome, samtram da je to najveći mogući zadatak da se izvrši moralno pravno i političko ponovno čišćenje pravnog pojma pravde. I, poslednji citat, to je moj heroj Sebastijano Sata najveći filozof prava u Italiji. On je napisao knjigu koja je prevedena na 60 jezika u roku od godinu dana: *Il misterio del processo*.

_____:

Sara Dareshori:

Nema prevoda:

LATINKA PEROVIĆ*Ne verujem u radikalne zaokrete srpske historiografije*

Hvala Sonji za poziv. O onome što smo dobili sudskim procesom Slobodanu Miloševiću, bez obzira na to što je izostala njegova završnica, može se govoriti sa različitih stanovišta; jedno od tih stanovišta sa koga ću i ja danas govoriti je istoriografsko stanovište.

Pri tome imam u vidu da srpska historiografija tek treba da objasni pojavu Slobodana Miloševića u Srbiji na kraju XX veka. Da li je on neki neobjašnjivi ispad u istoriji Srbije modernog doba, ili je, s obzirom na široku podršku koju je imao, izraz jedne istorijske tendencije koja se sa njim faktički, na katastrofalan način iscrpila. Zadržaću se samo na ulozi srpske historiografije u konstruisanju kolektivne predstave o srpskom narodu kao žrtvi istorije; odnosno, o njenoj ulozi u dekonstruisanju te predstave kroz racionalno objašnjenje prošlosti uopšte, pa i nedavne prošlosti. Konstruisanje svakog kolektivnog identiteta, u ovom slučaju pozicije žrtve, isključuje svako propitivanje vlastite odgovornosti za prošlost ma kakva ona bila, jer podrazumeva jednu istinu. Da bi se ova jedna istina održala odbacuje se svako upoređivanje sa drugim narodima. Identitet je u suštini, promenljiva kategorija, pa se tako dekonstruisanje žrtvene pozicije vrši stalno podrazumevajući više istina, više perspektiva i upoređivanje sa istorijama drugih naroda. Mislim da treba uzimati u obzir da ni u konstruisanju i u dekonstruisanju kolektivnih predstava srpska historiografija nije nikakav izuzetak među historiografijama drugih naroda.

Nema naroda koji ne nastoji da iz svog kolektivnog identiteta isključi tamne strane svoje prošlosti. Ali, nema niti jednog naroda koji je u tom nastojanju apsolutno uspeo. Nemačka se navodi kao zemlja koja je jedina uspela da se razide sa svojom nacističkom prošlošću. Najčešće se to objašnjava savezničkim pritiskom koji je na nju izvršen posle Drugog svetskog rata. Osim, što to nije tačno i što najviše služi kao izgovor državama i njihovim vladama u kojima nije izvršena denacifikacija, one

nisu imale okupatora koji bi obavio posao za njih. To nije ni pravedno za Nemce. Odlučujući impuls došao je iznutra. Iz historiografije u Saveznoj Republici Nemačkoj, dao ga je Fric Fišer svojom sjajnom knjigom *Posezanje za svetskom moći*, 1961. godine u kojoj je postavio pitanje odgovornosti Nemačke za Prvi svetski rat i pokazao da, posmatrana u toj perspektivi, nacistička Nemačka nije nikakav neobjašnjivi ispad u istoriji nemačkog naroda. Bio je žestoko napadnut od kolega. Stariji su nastojali da sačuvaju veličinu nemačke nacije, dok su mlađi, da bi učvrstili demokratiju odbacili nacionalizam.

Noteova knjiga sa tezom o Aušvicu kao odgovoru na Gulag, dovela je 1986. godin do sukoba između prosvetitelja i onih koji su hteli da potisnu nacističku prošlost. Sporovi nisu prestali ni posle ujedinjenja Nemačke; podstakla ih je opet sjajna knjiga Danijela Donhagena, *Hitlerovi dobrovoljni izvršioc*i. A zatim je došla izložba *Rat uništenja, zločini domobranstva 1941-1944. godine*, koja je 1997. godine čak bila zatvorena, da bi se 1999. godine ponovo otvorila. Samo su užasavajuće fotografije bile zamenjene tekstem, zbog čoga je i nazvana *Čitankom koja hoda*.

Nacizam, kako kaže savremeni nemački istoričar Jirgen 2000. godine, ostaje preokupacije namečke historiografije i što vreme više odmiče ona sve dublje prodire u njegovu pojavu. U knjizi o nemačkim mitovima retrospektiva i perspektiva Kristijan van Koklo dokazuje da su i Nemci žrtve. Ali žrtve vlastitih mitova koji su u svom političkom izrazu doveli do holokausta i više milionskih ljudskih žrtava u Drugom svetskom ratu.

Austrija i Austrijanci su decenijama konstruisali i održavali predstavu o sebi kao žrtvi. Istoričarka Erike Vinceral koja je u svojim radovima dekonstruisala tu predstavu, smatrana je izdajnicom. A tek osamdesetih godina došlo je u austrijskog historiografiji do rasprave o odgovornosti Austrije u Drugom svetskom ratu. Slično je bilo i u Francuskoj. Tek sedamdesetih godina pojavili su se historiografski radovi čiji autora na režim maršala Petena sa sedištem u Višiju, nisu gledali kao na incident u francuskoj istoriji, već su u njenoj kulturi otkrili prijemčivost za diktaturu fašizam

i antisemitizam. Alžirski rat, naročito ubijanje Alžiraca od strane francuskih vojnika, to je bila u Francuskoj prećutana prošlost.

U Španiji, mirnim prelazom sa Frankove diktature na demokratiju postignut je nacionalni konsenzus o zaboravu prošlosti i istorija je još uvek zarobljena tim konsenzusom.

U konstruisanoj poziciji o svojoj neutralnosti u Drugom svetskom ratu Švajcarska je živela sve do kraja devedesetih godina prošlog veka, dok iz zaplenjenih spisa nemačkih diplomatskih arhiva nisu otkrivni podaci o saradnji Švajcarske centralne banke sa nacističkom Nemačkom, švajcarskih i nemačkih industrijskih preduzeća i bezimеноm kapitalu koji je uglavnom pripadao žrtvama nacizma.

Poljska je takođe konstruisala kolektivnu predstavu o sebi isključivo kao o žrtvi. Tek je knjiga Jana Grosa 2000. godine o ubistvu 1600 Jevreja koje su ubili Poljaci u selu Jadovnje, poljuljala tu kolektivnu predstavu o Poljskoj isključivo kao o žrtvi i izazvala velike rasprave u poljskoj javnosti.

U komunističko-kapitalističkoj Kini, kako bi rekla hrvatska istoričarka Mirjana Gros, selektivno se pristupa Mao Ce Tungu da bi se on pokazao u što povoljnijem svetlu. O nasilju i zločinima u apsolutističkoj Rusiji govori više ruska književnost, ali ni ruska ni sovjetska historiografija nema o tome značajnijih dela. Posle oktobra 1917. godine bila je osnovano društvo političkih zatvorenika. Njemu dugujemo mnoštvo izvora o represiji, čija mi je skala, kao istraživaču ruske istorije, uvek bila teško prevodiva. Staljin je ukinuo ovo društvo. Suviše je bila direktna analogija sa nasiljem i zločinima u prvoj zemlji socijalizma. Ni zločini u sovjetskom razdoblju još uvek nisu tema ruske historiografije. Sećanje je još uvek selektivno i kontrolisano od strane države. Istoričar Dmitri Ulkogonov koji je napisao političke biografije Staljina, Trockog i Lenjina imao je za vreme Jelcina pristup dosad najvećem broju istorijskih izvora. Ali, arhivi su ostali zatvoreni za druge istraživače. Istina međutim, nije potpuno zatvorena. O nasilju i zločinima u apsolutističkoj Rusiji, da bi se objasnilo i sovjetsko razdoblje, ali i o ovom razdoblju pisali su veoma mnogo anglosaksonski

istoričari. Pre dve godine u okviru projekta Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji u Centru za kulturnu dokumentaciju, raspravljali smo o knjizi Nensi Adler, Preživeli iz Gulaga, s one strane sovjetskog sistema, za koju je predgovor napisao gospodin Džefri Najs, ukazujući da žrtvi Gulaga još nisu dobile zadovoljštinu.

Ne verujem u neke radikalne zaokrete u srpskoj historiografiji. Dodatnu konfuziju u nju unosi i aktuelni antikomunizam. Za mene je bio očekivan, i neizbežan. Ali, mislim da to ne treba da smeta da se kaže da je on ispod nivoa liberalnih kritika unutar komunističkog pokreta. Da je restauratorski i retrogradan, otuda pojave rehabilitacije kolaboracije, antisemitizma, velikodržavnog nacionalizma i staljinizma. Historiografija ima svoju metodologiju. Potrebne su joj samo otvorenost arhiva, sloboda istraživanja i upoređivanja s drugim historiografijama. Naivno je, ali mislim i odgovorno, verovati da nakon svega srpska historiografija može ostati zatvorena u jednu svoju istinu koja služi jednoj svetoj stvari. Na sve strane se vode procesi za zločine počinjene u nedavnoj prošlosti. Postoji već i ono što pravnici zovu sudska istina. I kada bismo hteli sve to da ignorišemo mi srpski istoričari moramo imati u vidu da o tome već pišu drugi i da neće prestati da pišu.

PROF. VOJIN DIMITRIJEVIĆ

Sudski utvrđena činjenica ne može se negirati

Zahvaljujem gospodinu Saviću što me je pomenuo i prozvao, jer sama činjenica da on u svojim filozofskim razmišljanjima misli na mene, za mene predstavlja kompliment i znači da treba da pazim šta javno govorim. Međutim, prilika da govorim nemo toliko, zato što su te teme pravde i prava malo teške, čak i za ovaj skup koji treba da ograničeno traje. Jednostavno, moram da priznam da pravda i pravo nisu ista stvar. I moram da priznam da individualno kažnjavanje ne može da reši pitanje odgovornosti cele zajednice, a, naravno, ni kolektivne krivične odgovornosti ne može da bude.

Ja odgovaram milionima, ogromnom broju SMS i mejlova koje sam dobio posle jedne uzgredne primedbe koja je izašla u Građanskom listu u Novom Sadu, gde sam rekao, posle ove presude Međunarodnog suda pravde, kad su svi odahnuli što neće morati nešto da plaćaju; onda je bilo pitanje, šta uopšte ova država i društvo treba da urade. I počelo se s jednim lošim prevodom, pa je ispalo da treba da usvojimo neku deklaraciju, čega u presudi nema, ali onda smo u razgovoru više nas koji smatraju da, ako nemamo novca onda bi trebali da imamo stida, pa da nešto učinimo. Onda bi, navedeni su primeri onih zemalja i onih društava, gde se poricanje sudskih presuda zločina, monstruozno kažnjava.

Ja ću, kao bolji primer od nemačkog navesti francuski zakon koji naravno vrlo pažljivo definiše to što se nesme poricati bez kazne, jer je utvrđeno kao činjenica i utvrđeno i potvrđeno i nekom sudskom odlukom. Francuski zakon se ne poziva na genocid u vezi sa holokaustom, jer definicija genocida nije postojala u trenutku kad je vršen holokaust. Genocid je kao reč skovao jedan poljski advokat tokom njegovog trajanja. A konvencija je usvojena 1948. godine i, naravno, u našoj javnosti a i kod mnogih nepravnik stvara zablude u vezi s tim što Međunarodni sud pravde, koji ne sudi za krivična dela može da sudi samo za genocid. I zato se zadržao na

Srebrenici koji je prethodno jedan drugi sud a to je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju proglasio genocidom, kao uništenja dela populacije, ne bih rekao baš opštinskim genocidom itd. Tek dve instance vrlo visokog ranga su to rekle. No, kad je reč o predlogu da se kažnjava onaj koji negira postojanje tog zločina, nije reč o predlogu da se kazni neko kao Puhovski, koji je rekao da to jeste zločin, ali nije genocid. Nije reč o kvalifikaciji, nego je reč o toj činjenici, a dovoljno je da odete na sastanak Nomokanona, pa ćete videti da se činjenica negira.

Ja zato pominjem nemački i francuski zakon, samo što oni nisu govorili o genocidu. Francuski zakon je proveren i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Francuski profesor koji stalno tvrdi da Aušvica uopšte nije bilo i izdržao je tu probu pred tim sudom i izdržao je iz jednostavnog razloga, zato što sloboda izražavanja nije apsolutna, ona je inherentno i filozofski ograničena, jer o stvarima koje se ne mogu reći, praktično svaki čovek zna da je izložen tužbi za uvredu i klevetu. Kleveta se kažnjava iako ona govori o tom čoveku ono što je tačno, da je, na primer, ćopav, tako da krivični zakon uočava ono što zakonodavac smatra društvenom opasnošću. I onda kažnjava takvo kršenje slobode izražavanja. Ograničenje slobode izražavanja koje bi naša država, recimo, morala da ograniči, to bi bio član 20. Akta o državnim pravima koji zabranjuje, odnosno traži da se zabrani propaganda rata i izazivanje rasne, verske i svake druge mržnje. Prema tome, ovaj predlog za koji niko ovde prisutan nije govorio, u našoj Skupštini može sada da prođe; on nije tako, kako bih rekao, opasan po ljudska prava kao što tvrdi naša dijaspora. Socijalni psiholozi bi trebali da se pozabave tom pojavom, nego je to nešto što je provereno u zemljama koje nisu imale tu vrstu griže savesti u potpunosti kao Nemačka, nego i u Francuskoj i provereno pred jednim sudom koga sačinjavaju sudije iz svih evropskih zemalja. Prema tome, reč je o tome da se ne može negirati jedna sudski utvrđena činjenica o jednom zločinu, a ne, da ne može da se raspravlja o njegovoj kvalifikaciji.

OBRAD SAVIĆ

Krug koji je posvećen temi Zajednica sećanja i tranzicionoj pravdi.

E, sada u tom tematu u vezi sa ovim ima jedan odeljak Zajednica sećanja, drugi je Tranziciona pravda – tu smo govorili o Majklovom tekstu “Opasnost od sveta bez neprijatelja”. Lemekinova reč, zaista fenomenalna. Da li je prvo nastao Aušvic – Aušvic diskurs i holokaust diskurs. I samo još ova napomena to nije moja metafora, ja nisam autor metafore “opštinski genocid”. Ja sam samo citirao ovoga našeg prijatelja Žarka i onda kada sam to pročitao u sarajevskim novinama meni je to delovalo istovremeno i cinično i duhovito.

I ironično, mnogo je ovih radijacija, pa ako usvojimo ovu preliminarnu definiciju genocida, to je onda, ili genocid ili nije genocid. Ne može da bude malo. Malo je ili 12 odsto ili 16 odsto. Nije ga negirao, nego ironizirao sa konceptom. Kaže, kakva je to odluka suda gde se svodi na Srebrenicu. On koristi termin opštinski genocid, to je ironija i cinizam.

PANEL O NOVINARIMA

IZABELA KISIĆ

Model-matrica o izveštavanju o procesima u Hagu

Današnja konferencija o suđenju Slobodanu Miloševiću i, s obzirom na to da su svi današnji govornici na neki način pominjali javni diskurs medije i javno mnjenje i značaj toga za ove procese u vezi sa suđenjem u Haškom tribunalu i generalno suočavanjem sa ratnom prošlošću, važna je kao tema. Ono što je neka generalna slika medija tokom ovih sedam godina, znači, nakon 2000, jeste da su oni ova pitanja s jedne strane, relativizovali, s druge, su uglavnom kritikovali Haški tribunal. Kritike su se uglavnom svodile na taj pravni aspekt, na procesni deo, a jako malo pažnje se posvećivalo onome što se zapravo čulo u Haškom tribunalu, ono što su govorili svedoci i ono što je dokumentacija Haškog tribunala.

Svedoci su vrlo često u tom javnom diskursu bili izuzetno ponižavani, sećam se, recimo, slučaja kad je svedočio Mahmut Bakali, kako je to ovde komentarisano i koliko je ponižavan zbog onog načina na koji je govorio u Haškom tribunalu, dok sam od nekih pravnika čula da je on rekao zapravo vrlo važne stvari za ceo taj proces protiv Miloševića.

Ili, recimo, sećam se kada je svedočio Vesli Klark, koji je u Tribunalu rekao da je Milošević odgovoran za Srebrenicu, odnosno da je znao da će se desiti genocid u Srebrenici. Međutim, ovde su mediji Klarkovo svedočenje predstavili na potpuno drugačiji način. Govorili su o tome da Klark laže, govorili su o tome šta Milošević govori o Klarku. Da je to u funkciji Klarkove predizborne kampanje i njegovog ulaska u Belu kuću, dok se njegovom izjavom, da je Milošević znao za Srebrenicu unapred, niko od medija se nije bavio.

I posebno je tada bilo zabrinjavajuće da su na isti način pisali i NIN i Vreme, odnosno da su ovim drugim stvarima u vezi sa Klarkovim svedočenjem više govorili nego o toj njegovoj izjavi. I upravo mediji kao što je NIN diktirali su sliku kako će i drugi mediji izveštavati o Haškom tribunalu i o onome šta se tamo čuje; naravno, u tome veliku ulogu ima Politika gde je glavni urednik Ljiljana Smajlović, koja je odigrala upravo jednu od ključnih uloga u stvaranju tog modela-matrice, kako će se izveštavati o Haškom tribunalu.

Ovde sa nama su danas Brankica Stanković i Mirko Klarin; Mirko Klarin, urednik Agencije SENSE i čovek koji je kao novinar prvi izveštavao o Haškom tribunalu, bio prvi dopisnik iz Haškog tribunala. Tada je pisao za Našu Borbu i ti njegovi tekstovi su mi ostali u sećanju, jer je dosta plastično opisivao šta se tamo dešava. Čak ponekad, dosta surovo su izgledali ti izveštaji. Dalje, čini mi se, da postoji velika praznina u srpskim medijima kada je reč o izveštavanju o Haškom tribunalu. Mirko više ne izveštava za beogradske medije i onda ne uzimaju to što Mirko piše, i onda se pojavile emisija "Insajder" i mislim da sam tu po prvi put videla da neko od beogradskih novinara polazi od te dokumentacije u Haškom tribunalu i dalje to istražuje. Znači ta dokumentacija, čini mi se da će Brankica o tome moći više da kaže, poslužila je zapravo da se napravi jedna ozbiljna emisija. E, sada ta dokumentacija koja se nalazi u Haškom tribunalu nije značajna samo zbog onoga što se desilo u prošlosti, što se dešavalo za vreme ratova; ona je veoma važna danas za ono što se dešava u Srbiji i u regionu, zato što ti ljudi koji se pominju u toj dokumentaciji oni i dalje vrlo uspešno funkcionišu u ovoj zemlji. Oni su i sada deo političkih, ekonomskih, finansijskih elita, i deo kulturnih elita. Oni su i dalje dominantni na javnoj sceni i neki od njih se pominju u toj dokumentaciji u vezi sa vrlo ozbiljnim stvarima, kao što je recimo, liferovanje oružja bosanskim i hrvatskim Srbima za vreme ratova, oni su vrlo prisutni u medijima. Međutim, njima niko ne postavlja pitanja u vezi sa tim ratovima.

MIRKO KLARIN

Pokušaj Miloševićeve trostruke osvete

Najpre bih hteo da se zahvalim Sonji na pozivu i, zaista sam počastvovan što sam ovde i impresioniran sam interesovanjem koje za ovu temu vlada i ovde prisutnim skupom.

Pre nego što počnem da govorim o temi koju smo najavili, za koju sam najavljen i za koju sam tek danas, dolaskom ovde saznao, o čemu treba da govorim hteo bih da ispravim jednu istorijsku nepravdu za koju vidim da se i dalje provlači ovde. Čuli smo danas od našeg prijatelja Najsa da je ovaj Tribunal nama nametnut. I to još od Zapada. Mislim da tu dve stvari ne stoje. Prva ideja da se ovaj Tribunal formira potekla je iz ove sredine, a neka vrsta inicijativnog odbora za to bila je grupa poznatih intelektualaca iz svih sredina. Zvali su se Beronov forum i otprilike, krajem 1991. godine počeli su da lobiraju po svetu za osnivanje međunarodnog krivičnog suda koji će suditi za zločine koji su počinjeni na prostoru bivše Jugoslavije. Samo da pomenem neke od njih: tu je Vojin Dimitrijević, on je bio u tom timu, Veton Suroi, Zdravko Grebo iz Sarajeva, Puhovski iz Zagreba, Rastko Moćnik iz Ljubljane. Tako da nemam utisak, ako je inicijativa koja je odavde potekla, na kraju usvojena i to iz namere da ikada nešto bude od toga, već da bi se na neki način Zapad oprao od krivice koju je osećao zato što nije hteo da upotrebi vojnu silu i vojne snage da bi zaustavio krvoproliće u bivšoj Jugoslaviji, nemam utisak da je to nametnuto. Drugo, Tribunal je osnovan na ruskom jeziku, ako je nametnuto, nametnula ga je i Rusija, između ostalog, jer je Jurij Voroncov predsedavao sednicom u Savetu bezbednosti kada je usvojena Rezolucija 827 i lepo je na ruskom rekao da je Tribunal stvoren, jer ima 15 glasova za i nijedan protiv. To je drugo.

Treće, ako je to zaista nametnuto, ja sam svestan svih ograničenja tog Tribunala i svestan sam selektivnosti međunarodne pravde koja se nad nama isprobava, ne osećam se zbog toga ni na koji način diskriminisanim; naprotiv, rekao bih da se osećam

privilegovanim zbog toga. Još jedna uzgredna napomena. Naravno delim sve kritičke opaske Džefrija Najsa o Tribunalu i mogao bih dopuniti s onim što se događa od kada je Džefri napustio Tribunal. A događa se puno stvari koje zaista ulivaju strah da bi u poslednje dve godine njegovor rada, zbog žurbe koja je tamo nametnuta, moglo da se dovedu u pitanje ponešto dobro što je učinjeno za proteklih deset godina.

Pošto vidim da se ovde rado citiraju omiljeni filozofi, ja ću citirati moju omiljenu izjavu koja glasi ovako: “Bilo bi strašno da Haški tribunal nije osnovan, jer bismo tada živeli u ubeđenju da se masovni zločini mogu činiti nekažnjeno”. Nije to rekao filozof, nije čak ni žrtva. To je izrekao, niko drugi nego Tihomir Blaškić, general Hrvatske vojske i komandant HVO koji je osuđen na devet godina zatvora, neću da ulazim u zasluženost ili nezasluženost te presude, ali to su njegove reči. Reči čoveka koji je 9 godina bio izložen pravnom sistemu i koji smatra da bi bilo strašno da se to nije dogodilo, jer bismo tada živeli u ubeđenju da se masovni zločini mogu činiti nekažnjeno. I upravo s takvim uverenjem je činjeno to što je činjeno tokom ratova u protekloj deceniji na prostoru bivše Jugoslavije.

Toliko o tim uvodnim napomenama.

Sada ću da pređem na suđenje Slobodanu Miloševiću i na njegovo nasleđe.

Pre nego što sam krenuo ovde, prvo sam proverio na Goglu Miloševićovo suđenje da bih ga uporedio sa Sadamovim (Husein) suđenjem. Za Miloševića sam dobio milion i 100 hiljada referenci, za Sadama, milion i 300 hiljada. Mrtva trka, iako je Sadam zbog načina na koji je to suđenje završeno, verovatno ima mnogo veći publicitet nego da se ostalo samo na suđenju koje nije imalo tako veliki uticaj, jer je malo toga bilo javno i dostupno i nije ni na koji način podsećalo na proces koji je u Hagu priređen Slobodanu Miloševiću. Kad se govori o nasleđu tog procesa, prvo pitanje bi trebalo da bude, da bismo mogli da ocenimo da li je to nasleđe pozitivno ili negativno, kakav bi bio cilj – da li bi Slobodan Milošević trebalo da bude osuđen. Ako je to bio cilj onda je naravno, čitava ta avantura završena velikim neuspehom. Ako je, međutim, cilj bio da se pred jednim međunarodnim sudom organizuju prvo

pravično suđenje optuženom šefu države nakon Nirberških procesa, onda mislim, da, kao što su i prethodni govornici rekli, nema nikakve sumnje da je Slobodan Milošević imao pravično suđenje; bez obzira što nije dovedeno do kraja i nema nikakve sumnje da su mnoge žrtve zbog toga osećaju povređenim, baš zbog toga što takvu proceduru, takav proces oni nisu imali od onih koji su na izvestan način bili povezani sa optužnicom, prema onome što je bio projekat i što je bilo delovanja Slobodana Miloševića.

Međutim, sa tog aspekta suđenje svakako nije bilo beskorisno, nije bilo ogled iz beskorisnosti da tako kažem. Sem toga naravno, glavni drugi efekti su na međunarodnom planu mnogo jasniji, mnogo vidljiviji, nego što su na unutrašnjem planu.

Međutim na međunarodnom planu, Sud koji je osnovan u Hagu, mislim da je ostvario veliki pomak u shvatanju mogućnosti da se i šefovima država sudi za zločine koji su vršeni nad njihovim podanicima ili nad drugim narodima. Videli smo šta se u toku Miloševićevog procesa dešavalo i sa Međunarodnim krivičnim sudom koji je podigao svoje prve optužnice za svoje prve optužene, zatim sa Čarlsom Tejlom koji je, poučen iskustvom Slobodana Miloševića, pre nego što je ustupio vlast, izborio neku vrstu imuniteta da neće biti kažnjen; međutim ispostavilo se da i to nema težinu. Mislim da su to sve stvari koje su na izvestan način u međunarodnom pravnom poretku da tako kažem, pomerene sa tačke na kojoj su se nalazile do pre početka suđenju Slobodanu Miloševiću. Što se efekata tog suđenja u samoj Srbiji tiče, ne bih ulazio u to kako su mediji ovde izveštavali o suđenju Miloševiću. A, znam mnoge, a bez nekog generalnog utiska da bilo koga imenujem da je većina izveštača koji su dolazili tamo, ali ne mora se doći u Hag da bi se izveštavalo zahvaljujući tv prenosima, da su svi oni dolazili sa određenim predubedenjima i da su jednostavno tražili, a to je veoma lako naći na jednom suđenju one elemente koji potvrđuju ta predubedenja i da je takva većina izveštaja; bar ona koja sam mogao da vidim, a nisam sve pratio.

Ja sam se trudio i nije mi to bilo lako da, prateći to suđenje, izveštavajući svakoga dana o njemu zaboravim ono što znam o Miloševiću i naravno, ono što je nemoguće, i da se koncentrišem na to kako se ono što vidim pred sudom – svedočenja, dokumenti, dokumentarni filmovi, forenzički dokazi – kako to, na neki način, doprinosi pre svega shvatanju sudija o tome šta se tamo dogodilo. Jer, zaista Džefri (Najs) je pomenuo sudije koji dolaze i shvataju da je svako znanje kontaminirano i da onemogućava da budu objektivni i nepristrasni ukoliko nešto znaju, tako da su napravili, ja bih tako definisao, od svog neznanja su napravili vrlinu. I bilo je zaista poražavajućih primera, čak i tokom ovog suđenja. Imali smo priliku da čujemo sudiju da, kad je prezentiran, recimo, izveštaj o finansijskoj pomoći Srbije Srpskoj Krajini od 1991, do 1995. godine, jedan od sudija pitao, da li je napravljena takva analiza finansija pomoći Srbije Republici Srpska Krajina, 1986. do 1990. godine, tako da bismo mogli da uporedimo da li je to za vreme rata poraslo ili nije. Svima nama koji smo to slušali je bilo neprijatno. Međutim, Milošević koji je izuzetno vešt je posle pauze shvatio da treba da izvadi svog omiljenog sudiju iz bule u koju se uvalio i rekao da je to jako pametno pitanje i da je Srbija i pre rata najviše ulagala u razvoj tih područja u okviru Fonda za pomoć nerazvijenima, tako da je na neki način pružio ruku svom omiljenom sudiji, do tog trenutka barem.

Ono što mene najviše zanima na izvestan način, je, a bili smo svedoci, da je Slobodan Milošević nesporno, tokom suđenja postao popularniji nego pre, pošto je bio izručen Hagu.

Da li je Haški tribunal, odnosno da li je suđenje Miloševiću na neki način, doprinelo zaustavljanju procesa reformi u Srbiji. Da li bi se to dogodilo i da nije bilo suđenja. U svakom slučaju, ubeđen sam da je to bio cilj Slobodana Miloševića. Ja sam u jednom od prvih tekstova sa tog suđenja, njegovu strategiju definisao kao trostruku osvetu Srbiji: zbog svega onoga što mu se sve dešavalo nakon 5. oktobra, do hapšenja, njemu i njegovoj porodici. Trostruka osveta.

Najpre, podeliti Srbiju na patriote i kvislinge. Mislim da je to uspeo.

Drugo, usporiti proces približavanja, odnosno pomirenja Srbije sa susednim zemljama u regionu, znači sa Bosnom i sa Hrvatskom. Kosovo smo zaboravili, time što je u svojim istupima i unakrsnom ispitivanju svedoka optužbe, zatim i u svojim dokazima, odgovornost za sve što se dešavalo tamo prebacivao na ustaše u Hrvatskoj, islamske fundamentaliste, mudžahetine itd. U BiH.

To je druga osveta u kojoj je mislim, delimično imao uspeha i treća osveta je bila da zaustavi proces reintegracije Srbije u međunarodnu zajednicu, opet svojim haragama protiv sveskolike evropske i vaticanske i američke zavere protiv Srba.

E, sad, neosporno je da je taj proces zaustavljen zbog drugih razloga.

Znači, pitanje za koje smatram da je relevantno, po mojoj oceni, za ovu sredinu ovde i za možda neke buduće naše diskusije na ovu temu je, da vidimo da li je suđenje Slobodanu Miloševiću i mogućnosti koje je mu je Tribunal pružio u odbrani, doprinelo na izvestan način zaustavljanju procesa reformi ili restauraciji nekog predašnjeg sistema i poretka, zaustavljanja promena i tako dalje.

Ja nemam na to odgovor. Znam da je to bio njegov cilj. Međutim, ako je odgovor na to potvrđan smatram da odgovornost nikako nije na suđenju i na Tribunalu i na onome što je Tribunal radio, već da je odgovornost pre svega, na političkim snagama i njihovim medijima u ovoj zemlji koji su interpretacijom suđenja i onoga što se u Hagu dešavalo na način na koji su to interpretirali doprineli tom povratku unazad.

BRANKICA STANKOVIĆ

Prikrivanje zločina – problem ovog sistema

Za ovaj poslednji serijal “Insajdera” koji se bavio iznošenjem novca na Kipar tokom ratova, sankcija, inflacije za vreme vladavine Slobodana Miloševića, nama je dosta pomogla dokumentacija Haškog tribunala; odnosno, polazna osnova za istraživanje nam je bio izveštaj finansijskog istražitelja Haškog tribunala Martina Tonkercena. Zašto smo se odlučili za taj izveštaj – zato što je postojalo dosta priča u javnosti različitih i potpuno kontradiktornih, kao i kada je reč o iznošenju novca na Kipar, a taj izveštaj je bio jedini zvaničan dokaz da je nešto otkriveno i ono do čega je Tonkercen došao tokom 2002. godine. Taj izveštaj je takođe predat našim nadležnim institucijama, odnosno tadašnjem okružnom tužiocu Radetu Terziću tokom 2002. godine i vrlo je zanimljivo da Srbija nije ništa uradila tim povodom. E, sad, u tom izveštaju, ono što je bio zadatak finansijskog istražitelja Torkencena, bio je, kako on sam kaže, da utvrdi da li je Srbija finansirala ratove; to je i utvrdio i to se jasno navodi u tom izveštaju. Takođe se navodi da je, pod izgovorom sankcija deo novca iz Srbije iznet da bi zemlja preživela – za plate, penzije, da privreda funkcioniše koliko koliko. Jedan deo je korišćen za finansiranje ratova za kupovinu oružja, a jednom delu tog novca se izgubio svaki trag i on sumnja da je to otišlo na privatne račune tadašnje političke elite, aa sada uspešnih biznismena.

I mi smo se odlučili da uradimo onaj deo priča sa kojima se Hag nije bavio, o tim sumnjivim bankarskim transakcijama i da probamo da otkrijemo gde je završio novac koji je iznet iz zemlje. I u tom smislu nam je njegov izveštaj dosta pomogao da shvatimo kakav je bio državni mehanizam iznošenja novca i to smo i prikazali u javnosti. E, sada, taj izveštaj haškog istražitelja u Srbiji uopšte nije bio predstavljen kao nešto što je značajno i važno. Mislim da većina i ne zna da taj izveštaj postoji, iako se on nalazi zvanično u nadležnim institucijama. I niko se time nije bavio. Ono što je važno, Hag je dostavio i svu prateću dokumentaciju koja ide uz taj izveštaj,

a mi smo uspeli da saznamo i video snimci, dakle, oni su i snimali svedoke koji su govorili o iznošenju novca preko carine, o bankarskim transakcijama, to im je sve dostavljeno iz Srbije krajem 2003, i 2004. godine i ništa se nije uradili ni tim povodom. I oni koji su gledali emisiju mogli su da vide da je haški istražitelj rekao da je to sramota za Srbiju, jer zna do čega je sve (on) došao i nije nikakav problem da svi saberu 2 i 2 i da tako shvate zašto se odustalo od tog novca.

Što se tiče našeg iskustva sa Hagom, kad smo u toku istraživanja saznali da je sva ta propratna dokumentacija, na osnovu koje je istražitelj napisao izveštaj, proglašena službenom tajnom, onda smo odlučili da se obratimo Karli del Ponte pismom i da je zamolimo da ona traži od nadležnog suda da se skinu oznaka tajnosti sa te dokumentacije. Ona nam je odgovorila da to nije nikakav problem, ali da bi to bilo neprimereno zato što su oni to već dostavili našim nadležnim institucijama koje navodno vode nekakvu istragu i to bi ugrozilo istragu u Srbiji. Ali, je istovremeno bila vrlo iznenađena da bilo ko od novinara iz Srbije traži tako nešto, mislim u pozitivnom smislu i to je napisala u tom pismu; to opet pokazuje da novinari odavde nisu nešto preterano zainteresovani da dođu do te dokumentacije.

Dakle mi nismo uspeli u tome da skinu oznaku službene tajne sa te dokumentacije, ali smo na neki način, došli do većeg dela te dokumentacije; poenta u svemu tome je, međutim, da to sve postoji u nadležnim institucijama u Srbiji i da niko ništa ne radi tim povodom evo, više od tri godine. Tu se nalaze sve sumnjive bankarske transakcije. To je jako važno. Postoji recimo, primer da su sada uspešni biznismeni, tada od šverca cigarete, nafte uz pomoć tog državnog mehanizma izneli novac iz zemlje. Takođe uz pomoć države položili taj novac od šverca na račune stranih banaka, oprali taj novac, a po svemu sudeći, se taj novac vratio u zemlju kroz privatizaciju, pa je jedan od uslova koje Evropska unija postavlja Srbiji da rasčisti sa tim prljavim novcem, jer je to jako opasno za zemlje u tranziciji. Jer ti finansijski moćnici finansiraju i političke stranke i medije i haške begunce i ne znam koga sve.

Drugi slučaj, koliko je korisno recimo, za novinare, ono što se čuje u Hagu su dokumenta koja se objave tamo na suđenju i samim tim postaju javna, i mi smo imali primer sa emisijom o "Škorpionima". Koristili smo snimak koji je pušten u Hagu, gde se vidi da su pripadnici jedinice "Škorpioni" ubili Muslimane i to snimali. To je tamo pušteno i mi smo pustili u emisiji, ali smo pustili i dokumenta koja su takođe prikazana iz kojih se vidi da oni nisu bili nekakvi "divljaci", nego da je Vojska Republike Srpske vrlo računala na njih i u tom smislu, kad se tamo čuje šta se sve govorilo na tom suđenju i Slobodana Miloševića i sve ostalo i svedoci to je za svakog novinara, koji hoće da povezuje te stvari i ukrsti te neke izjave koje su se čule tamo i jedino tamo, to može da bude od neprocenjivog značaja.

Ali ono što je problem je to što, dok jedini mediji pokušavaju da to prikažu onako kako to jeste, i da o zločinu govore na taj način, postoje drugi mediji koji se na sve moguće načine trude da ublaže čitavu priču, pa smo tako posle te emisije o "Škorpionima" imali i kada je Srbija prvi put imala priliku da vidi kako su snimali dok su ubijali – dakle i onda smo imali naslovnu stranu nekih novina da je to sve zapravo bila fotomontaža, da je zlonamernom montažom ispalo tako da su pripadnici "Škorpiona" pobili zapravo nekakve Muslimane. Mislim da je to strašno i mislim da je to problem ovog sistema. Dakle, zato što političari nisu spremni da kažu ono što jeste istina, nego se prilagođavaju biračkom telu. Ako imamo u vidu činjenicu da je Srpska radikalna stranka najjača pojedinačna stranka, potpuno je jasno kakva je većinska Srbija koja glasa i problem je u toj nekakvoj političkoj eliti koja se dodvorava glasačkom telu umesto da govori o zločinu ono što je zaista istina. I zato je danas u Srbiji atmosfera takva, da je heroj onaj koji kaže da je zločin u Srebrenici – oslobađanje Srebrenice. A svi drugi koji se usude da kažu nešto o zločinu i zločinima, su izdajnici srpskog naroda. I zbog svega toga, kada se pogleda koliko je to sve uvezano, i da ništa ne može da se istera do kraja i da okrene, pa čak ni priča o tim ratnim zločinima – postoji ozbiljna sumnja koju, naravno, niko ne može da dokaže da je i zbog toga važan taj prljav novac koji je opran i vraćen u zemlju. Da se tim

novcem finansiraju i haški begunci, političke stranke, i ti tabloidi i time se niko ne bavi; mislim, naime, da politička elita nije zainteresovana da se time bavi i da kaže ono što jeste, ali zbog toga mislim da je jako važna uloga novinara i medija u svesmu tome.

IZABELA KISIĆ: Ja bih samo još dodala da u Hagu postoje i brojni izveštaji eksperata: recimo izveštaj eksperata koji se odnose i na političke elite, poput izveštaja istoričarke Odri Bading iz koga se jasno vidi koliko oni koji su sada na vlasti u Srbiji podržavaju te stavove s kojima je Srbija ušla u rat. Više nemamo ratove zbog međunarodnog okruženja, zbog prisustva vojnih snaga u regionu, ali ta ideologija je još uvek prisutna i mislim da novinari, što se tiče haške dokumentacije treba da požure. Jer, onog momenta kada prestane rad Haškog tribunala, koliko je meni poznato, a tu je gospodin Najs može da me ispravi, ta dokumentacija će završiti u nekim kontejnerima, negde u Americi, veći deo te dokumentacije, deo će završiti u nekim drugim arhivama, i pretpostavljam da će tada biti mnogo teže doći do te dokumentacije.

Moj predlog da sada prikažemo BISI film, a diskusiju ćemo nastaviti nakon filma.

ALEKSANDRA MILENOV: Ja sam Aleksandra Milenov, predstavnik sam Sekretarijata Tribunala. Samo sam htela da se nadovežem na ovaj poslednji komentar u vezi sa arhivama i sa dokumentacijom Tribunala. Trenutno nikakva odluka nije doneta u vezi sa tim, ali naravno, pitanje je u razmatranju. Ali svakako, osnovni princip na osnovu koga će se odlučiti šta će se desiti sa dokumentacijom i arhivom jeste da ta dokumentacija bude dostupna javnosti, naročito u regionu i uključujući i pravosudne organime. Tako da svakako podržavam ovaj poziv novinarima da se pozabave pitanjima i da traže od nas dokumentaciju dok mi postojimo na ovakav način kakav postojimo. Ali, da ne bude straha, da će to da se zakopa u nekim kontejnerima, to svakako neće da se desi, bar u elektronskoj formi će to biti dostupno svugde u regionu, a gde će konkretno, papir dokumentacija da završi, za to još nema odluke.

Treći okrugli sto

**SANDŽAK: POSLEDICE
REPRESIVNE
POLITIKE DRŽAVE**

Beograd,
2. novembar 2007

SONJA BISERKO

Uvodne napomene

Mislimo da je važno da u ovom trenutku razgovaramo o situaciji u Sandžaku. U ovom trenutku duboke društvene i političke krize u Srbiji, Sandžak nam se čini jednom od potencijalno najosetljivijih tačaka. Prvenstveno zbog toga što je Sandžak bio deo ratnog programa kada je reč o Bosni. Potvrda za ovu tezu je državna represija i teror koji su u Sandzaku provedeni početkom devedestih, a narocito tokom rata u Bosni.

Odsustvo političkog kapaciteta aktuelnog državnog vrha Srbije da se suoči sa stvarnim problemima ovog društva, između ostalog, i onim što je država činila u Sandžaku, motiviše nas da otvorimo suštinu problema Sandžaka kao vrlo specifične regije Srbije. Nažalost, i demokratske vlasti su organizovano radile na sprečavanju konstituisanja bošnjačke zajednice. Otuda je Sandžak tokom poslednjih godina u konstatnoj krizi.

Da podsetim – Bošnjaci su nova manjina u Srbiji nakon raspada Jugoslavije koja ima veoma male kapacitete u konstitisanju vlastite infrastrukture, odnosno identiteta. S druge strane, te nedostatke Beograd je veoma vešto koristio i uspeo je da razbije sandžačku političku i društvenu scenu. Zbog toga je religija bila jedini kohezioni element koga je Beograd, zahvaljujući slabostima koje sam spomenula, takođe podelio.

Preko fenomena vehabija obnovljena je teza o opasnosti od islamskog fundamentalizma, za koga je Milorad Ekmeceic nedavno ponovo rekao da je srušio Jugoslaviju. Spinovanje opasnosti od vehabija dobilo je razmere koje ne odgovaraju stvarnosti. Ta kampanja je završila s optužnicom protiv 15 vehabija kojima se sada sudi. Nije slučajno da se ponovo javljaju tekstovi koje piše Ljiljana Bulatović pod naslovom "Muslimani, islam, džihad, mudžahedini na Balkanu".

Uloga službi bezbednosti u Sandžaku ima kontinuitet permanentnog destabilizovanja regiona. Ne samo da je to radila zavađanjem bošnjačkih lidera, već je, naročito tokom rata u Bosni, radila i na etničkom čišćenju regiona u skladu sa tezom o “zelenoj transverzali”. Nakon odlaska Miloševića, ni demokratska vlada nije napravila nikakav napor da ih poništi.

I na kraju, postavlja se i pitanje kako Evropa tretira islam koji je ravnopravna evropska religija. Istorijski gledano na islam se gledalo kao na političkog neprijatelja na kome je Evropa gradila svoj politički identitet. Odnos Evrope prema muslimanima generalno (onim evropskim posebno) bitno će uticati i na položaj muslimana na Balkanu.

PAVEL DOMONJI

Sandžak: Posledice represivne politike

Represivna politika je po definiciji, politika koja se snažno oslanja na nepolitička sredstva i proizvodi užasne posledice, jer iza sebe ostavlja pustoš, mrtve, strah i nesigurnost. Podsetimo se da su Bošnjaci Sandžaka tokom raspada Jugoslavije bili izloženi teroru, otmicama, likvidacijama – dakle, raznim oblicima nasilja, šikaniranja i maltretiranja, kao i destrukciji imovine. Kad se govori o posledicama represivne politike ne sme se smetnuti s uma nekoliko činjenica: npre, nasilni raspad Jugoslavije doveo je do promene statusa Muslimana koji su od naroda postali nepriznata i obespravljena nacionalna manjina, sa svim problemima koji iz takvog statusa proizilaze; drugo, etnički motivisano nasilje je produbilo etnokulturalne rascepe u Sandžaku i dovelo do problema u međuetničkim odnosima i, treće, eliminacionističke politike na jednoj, i brutalne negacije identiteta na drugoj strani, naterali su Bošnjake da jače naglase distinktivna obeležja svog identiteta što je, za posledicu imalo i otvaranje pitanje integracije same bošnjačke zajednice.

Osim pomenutih, postoje i drugi problemi koje bi ovom prilikom trebalo barem, notirati. To se, pre svega, odnosi na, recimo, problem privrednog zaostajanja Sandžaka, zatim na problem medijskog stigmatiziranja regiona kao mračnog mesta kriminalnih i ilegalnih aktivnosti, te problem političke kriminalizacije zahteva za uređenjem Sandžaka kao posebne teritorijalno-političke jedinice. Kad je o poslednjem problemu reč, trebalo bi reći da o ovom zahtevu nikad nije povedena otvorena i ozbiljna rasprava sa političkim vlastima, niti je među stanovnicima Sandžaka postignut konsenzus o ovom pitanju.

Nakon 5. oktobra (2000) došlo je do stanovitog psihološkog rasterećenja i uverenja Bošnjaka da će, participirajući u izgradnji demokratskog poretka, lakše ostvarivati neke svoje fundamentalne interese. To se pre svega, odnosi na procese “izgradnje nacije”, ali isto tako i na zahteve za ostvarenjem pravde i kažnjavanjem

ne samo počinitelaca, nego i inspiratora i organizatora zločina nad Bošnjacima. U razgovorima koje su članovi Helsinškog odbora svojevremeno vodili sa predstavnicima Bošnjaka naglašeno je da će Bošnjaci preko zahteva za ostvarenjem pravde prosuđivati koliko je srbijansko društvo spremno da ide daleko u rasvetljavanju zločina, odnosno da li se i koliko emancipovalo od Miloševićeve politike. Neću pogrešiti ako kažem da Bošnjaci u svim dosadašnjim suđenjima nisu prepoznali političku volju da se sudi svima koji su, na ovaj ili onaj način, upleteni u zločine, niti je jasno i odlučno manifestovana volja da se osudi državna politika etničkog čišćenja, kako je tu politiku nazivao pokojni Šefko Alomerović.

Kad je reč o “izgradnji nacije”, pripadnici Bošnjačke manjine suočeni su sa nizom problema svojstvenih, uzgred budi rečeno, svim novonastalim manjinama. Reč je, pre svega o manjku institucija neophodnih za očuvanje i razvoj kulture i nacionalnog identiteta. Deficit institucija se može objasniti tragičnim iskustvom Bošnjaka, jer je u uslovima snažnog nacionalšovinizma i etničkog čišćenja pitanje opstanka potisnulo sva druga pitanja, pa i ona koja se tiču institucionalne izgradnje bošnjačke zajednice.

U “izgradnji nacije” ključnu ulogu imaju elite, kulturna i politička, pre svega. I jedna i druga artikulišu odnos pripadnika vlastite grupe prema pitanjima koja zadiru u vitalne nacionalne interese. Kulturna elita sandžačkih Bošnjaka je, po mom sudu, a on je, napominjem, ograničen, slaba i marginalizovana, lišena čvrstih i stabilnih institucionalnih uporišta. U Sandžaku, recimo, nema nezavisnih časopisa, preko kojih bi, kako kulturna elita, tako i inteligencija Sandžaka, kritički reflektirala zbivanja u vlastitoj zajednici, zbivanja na Sandžaku, ali i u samoj Srbiji.

Javnim prostorom potpuno dominira politička elita. Problem sa političkom elitom je u tome što je ona potpuno antagonizovana, podeljena, opterećena sukobima, sujetom i ambicijom lidera da govore kao jedini i pravi predstavnici svoje nacije. Tamo gde stranke i stranačke vođe isključivo sebe vide kao jedine, prave i autentične zagovornike i predstavnike nacionalnih interesa, tamo gde lideri i njihove stranke

nisu u stanju da se ophrvu zovu autoritarnosti, tamo nema ni volje, ni prostora, ni mogućnosti da se stranke konstituišu, ne samo kao liberalni i tolerantni akteri, nego i kao akteri koji se groze upotrebe nepolitičkih sredstava.

Dakle, želja političkih aktera da maksimalizuju svoj uticaj i svoju moć proizvodi niz negativnih posledica. Produbljivanjem i radikalizacijom sukoba otvaraju se vrata upotrebi nasilja u politici. Sukobi između političkih aktera postoje i u drugim etničkim zajednicama, ali ono po čemu se sukobi unutar bošnjačkog političkog društva izdvajaju jeste brutalnost. Pošto se u tim sukobima koriste rekviziti svojstveni jednoj drugoj vrsti sukoba, ne iznenađuju predlozi nekih civilnih organizacija da se bošnjačkim političkim strankama na 10 godina zabrani rad, zato što "primenjuju nasilje i koriste govor mržnje". Drugo, dolazi do pomeranja i prelivanja sukoba izvan političke sfere i to je ono čemu već izvesno vreme svedočimo. Sukobi se, naime, prelivaju i prenose na Islamsku versku zajednicu. Pojava vehabija samo dodatno komplikuje ove probleme, jer dodatno zaoštrava antagonizovane oponentske opcije. Napokon, sukobi unutar bošnjačke zajednice omogućuju i akterima, kako izvan bošnjačke zajednice, tako i izvan Sandžaka, da se involviraju u sukobe i da ih, u skladu sa svojim interesima, doziraju, usmeravaju ili preusmeravaju. Vrlo često, na primer, sukobljene strane nastoje da diskredituju jedna drugu, međusobno se optužujući da deluju kao eksponenti tajnih, neformalnih struktura i centara moći, BIA i raznih kabineta. Te primedbe nisu bez osnova, jer državne agencije nisu neutralne ni u sukobima koje se odvijaju i na drugim stranama. Podsetimo se samo, ilustracije radi, optužbi koje postoje između Bunjevaca i Hrvata.

Sukobi i naročito njihova brutalizacija proizvode niz štetnih posledica:

1. otežavaju proces integracije bošnjačke zajednice (unutar sebe, kao i u globalno društvo);
2. otežavaju njeno konstituisanje u zrelu naciju;
3. usporavaju procese modernizacije;
4. snaže predrasude o Sandžaku kao regionu sklonom radikalizaciji i nesposobnom za demokratiju.

Sukobi ne odgovaraju običnim Bošnjacima i sirotinji na tržištu rada, ali odgovaraju stranačkim oligarhijama i političkoj klasi u Beogradu, jer slabe pritisak koji bi iz regije išao u pravcu brže decentralizacije, otresitijeg sprovođenja reformi, bržih evrointegracija, suočavanja sa prošlošću, odlučnije saradnje sa Haškim tribunalom, itd.

Ako je ranije iz države dolazila represivno motivirana praksa, od koga treba da dođe podsticaj ka demokratizaciji? U postkomunizmu odgovornost je za to “pripisana” civilnom društvu. Svoju herojsku ulogu civilno društvo je u Srbiji odigralo obaranjem Miloševića, sada predstoji dug, uporan, mukotrpan rad na, ne samo u izgradnji demokratije, nego i odgoju naroda za demokratiju. Civilno društvo u Sandžaku je slabo, potisnuto, suočeno sa hroničnom nestašicom novca i nerazumevanjem državnih organa. No, i takvo kakvo je, opterećeno brojnim problemima, civilno društvo u Sandžaku je još uvek bolje od svog pojmovnog para – političkog društva – i zasluhuje svaku vrstu podrške.

SAMIHA KAČAR, Sandžački odbor za ljudska parava

Raseljeni Sandžak brojniji od pravog

Sandžak, koji se sada nalazi u dvije samostalne države, zauzima posebno mjesto u historiji raspada jugoslavenske državne zajednice. Imajući u vidu blisku prošlost, kao i sve ono što se dešavalo na tom neuralgičnom prostoru, posebno u periodu od 1991. do 1995, ali i kasnije, može se reći da su zbivanja u Sandžaku (ubistva, pljačke, otmice nedužnih građana, topovsko-tenkovsko okruženje gradova, masovna iseljavanja stanovništva, razni oblici diskriminacije, sudsko-politički procesi, brojni “informativni razgovori”, preventivna represija, itd.) ostala u sjeni onog tragičnog što se dešavalo u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Zaštita narušenih ljudskih prava i sloboda putem institucija sistema, na osnovu dosadašnjih iskustava, ne daje povod za veći optimizam. Brojne krivični postupci žrtava policijske torture su, zbog sudske neažurnosti, odugovlačenja i brojnih opstrukcija, već zastarjele. Iseljavanje iz Sandžaka i dalje se nastavlja. U Hagu se podižu optužnice za zločine počinjene u Hrvatskoj, BiH, na Kosovu, kao i u Vojvodini. Mnogi zločini počinjeni u Sandžaku su jednostavno prepušteni zaboravu, iako bi trebalo da budu predmet interesovanja države i sudskih organa. Sandžak također, ima pravo na istinu i njeno institucionalno priznavanje. O svemu onome šta se zbivalo u njemu u proteklom periodu, uz ostalo, dokumentovano svjedoče i brojne publikacije Sandžačkog odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda, kao i drugih nevladinih organizacija (Fonda za humanitarno pravo, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji).

Rezultati referenduma u Crnoj Gori 2006, označili su konačan raspad Državne zajednice Srbije i Crne Gore, ostatka nekadašnje Jugoslavije, a samim tim i razdvajanje bošnjačke zajednice u Sandžaku, koja sada, podijeljena, živi u dvije odvojene samostalne države. Referendum u Crnoj Gori je pokazao duboke podjele između predstavnika bošnjačke zajednice u “srpskom” i “crnogorskom” dijelu Sandžaka. Novi Pazar se, s uvođenjem višestranačja, kao bošnjački svekoliki centar nije pokazao

doraslim vremenu i svim iskušenjima u proteklom periodu. On je, nakon svega, definitivno prestao biti bošnjački “centar”, odakle su pojedini politički predstavnici mislili koordinirati radom bošnjačkih institucija i stranaka, bez obzira na republičke granice, na prostoru Sandžaka. Iskazana je znatna politička nezrelost bošnjačkih predstavnika, praćenih političkim neiskustvom. Politički ciljevi su bili artikulirani smušeno, više propagandno, ali neprimjereno vremenu i okruženju. Pod terminom Sandžak danas se sve više govori o onom dijelu Sandžaka koji se nalazi u granicama Republike Srbije, dok se o onom drugom dijelu koji se nalazi u Republici Crnoj Gori sve manje govori. I ovaj veći dio u Srbiji se, ne samo terminološki, sve više svodi samo na tri opštine: na Novi Pazar, Sjenicu i Tutin. O Sandžaku se neosporno može govoriti višeznačno, iz više uglova. Tu se i vide razlike između političara i predstavnika nevladinih organizacija. Svim njegovim problemima treba pristupiti obazrivo.

U Srbiji danas Bošnjaci čine manje od dva posto stanovništva. Iseljavanja traju i iz “srbijanskog” kao i iz “crnogorskog” dijela Sandžaka. Mnogi problemi su, bez obzira na odvajanje Crne Gore, ostali isti. Trebalo bi također, još više raditi na afirmaciji bošnjačke duhovnosti, nacionalne svijesti. Ukoliko se tome ozbiljno ne pride, prisutna je zebnja da će se Bošnjaci svesti na minornu vjersku zajednicu, bez razvijenih nacionalnih institucija.

Bošnjački pokret u Sandžaku nikada se nije uspio adekvatno i realno institucionalizovati. Bošnjački političari uskih vidika nisu uspjeli tokom proteklih 16 godina da na pravi način artikuliraju potrebe bošnjačke zajednice, niti da ih realno postave, zaklanjajući se brojnim “memorandumima” i demagoškim tiradama. Na polju kulture, jačanja nacionalne svijesti, razvijanja ozbiljnih projekata koji bi uticali na jačanje bošnjačke nacionalne svijesti, istraživanja sopstvene kulture, jezika, istorije, tradicije postignuti su veoma skromni rezultati. Iako je bošnjačko stanovništvo u Sandžaku bilo podijeljeno između dvije republike, nisu ostvareni značajniji rezultati na njegovom duhovnom, kulturnom i obrazovnom povezivanju. Nikakve propagandne floskule nisu mogle pomoći u prevazilaženju brojnih problema, osim što su

maskirali pravo, poražavajuće stanje stvari. Međusobna gloženja, stalna unutrašnja trvenja, umnožavanje papirnatih institucija samo su pokazali da u tom razdoblju Bošnjaci nisu imali ni političkog, ali ni intelektualnog potencijala da nađu prava rješenja za budućnost. Jednonacionalni zahtjevi za autonomijom Sandžaka iskazani 1991. bili su u startu problematični zbog odbojnosti, ne samo političkih centara u Beogradu i Podgorici, već i odbojnosti srpskog i crnogorskog življa u Sandžaku. Maksimalistički zahtjevi su bili potpuno suprotni pravom intelektualnom, ekonomskom, kulturnom potencijalu Bošnjaka Sandžaka. Beograd i Podgorica, svjesni brojnih slabosti i trvenja unutar bošnjačkih političkih predstavnika, nisu pokazali nikakvu značajniju spremnost ni za ozbiljnije razgovore, a kamoli za uvažavanje bošnjačkih zahtjeva. Takva praksa Beograda i Podgorice je bila i ostala konstanta. Zato je i podjela Bošnjaka logična posljedica promašene politike bošnjačkih stranaka još od 1990. godine.

Nakon promjena 2000, oko čijeg se karaktera u Srbiji odavno polemise, svakako se lakše diše. Stanje ljudskih i manjinskih prava u Srbiji pokazuje pomak u odnosu na predhodni period, ali diskriminacija prema manjinskim nacionalnim zajednicama i dalje je najčešći oblik kršenja ljudskih prava. Manjinske zajednice nisu više predmet sistematskog pritiska, ali su i dalje izložene različitim oblicima diskriminacije i netrpeljivosti. Na zakonodavnom planu je takođe, napravljen određeni pomak, pogotovo usvajanjem Zakona o pravima nacionalnih manjina, kao i ratifikovanjem Okvirne konvencije Savjeta Evrope o poštovanju prava manjinskih nacionalnih zajednica. Međutim, pri implementaciji Zakona o manjinama i Okvirne konvencije uočeni su brojni problemi. U nekim sandžačkim opštinama još uvek nisu implementirane odredbe Konvencije o službenoj upotrebi jezika, iako je to bila obaveza na samo po međunarodnom pravu, već i po domaćem zakonodavstvu (Priboj, Prijepolje). Zakoni o pravima manjinskih zajednica se više donose zbog preuzetih obaveza pred međunarodnom zajednicom, a ne da bi se praktično primenjivali. Svojedobno se mnogo govorilo o saveznom zakonu o manjinama, koji je

bio donet uz veliki publicitet, da je to nešto što će znatno i istinski unaprediti ljudska prava, a u stvarnosti je bilo drugačije iz više razloga (politički problemi, odnosi između dvije države). Pitanja kadrovske strukture, nacionalne izbalansiranosti u Sandžaku zaslužuje posebnu pozornost

U ovim, ali i drugim opštinama još uvijek nema značajnih pomaka kad je u pitanju primjena Okvirne konvencije. Ima indicija da je učešće bošnjačkih predstavnika u lokalnim organima vlasti uslovljeno nizom kompromisa na koje moraju pristati. To je slučaj u nekoliko sandžačkih opština.

Prema podacima na osnovu istraživanja Sandžačkog odbora, nacionalna i kadrovska struktura u pojedinim opštinama ove regije je i dalje izuzetno nepovoljna, ne odgovara sastavu stanovništva. Sandžački odbor je istražio stanje u kadrovskoj strukturi u opštinama Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Priboj i Prijepolje. Nacionalna zastupljenost je potpuno poremećena u državnim instucijama (MUP, sudovi, tužilaštva, vojska) na štetu Bošnjaka. Praksa koja je postojala u prošloj deceniji još uvijek nije napuštena. U Sjenici, u opštinskom tužilaštvu, od ukupnog broja zaposlenih, ne radi nijedno lice bošnjačke nacionalnosti

Zabrinutost u Sandžaku i za Sandžak je doista opravdana, imajući u vidu sveopšte stanje, prisilne reducirane potrebe, kao i sve izraženiju, tešku privrednu krizu koja se manifestira u svim ravnima života, njegovo sve još očitije zaostajanje u odnosu na druge dijelove zemlje. Malo se u Novom Pazaru, gradu koji želi da bude bošnjačko političko i nacionalno središte, govori o Bošnjacima u Novoj Varoši, Priboju ili Prijepolju. Oni kao da su, zbog svoje relativne malobrojnosti, jednostavno zaboravljeni. Ovi Bošnjaci su najprisutniji u izvještajima nevladinih organizacija, i među njima posebno, Sandžačkog odbora. Seobe ka Bosni, bolje rečeno ka Sarajevu, traju i dalje iz Priboja, Prijepolja, ali i iz Sjenice, Tutina. Taj proces je davno započeo. Kao da mu nema kraja. Iz Novog Pazara, Sjenice, Tutina, odlaze Srbi, ali i Bošnjaci. To su složene teme koje se ne mogu prećutkivati. Mnogi su problemi zajednički, iako oni nerijetko dobijaju isključivu nacionalnu formu. Popisi stanovništva traže odgovore

na brojna pitanja. Jedno od njih je i da li Republika Srbija želi da konačno prestane iseljavanje Bošnjaka. To je dilema pred kojom su se našle zatečene mnoge generacije Bošnjaka. Ukoliko je odgovor potvrđan onda se mora primjenjivati sasvim drugačija politika prema ovim krajevima, mnogo iskrenija, mnogo operativnija. Ona mora imati institucionalnu i transparentnu formu. Danas se, iz više razloga, dosta ulaže i govori o tri opštine na jugu Srbije (Preševo, Bujanovac, Medveđa), nego o ovom prostoru, mada on zaslužuje brigu države i svakoliku pomoć.

Sandžak je i prije raspada socijalističke Jugoslavije, slovio kao jedna od najzaostalijih oblasti u toj državi. Investicije uporno zaobilaze sandžačke krajeve. To je inače i na hiljade ljudi odvelo i odvodi sa ovog prostora. Raseljeni Sandžak je mnogo brojniji od onog pravog. Političkom i marketinškom retorikom prekrivaju se i marginaliziraju njegovi suštinski problemi: nerazvijenost i besperspektivnost, nizovi devijantnih pojava (kriminal, korupcija, prostitucija, droga). Sandžak se nalazi u dubokoj društvenoj i ekonomskoj krizi koja se osjeća u svim ravnima života. Siva ekonomija, droga, prostitucija, pljačka, ubistva, politički sukobi, takođe čine dio stvarnosti. Jedan problem nadržasta drugi.

Svjedoci smo također, s druge strane, postojanja čitavog niza problema u sandžačkoj sredini koji mogu imati neželjene posljedice po ukupno stanje: "govor mržnje" u medijima, incidenti na sportskim susretima, ispisivanje nacionalističkih parola i grafita, pojedine neodmjerene izjave političara, učestali sukobi članova i simpatizera pojedinih stranaka i slično, sukobi unutar Islamske zajednice koji mogu biti veoma opasni. Neke pojave nije dovoljno samo osuditi, trebalo bi ih svakako pokušati i objasniti, staviti u realne okvire.

Ovaj prostor se, međutim, i dalje predstavlja u crno-bijelim šemama, što je nastavak zamagljivanja njegove složene zbilje. I dalje se uporno u srbijanskim medijima, ali i po potrebi politike, podržava slika o islamu kao neprijateljskoj religiji i sveopštoj opasnosti. Znatian dio printanih glasila je ponovo vratio u svakodnevno korišćenje propagandne termine poput onih s početka devedesetih godina prošlog stoljeća, o

islamskoj opasnosti, teroristima i slično. Stereotipi i predrasude pokazuju izuzetnu vitalnost. Novinski članci o nekakvoj “zelenoj transferzali”, “islamskoj opasnosti”, “beloj Al-kaidi” i slično su još uvijek prisutni, a po potrebi, se i dopunjuju novim “opasnostima”. Mediji o Bošnjacima govore povremeno kao da se oni mjere u brojkama od više stotina hiljada. Po potrebi, oni su u medijima tek neznatna manjina, ali, kada zatreba, oni postaju opasnost za Balkan i region u cjelini. Istinu, međutim, znaju i novinari i političari. Islamsku opasnost proizvode oni koji o njoj najviše i pišu, ignorišući brojne činjenice koje svedoče suprotno od onoga što plasiraju mediji. Pojedinačni incidenti koji se dešavaju nisu pravilo, niti može biti reč o opštim pojavama koje ugrožavaju mir i stabilnost na ovom prostoru. Mediji, po potrebi, uvijek senzacionalistički apostrofiraju Sandžak kao novo, moguće krizno žarište, otkrivaju povremeno potencijalne teroriste i slično. Na ovaj način se širi islamofobija i plaši cijeli region i Evropa od Bošnjaka.

Novi Pazar gotovo da ne izlazi iz “crnih hronika”. Novinare ovdje zanimaju samo takve, nikako drugačije vijesti. A, trebalo bi reći da Novi Pazar, kao i druge opštine pritiskaju dugogodišnji problemi. Poređenje infrastrukture između Novog Pazara, Kraljeva ili Čačka daje porazne rezultate. O tome se malo, ili nikako ne govori. I ovdje žive ljudi, koji traže da imaju slične uslove života kakvi postoje u drugim gradovima. O sandžačkim selima i tamošnjim prilikama da i ne govorim. Moram svakako ukazati na to da je neophodno ukazivati na potrebu nacionalnog balansiranja u državnim institucijama na lokalnom nivou (sud, policija, tužilaštvo) gdje bi Bošnjaci, shodno svom broju, morali biti još prisutniji. Posebno je pitanje učešće i prisutnost Bošnjaka u republičkim institucijama.

Bošnjaci se moraju institucionalno izboriti za sva prava koja im pripadaju, moraju prevazići brojne podjele, kao i improvizacije na mnogim nivoima, kako bi osigurali ovom prostoru prosperitet i budućnost. Ukoliko do toga ne dođe, ovo što je ostalo od Sandžaka još više će se dijeliti, ali i marginalizovati. Vlast u Beogradu redovno prosuđuju u bošnjačkim sporovima, rukovodeći se prije svega, svojim interesima.

MEHO OMERVIĆ, narodni poslanik

Neki bi da formiraju "srpsku islamsku zajednicu"

Zahvaljujem se Helsinškom odboru i gospođi Sonji Biserko što su, čini mi se, u pravom trenutku otvorili pitanje Sandžaka na ovakav način; jer, kompleksnost problema Sandžaka zahteva i kontinuirano bavljenje i uzrocima kao i posledicama i naravno, onim što čini svakodnevni život kada je u pitanju ovaj veoma specifičan prostor. Ja ću u veoma kratkom izlaganju ukazati samo na jedan aspekt koji nije samo posledica, nego je, rekao bih, i neka vrsta perfidne politike koju deo države, koji je, na žalost, oličen u visokim predstavnicima vlasti, vodi prema jednom delu zemlje, Sandžaku, prema jednom narodu, odnosno manjinskoj zajednici, Bošnjacima, i prema njihovoj verskoj zajednici, Islamskoj verskoj zajednici. Juče je u Narodnoj skupštini Republike Srbije, na sednici odbora za bezbednost i odbranu, direktor BIA gospodin Rade Bulatović, rekao, citiram: "...da su jedan od faktora ugrožavanja bezbednosti Srbije i tenzije unutar Islamske zajednice"! Upravo na primeru sukoba unutar Islamske zajednice, država Srbija je pokazala kako ne bi trebalo da se ponaša odgovorna država.

Zašto to kažem i zašto to tvrdim? Iz jednostavnog razloga koji je veoma poznat javnosti, a na koji bi svakodnevno trebalo podsećati i upozoravati, jer je resorni ministar, ministar vera u Vladi Republike Srbije, gospodin Naumov, prekršio zakon. Stavio se na jednu od strana unutar sukoba Islamske verske zajednice što je, složićete se, nedopustivo. Gospodin Naumov se upustio čak i u objašnjenja, pa je tako govorio kako država priznaje obe, i onu u Beogradu, i onu u Novom Pazaru, kaže gospodin Naumov da "ima mesta i za Mešihat, ima mesta i za Rijaset..."! Ne priznaje država Srbija, kaže Naumov, samo jednu islamsku versku zajednicu, on kaže da "jeste jedna Islamska zajednica, ali su ovo različite forme!". Međutim, ono što gospodin Naumov nije rekao i za šta nam od tog trenutka, prošlo je gotovo 20 dana, duguje odgovor to je, kako to da jedna niža organizaciona forma, u ovom slučaju muftijstvo

i to samo jedan njen deo, preskače onu iznad sebe i formira najvišu, a to je rijaset. E, sad će biti interesantno videti, kako se gospodin ministar Naumov ponaša prema drugom, iliti sličnom problemu. Naime, pre nekoliko dana Crnogorska pravoslavna crkva je podnela zahtev, u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama, da se upiše u registar crkvenih odnosno verskih organizacija. Dakle, da li će gospodin Naumov sad imati isti stav kao u slučaju Islamske zajednice, da mogu postojati dve pravoslavne crkve u Srbiji.

Po svemu sudeći, iz svega ovoga izvlači se zaključak da bi neki u Srbiji želeli da se formira neka vrsta "srpske islamske zajednice". Jer, teza da Bošnjaci predstavljaju izmišljen narod, da su oni Srbi, ustvari, muslimanske veroispovesti, je u poslednje vreme čak veoma rasporostranjena. Ovakav odnos države i njenih najviših organa dovodi i do ovoga što je i današnja tema, a to je taj oblik represivne politike države koju deo države vodi prema jednom celom regionu. Zašto je to tako, mislim da nam je ponuđen samo jedan jedini odgovor: naime, očigledno je na delu vraćanje dugova koalicionom partneru. Izgleda da, evo, država ili bar jedan njen deo, saučestvuje u pokušaju pravljenja privatne ili partijske islamske zajednice. Jer, nikako drugačije se ne može protumačiti činjenica da su najviši predstavnici novoformirane Islamske zajednice ustvari bili odbornici, ili su i dan-danas funkcioneri Stranke demokratske akcije (SDA), koalicionog partnera partije kojoj pripada i ministar vera gospodin Naumov. Ja bih vas podsetio, prošle godine, ta ista partija kojoj pripada gospodin Naumov, je nezakonito u Novom Pazaru uvela privremene mere i u sukobu dve bošnjačke političke partije se, kao i u slučaju sukoba unutar Islamske verske zajednice, stavila na jednu stranu. Sticaj okolnosti je pokazao da je to uvek jedna te ista strana, strana koju vodi gospodin Sulejman Ugljanin.

Čini mi se da je problem za sve nas u Srbiji to što ta partija, partija predsednika Vlade Republike Srbije, koja ima najveći koalicioni kapacitet, ili "potencijal" u Srbiji, kako oni to vole da kažu, nažalost, ima samo remetilačke partnere. U Crnoj Gori su to Demokratska srpska stranka i Narodna stranka, u Republici Srpskoj je to Srpska

demokratska stranka sa kojom imaju potpisan i koalicioni sporazum, a evo, vidimo u Sandžaku, to je partija koju vodi gospodin Sulejman Ugljanin.

Sonja Biserko: Dajem reč g. Vukomanoviću. Nadam se da ćete nam nešto reći o vehabijima, pošto ste upućeni u to šta je to vehabizam. Reč je o verskom pokretu koji je i legalan i legitiman i ne može se zabraniti niti po Ustavu niti po Zakonu o crkvama i verskim zajednicama, kao i drugim međunarodnim dokumentima. Međtim, želela bih istovremeno da citiram i muftiju Zukorlića (Moamer) koji kaže: “Za mene je to grupa ekstremista i oni su bitni samo ako ih neko zloupotrebi. Oni ovde nemaju apsolutno uporište među narodom i zato dugoročno ne mogu da budu opasnost. Mi imamo informacije o tome ali ne želimo da ih iznosimo već to treba da urade istražni organi”! Ja bih zamolila da se osvrnete na ovu pojavu na Balkanu s obzirom da očigledno njihovo prisustvo izaziva takvu pozornost.

MILAN VUKOMANOVIĆ, profesor sociologije
Međureligijski, međucrkveni odnosi
kvare međudržavne odnose

Evo, ukratko... Ja sam o vehabijama i ranije govorio i to je prenošeno u javnosti, ali ukratko, suština toga je da je kod nas to jedna marginalna pojava unutar islama, marginalna, utoliko što nikad nije uhvatila korena na Balkanu. Ni u Bosni, ni na Kosovu, ni ovde u Sandžaku, iako je bilo određenih incidenata, ali jeste pojava koja se može zloupotребiti. Vehabizam kao takav predstavlja jednu vrstu zloupotrebe islama. Znači, (pod 1) to je pokret koji ima snažne misionarske ambicije, može se reći, globalne ambicije, ali nije uhvatio korene svugde, onako kako je kao vodeća politička ideologija, verska ideologija, imao temelje u Saudijskoj Arabiji, u matičnoj zemlji iz koje je ponikao kao vrsta ideologije; znači, tu je jedan istorijat. Ali, ovde kod nas, te misionarske tendencije, bar na Balkanu, koliko sam ja imao prilike to da pratim, zaista nisu imale pogodno tle iz jednostavnog razloga što ovde na Balkanu tradicionalno živimo zajedno sa jednim islamom koji je mnogo umereniji, koji je liberalniji u smislu versko-pravne škole, koji je, na kraju krajeva, islam koji je prilično pod uticajem surfijske tradicije, duhovne tradicije u islamu; i, jednostavno, ta vrsta "importa" nije nikad mogla da na bitniji način utiče, u smislu transformacije onoga što jeste domaći islam.

Ali, nezavisno od ove islamološke debate, i nezavisno, naravno, od tih mogućnosti zloupotrebe pojedinih pokreta ovde, ja bih se osvrnuo na nešto što možda nema toliko veze sa samim ismamom, ali ima veze s ponašanjem naše države u odnosu na dve stvari koje su, po meni, mnogo širi i ozbiljniji problemi; oba se tiču vlasti u Srbiji, sve tri grane vlasti, najviše, naravno, izuvršne. Ja tu mislim, najpre, na ugrožavanje slobode veroispovesti, kako verujućih tako i neverujućih građana u našoj zemlji. Ugrožena je sloboda vere, ali ugrožena je i sloboda od vere, dakle, oba elementa

su ovde na udaru, to je vrsta udara na verske slobode, da se izrazim tako, parafriziram naslov knjige jednog mog kolege kada je to stavio u kontekst protestantskih zajednica. Druga stvar koja predstavlja ozbiljan problem su periodični talasi antimuslimanskog i antiislamskog ponašanja i delovanja bez adekvatne reakcije državnih institucija. U oba slučaja nije dakle, samo reč o nekakvoj unutarmuslimanskoj podeli u Sandžaku, već o nečemu što bi trebalo da se tiče i nemuslimana. Ukupno stanje međureligijskih odnosa, pa i odnosa crkva – država, se pogoršalo sa Koštuničinom vladom, kako onom prošlom tako i ovom sadašnjom; položaj Srpske pravoslavne crkve je tu svakako bolji, svi smo toga svedoci, nego što je bilo u Miloševićevo vreme, ali su zato mnogo više na udaru male verske zajednice, ili manjinske verske zajednice. Iako sada imamo zakon, a tada ga nije bilo, država, odnosno, Vlada Srbije, ugrožava verske slobode svojih građana, i to pre svega čine vladajuće stranke u ime države, naročito one kojima je poveren odnos sa verskim zajednicama; to znači, one koje supervizira ministarstvo vera, a to je u ovom slučaju Demokratska stranka Srbije. Da ilustrujem samo i podsetim vas na opštepoznate stvari, ali kada se sagledaju u kontinuitetu vidi se gde leži stvarni problem. Podsetiću na nastojanja bivše ministrke prosvete da se potisne darvinizam i afirmiše kreacionizam u javnim školskim programima; zatim, podsetiću na skandaloznu prvu verziju prednacrtu zakona o verskoj slobodi tadašnjeg ministra Radulovića, na one stavke o imunitetu sveštenika i čitav niz drugih stvari, gde se jasno videlo da se Ministarstvo vera stavilo uz većinsku versku zajednicu u našoj zemlji; zatim, slučajeve moralne panike oko malih verskih zajednica, gde najviše kumuju neke strukture u policiji, pa i sam ministar policije je davao vrlo neodgovorne izjave u slučaju, recimo, Novih Banovaca, gde se olako i ishitreno dovode nekakva grozna ubistva sa delovanjem malih verskih zajednica. Za posledicu to redovno ima i napade na te male verske zajednice, potpuno nedužne; dakle, religijske zajednice nalaze se na udaru – sveštenici, njihova imovina i tako dalje. Tu je i diskriminacija tih zajednica u samom Zakonu, samim tim što je procedura za njihovu registraciju drukčija od procedure

za registraciju tzv. tradicionalnih verskih zajednica; kad se tome doda još i rasizam u skupštini Srbije i niz nekih problema u novije vreme, recimo, predrasude u našim sudovima, tužilaštvima, kad je reč o presudama i procesima vezanim za kler Sprske pravoslavne crkve, gde je moralo u novije vreme da reaguje i Ministarstvo pravde, onda ima puno slučajeva u različitim sektorima gde se ovakva teza može potvrditi. Tu dolazi često do ustavnih prekoračenja, država krši svoje vlastite zakone, one zakone koje su predložili Vlada i Ministarstvo vera, na kraju krajeva, prekršen je sada, u ovom sandžačkom slučaju, i član 7. Zakona o crkvama i verskim zajednicama gde se kaže "... da država ne može ometati primenu autonomnih propisa crkava i verskih zajednica".

Znači, ako je postojao nekakav objediniteljski sabor Islamske zajednice u Srbiji i donet je nekakav ustav Islamske zajednice u Srbiji, ne mogu državni organi da se priklanjaju nekakvom drugom carstvu i da daju signale koga oni podržavaju u celom tom sporu, jer time krše i svoj vlastiti zakon. Na to je, na kraju krajeva, s pravom, upozoravao i sandžački muftija u više nastupa u javnosti, to je ozbiljan prigovor kad vam lider jedne tradicionalne verske zajednice u Srbiji skrene pažnju na to da država krši svoje sopstvene zakone. Meni to znate, pomalo liči na one zahteve ruskih religijskih disidenata, sovjetskih, iz Brežnjevljevog vremena, otprilike to je taj nivo komunikacije.

Iznete su takođe ozbiljne optužbe u pogledu "cezaropapizma" jednog lokalnog političara, predsednika opštine; to je stvar koja takođe, treba da nas zabrine. Tu mislim pre svega, na Ugljaninov zahtev za ukidanjem Islamske zajednice i stavljanjem pod kontrolu Bošnjačkog nacionalnog veća. Dakle, tu je direktna umešanost politike u verske strukture; ova Vlada, iako nemuslimanska, kao da neguje neku vrstu političkog islama, pa gura politiku u te religijske strukture. Najzad, o tome je više puta govorio i sandžački muftija, mi zaista ozbiljno treba da uzmemo u obzir ove optužbe za saradnju nekih sveštenika i imama sa obaveštajnim službama u ovoj zemlji. Ja ne bih potcenio takvu izjavu. U Bosni i Hercegovini nedavno su objavljene

knjige sa imenima sveštenika, imama i predstavnika drugih crkava i verskih zajednica, tzv. "plava", "zelena" i "crvena" knjiga gde se ukazuje na tu saradnju u SFRJ i docnije, Dakle, to je nešto što se ozbiljno mora ispitati i država o takvim optužbama mora da povede računa.

Izvršna vlast ovde, dakle, zamuti stvari, zamuti do kraja, naročito Ministarstvo vera, onda se, tobože, oni ne mešaju, ostaju van toga, znači, proizvedu krizu i ostave nam je; ja se pitam, kako se osećaju druge verske zajednice u Srbiji, kad je reč o ovim međureligijskim odnosima, kada postoji indukovana podela u islamskoj zajednici, gde se vidi čija je i gde leži državna naklonost. Kakve to sada posledice ima na odnose sa, recimo, Pravoslavnom crkvom, Katoličkom crkvom, kako će se sada predstavnici tih verskih zajednica ponašati kad budu pozvani, recimo, na neki događaj ili prijem, nešto što organizuje Islamska zajednica; kako nevladine organizacije sada da organizuju škole, recimo u Sandžaku, a da očekuju da će im prisustvovati, recimo, ako je reč o interetničkim i međureligijskim odnosima, da će im prisustvovati zvanični predstavnici Srpske pravoslavne crkve, Rimokatoličke crkve kad postoji takva podela i strah ljudi da će to biti ispolitizovano na ovaj ili onaj način. Kako sada uopšte da radimo u tim uslovima? Da li je bilo ko, ko je takve stvari zamučivao, vodio računa i o tim sekundarnim posledicama?

Nezavisno od ovih podela u islamskoj zajednici, ja bih rekao da se u sadašnjem Zakonu o crkvama i verskim zajednicama, nalazi jedan ipak besmisleni, ali ne slučajni član: to je član 19. u kome se kaže, ja ću ga navesti: "...da se u registar ne može upisati verska organizacija čiji naziv sadrži naziv ili deo naziva koji izražava identitet crkve, verske zajednice ili verske organizacije koja je već upisana u registar ili koja je ranije podnela zahtev za upis". Naravno, ovaj član će biti aktiviran u slučaju prijave za registraciju Crnogorske pravoslavne crkve. Verovatno tu i stoji da se ne bi omogućila registracija Makedonske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve, ali moram da objasnim zašto je besmislen takav član: mi smo svi svesni da se u političkom životu, pojavljuju stalno nove i nove stranke koje u svom imenu

sadrže deo imena ili nekakav prefiks kao što je demokratski, kao što je liberalni, kao što je socijaldemokratski i tako dalje, to je naprosto neizbežno, jednostavno to je neka vrsta amblema, identiteta stranke i njene političke orijentacije ili ideologije. Još je to važnije i osjetljivije u religijskom životu. Tu stalno nastaju nove religijske zajednice, denominacije, dolazi do fragmentacije postojećih, naročito u protestantizmu, one se odvajaju od svojih matičnih crkava i osnivaju kao nove. Postoji, ne znam, Hrišćanska adventistička crkva, ali i Adventistička crkva sedmog dana, baptisti ovi, ili baptisti oni i tako dalje. Jednostavno to znači onemogućiti uopšte verske zajednice da slobodno deluju i da se nazivaju onako kako one s pravom žele da se nazivaju u vezi sa religijskom zajednicom porekla, da tako kažem. Dakle, s te strane, principijelno gledano, ovakav član u zakonu je potpuno besmislen i nepotreban, ali ima smisla, naravno, u ovakvom političkom kontekstu želje da se ti međureligijski, međucrkvni odnosi, kontrolišu. Ti međureligijski, međucrkvni odnosi direktno utiču i kvare međudržavne odnose. Od slučaja s Makedonskom pravoslavnom crkvom, pa Crnogorskom pravoslavnom crkvom, pa sada ovaj slučaj sa Islamskom zajednicom, nama su se odnosi, međudržavni, sa Makedonijom, sa Crnom Gorom, sada i sa Bosnom i Hercegovinom, znatno pogoršali: u dva prva slučaja reč je o većinski pravoslavnim društvima, odnosno, društvima gde je pravoslavlje dominantna religijska zajednica. To je potpuno paradoksalno.

Druga stvar na koju sam hteo da ukažem jeste ovo antiislamsko i antimuslimansko delovanje u Srbiji, u periodu od 2004. do 2007. godine naročito, i to možda u najvišim državnim institucijama kao što su policija i vojska; možemo se zapitati, da li je tu reč o nekakvom tihom, prećutnom kontinuitetu sa prethodnim etničkim sukobima iz devedesetih, jer, nekada je to antiislamstvo latentno, nekad je vrlo naglašeno; ja bih ga simbolički mogao staviti u onaj vremenski okvir od paljenja džamija u Beogradu, Nišu, u Novom Sadu i uništavanju nadgrobnih spomenika izuzetno retkih i izuzetno vrednih u Vojnom muzeju na Kalemegdanu, pa do upada u policijskim čizmama u džamiju u Sjenici ove godine. Dakle, to je jedan

okvir antimuslimanskog, antiislamskog delovanja koji bih ovde želeo da naglasim. Sećamo se da su kazne za prestupnike u Nišu bile više nego simbolične, to je bila farsa od suđenja, gde je trebalo deset puta zakazivati ročišta. Sećamo se, na kraju krajeva, i reakcije na te presude, to je bilo besprizorno ponašanje optuženih za blage prestupe, što je, naravno, direktna posledica i na same presude. Ili, da spomenem izjavu tadašnjeg funkcionera Demokratske stranke Srbije Obrena Joksimovića o "mudžahedinskoj stranci" u skupštini Srbije, bojazni da ćemo imati, kako je on tada rekao, Al Kaidu i Homeinija u skupštini kao "...transmitere muslimanske fundamentalističke ideje..."! Naravno, ti tzv. mudžahedini su omogućili opstanak na vlasti Vojislavu Koštunici docnije, a Vlada je uvela prinudnu upravu u opštini Novi Pazar i spasla Ugljanina od opoziva na referendumu.

Postoji sada opet proizvodnju kriza kao u Miloševićevo vreme: ovakvim ponašanjem nas država samo gura u nove probleme, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu; možemo se zapitati, da li se predsednik Tadić susreo sa reisom Cerićem krajem marta ove godine, uz prisustvo Rasima Ljajića i muftije Zukorlića, da li se tu zaista govorilo o istorijskom i moralnom pravu Islamske zajednice u Srbiji da bude u duhovnoj vezi, u savezu sa Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini, da li je to bilo ili nije bilo? Govorilo se tu, koliko se sećam, i o pokretanju novog srpsko-bošnjačkog dijaloga, koji je preko potreban nakon sukoba i zločina devedesetih; šta će ova država da uradi povodom toga? Hoće li ona da se svađa sa Lajčakom (Miroslav) u Bosni, da nas gura u nove krize i probleme; u međuvremenu, samo da vas podsetimo, umesto Miloševićevih slika na raznim skupovima ovde u regionu, počele su uveliko da se nose Putinove slike.

MIRKO ĐORĐEVIĆ, publicist

Država i verske zajednice – smetnje na vezama

U nekoj prilici – u široj raspravi o trenutnoj državnoj politici prema crkvama i verskim zajednicama – valjalo bi temeljnije objasniti odnos crkve i države i verskih zajednica u Srbiji. Problemi se, ili prikrivaju, ili se svesno zaobilaze i tek u incidentnim situacijama se vidi o čemu je reč. Incidenti i nesporazumi, koje mi ovde blago nazivamo “smetnje na vezama” izazivaju nove i otkrivaju da u državnoj politici nema doslednosti – od prilike do prilike i po potrebi političkog momenta država se određuje i sama se loše snalazi u svemu. Videlo se to i na primeru zbivanja oko Islamske zajednice u Srbiji koja je razdeljena na dve – koje tvrde da su jedine – a napetosti se reperkutuju u najširim državnim i društvenim okvirima. Iza ovog raskola stoji politika i to je uglavnom jasno. Da je to tako, najbolje objašnjava muftija Islamske zajednice iz Beograda, efendija Jusufspahić –”Boris Tadić i Demokratska stranka, Vojislav Koštunica i Demokratska stranka Srbije, Tomislav Nikolić i Srpska radikalna stranka i sve druge stranke podržavaju koncept Islamske zajednice Srbije zato što je on državotvoran”. Ne navodi se ni jedan dokaz da Islamska zajednica u Srbiji nije lojalna državi. Problem nije dogmatske prirode već čisto organizacione – sve verske zajednice su jednake i država prema Zakonu o crkvama i vrskim zajednicama priznaje jednu jedinstveno organizovanu u duhu islamske tradicije. Ovoga puta država se opredelila za jednu, što se protivi pomenutom zakonu i Ustavu Republike Srbije, a poznato je da moderna država – pravna država – sigurno nema pravo da osniva ni crkve ni druge verske zajednice; njena je funkcija da štiti autonomiju i slobodu delovanja. Situacija u kojoj su se našli vernici pokazuje da je polumesec nad Srbijom zašao u duboku političku senku i krivica je u lošoj državnoj politici prema verskim zajednicama uopšte. Naravno i crkvama, jer je princip da jedne budu posebno priznate, a druge marginalizovane – ili manipulisane – ugrađen

u sam pomenuti Zakon. Ovo je prilika da se pokaže kako smo bili u pravu kada smo upozoravali da se pomenuti Zakon kosi sa Ustavom i da će ga biti teško primeniti.

Sve ostalo u sporu – u medijima – o tome gde je duhovni centar crkava i verskih zajednica – zaista je nebitno.

Pomenuću i problem koji se “vrti”, da su navodno, u sve ovo umešane ne samo država i već i bezbednosne službe. U dubljem smislu o ovome se može razgovarati samo ako ima dovoljno sigurnih dokaza, a mi ih, osim verbalnih tvrdnji, nemamo. No, bilo kako bilo, tu nečeg ima. Još u aprilu ove godine muftija Zukorlić je u više navrata upozoravao na to i obratio se pismom Tadiću i Koštunici: – “Posebno brinu brojne informacije o aktivnoj umešanosti obaveštajnih i bezbednosnih službi Srbije u navedene aktivnosti protiv Islamske zajednice”. To je sve što znamo, a odgovor najviših državnih činovnika javnosti – šire i jasnije – nije poznat. Postoji još jedan dokument na koji se zaboravlja, a potiče od samog šefa tajne policije, BIA, gospodina R. Bulatovića u kome stoji i ovakav stav, kakve bar javno, šefovi tajnih službi retko izriču: – “konkretno, sada tragamo za tri dosijea crkvenih velikodostojnika, koji su nestali u periodu posle 2000. godine. Imamo i pretpostavku zbog čega su uzeti i gde su završili”.

U detalje ovde ne možemo ulaziti – manjkaju kao takvi – ali se iz ovog vidi da se država bavi crkvama i verskim zajednicama, kao i one državom, na loš način i da upliće prste i tamo gde joj sigurno nije mesto. Ono što se događa sa Islamskom zajednicom i sa nekim crkvama nije moguće objasniti bez istraživanja kojih za sada nema – a svi događaji su u vezi sa nečim sličnim.

Neki se zaključci, reklo bi se, sami nameću. Najpre, tu je nesporna krivica ministra vera u kabinetu Vojislava Koštunice i, da živimo u pravnoj državi – ministar bi trebalo da podnese ostavku. Da li u državi može postojati nekoliko pravoslavnih crkava, a ne može više katoličkih i da li mogu postojati dve islamske zajednice u Srbiji to nije nepoznato – svako se organizuje prema svojoj tradiciji, a država bi tu trebalo da bude neutralna. Ovako, kako se sada čini, otvara se prostor za političke

manipulacije kakve su se nazrele oko vehabija, o čemu još ne znamo mnogo – čeka se kraj sudskog postupka. Nije bitno ni reagovanje medija, jer su uglavnom pod kontrolom sfera moći – ili se svrstavaju na jednu stranu, ili se prave da im nije jasno o čemu je reč. Postoji i druga strana medalje, a to su odnosi u samoj Islamskoj zajednici gde se ne isključuje rivalstvo vođa. Navodilo se istočnjačku parabolu o najvećem i najlepšem ćilimu u džamiji koji često biva tesan za dvojicu imama. Reč je i o materijalnim interesima. Najopasnije je to što podele u krilu bošnjačkog naroda u regiji, dakle, odnosi u samoj Islamskoj zajednici, mogu biti otvaranje vrata nasilju koje na Balkanu nikad nije isključeno. Stoga je ovaj raskol i karakterističan i dolazi u vreme kada se oko Kosova forsira snažna diplomatska akcija širom sveta i kad se i u susednoj BiH osećaju previranja koja bi trebalo da opomenu da je ponavljanje grešaka opasno za sve. Jednom reči, nevolja je u tome što ne postoji izgrađen model odnosa crkve i države i verskih zajednica uopšte, izveden iz bogatog evropskog iskustva, već se nešto slično otvara od prilike do prilike i uvek po potrebi paretija koje drže vlast u Srbiji.

SONJA BISERKO: Nedavno ste rekli da “... nacionalne revolucije često izbijaju u vreme kada su stare nepravde prestale, a unutrašnje jedinstvo pobunjenih nestalo. Sandžak, izgleda, nije izuzetak!” Ako bi ste mogli nešto o tome da nam kažete?!

ČEDOMIR ANTIĆ, historičar

Država samo servis verskih zajednica

Činjenica je da, u istoriji se pokazalo, vrlo često pobune i revolucije, stvaranje nacionalnih država počinju u vreme kada su te drevne nepravde, zbog kojih su navodno počele, prestale. Dakle, evo jedan primer iz XIX veka: najveće pobune protiv Osmanskog carstva dešavale su se upravo u vreme velikih reformskih pokušaja, i to je, jednostavno, pravilo.

Međutim, da se vratim na ovu sadašnju temu, ja je ne vidim kao historiografsku, već kao političku; meni je žao, pošto je naslov ovako širok, ne može se reći da li je reč o događanjima u oblasti Sandžaka tokom protekle dve, četiri, ili 20. godina; žao mi je što to nije do kraja definisano; potom, pošto je reč o navodno, državnoj represiji, kažem "navodno" misleći na protreklih sedam godina, mislim da bi bilo dobro da je neko pozvan i od predstavnika Vlade. Ova vlada nije jednostranačka, u njoj postoje različite stranke, jedan ministar je Bošnjak, tako da bi bilo dobro da čujemo i od nekoga, da tako kažem, sa izvora, o svemu tome. Potom, Sandžak, srpski deo Sandžaka, je multietnička regija, mislim da bi bilo dobro da je došao neko i od predstavnika drugih nacionalnosti iz te oblasti; ali, teško je sagledati celokupnu istinu, teško je skupiti sve aktere, tako da je dobro makar što je izvršen pokušaj, i sa ovakvim panelom, ovako kako je organizovan.

Ja bih rekao da tokom proteklih sedam godina Srbija prolazi kroz veliki reformski pokušaj; možda jedan od najvećih u svojoj istoriji i mislim da treba da predstavlja zadovoljstvo za većinu građana Srbije, odnosno za sve građane Srbije, što u njemu učestvuju i druge nacionalnosti. Neću da iskoristim onaj naziv manjinske, mislim da je to besmisleno, dakle, učestvuju svi građani. Posebno je dobro što je, u velikoj koaliciji DOS i kasnije u svim vladama koje su usledile, bilo i predstavnika bošnjačkih stranaka. Ovde nije spomenuto, čak ovaj period od 2004. godine je vrlo loše ocenjen, međutim, eto, upravo 2004. godine je promenjen onaj, reći ću, manjkav

izborni zakon, koji je omogućavao samo onim strankama koje pređu census od pet odsto da dobiju poslanike u parlamentu. Tako da, po prvi put su i nacionalne zajednice koje u ukupnom stanovništvu Republike Srbije broje manje od 5 odsto, dobile priliku da se nađu u parlamentu.

Ovde je jedan od govornika spmenuo potrebu da bude izgrađena bošnjačka nacija u Srbiji. Ja moram da kažem da proces izgradnje nacija ne dovodim u vezi s pitanjem sprovođenja ljudskih i građanskih prava; iskustva pokazuju da izgradnja nacija nije nimalo blag proces i vrlo često, nažalost, nije demokratski proces. Tako da, kad je većina evropskih nacija građena u XIX veku, stvari su bile drugačije: i onda, kad u nekom prostoru bude formirana država, i formiran prosvetni sistem, onda bi se razne etničke grupe unifikovale u naciju. Početkom XXI veka, u vreme elektronskih medija, u vreme, 'ajde neću da kažem stoprocentne pismenosti u Srbiji, ona nije stoprocentna, ali visokoprocentne pismenosti, stvari nisu tako jednostavne i moramo da budemo oprezni da ne prekršimo ljudska prava nekih ljudi: pravo ljudi da budu pripadnici do kraja neizgrađenih nacija, koje je sada neosporno. Dakle, besmisleno je kritikovati nekog srpskog funkcionera koji bi, srećom ih više nema u vlasti, nekad rekao da su Muslimani iz Bosne Srbi-muhamedanci, a onda podržati drugu osobu koja je posle 2000. godine bila na vlasti u Srbiji, koja kaže da su Bunjevci izmišljena grupa. Jednostavno, svako ima pravo da, ako postoji određeni broj građana koji se osećaju kao Bunjevci, mislim da je to nesporno i mislim da to treba podržati.

Ovde je spomenuto pitanje verskih zajednica. Ja sam saglasan da bi kod nas tek trebalo da bude izgrađena dobra zakonska regulativa i mislim da je možda sreća u nesreći, što poslednji ulazimo u tranzicioni period, pošto možemo da uporedimo naše potrebe sa uspešnim iskustvima drugih evropskih zemalja, naročito onih koje su nam susedne i koje imaju veliki broj raznih verskih zajednica.

Dakle, ne bih video neku veliku katastrofu u tome što je neki prednacrt zakonskog akta bio loš, važno je da je u skupštinu došao predlog koji nije podržala samo jedna monolitna stranka koja ima apsolutnu većinu, već ga je više stranaka podržala.

Nisam, naravno, stručnjak za verska pitanja, međutim, malo sam se obavestio kada je počela ova kriza u Sandžaku; zanimljivo je razmišljanje jednog velikodostojnika Islamske verske zajednice, neću reći koje od ove dve, koji je rekao da svi vernici muslimani u Srbiji, nisu Bošnjaci. I zaista, ako se pogledaju statistike prošlog popisa, vidi se da u oblasti istorijskog Sandžaka postoji čak 6,35 odsto, to je malo više od 27.000 građana, koji tvrde da su Muslimani po nacionalnosti. U ovom srpskom delu procenat je malo manji, oko 3,5 odsto, u crnogorskom je gotovo 10 odsto, tačnije 9,88 odsto. Želim da kažem da, jedna demokratska država ne bi trebalo da sprečava izgradnju jedne nacije, ali ne treba ni da je podstiče. I jedno i drugo bi bilo kršenje demokratskih prava.

Spomenute su dve islamske zajednice u Srbiji. Ja sam nedavno slušao vrlo inspirativan intervju gospodina Olivera Potežice, on spominje, o tome zaista nisam razmišljao, čak pet islamskih verskih zajednica u Srbiji; zaboravlja se da u oblasti Preševa, Bujanovca i Medveđe postoji organizovana zajednica Albanaca koji su muslimani, i recimo, oni imaju čak dve zajednice, jedna se zove Islamska zajednica Preševa, Bujanovca i Medveđe, njen predsednik Džemaludin Hasani je svojevremeno izjavio, kako su, citiram: "...prošla ona komunistička vremena kada je Islamska zajednica iz Sarajeva sve kontrolisala"! Opet, on ima protivnika, izvesnog Tahira Mumina, koji je, čini mi se, predsednik Islamske zajednice Kosova za Preševo, Bujanovac i Medveđu; to je Islamska zajednica Kosova koja je nedavno pristupila Islamskoj zajednici Srbije. Prema tome, stvari vezane za verske zajednice su vrlo složene i bilo bi najbolje kada se politika u njih ne bi mešala osim kao dobar servis. Dakle, država bi trebalo da spreči sukobe, da spreči zloupotrebe, a najbolje bi bilo kada bi, među vernicima došlo do određenog sporazuma, jer, suština je u tome da se vernici među sobom dogovore.

Ja sam svestan činjenice i mislim da ne postoji niko u ovoj prostoriji ko se sa mnom ne bi složio, da oblast Sandžaka predstavlja jednu od najnerazvijenijih oblasti Republike Srbije. Međutim, ne bih voleo da metodološki pogrešimo, pa da standard u Sandžaku poredimo sa, recimo, standardom u Čačku ili sa standardom, recimo, u Beogradu. Kao što nije pošteno porediti standard u Kraljevu sa standardom u Beogradu, tako i to nije pošteno. Mi moramo da shvatimo, da u Srbiji siromaštvo koje je, nažalost, preovlađujuće naročito u oblastima na krajnjem jugu i zapadu zemlje, nije etnički raspoređeno. I to je jedan od paradoksa prilika u Sandžaku: ekonomski napredak ostvaren je u vreme političke represije devedesetih godina. Taj ekonomski napredak, nažalost, njegovo zaustavljanje koincidira sa početkom reformi i to je nešto o čemu treba razmišljati. Mi to naravno, nećemo sprečiti ako primenimo stari princip koji se primenjuje: to je kad postoji zajednica koja je ugrožena, koja je manjinska, ona, uvek kad je ugrožena i kada ima unutrašnje probleme, poziva na mobilizaciju protiv nekoga trećeg. To ne može da donese neku veliku korist. U ovom trenutku vrlo je teško reći da država sprovodi teror nad Bošnjacima, nad verskim osećanjima u Sandžaku, ili nad političkim aketrima u Sandžaku zato što su obe velike bošnjačke partije, mislim i nekoliko manjih, u vlasti. E, sad, možemo kritikovati elitu, međutim, ta elita ipak redovno dobija podršku na izborima. Tako, ako kažemo da je Ustav loš, ja sam, recimo, kritikovao ovaj Ustav, sa drugih nekih pozicija u odnosu na većinu mojih predgovornika; međutim, u Narodnoj skupštini Republike Srbije, koliko se sećam, niko nije glasao protiv tog Ustava, već je jedan broj poslanika bio odsutan, što svedoči o tome da ipak, ako je demokratsko najvažniji argument za donošenje tog Ustava, to je postignuto. Ustav bi trebalo menjati tamo gde je loš, ali ne može se reći da je to nedemokratski ustav.

Želim da kažem i da, kad je reč o pravima nacionalnih manjina, ili konstitutivnih naroda, treba razmišljati o poređenju sa drugim situacijama. Ovde je izneto poređenje sa prilikama u Crnoj Gori; ja spadam u ljude koji nisu stručnjaci za kanonsko pravo, i mislim da me to ne lišava prava da kažem nešto i o tome; mislim da je

osnovno pravo samih građana da se verski organizuju kako god žele. Međutim, u Crnoj Gori situacija nije ista kao u Srbiji. Nije ista iz vrlo jednostavnog razloga: pre svega, u Srbiji je došlo do podele unutar jedne regularne hijerarhije Islamske verske zajednice. Kada je reč o Crnoj Gori, tamo je jedan bivši sveštenik, najpre protiv volje države, kasnije uz pomoć države, uz pomoć laika, uz pomoć ljudi koji nisu u verskim strukturama pravoslavne crkve, stvorio crku; ono što mene navodi na to da kažem da su drugačije prilike, to je činjenica da su, čini mi se, jedan ili dva crkvena objekta preuzeta od Srpske pravoslavne crkve, odnosno Mitropolije crnogorsko-pri-morske, a potom, tamo niti je počela liturgija, niti su, kad je reč o manastiru, tu došli neki monasi. Prema tome, suština je bila u političkoj potrebi da se spreči jedna crkva da ispoveda svoju veru. Ovde to nije tako. Naravno, ako prihvatimo ove argumen-te koje sam izneo, to ne znači da je stanje u Sandžaku dobro. Ne samo ekonomsko, političko stanje nije dobro. A tačno je, trebalo bi izgraditi i ekonomsku i kulturnu elitu, pa nju treba izgraditi u Beogradu, a kamoli u Novom Pazaru, ili u Nišu, ili u Leskovcu. Takođe je tačno da se nismo do kraja suočili sa događajima iz devedese-tih godina; međutim, moram, ne znam da li da kažem, reći ću ustvari, sa žalošću, da se mi nismo nigde suočili sa prošlošću. Dakle, tamo gde ona nije opterećena etnič-kim sukobima, tamo gde ona nije opterećena kontroverzama, mi se nismo sa njom suočili. Podsetiću, od 2000. godine, jedini iskorak je učinjen posle one naše velike tragedije, kad je ubijen prvi demokratski premijer; tada je jedan broj ljudi osuđen za neka dela koja su do kraja rasvetljena posle operacije "Sablja". Inače, da se nije taj nesrećni slučaj dogodio, verovatno ne bismo imali pravdu gotovo nigde, osim kada je reč o žrtvama u RTS i činjenice da je osuđen bivši direktor RTS.

MIROSLAV FILIPOVIĆ, novinar

Čudovišni plan “potkovica”

Sandžak je tokom poslednjih nekoliko decenija u veoma čvrstom zagrljaju srpskih tajnih službi, najpre jugoslovenskih, a sada srpskih, s tim što bih ja tu izbegao – jer nema potrebe da govorim o onome što je legalno i legitimno i na šta svaka država ima pravo, pa i ova naša – dakle, ja bih da mi govorimo o onom segmentu koji može da predstavlja neku zloupotrebu korišćenja tajnih službi na jednom ovakvom području. Sandžak je dugo bio pod dominantnom kontrolom tzv. “zelenih” službi, odnosno vojnih službi bezbednosti, odnosno kontraobaveštajne službe. To je naročito postalo značajno, govorim o Sandžaku, kad se Sandžak našao na granici nove države, dakle, kad je bivša socijalistička Jugoslavija prestala da postoji, pa je onda postojala Savezna Republika Jugoslavija i Sandžak više nije bio u sredini nego se našao na kraju; i, što je posebno interesantno, našao se usred kontinuiteta rasprostranjenosti muslimanskog, odnosno bošnjačkog naroda. Tako da ste, od one bivše granice sa turskom državom na rečici Piloreta, kad se izađe iz Raške i krene ka Novom Pazaru, maltene do Cazinske krajine imali tampon većinski nastanjen Bošnjacima. To je proglašeno strašnim remetilačkim faktorom za srpski nacionalni cilj, i onaj čudovišni plan “potkovica” o kome se nekad više, nekad manje, a nekad uopšte ne govori, upravo je započet na desnoj obali Drine, da bi se prekinuo, da bi se ta traka većinske rasprostranjenosti bošnjačkog naroda, prekinula; odnosno, da neko slučajno ne zatraži za bošnjački narod isto ono što su nacionalisti u Srbiji, predvođeni Miloševićem, naravno, tražili za srpski narod: gde su Srbi većina da to bude Srbija. Nema veze da li je to Knin, da li je to Banija, znači, sve osim Slovenije. Pretpostavilo se da će možda, postojati mogućnost da to traže i Bošnjaci, a koliko se sećam, Sulejman Ugljanin je početkom devedesetih to isto i tražio. Ja sam tada radio intervju sa njim i znam da je on, vrlo se dobro sećam te rečenice, da Bošnjaci Sandžaka traže isto ono što Srbi traže za Knin i za Kninsku krajinu. Dakle, desna

obala Drine je potpuno očišćena od Bošnjaka i, verovali ili ne, posledice tog plana i tog čišćenja još uvek postoje. Još uvek neko ne dozvoljava Bošnjacima iz tih sela na desnoj obali Drine, u opštini Priboj da se vrate u svoja sela. Dakle, čak i ona najbolja vlast koju smo imali, vlast Zorana Đinđića, nije gotovo ništa uradila da se to poništi – posledice tog zaista čudovišnog plana “potkovicu”. Delovi tog plana su i ove otmiče o kojima govorimo, Sjeverin, Štrpce, kada je trebalo zastrašiti bošnjački narod da bi jednostavno pobegao glavom bez obzira. Ali, to je jedna jako široka tema, jedna druga tema, samo sam je pomenuo kao početak novog poglavlja u interesovanju tajnih službi za Sandžak.

Naravno, kad je JNA prestala da postoji, a sa njom i njena tajna služba, onda su na neki način, primat preuzele tzv. “plave” tajne službe, odnosno poiličijske: i gotovo sve što je svaka vlast počev od devedesetih godina, pa do dan-danas radila u Sandžaku, govorim o vlasti iz Beograda, radi se po savetu, nekad i po diktatu, iz tih struktura. Znači, ako su premijer Živković i ministar Gašo Knežević otišli na noge muftiji Zukorliću i odneli mu dozvolu za rad Internacionalnog univerziteta, onda su to učinili zato što im je iz tajnih službi savetovano da to tako treba i da je to korisno za, šta ja znam, državu Srbiju. Ako je sada dozvoljeno da se osnuje nova islamska zajednica, govorim o Islamskoj zajednici Srbije za razliku od Islamske zajednice u Srbiji onda je to zato što je neko zaključio da je uticaj Moamer efendije do te mere porastao da mora malo da mu se nešto uskrati; jer, znate, 120 džamija, pa onda Internacionalni univerzitet, pa onda Fakultet za islamske studije, pa se navodno priprema islamska akademija nauka i umetnosti, pa se navodno priprema važno mesto za Novi Pazar i za Sandžak u osnivanju nekog evropskog Al-Azhara, najvišeg Islamskog univerziteta sa sedištem u Kairu.

Kad govorimo o uticaju tajnih službi, ovde je više govornika pomenulo pismo Moamer efendije u kome on od državnih organa traži dosijea ljudi iz Islamske zajednice koji rade za “službu”. Da sam na mestu Moamer efendije ne bih se previše hvatao za to, jer, može tu da dobije razna dosijea, naravno, neće ih dobiti, a ustvari

hoću da kažem da “služba” podjednako radi svugde. Jer, ja znam, potšo sam 20. godina kao novinar u Sandžaku, “pokrivam” Sandžak, da se isto to pričalo i za njega, pa za onaj Nacionalni kongres Bošnjaka koji je krajem devedesetih osnovan kao politička partija, pa, onda, za ovu islamsku zajednicu Preševa, ovu seperatističku, da je takođe osnovana po savetu “službe”; čak je “služba” navodno, i tadašnjeg muftiju Nedžadina Saćipija postavila za muftiju... Hoću da kažem da su tajne službe prisutne, ali isto kažem – pa šta ako su prisutne? One su prisutne svugde, ne bih se iznenadio da su i ovde, među nama prsutne; to je jednostavno način života u postkomunističkim društvima – da li ćemo se mi i kada ćemo se toga osloboditi ja zaista ne znam. Da li “službe” i u kojoj meri zloupotrebljavaju svoju funkciju, to je jako komplikovano, jako složeno pitanje, ima tu puno mistifikacije, nije sve to tako kao što izgleda: na kraju, “služba” ima i pravo, ona je osnovana po zakonima ove zemlje, ona ima svoje mesto.

Granica između upotrebe i zloupotrebe je jako delikatna i sigurno se na ovakvim vrstama skupova nećemo približiti svemu tome, ali, ne bih se mnogo hvatao za to da neki moji politički protivnici rade za “službu”. Jer, isto to oni i tvrde za mene, a kako muslimani vole da kažu, “jedino Alah zna kako to sve stoji i šta je sve tačno”!

MEŠA SLEZOVIC, umetnik

Posledice represivne politike države

Opšte je uverenje da je položaj manjina u načalu rešen uz neka sitnija zakonska akta koja treba da budu donesena i da je taj položaj u skladu sa najvišim međunarodnim standardima. Nedavna aktualizacija položaja mađrske manjine, permanentna slika crnih hronika u Sandžaku kao da demantuje ove ocene. Po svoj prilici, manjine su i dalje predmet političkih strategija i svojevrsnih političkih instrumentalizacija. Sandžačka stvarnost je više nego zanimljiva u tom pogledu.

Već iz same teme, jasno je, koliko je to kompleksno područje. Njime se mogu baviti specijalisti različitih struka od psihijatarata i psihologa, preko ekonomista i pravnika, do istoričara, politikologa i političara. Ostaje i prostor za one koji se bave pitanjima duha, dakle, recimo, sociologa kulture, religije, do kulturnih stvaralaca i etnologa.

I to s posebnim razlogom, jer je Sandžak izrazito zanimljiv region, sa vrlo osobenim karakteristikama.

Ono što, ovoj temi daje posebnu aktuelnost jeste činjenica da se represija države ovde pojavljuje ne kao incident, već više kao konstanta politike. Naravno, u različitim oblicima, i sa vrlo sofisticiranim straregijama u zavisnosti od trenutne političke situacije, oblika države u određenom istorijskom trenutku, do izvesnih stereotipa, ali i konstanti koje su oblikovale odnos prema ovom prostoru.

Jedna stvar nedvosmisleno potvrđuje ove stavove: permanentno iseljavnje iz ove oblasti, njegova već poslovična zabačenost i zapuštenost, kao i konstanta neadekvatnog političkog rešenja za ovaj prostor.

Sandžak je istorijska regija. Po svojim kulturnim i istorijskim slojevima ne samo da je multikulturalan i multikonfesionalan, već i inerkulturalan, što bi značilo da se kulturni religijski i etnički supstrati ovde u najboljem smislu prožimaju, gradeći i jedan opšti, zajednički identitet ovog prostora i njegovih žitelja. Ova činjenica je

značajna za sve političke procese koji su se ovde odvijali, za sve državne projekte koji su uglavnom loše eksperimentisali sa ovim prostorom, za sve političke strategije koje su se ovde isprobavale. Istovremeno je i važan, ali isto tako i bez važnosti. Ove koordinate paradoksa, u velikoj meri određivale su njegovu sudbinu i položaj.

U ovom uvodnom delu, naglasio bih nekoliko elemenata koji daju ton aktuelnom stanju, pri čemu hoću posebno naglasiti interaktivan odnos lokalnih političkih subjekata i državne politike, odnosno njenih institucija u procesu današnjeg, iliti savremenog izgleda Sandžaka i njegovih žitelja. Danas je to veoma dinamična slika. Sa pozicije pitanja identiteta Bošnjaka i identiteta Sandžaka koje još uvek nije skinuto sa dnevnog reda moglo bi se reći, da se uočavaju procesi koji idu za tim da dovode u pitanje mnoge već standardne ocene i osobenosti.

Nije problem u islamskoj zajednici, koliko je problem u neuspešnosti drugih paradigmi – ekonomskoj, ali i političkoj. Drugi slojevi pokazuju neuspešnost i neefikasnost .

Stvoren je širok vakuum u koji je uskočila religija, kao sloj identiteta, ali i kao institucionalna struktura sa širim ambicijama. Kulturna dimenzija Bošnjaka se ne može ni u kom smislu svesti samo na ovu paradigmu, ali svim prividima uprkos, ni islamski sloj kulturnog identiteta ne pogađa srž problema. Između bošnjačkog nacionalnog individualizma i islamskog kosmopolitizma, između bošnjačkog evropejstva i orijentalnog islamstva, zjapi prazan duhovni prostor u koji se sve više uvlači strano telo – pseudovehabizam. Podsetio bih na briljantnu opservaciju Farida Zakarije u njegovoj studiji “O budućnosti slobode”, u kojoj on pokazuje da islam kao islam nije globalni problem, već da je to Bliski istok. U nekoj odviše hipotetičkoj i od stvarnosti dalekoj opservaciji, moglo bi se razmišljati i o izvesnim namerama izvesnih interesa da se i ove evropske muslimanske enklave uvuku u vrtlog bliskoi-stočnog koflikta. Do nedavno se govorilo o reislamizaciji muslimana. Nije se govorilo ni o kakvoj reislamizaciji. U tom smislu i novija dešavanja u okviru islamske zajednice dobijaju kudikamo šire i ozbiljnije rezonance i reperkusije, iako se radi o nekim

sasvim banalnim, lokalnim političkim zahtevima, koji, naravno imaju vrlo štetne posledice i koji vremenom mogu izazvati veoma ozbiljne i razorne efekte. Mudra državna politika, nikako ne bi podsticala raskole, ne bi učestvovala u njima, imala bi partnerski odnos sa ovom vrlo značajnom institucijom koja je i verska i nacionalna i kulturna po svom sadržaju. Iz jednostavnog razloga, što sva ta previranja samo proširuju prostor za nekontrolisanu provlu svakovrsnih verskih i ideoloških učenja koja mogu biti vrlo saglasna sa nekim ekstremnim islamističkim tendencijama. Dakle, igra oko urušavanja jedne ovakve institucije može biti vrlo ozbiljna i opasna.

Usvajanje jednog neevroskog, u suštini dnevnopolitičkog, nekonzistentnog najvišeg zakonskog akta, koji se, uprkos činjenici da se dobrim delom bavi pitanjima manjina, kreirala sasvim nova pravna pozicija nacionalnih manjina. Ona se više može posmatrati u svetlu diskontinuiteta, nego li kontinuiteta sa politikom prema nacionalnim manjinama do trenutka donošenja novog Ustava.

U kojoj su meri konstituent u državi koja je po definiciji istovremeno i nacionalna i građanska, a u kojoj meri su i, čija su nacionalna manjina, jer po definiciji "Bosna nije nacionalna država Bošnjaka", sandžački Bošnjaci koji se ne mogu identifikovati ni sa jednom državom kao matičnom. Oni su time nacionalna manjina sopstvene države koja nije njihova po *nacionalnoj* definiciji i u kojoj su samo građani. Ovim je stvoren okvir njihove de facto neravnopravnosti iz koje će proizaći mnoge strukturalne i pravne konsekvence. Važno je podsetiti da je čin donošenja Ustava bio čin jasne političke diversifikacije unutar političkih subjekata bošnjačke manjine – na one koji su pozivali na podržavanje i na one koji su bojkotavali ovaj čin. Uverenje je da narod nije podržao ovaj Ustav i da ga nije prepoznao adekvatnim okvirom svog statusa.

Šizofrena situacija cepanja bića i identiteta sandžačkih Bošnjaka u okviru dihotomije istočno-zapadno-balkansko-orijentalno-evropsko, savremeno i prošlo, nedostaje jasna vizija u situaciji kad se kulturni prostor sve više duhovno prazni, aspekti konstruktivne kulturne politike gotovo i ne postoje. Ne sagledava se ni

jasna vizija budućnosti nacionalnog razvoja i afirmacije (dileme multikulturalizma i interkulturalizma).

Demokratija, sa svim obeležjima neliberalne demokratije, autokratija, segregacija partiokratija, totalitarizam na mikroplanu. Zatvaranje okvira, što je očit primer gubljenja slobode i getoizacij pred lokalnim vlastodršcima.

Sa stanovišta označene teme, represije i posledica, aktuelna slika stanja ocrtavala bi konture svojevrsnog eksperimenta. Postavljene u položaj marginalnih grupa, manjine sve više postaju poligon značajan kao baza sigurnih glasova pojedinih političkih stranaka, i to, paradoksalno, ne onih koje po definiciji jesu manjinske i regionalne već onih glavnih aktera na plitičkoj sceni. Regionalni ili manjinski predznak samo je kulisa za prikupljanje glasova, dok se autentični interesi gube u nekim nejasnim računicama i partikularnim interesima. Uspostavljena je čudna saradnja između predstavnika manjinskih zajednica i reprezentenata države, pa čak i onih politika, čije su manjine bile žrtve. Radi se o fenomenu *stada i pastira*. Otuda je razobličavanje ove politike, i ovih relacija, veoma važno za uspostavljanje liberalne demokratije. Politička realnost demaskira vazalnost ispod granica dostojanstva. Servilnost i vazalstvo pokazuje se u svetlu sentence da služiti, znači vladati. Otuda i intencija da pojedinci budu zamena za preko potrebne manjinske institucije. Tim gore, jer je reč o lažnim autoritetima koji su samo degradacija i stvarnih interesa manjina i njihovog realnog položaja.

Iz brojnih fakata sa terena sandžačke svakodnenice, nameće se utisak da su sandžački Bošnjaci, stavljeni u orbitu, nimalo svojom voljom, niti svojim interesom, antizapadne i antievropske politike, koja se globalno pokazuje, a lokalno aktualizuje, da je pažljivo pripremana i uslovljena, i da su protekle godine otvorene represije, pripremile plodno tle. Zato sve više postaje vidljiva uloga nekih do skoro neprikosnovenih političkih autoriteta, u vrlo problematičnom svetlu, koje ih sve više kompromituje kao aktivne sudionike takve politike i njihove instrumentalizacije. Fenomen kukavičijeg jajeta ostaje probani mehanizam. Na tamnom ekranu

sandžačke svakodnevnice, sve se jasnije oslikava politički profil nekih od ovih lidera, što čini da njihova do skoro neprikosnovena svetla slika sve više tamni. Zaziranje od aktuelnih dešavanja, običnog građanina sve više stavlja u poziciju pasivnog posmatrača, da se njegova neiskazana volja sve jasnije krivotvori. Sandžak sve više klizi graničnim tačkama koje obesmišljavaju svaki demoratski proces. Hoće li ovaj proces dovesti do promena postojećeg stanja ili će se produžiti u beskraj, čini se, i nije više volja glasača, građana, pripadnika manjinske zajednice, već političke volje države, njenih službi i delotvornosti strategije servilnosti i vazastva, koja se, kako se vidi, dobro pokazala. U dobrobit i ličnu korist predstavnika političke elite, a sve na štetu građana koji više u politici i ovoj lokalnoj modifikaciji neliberalne demokratije ne prepoznaju okvir političkog ispoljavanja. Nije li to tačka kojoj se i težilo, krajnje ponižavanje uloge, mesta i položaja, manjinskih zajednica i njihovog udela u politici država u kojima žive. Čini se da primer Srbije to odlično pokazuje. Ali, ne treba prevashodno kriviti državu i njenu vladu. Biće da je odgovornost mnogo veća samih navodnih manjinskih političkih prestavnika. Oni se ne moraju tako ponašati, iako im je nametnut takav okvir. A i manjine, koje se ne moraju saglasiti sa ovakvim položajem. U slučaju Bošnjaka, pogotovo ne. Čini mi se ipak da tačka preokreta i nije tako daleko.

Time se i pitanja identiteta lišavaju svakog stvarnog smisla i sadržaja, a potvrđuju poznati stihovi „Vuk na ovcu svoje pravo ima...”

Hoće li Aska, odigrati svoj ples do kraja ili će pasti u čeljusti krvožednog vuka, hoće li prepoznati dobronamernog pastira, ili će se predati, videćemo. Aska iz Andrićeve pripovetke poučna je u svakom pogledu. Ali ne bih baš da idem tako daleko u analizi ove metafore .

RAMIZ CRNIŠANIN, advokat

Posle rata, Drugog svetskog rata, jedan naš stari adžo, sretne Voju Lekovića i kaže: “Vi komunisti ste prije rata govorili da je Sandžak bogu iza leđa. Kome je sad, kad vi ne verujete u boga, kome je sada iza leđa?” A on (Leković) kaže: “Neće više biti iza leđa”!

A stvarno je ostao i dalje iza leđa.

Ipak, treba promijeniti neke stereotipe i o Sandžaku i o Bošnjacima. Nije Sandžak ono što je nekad bio. Kad sam završio malu maturu 1941. godine, samo je 28 bošnjačke, tada muslimanske dece bilo u gimnaziji novopazarskoj. Sreten Vukosavljević je pisao, od devet ukinutih gimnazija, četiri su iz Sandžaka. Tamo ih nije ni bilo dosta, više gimnazija je ukinuto, tako da su morali i Srbi i Muslimani, da idu u druge gradove, Kraljevo, naravno, Muslimani su išli u Prizren i tamo gde ima muslimanskog življa.

Danas imamo gotovo stoprocentnu pismenost; u Sandžak se stiže iz najudaljenijih krajeva Srbije za 4-5 sati, ima mobilnih telefona na stotine hiljada, ima samo u Novom Pazaru 30.000 automobila, ima dva univerziteta i privatni i državni, tri zapravo, ima i Karićev, ima više od 6000 studenata, ima... kažem, da ne bi slika bila crna... struktura se promenila, promenili su se odnosi i mora sa time da se računna. Danas postoje političke stranke i zašto bi Bošnjaci bili nešto drugo od drugih i zašto se dramatižuju sukobi među Bošnjacima kad tih sukoba ima kod svih naroda? Ali, ono što ne valja – u Srbiji 40 odsto birača koji glasaju za socijaliste i za radikale, kažu da smo mi izmišljena brozovska nacija. I zovu nas Turcima. E, to je ono što kod Bošnjaka, većine, nema više problema – jesu li ili nisu Bošnjaci. Ja sam nekim mojim prijateljima, još u ono komunističko doba, ja sam tada bio funkcioner, pa mi kažu ... “... ma šta ‘oćeš ti, Musliman, ti si Srbin muslimanske vere” a ja velim: “.. pa kad sam Srbin muslimanske vere, što mi ne psuješ srpsku majku muslimanske vere, nego sve tursku ti majku”!?!?

Izvinjavam se što to kažem. Ali, to je činjenica. Pogledajte, molim vas, naslove knjiga u knjižarama, pogledajte koliko ima islamofobije i antimuslimanstva, anti-bošnjaštva, a to mora da se sprečava, ne samo našom akcijom, bošnjačkom. Znam da ne možemo kriviti samo "Udbu", državu.... Mi moramo da trčimo k'o Alisa u zemlji čuda, da bi stajali na istom mestu. To je naša sudbina. Ali, ono što država mora da čini to je da se te razlike bar ne povećavaju. Da se one smanjuju, ako je moguće, ili bar da se ne povećavaju. A, razlike su i u pogledu zapošljavanja i u pogledu svega ostalog – ne bih ponavljao ovo što je već rečeno.

Drugo – treba ispraviti one nepravde koje država može da ispravi. Evo, recimo, otmica Muslimana u Sjeverinu, paljevina kuća u Kukurovićima i tako dalje. Mi smo podneli tužbu protiv države da se nadoknadi šteta porodicama koje su sve izgubile. Prvi opštinski sud doneo presudu, kaže – zastarelo. A to je izvršeno krivično delo, ne može da bude zastarelo. Ono zastareva za ono vreme za koje krivično delo zastareva. Međutim, nisu voljni da isprave očigledne činjenice. E, to su te stvari za koje ne treba mnogo, treba samo volje. E, sad, tu mi imamo pet poslanika u skupštini, dva s jedne strane, dva s druge, obe su u istoj koaliciji, oni moraju da sednu pa da vide šta će da rade u toj skupštini. Da se sastanu, ne da optužuju jedni druge, nego da kažu: ovo je nacionalni interes Bošnjaka iz Sandžaka, ne samo Bošnjaka nego i Srba i drugih, tu moramo da budemo zajedno. Imamo ministra, imamo potpredsednika, potpredsednik Narodne skupštine Republike Srbije nikad nije bio Bošnjak. I mi više ne možemo da se žalimo da nismo zastupljeni – jesmo. Ali, mi birači treba da ih nateramo da se ponašaju onako kako treba.

E, sad, kad govorim o Bošnjacima, o tom identitetu, treba da se razbijaju stereotipi, očekujem znatno veću podršku inteligencije u Srbiji, srpske inteligencije, srpskih naučnih krugova. Politika sada gotovo da je ista kao i onda kada smo imali "Odjeke i reagovanja" za vreme Miloševića. Molim vas lepo, tu moramo da dobijemo podršku. Jer, zna se da u Bosni nije bila izvršena diferencijacija na nacionalnoj, nego na verskoj osnovi. Vuk (Stefanović Karadžić) je govorio o turskom zakonu i o hrišćanskom

zakonu. Među hrišćanima nisu se međusobno razlikovali Srbi i Hrvati, nego katolici i pravoslavci. Pa je Ilija Garašanin poslao sto i nešto agenata preobučenih u popove da agituju za izjašnjavanje da se u pravoslavnim crkvama pravoslavci izjašnjavaju kao Srbi, a franjevci su to uradili za Hrvate i tu se izvršila diferencijacija. Ostali su muslimani koji su proglašeni Turcima, balijama i tako dalje. To je to, što se očekuje od naučne, stručne, kulturne i druge javnosti srpske, progresivne, da u tom smislu rade, a ne da proglašavamo ove ili one verske zajednice.

Da napomenem, sedam godina je Alžir vodio borbu protiv Francuza. Francuzi nisu mogli da nađu nikog da ubace u oslobodilački pokret. Čim su se oslobodili, oni, evo, šta rade, biju se k'o žuti mravi. Prema tome, hoću da kažem, da se mora voditi računa, s jedne strane, da se pruži podrška ovim institucijama koje su nikle, a to su škole, univerziteti... S druge strane, da se pruži podrška da se u programima razvoja ne gleda na Sandžak kao na strano telo, kao na remetilačko telo koje će da dovede do uništenja srpske ili crnogorske države. O tome smo govorili dosta, da se ja ne bih ponavljao, nego da se zajedničkim akcijama i državnih organa, a u prvom redu Bošnjaka koji su tamo i zastupljeni u državnim institucijama, bilo kao poslanici, bilo kao predsednici bilo kojih tela, da tamo rade, a ako ne rade, neka im birači otkazu poverenje na izborima. Svakoju policiji na svetu je drago kad nađe da radi nekog posla, kako da joj neće biti drago da iskoristi sukobe. Crnogorci su podelili bošnjačko telo na tri dela: na Muslimane, na Bošnjake i na Crnogorce-Mmuslimane. Jer, tamo je bilo 15 odsto Muslimana koji su se izjašnjavali: 15 odsto Muslimana, 9 odsto Albanaca, 30 odsto Srba i – nema samostalne Crne Gore. Morali su da stvaraju razdore. Naravno da će to da radi svaka država. To rade i sada. Još pre, neko je govorio (Pavel Domonji) zašto nije došlo do šire podrške srpskog naroda Muslimanima tokom onih godina kad je bilo nasilja: pa nije, jer je još od prije Osme sednica (CK SKS), počela intenzivna psihološka priprema srpskog naroda da bi se opravdalo nasilje koje će se vršiti posle. On rano ujutro pusti pesmu "...ubiću te Mujo!" I kako onda da to dete koje sluša od obdaništa takve pesme da drugačije misli. Na taj način je

govorila ona Ljiljana Bulatović, i danas ona dobija mesto, i danas na Pravnom fakultetu u Beogradu drže zborove. Pa, onaj vlasnik "Jurišnika" osuđen je na Nirnberškom procesu na vešala i presuda je izvršena, zato što je širio antisemitizam u svom listu. Niko od naših novinara nije dosad osuđen, ni ona Baletić (Milijana), ni iko drugi. A, samo uzmite naslove, šta je tada pisano, što ni pas s maslom ne bi pojeo.

Šta da vam kažem još!? Mi se tamo, u Sandžaku, borimo za ove pravce o kojima je govoro Slezović, o kojima je govorio gospodin Mirko Đorđević, gospodin Filipović i svi.

Četvrti okrugli sto

**ODNOSI HRVATSKE I SRBIJE
I PRETPOSTAVKE ZA
DOBROSUSEDSENE ODNOSI**

Medija centar, Beograd

5. februar 2008.

SONJA BISERKO

Današnji panel posvećen je odnosima Hrvatske i Srbije, odnosno pretpostavkama za dobrosusedske odnose dve zemlje. Da podsetim da ovo je deo šireg projekta "Otvaranje dijaloga o nedavnoj prošlosti unutar srbijanskog društva", koji podržava Fond za otvoreno društvo. U tom kontekstu posebno je važna dimenzija odnosa Zagreba i Beograda, jer su bili izuzetno važni i u SFRJ, ali su i sada ključni za stabilnost u regionu.

Za njih je naravno u ovom trenutku prioritetan proces suočavanja sa činjenicama nedavnih ratova i interpretacijom njihovih uzroka. To ne opterećuje samo odnose između Srbije i Hrvatske, nego se još uvek prelama u definisanju budućnosti regiona, prvenstveno Bosne i Hercegovine. Zato je uspostavljanje odnosa Hrvatske i Srbije na zdravim osnovama važan element bržeg oporavka čitavog regiona.

U tom pravcu napravljen je izvestan pomak sudskim procesuiranjem, ne samo pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (Haški sud), već i pred nacionalnim sudovima. Međtim, trebalo bi istaći da haške presude, kada je reč o Hrvatskoj, nisu na adekvatan način tretirale sukob u Hrvatskoj, što se odrazilo i na presude za Dubrovnik i tzv. vukovarsku trojku. Amnestirana je uloga JNA kao glavnog aktera tokom rata u Hrvatskoj. Nacionalna suđenja su jako važna i nesumnjivo je na tom planu učinjen napredak, ali su i ona još uvek u senci relativizacije vlastite odgovornosti. Kad to kažem, mislim prvenstveno na suđenja koja se odvijaju u Srbiji i na opstrukcije sa kojima se ona suočavaju. Ovladavanje prošlošću i u okviru sudskih procesa, otvara prostor za rešavanje drugih ključnih i veoma kompleksnih pitanja. Osim ekonomskih odnosa koji su još uvek ograničeni, najvažnije teme koje se stalno drže po strani su svakako, manjine i izbeglice.

Međutim, kada govorim o izbeglicama želim da podsetim da je i država Srbija od samog početka opstruirala povratak i da je ta tema isključivo bila u funkciji uce-
ne Hrvatske. S druge strane, bolji tretman povratnika u Hrvatskoj sigurno bi otvorio

vrata određenom broju izbeglica, što svedoči da je koncept etničkih država još uvek na delu.

Kad je reč o hrvatskoj manjini u Srbiji, veoma malo se govorilo o njihovom statusu i represiji nad njima tokom devedesetih. I sada se to marginalizuje, iako bi aktuelno suđenje Vojislavu Šešelju u Hagu moglo da bude pravi povod za to.

Pobeda Borisa Tadića na upravo održanim predsedničkim izborima, koja je prihvaćena kao proevropsko opredeljenje Srbije samo je delimično ohrabrenje. Srbija je još uvek, a to su pokazali i ovi izbori, pod teretom sopstvene ksenofobije i nesposobnosti da jasnije definiše taj evropski put. Glavna prepreka za to je činjenica da srpska elita ne odustaje od velikodržavnog projekta, što opterećuje odnose unutar zemlje sa manjinama, ali u regionu obnovu poverenja prema Srbiji i njenim aspiracijama.

Srbija se upravo nalazi pred još jednom frustracijom. Za koju nedelju Kosovo će dobiti status nadgledane nezavisnosti. U ovom trenutku još uvek ne znamo reakcije Beograda. Rešavanje državnog pitanja Srbiju će svakako okrenuti vlastitim unutrašnjim problemima, što ujedno može označiti početak regionalne saradnje i otvoriti novu perspektivu u regionu.

Naši panelisti danas su: Olivera Milosavljević, Milan Simurdić, Latinka Perović, Mita Boarov, Tomislav Žigmanov.

LATINKA PEROVIĆ, historičarka

Morala bih, na početku, da kažem da srpsko društvo, uprkos promene i poretka i režima, vidim kao još uvek totalno društvo. O svemu se razgovara samo na jednom nivou, a o ponečemu, kao, na primer, o statusu Kosova, gotovo da ne može da se razgovara drugačije nego unisono.

Demokratija nije cilj, ona je sredstvo da se dođe do racionalnih rešenja u društvu. Kako, međutim, doći do takvih rešenja ako nema slobode rasprave i ako nema odgovornosti za rešenja do kojih se kroz javno mnjenje i institucije dolazi. Zato je dobro što se i o prevažnoj temi o odnosima između Srba i Hrvata, na ovom mestu, za ovim okruglim stolom, raspravlja iz različitih uglova. Svaki od tih uglova pretpostavlja specifična znanja i podrazumeva različita iskustva. Govoriće se o ekonomskim i diplomatskim odnosima između Srbije i Hrvatske, govoriće se o vrlo važnom pitanju hrvatske manjine u Vojvodini – o čemu je kolega Tomislav Žigmanov napisao odličnu knjigu, koju bi trebalo predstaviti u Beogradu. Naš bi uvid možda bio potpuniji da među govornicima ima i nekog ko bi govorio o položaju Srba u Hrvatskoj, upravo zbog novih tendencija koje se sa tog stanovišta uočavaju u aktuelnoj hrvatskoj politici. Imam u vidu ulazak predstavnika srpske zajednice u Vladu Hrvatske.

Sve ove relacije koje sam pomenula – diplomatske, ekonomske, položaj manjina – spadaju u domen merljivih relacija: možemo upoređivati kretanja, uočavati tendencije, pratiti oscilacije. Postoji, međutim, i dubinski nivo koji ne samo da utiče na ove pojedinačne odnose između Srba i Hrvata, nego i dugoročno određuje odnose u regionu. To je onaj nivo koji nazivamo stanjem duha između dva naroda i kome, zapravo, vrlo teško možemo naći tačku od koje počinje merenje. Taj domen koji sam, eto, uslovno, za ovakav razgovor, označila stanjem duha, odnosi se, pre svega, na kretanja u intelektualnoj eliti jednog i drugog naroda koja u velikoj meri utiču i na ponašanje političke elite. U društvima kao što su srpsko i hrvatsko, intelektualna elita reprodukuje političku elitu, tako da politička elita reflektuje i ona dubinska kretanja između dva naroda.

Nešto pre svoje smrti u emigraciji, u već poznim pedesetim godinama prošlog veka, istoričar i političar Slobodan Jovanović – koga bismo mogli uzeti kao respektabilnog srpskog intelektualca, rekao je: “Svako vreme traži druge osobine kod ljudi”. U Jugoslaviji je pred nama stajao težak i konstruktivan posao. Posle komunizma, taj će posao biti još teži. Konstruktivan posao obično nije toliko skopčan sa opasnostima koliko sa teškoćama. Za doba teškoća, potrebno je više realizma i samokritike”. Eto, dakle, o ta dva parametra na osnovu kojih možemo ceniti stanje duha, ja želim da nešto kratko kažem.

Usudujem se da kažem svoje stanovište o tome da, i što se tiče realizma i što se tiče samokritike, odnosno samokritičke refleksije sedamdesetogodišnje istorije jugoslovenske države, a naročito njenog poslednjeg razdoblja – ratova i dramatičnog raspada – mi još uvek u našoj sredini ozbiljno kasnimo.

Najpre nešto o tom realizmu: jugoslovenska država više ne postoji. U interpretacijama njene celokupne istorije koja je dominantna u savremenoj srpskoj historiografiji, izgleda da se, zapravo, ništa nije dogodilo, i u toj interpretaciji nemirenja sa realnošću nakon devedesetih godina, pothranjuje se nepoverenje između dveju država, u velikoj meri se podstiču animoziteti koji utiču na život običnih ljudi s jedne i druge strane, ali što je najteže, to je neko stanje ni rata ni mira koje gaji tihu nadu o reviziji istorije koja se već dogodila.

Nema sumnje da je središnje pitanje i prve i druge Jugoslavije, a da je ono to i danas, pitanje karaktera jugoslovenske države, odnosa Srba i Hrvata u početku, a potom Srba i svih ostalih, među kojima su Hrvati borbom za složenu, federalističku, konfederalističku državu, igrali – složiću se sa svojim kolegom Ivom Bancem – ulogu “admiralskog broda”.

U XIX veku, borba se vodila oko toga ko će biti hegemon u budućoj južnoslovenskoj državi: Srbi ili Hrvati. Pravo na svoj primat Srbi su zasnivali na činjenici da su, u podelama između Istoka i Zapada, uvek bili na strani Istoka. I to zbog karaktera srpske države koju je stvarao, kako je govorio Nikola Pašić – “gunjac i opanak”, i koja

može biti isključivo narodna država. Grubo rečeno, sa tim modelom države politički akteri Srbije su ušli i u XX vek, vodili borbe za jugoslovensku državu i u nju projektovali pomenuti model države.

Celokupna istorija jugoslovenske države protekla je u borbama oko njenog karaktera: od udaljavanja od centralističke države, preko shvatanja Jugoslavije kao složene, federalne države, do ideje o konfederalnoj državi. Razdoblje do sporazuma između Srba i Hrvata u prvoj Jugoslaviji, 1939. godine, ispunjen je dramatičnim događajima u koje spada ubistvo političkog predstavnika hrvatskog naroda u jugoslovenskom parlamentu, zatim diktatura i najzad slom države na početku Drugog svetskog rata. Shvatanje da je ustaški teror koji je doveo do genocida u Drugom svetskom ratu mesto koje opterećuje odnose između Srba i Hrvata pretvorilo se u stereotip. Silne knjige, literarne i istorijske, filmovi, rasprave, spomenici i politička izvinjenja – nisu promenili to stanovište. Ustaštvo i Hrvati kao “genocidan narod” bili su potrebni sa stanovišta jednog shvatanja jugoslovenske države.

Istorija druge Jugoslavije protekla je u dugim i neprestanim traženjima formule za održanje zajednice južnoslovenskih naroda kao okvira za njihov razvoj i za njihovu modernizaciju. Moram da kažem – zato što sam pošla od stanja duha – da u svim ovim razdobljima nikad nije između Hrvata i Srba iščezla potreba za dijalogom. I da budem pravedna, to se odnosi podjednako i na građansko društvo koliko i na levicu u Srbiji.

Na Ilidži 1922. godine, održana je konferencija na kojoj se raspravljalo o odnosima između Srba i Hrvata. Te iste godine održan je kongres kulturnih radnika u Zagrebu, koji je okupio predstavnike iz cele Jugoslavije, da raspravljaju o odnosu između Srba i Hrvata. Iste godine, vodeći srpski intelektualni list “Srpski književni glasnik” organizovao je debatu, anketu o odnosima između Srba i Hrvata. A 1923. godine dogodilo se nešto što nije imalo presedan u dotadašnjoj istoriji komunističkog pokreta, ne samo u Jugoslaviji nego uopšte: došlo je do veoma široke debate unutar leveice u Jugoslaviji. U svim ovim debatama koje sam pomenula, teško je povući ideološku

razliku, kako se to naknadno čini, između tačnog uočavanja da odbijanje sporazuma između naroda u Jugoslaviji, da odbijanje vladavine Jugoslavijom putem sile i vojske, putem terora, vodi u duboko nepoverenje, u tragične rasplete i u veoma rđave ishode po zajednicu u celini, ali i po svaki od tih naroda.

Sve debate koje sam pomenula veoma su značajne i kao anticipacija istorije. Neki od učesnika u debatama perspektivu južnoslovenske zajednice, već tada vide u budućoj, ujedinjenoj Evropi, zasnovanoj na načelima mira, tolerancije i ravnopravnosti naroda. Nije bez dubokih preispitivanja ni druga Jugoslavija. U tom smislu, karakteristične su sedamdesete godine prošlog veka. Jugoslavija je, zapravo, od tada počela da klizi ka sunovratu. Srpska intelektualna elita bila je zarobljena u jednom shvatanju jugoslovenske države: centralističkom i unitarnom. Mala je bila naša sklonost da svaki zahtev za autonomijom, za decentralizacijom, za sporazumom, za konsenzusom, razumemo kao zahtev za demokratijom i ne odbijamo sve to kao separatizam, iredentizam i neprijateljstvo prema Jugoslaviji koju smo mi pozvani da branimo. Onog trenutka – kad smo u kretanjima u Hrvatskoj 1971. godine prepoznali samo separatizam, a u spremnosti srpskih političkih elita u to vreme da se traži sporazum, samo oportunistički i izdaju – kriza je već bila duboko pripremljena i samo je bilo pitanje trenutka kada će ona eksplodirati.

Vraćam se na stanovište Slobodana Jovanovića o potrebi samorefleksije, o potrebi samokritike. Ta potreba još nije našla svoje ljude. Zato površinu dobrih diplomatskih i ekonomskih veza često probija neprihvatanje realnosti, to jest – postojanje hrvatske države. Ali, bez obzira na retoriku, i odsustvo stvarne evropske perspektive. Od smrti Josipa Broza Tita proteklo je više vremena nego što je trajala prva Jugoslavija. Koliko nam je vremena potrebno za samorefleksiju i za samokritiku?! Mi se, zapravo, od te potrebe udaljavamo.

Naša historiografija odbacuje sve što je već urađeno i ide ka pripremi revanšizma. Tu su brojne knjige pripadnika intelektualne elite. Nakon svega, nakon raspada države, materijalnog i moralnog pada, nakon tolikih zločina, ne postavljaju pitanje

naših vlastitih promašaja. Po njima, greške su učinjene onda kada su Sloveniji i Hrvatskoj date republike, kada su “izmišljeni” Makedonci i Crnogorci, a Šiptarima priznata njihova elementarna prava. Ta logika nas, kao narod, ostavlja na margini istorije.

Nije dovoljno da se samo mi unutar sebe sporazumemo i opstanemo, ne birajući sredstva. Potrebno je da živimo među drugima sa poverenjem, i da pažnju sveta ne privlačimo proizvodnjom haosa.

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ, istoričarka

Potruga za identitetom u “novoj” prošlosti

Srpsko-hrvatski odnosi su tokom čitavog XX veka imali kvalitativno drugačiji značaj i mesto u odnosu na vreme sadašnje. Od raspada Jugoslavije i stvaranja novih nezavisnih država, izgubili su sadržaj koga su imali tokom njene egzistencije, a može se pretpostaviti da će u novoj evropskoj globalnoj konstelaciji zadržati lokalni značaj, ne važniji od bilo kog drugog međusobnog odnosa malih susednih država. Istovremeno, srpsko-hrvatske odnose presudno ne određuju njihove elite. One su uglavnom sprovodioci političkih zahteva “spoljnog faktora”, a kao njihovi autentični tvorci pojavljuju se onda kad im daju lokalni kolorit. Poslednji autentični produkt ovih elita bilo je razaranje Jugoslavije i srpsko-hrvatski ratni sukob.

U meri u kojoj je jugoslovenska država imala značaja u ovom delu Evrope, imali su ga i srpsko-hrvatski odnosi koji su činili njen temelj. Zato i analiza stvaranja ili raspada Jugoslavije znači primarno govor o ovim odnosima kroz koje su se prelamali razumevanje “nacionalnog pitanja” kroz čitav vek i razumevanje Jugoslavije kao zajedničke, nadetničke države. Istovremeno, znači i razumevanje komunizma i nacionalizma kao ideologija koje su ove odnose, svaka na svoj suprotstavljeni način oblikovale, ali koje su i same njima bile oblikovane.

Iako je nasporno da srpsko-hrvatski odnosi predstavljaju okosnicu razumevanja ideje jugoslovenstva i njenog osporavanja, svođenje tog razumevanja samo na njih značilo bi osiromašenje ukoliko bi se zanemario širi kontekst, odnosno, ukoliko bi se previdelo mesto ostalih jugoslovenskih nacija u njemu, budući da koliko su srpsko-albanski, srpsko-muslimanski, hrvatsko-muslimanski, srpsko-slovenački, hrvatsko-slovenački i drugi odnosi određivani srpsko-hrvatskim odnosima, toliko su imali i povratno dejstvo na njih.

Paradoksalno zvuči, ali sredinom osamdesetih godina prošlog veka jugoslovenska politička kriza primarno se ispoljavala u sukobima srpske i slovenačke intelektualne

i političke elite. Iako je u ocenama srpske elite od početka otvorenog sukoba sredinom osamdesetih, Slovenija imala prednost nad Hrvatskom, iako se Hrvatska percipirala kao blizanac vezan za Sloveniju, ipak se u razradi istorijske argumentacije “krivice” za sukob, Hrvatskoj pripisuje primarno mesto. Razloge upravo treba tražiti u dominantnom mestu srpsko-hrvatskih odnosa, u činjenici da su u pitanju bile dve relativno najbrojnije nacije u Jugoslaviji, da su se teritorijalno “dodirivale”, a njihovo stanovništvo živelo na istim područjima, da je u njihovim elitama potekla ideja jugoslovenstva, da su bile najznačajniji činioци i njenog stvaranja i njenog osporavanja, i na kraju, da je srpsko-hrvatski sukob imao svoj istorijat, iako ni bližu toliko dug koliko se danas želi prikazati, a koji je nacionalno homogenizovanim masama uvek mogao da se ponudi kao lako prijemčiv “argument” o nemogućnosti daljeg zajedničkog života.

Iako je ekonomska kriza bila izvor, a zatim i izgovor za političku krizu, ekonomska pitanja su vrlo brzo postala sasvim marginalna i na njihovo mesto je došlo pitanje granica budućih država. U Srbiji je osporavanje postojeće države započelo s tvrdnjama o ekonomskoj ugroženosti. Otvaranjem političkih pitanja, međutim, samo kao šlagvort se ponavljalo da je prisutna diskriminacija srpske privrede, da je Srbija ekonomski nazadovala na račun Slovenije i Hrvatske, da je postojalo stanje unutrašnjeg kolonijalizma, ali su te i slične teze u suštini služile samo kao dodatna argumentacija političkim zahtevima. Najpre, zato što je intelektualnu i političku elitu tokom devedesetih godina malo zanimala postojeća Srbija koja je doživljavana samo kao “matica” ka kojoj je trebalo da se slivaju teritorije, i drugo, zato što su spremno uvele Srbiju u rat protiv ostalih delova Jugoslavije, a onda i čitavog sveta, dovodeći njenu ekonomiju i celokupno društvo do potpunog sloma.

Od sredine osamdesetih godina, centralna kategorija srpsko-hrvatskih odnosa postalo je osporavanje kao produkt nove “politike identiteta”. Umesto ideje o zajedničkoj državi, izdignut je princip etničke nacije kao temelja državotvornosti. Ipak, novoproglašeni fundament okupljanja, etnička nacija, i sam je bio racionalizacija

ključnog zahteva za novim državnim teritorijalnim proširenjem, kao temelju politike moći nove elite, a što će tek naknadno potvrditi sudbina njenih prognanih pripadnika. Sa gubitkom teritorija nestali su i oni iz vizure nacionalne elite.

Razgranato ideološko osporavanje bilo je u osnovi aktivnosti elite, otvarajući sukob koji se temeljio na novom (negativnom) tumačenju zajedničke prošlosti, novom (negativnom) značenju ideje jugoslovenstva, novoj (negativnoj) percepciji drugih identiteta, završavajući se u novom (negativnom) odgovoru na pitanje o mogućnosti egzistencije zajedničke države.

Tim putem je ekonomska i politička kriza jugoslovenskog sistema otvorila sredinom osamdesetih godina na “nov” način srpsko pitanje u Jugoslaviji. Samo uslovno bio je “nov”, jer su sve ponuđene ideje srpske intelektualne elite, bile odavno poznate i tokom egzistencije Jugoslavije više puta elaborirane. Ipak, ono što jeste bilo novo, bar u istoriji posleratne Jugoslavije, bilo je prihvatanje reaktiviranih nacionalističkih ideja aktuelne političke elite, njihovo zagovaranje uz političko uslovljavanje, i na kraju, pokušaj sprovođenja putem otcepljenja delova teritorija drugih republika. Srpska politika je otvoreno prihvatila teze intelektualaca o inferiornom položaju srpskog naroda u Jugoslaviji, o prirodi srpsko-hrvatskih odnosa na istorijsku štetu Srba, i na kraju, o nužnosti osporavanja avnojevske granice i teritorijalnog preuređenja Jugoslavije ratnim putem. Okolnost koja je omogućila laku prijemčivost zastupanih teza u široj javnosti bila je u kontroverznom i kontradiktornom uverenju, od ranije rasprostranjenom u nacionalističkim krugovima, a od osamdesetih godina i ekspliciranom, da je Jugoslavija, s jedne strane, “srpska država” u koju su ostali narodi “primljeni”, a sa druge, da je “srpska tamnica” u kojoj je “bratstvo i jedinstvo” bilo samo komunistička parola usmerena protiv srpskih interesa.

Proces nacionalne homogenizacije koga je oblikovala intelektualna elita, a ostvaren angažmanom političke, naglo se uspinjao osamdesetih godina, da bi svoju radikalnu formu dobio u godinama uoči rata 1991. Radikalizaciji je išla na ruku pobjeda nacionalističkih koncepcija u svim republikama 1990. u kojoj je naknadno

pronađen glavni argument za opravdavanje, godinama ranije usmeravane politike. Bežanje od odgovornosti za ovaj sled, proizvodi i sada u javnom govoru tezu da je “sve počelo” u decembru 1990, kad su Srbi izbačeni iz hrvatskog Ustava, uz zaborav činjenice da se srpski nacionalizam “budio” godinama ranije, homogenizovao uz zanemarljive unutrašnje otpore, preteći obratio svima u Jugoslaviji, obezbeđujući time “legitimitet” svim ostalim, kvalitativno identičnim nacionalizmima.

Svojtvo svakog nacionalizma je stereotipno slikanje nacionalnih kolektiviteta kao individualnih “bića” sa uvek istim karakterističnim osobinama i ponašanjem. Upravo je takva slika osamdesetih godina dominirala u ocenjivanju glavnih ideja hrvatskog nacionalnog pokreta i identiteta, koji nisu posmatrani kao ideološke ili političke konstrukcije elite, već isključivo kao “svojtva” same nacije. U traženju argumenata za srpsku ugroženost najpre su reaktivirane teze o odsustvu jugoslovenske ideje u hrvatskoj prošlosti i o Hrvatima kao rušiocima svake Jugoslavije. Sledeći nivo argumentacije odnosio se na “sporni” hrvatski identitet, jezik i “osobine” kolektiviteta. Nacionalno osporavanje se najduže i naupornije vršilo kroz osporavanje nacionalnog subjektiviteta i njegovog jezika, razbuktavajući sredinom osamdesetih godina stare devetnaestovekovne, nikada završene i jalove “jezičke ratove”. Uz osporavanje samog koncepta nacije i jezika kao njegovog značajnog izraza, izgrađen je i čitav konstrukt nacionalnih “osobina” koje su potvrđivale osnovnu tezu – nemogućnost zajedničkog života Srba i Hrvata, i u Hrvatskoj i šire. U tom korpusu ideja ključno mesto je imao ustaški genocid iz Drugog svetskog rata koji je od sredine osamdesetih godina podignut na nivo govora o čitavoj naciji i njenoj “dominantnoj” ideologiji, samo počinjući kao razmatranje zbivanja iz prošlosti, a završavajući u tvrdnjama o neprekinutom kontinuitetu jedine matrice u srpsko-hrvatskim odnosima.

Na definisane teze o spornim nacionalnim idejama i identitetu obeleženom mržnjom, na nemogućnost daljeg zajedničkog života i nužnost etničkog ujedinjavanja nadovezala se rasprava o “odbrambenom” i “nametnutom” ratu i novim

granicama “države svih Srba”, koje je nužno uspostaviti. Priča o granicama je naglo ušla u javnost, a koncepti su se menjali tolikom brzinom da javnost nije uspevala da prati dokle “brani” Jugoslaviju, a odakle “nešto uvećanu” Srbiju, koliko je velika Srbija i koje su “srpske zemlje” koje se ujedinjuju.

Sada, 20 godina nakon otpočinjanja javne aktivnosti na ostvarenju ciljeva tada aktuelne elite, postojećim stanjem su nezadovoljni svi. Još uvek teritorijalno nedefinisana srpska država, realno je svedena na granice manje nego što su one koje su obeležavale socijalističku republiku Srbiju. Srpski narod je i dalje rasut, ali ovoga puta u nekoliko nezavisnih država. Demokratija je kroz tranziciju kompromitovan pojam, a ekonomski resursi su rasprodati. Srpsko-hrvatski odnosi (kao i oni sa ostalim susedima) su na nivou nametnute trpeljivosti, ali u nacionalističkim krugovima, i sa slabo prikrivenom nadom da bi promena globalne političke situacije mogla ponovo da ih zaoštri. Kao, na primer, kad intelektualac, s još uvek velikim političkim uticajem, kaže da se “velike Srbije” nikada ne treba odreći i da se gubitak Srpske Krajine ne sme “nikada prihvatiti kao definitivni gubitak”, već samo “kao okupacija trenutno jače sile”.

Jednom stvorena i namenski konstantno ponavljana stereotipna slika u oceni srpsko-hrvatskih odnosa, i pored suštinski promenjenih okolnosti teško je pomerljiva, a težina njenog napuštanja je u obrnutoj srazmeri s lakoćom kojom je oblikovana i sugerisana javnosti uoči ratova devedesetih.

U krugovima intelektualne i političke elite i sad postoji ambivalentan odnos prema zajedničkoj državi koja je, po njima, bila i “srpska država” i “srpska tamnica”. Prva odrednica je trebalo da ukaže na “jugoslovenstvo” shvaćeno kroz zasluge, brojnost, veličinu, istorijsku prednost i “domaćina u kući”. Druga je ukazivala na jugoslovenstvo shvaćeno kroz ravnopravnost nacija, bez prednosti i potrebe za “domaćinom”. Nerazumevajući uslove pod kojima je nadednička tvorevina jedino mogla da funkcioniše, nacionalistička elita, bez obzira da li je “komunističke”, “tradicionalističke” ili “demokratske” provenijencije, još uvek nije sigurna da li je državu

branila ili razarala. Zato mnogima od njih “nije jasno” zašto su optuživani da žele od Jugoslavije da naprave veliku Srbiju, niti im je “jasno” zašto nijedan drugi jugoslovenski narod takvu državu više nije prepoznavao kao svoju.

Na kraju, na čitavoj teritoriji nekadašnje Jugoslavije, nova stvarnost egzistencije nezavisnih nacionalnih država po etničkom principu, traži svoj legitimitet u “novoj” prošlosti. U novostvorenoj vizuri, jugoslovenskoj državi se daje mesto veštačke, nametnute i neželjene tvorevine koja je gušila jugoslovenske nacije i bila prepreka realizaciji njihovih “vekovnih težnji”, koje su slučajno (i uvek) realizovale baš aktuelne političke elite. U dnevno-političkom vrednovanju “pozitivne” i “negativne” istorije, lako se događa da se negativna percepcija jedne strane, u drugoj doživljava kao pohvala. Izgubljeni kontekst i dnevno poželjna “istorija”, relativizuju prošla zbivanja često spajajući po logici nespojivo (na primer, identična percepcija jugoslovenske državne “tamnice” u svim nacionalizmima). Zato je primena aktuelnog konteksta na ocenjivanje, na primer, zbivanja iz osamdesetih godina, a ona dominira u zemljama naslednicama Jugoslavije, neistorijski pristup sa jalovim rezultatima. Ne pružajući nikakve odgovore na pitanja o prošlosti, ona uporno i jedino govori o sadašnjosti.

Za uspostavljanje stvarnih dobrosusedskih odnosa, za srpsko društvo bar prvi korak mogao bi da bude napuštanje odbranaškog stava prema ulozi sopstvene elite u ratnom razbijanju prethodne države. To može da bude i prvi korak u dobijanju odgovora na neka egzistencijalna pitanja koja, načinom na koji se postavljaju, onemogućavaju stvarni napredak društva. Zato bi za početak trebalo odgovoriti bar na pitanja: zašto uvek neko drugi mora da bude kriv za sve što se ovde događa; zašto se mora osporavati “drugi” da bi se bolje osećalo; ili na primer, zašto je pozicija večite umišljene žrtve, za nacionalizam i dalje dokaz moralnosti?

MILAN SIMURDIĆ,

prvi ambasador u Hrvatskoj posle oktobarskih promena 2000.

Bitnih pomaka ipak ima

Pokušaću da oslikam realne promene u odnosima Zagreba i Beograda u periodu 2001 – 2005. godine. Odmah da napomenem, moj će pristup biti malo optimističiji. Jer, bez obzira na velike probleme, stanje i procese sam gledao “na terenu”, pa sam imao uvid u to kako se menjaju, koliko je svaki pomak značajan, iako do kraja uvažavam prethodna izlaganja.

Da predočim samo jednu sliku: u pitanju je decembar 2001. godine, zapušten autoput od Sremske Mitrovice do granice sa Hrvatskom – šuma, trava, međunarodna vozačka, dodatno osiguranje, vize, 45 minuta čekanja – to je bio decembar 2001; idemo sada na decembar 2005 – novi granični prelaz, autoput završen i u delu kroz Hrvatsku, naši malo kasne sa radovima na novom prelazu itd. U svakom slučaju, prohodnost i komunikacija je uspostavljena, vratili su se tranzitni putnici. Ovo je mala ilustracija šta se može postići za 4-5 godina i pokušaću da je proširim sa drugim segmentima odnosa. Naglašavam dve ključne stvari: najpre, diplomatski odnosi između dveju zemalja jesu uspostavljeni formalno 1996. godine, s time što su bili više paravan za inače konstantni tajni dijalog koji su vodile dve elite, u Zagrebu i Beogradu, pre, tokom i nakon rata, uključujući trgovinu, poslovne odnose, pa i odnose između “istaknutih predstavnika” organizovanog kriminala. Znači, tadašnja vladajuća elita nije imala suštinskih problema u odnosima. Ko je imao problema? Probleme su, naravno, imali obični ljudi i to se samo po sebi nametnulo kao stvar u kojoj diplomatija treba najviše da se angažuje. Treba dodati da to nije bio razrađen spoljnopolitički koncept Vlade, koliko je to bila potreba trenutka koja se sama pokazivala, u kontaktima sa ljudima, u kontaktima sa subjektima u odnosima. Znači, prvi

put uspostavljamo normalan dijalog i prvi put dolaze ministri inostranih poslova, premijeri, predsednici država.

Tokom četiri godine, znači, uspostavljen je konstantan politički dijalog i što je još važnije, a mislim da je to jedini pravi recept za odnos Srbije sa susedima, ozbiljno se radilo na jačanju ugovornih odnosa. Unazad 4-5 godina, na ugovornom planu urađeno je mnogo, to se istovetno ocenjuje i u Beogradu i u Zagrebu. Dosta toga još nedostaje, izdvojio bih ugovor o imovinsko-pravnim odnosima. No, podsećam, potpisan je i ugovor o slobodnoj trgovini, manjinama, vrlo važan ugovor o penzionom i socijalnom osiguranju, svi prateći ugovori uz ugovor o slobodnoj trgovini, uspostavljeni su vojno-diplomatski odnosi, što je u jednom momentu izgledalo potpuno nemoguće; armije sasvim dobro saraduju, policije saraduju sve bolje i bolje. Meni se čini da mi, u klasičnom gledanju na bilateralne odnose, beležimo napredak i to sasvim zadovoljavajući, ako pogledamo odakle smo pošli. Ne treba zaboraviti da zapravo Srbija i Hrvatska po prvi put u istoriji grade diplomatske odnose. To je ono što je dužnost dve administracije.

Generalni okvir jesu evroatlantske integracije, odnosno, evropske i evroatlantske integracije, i sve dok Zagreb i Beograd "igraju" na istom terenu integracionih procesa naši odnosi će imati predvidljiv, pozitivan tok. Ne želim da govorim o drugim scenarijima, ali, recimo, jedan novi kvalitet u međunarodnom položaju dve države će biti verovatno hrvatski ulazak u NATO, a ako Srbija nastavi da kaska ili da se kreće u suprotnom pravcu, teško je previdati kako i, da li će se to odraziti na odnose. To je znači objektivno činjenica o kojoj treba razmišljati. Isto se odnosi i na druge susede.

Ono što se meni učinilo kao ključna, prelomna tačka u odnosima Srbije i Hrvatske, je bilo ukidanje viza. Znači, jedan mali potez koji nikome ne izgleda posebno značajan gledajući iz daljine, ali, direktno, na terenu, ukidanje viza je bilo jedan veliki psihološki proboj. Hrvatska strana je u to išla vrlo oprezno, još uvek je reč samo o suspenzijama, a mislim da bi trebalo da idemo dalje, da bi obe strane trebalo da se dogovore da su nam dovoljne i lične karte za prelazak granice. U tom smislu,

dozvoljavam da iskoračim uvreme sadašnje, jer, iz Hrvatske se može u BiH sa ličnom kartom, a iz BiH u Srbiju i obrnuto takođe samo sa ličnom kartom. Taj trougao je ključan. Ne možemo sagledati celinu odnosa Zagreba i Beograda bez opservacija na Bosnu i Hercegovinu i bez uloge Sarajeva. Naravno, govorim o pozitivnom scenariju, ako se mi odmaknemo prema “beloj listi”, mislim da su sve druge prepreke uklonjene; samo kontakti se pokazuju kao nešto što je apsolutno lekovito na relaciji – iz mog iskustva govoreći – Beograda i Zagreba.

Potpuno neodvojiva komponenta bilateralnih odnosa, dakle, sa jakim međusobnim uticajima, je regionalna saradnja, gde su takođe, Beograd i Zagreb, makar u periodu do 2004. godine, imali jedan izrazito dinamičan pristup. Zašto naglašavam do 2004. godine? Zato što – ako dozvolite da budem ličan – ja sam radio pod dva ministra inostranih poslova: jedan je bio veoma dobrodošao u Zagreb, drugi nije došao nijednom u Zagreb. Nije ni to bilo do kraja jednostavno sagledati, težište u nosiocima dijaloga se menjalo, neke stvari su u međuvremenu otišle na druge kanale komuniciranja, vlade su preuzele puno toga na račun ministara inostranih poslova. Od 2004, vlade, pogotovo premijeru su preuzeli inicijativu u suštinskom političkom dijalogu. Ali, to je, u krajnjoj liniji, realnost.

Regionalna saradnja se izuzetno pojačala i pogledajte šta smo dobili sa CEFTA sporazumom, šta smo dobili sa Energetskom zajednicom. Energetska zajednica je praktično integrisala i Hrvatski i Srbiju već u ovoj fazi u Evropsku uniju, preuzete su obaveze da se sledi pravno nasleđe Evropske unije. Isto tako je i sa CEFTA, tako da sam potpuno siguran da su to značajni sporazumi koji vrše pozitivan povratan uticaj na druge oblasti odnosa.

Ne moram vam reći da je činjenica da su se Beograd – bez obzira što je to tada bila SR Jugoslavija – i Zagreb dogovorili oko Prevlake i da je to bio ključni dokument koji je, u krajnjoj liniji, otvorio vrata integraciji Hrvatske u međunarodnu zajednicu, jer sa “plavim šlemovima” sve to ide mnogo teže, znači, tu je bio već postignut jedan izrazito jak stepen razumevanja u odnosima.

Drugo, o čemu se razgovaralo već 2004. godine, je nedvosmislena podrška Beograda hrvatskoj kandidaturi za nestalnog člana Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, što je realizovano 3-4 godine kasnije, ali to su bili jasni politički gestovi koji su svedočili o tome šta Vlada, odnosno administracija u Beogradu planira i kako gleda na odnose sa Zagrebom. Da li je to bio rezultat promišljene politike ili inicijative pojedinaca, to ne mogu da kažem, ali mi se ponekad činilo da u Beogradu nema konzistentnog, jasnog, razmatranja u Vladi i u drugim resorima politike, planiranja spoljne politike i odnosa sa susedima. No, mislim da je to jako dobro što smo mi podržali Hrvatsku i da to svedoči o autentičnosti naših namera. Kao što je bilo dobro kad je, odmah nakon što je Hrvatska počela pregovore sa EU, naš ministar Svilanović (Goran) otišao u Zagreb i podržao hrvatski napredak na putu prema Briselu. Ovo izdvajam pod utiskom zbivanja ovih dana u Zagrebu, gde se opet govori, da li neko koči Hrvatsku oko Evropske unije, da li ne koči, da li je “regata” ili je “konvoj”, šta rade jedni, šta rade drugi...? Samo jasna, win-win situacija, međusobna podrška je dobra na tom putu, ne vidim da neko ima interesa da “zakoči” Zagreb na putu u Evropsku uniju; sve što je dobro za Zagreb dobro je i za Beograd, pretpostavljam da važi i obrunuto.

Želim da kažem da je srpska zajednica u Hrvatskoj uspela, na osnovu svojih kulturnih, demokratskih i antifašističkih tradicija, da se vrlo jasno profiliše kao konstruktivni faktor u hrvatskom društvu. Ona ne može da bude ni talac nedavne tragične prošlosti ni kolektivni krivac. To se sada uvažava u hrvatskoj javnosti i izuzetno povoljno utiče na odnose dve države. Važno je da se saradnja i dijalog sa srpskom zajednicom u Hrvatskoj odvijaju transparentno i demokratski. Mogu se navoditi primeri, pokazalo se i u prethodnoj vladi, to se pokazalo i sada u novoj hrvatskoj vladi, za jedan pragmatičan politički pristup srpske zajednice u Hrvatskoj. Ono što je uvek važno to je da Beograd ne izgubi iz vida da mera stvari jeste položaj hrvatske zajednice u Srbiji. Možemo druge aspekte otvoriti, ali za odnose dve države

uvek je reper i meni se čini da saradnja te dve zajednice može izuzetno dobro da utiče na razvoj odnosa, ako ništa drugo, kao jedan značajan amortizer.

Svakako želeo bih da kažem nešto oko pitanja ratnih zločina, oko ratnog nasleđa. Čini mi se da je to izgledalo kao veoma delikatna tema, ali na kraju se i tu značajno iskoračilo u okviru sporazuma tužilaštava, razmenom raznih lista i dokumenata; to jeste proces u kome će se poverenje i međusobna podrška stalno graditi, ali mislim da je to moguće, i mislim da je to neophodno. Da li će svi biti zadovoljni sa tim šta se uradi, kako će se završiti pojedini procesi i suđenja za ratne zločine, to je sad drugo pitanje, ali samo zamislite situaciju da smo još uvek bez toga. To bi, dodatno, opterećivalo odnose, a sve to je, ipak, pomerilo odnose značajno napred. Naravno, obimna i vrlo složena tema su izbeglice, povratak, njihov položaj u Hrvatskoj, ali i ovde. Reći ću samo da je reč o složenom i nezavršenom bilateralnom i regionalnom procesu. Sadašnji propusti mogu biti značajno opterećenje u budućnosti.

Ne bih želeo da govorim o nekim potencijalnim izazovima, ali mi se čini da pažnju treba usmeriti na to da političke stranke moraju više saradivati, parlamenti moraju više saradivati. To je, verovatno, najveći neiskorišćeni resurs u odnosima Srbije i Hrvatske. Ne želim da ulazim u ekonomske teme, o tome će govoriti Mita Boarov. No, čini mi se, uz punu važnost koju pridajem toj oblasti, da je ovaj deo koji se tiče "parlamentaraca" i političkih stranaka ključan, pogotovo na planu evroatlantskih i evropskih integracija i, naravno, blagotvorno dejstvo nedržavnog sektora, nevladinih organizacija, koji su nesumnjivo jedan od ravnopravnih stubova u odnosima Srbije sa susedima, pogotovo sa Hrvatskom.

DIMITRIJE BOAROV

Ekonomski odnosi Srbije i Hrvatske

Ekonomske odnose Srbije i Hrvatske treba posmatrati u kontekstu nekoliko makroekonomskih činjenica koje bitno opredeljuju kvalitet i dimenzije tih odnosa.

- Najpre, postoji distorzija između tranzicionih trendova u Hrvatskoj i u Srbiji. Hrvatska je u poslednjoj analizi zemalja u Jugoistočnom evropskom regionu Evropske banke za obnovu i razvoj za 2006/07 godinu (u 14 kategorija) ocenjena kao zemlja sa najboljim rezultatima u tranziciji sa prosečnom ocenom 3,6, dok je Srbija pri samom dnu sa prosečnom ocenom od 2,7.
- Drugo, makaze nivoa ekonomske razvijenosti između Hrvatske i Srbije znatno su se raširile posle raspada Jugoslavije – u korist Hrvatske. Na kraju prošle godine može se konstatovati da je Hrvatska sa oko 4,4 miliona stanovnika imala BDP od više od 34 milijardi eura (oko 7700 evra per capita), dok se procenjuje da je Srbija sa oko 7,7 miliona stanovnika imala BDP od oko 31 milijarde evra (znači nešto iznad 4000 eura per capita). Dakle, Hrvatska je dvostruko razvijenija od Srbije, dok je 1990. godine bila razvijenija za oko 25 odsto.
- Razlike u standardu građana i kupovnoj snazi između Hrvatske i Srbije su veoma velike. Dok je prosečna neto mesečna zarada u 11 meseci 2007. godine u Hrvatskoj bila oko 630 eura, u Srbiji je iznosila oko 330 eura (u BiH je 336 eura). Velika je razlika i u veličini potrošačkih kredita.
- Hrvatska privreda je znatno uključenija u međunarodno tržište, njen izvoz zauzima 49,7 odsto BDP, dok izvoz Srbije jedva prelazi 20 odsto učešća u domaćem BDP. A, ovaj pokazatelj je ključni za procenu kreditnog kapaciteta dve države na međunarodnom tržištu kapitala.

Robna razmena između Srbije i Hrvatske u snažnom i kontinuiranom je porastu posle 2000. godine. U tom razdoblju ukupna razmena je udvadesetostručena i prošle

godine se procenjuje da je dosegla ukupnu vrednost u oba pravca od oko 850 miliona dolara. Preciznije rečeno, ukupna razmena je prošle godine za 11 meseci dosegla vrednost od 776,8 miliona dolara (dok se za 12. mesec ovde koristi procena), dok je 2000. godine iznosila samo 37,6 miliona dolara. U 2007. godini, u odnosu na 2006. godinu, obim razmene je uvećan za više od 38 odsto, što je nešto niže od ukupnog porasta razmene Srbije sa svetom u toj godini (porast od 38,8 odsto).

U robnoj razmeni između dve zemlje konstantan je debalans izvožno-uvoznih tokova u korist Hrvatske, koji se vrednosno širi, naročito poslednjih godina. Prošle godine je, prema podacima za 11 meseci Hrvatska u Srbiju izvezla robe za 475 miliona dolara (ukupan uvoz Srbije u istom razdoblju iznosio je 16,4 milijardi dolara), a iz Srbije uvezla robe za 301,8 miliona dolara (ukupan izvoz Srbije je u istom razdoblju iznosio oko 8 milijardi dolara). Procenjuje se da je saldo razmene u pravcu srpskog deficita do kraja godine povećan na više od 200 miliona dolara (procenjuje se da je bio dvostruko veći nego 2006. godine).

Ukupna razmena sa Hrvatskom predstavlja samo oko 3,2 odsto razmene Srbije sa inostranstvom (koja je u 11. meseci 2007. godine ukupno iznosila 24.428 miliona dolara). Pri svemu tome treba imati na umu da je Hrvatska u srpskoj razmeni sa svetom 2007. godine ipak bila na 7. mestu na listi zemalja izvoza, a na 10. mestu na listi zemalja uvoza. Pošto je CEFTA sporazum ratifikovan u Skupštini Srbije 2007. godine, može se proceniti da do sada nije, a verovatno i neće dovesti do bitnih promena na rang listi najkrupnijih spoljnotrgovinskih partnera kod obe zemlje. Zemlje CEFTA sa 8,1 odsto učestvuju u ukupnom izvozu Srbije, a sa 31,4 odsto u njenom ukupnom uvozu.

Lavovski deo spoljnotrgovinske razmene Srbije i Hrvatske zauzimaju kupoprodajni poslovi – to jest, oni obuhvataju više od 90 odsto te razmene. Kompenzacioni i poslovi oplemenjivanja su malo zastupljeni – što ukazuje na nerazvijenost viših oblika industrijske saradnje dve zemlje.

Glavni izvozni proizvodi Srbije u Hrvatsku su etilen (između 7 i 8 odsto ukupnog izvoza) i poluproizvodi od čelika (oko 7 odsto). Glavna uvozna roba su laka ulja (15-16 odsto), polietilen (oko 4 odsto) i cigarete (oko 3 odsto). U tom smislu glavne firme u razmeni dve zemlje su HIP Petrohemija, US Stil Serbia iz Smederava, Rovita iz Beograda i zagrebačka INA.

Zvanično, prema podacima Hrvatske narodne banke, Hrvatska je od 1993. godine do sada u Srbiju uložila 382 miliona eura – to jest svaki peti euro koji je u tom razdoblju uložila u inostranstvo (ukupno je uloženo 2,1 milijarde eura). Zanimljivo, u BiH je uložen 381 milion eura, a u Sloveniju samo 73 miliona eura. Ako imamo na umu da su između 2000. i 2006. godine, strani investitori u Srbiju investirali 5810 miliona evra, izlazi da je hrvatski kapital u toj sumi učestvovao sa blizu 6,6 odsto.

Ustvari, obim međusobnog investiranja između Hrvatske i Srbije izgleda da se ne može precizno dimenzionisati. Prema izjavi Rada Pribićevića iz Denjub fuds grupe u Beogradu, u Srbiji ima 600 miliona eura hrvatskog kapitala. Tu postoji izvesna misterija, a verovatno i izvesno posredništvo trećih zemalja ili investicionih fondova. Može se pretpostaviti da su međunarodne banke (Hypo Alpe Adria, Rajfajzen, ERSTE banka i druge) prebacivale kapital iz Hrvatske u Srbiju. Inače, nepoznat je iznos srpskih ulaganja u Hrvatsku, ali je realno reći da je zanemarljivo mali, ukoliko i tu nema skrivenih indirektnih ulaganja.

Indikativno je da u Hrvatskoj ima samo sedam predstavništava srpskih firmi, dok u Srbiji ima 160 predstavništava hrvatskih firmi. To znači, da srpsku robu u Hrvatskoj prodaju uglavnom hrvatske firme, a hrvatsku robu u Srbiju uglavnom hrvatske firme. Prema hrvatskim izvorima, u proseku se samo jedna srpska firma godišnje interesuje za osnivanje svoje firme u Hrvatskoj. Privredna komora Srbije nema predstavništvo u Zagrebu, a Hrvatska komora ima predstavništvo u Beogradu. (Ove podatke treba posmatrati u kontekstu činjenice da slovenačke kompanije u Srbiji imaju oko 400 svojih preduzeća).

Najveći pojedinačni investitor u Srbiju je Ivan Ergović, vlasnik Nekse grupe. On je preuzeo tri preduzeća za proizvodnju građevinskog materijala u procesu privatizacije: “Jelen Do”, “Stražilovo” i “Polet”. Ukupne investicije su dosada dosegle oko 50 miliona eura. Po uspehu, izdvaja se i kompanija “Magma” u vlasništvu Goranke i Biserke Fižulić, koja u Srbiji ima 24 prodavnice u pet gradova. Ova firma je preuzela i srpsko preduzeće MPC “Kozmolina” i tako postala glavni distributer igračaka u Srbiji. Zanimljivo je i ulagane u Srbiju Emila Tedeskog vlasnika hrvatske “Atlantik grupe”, koja je kupila srpsku “Multivitu”.

Često spominjana saradnja beogradske Delta grupe Miroslava Miškovića i zagrebačkog Agrokora u vlasništvu Ivice Todorića ostala je na nivou mega medijske priče. Međutim, Todorić je, ipak, postao jedan od značajnijih investitora u Srbiju: vlasnik je fabrike smrznute hrane i sladoleda “Frikom”, fabrike jestivog ulja “Dijamant” u Zrenjaninu i maloprodajnog lanca “Idea” koji ima prodavnice u Beogradu, Subotici, Leskovcu i Nišu.

Hrvatske firme su, u malom broju, učestvovala u privatizaciji društvenih firmi u Srbiji, dok srpske firme nisu učestvovala u privatizaciji hrvatskih firmi. Poslednjih godina kao da stvari kreću u negativnom pravcu u Srbiji, ali i u Hrvatskoj. Hrvatska Nekse grupa izbegnuta je u privatizaciji Fabrike crepova i opeke “Toza Marković” u Kikindi, trgovačka firma “Pevac” nije dobila dozvolu za kupovinu građevinskog zemljišta u Srbiji. Poznat je slučaj da je Denjub fuds grupa (Salford) praktično izbačen iz postupka privatizacije Karlovačke mlekare, pošto je dominantni mlekar u Srbiji.

Mnogo se špekuliše o tome čiji je stvarno kapital određenih zatvorenih investicionih fondova koji investiraju u Srbiju i Hrvatsku – ali je malo dokaza da je preko njih došlo do skrivene infiltracije kapitala iz jedne u drugu zemlju. Kod otvorenih investicionih fondova razmena kapitala je u povoju. U Srbiji je 2007. godine u Beogradu osnovan i ćerka firma hrvatskog Fima proaktiva, koji je u prvoj godini okupio 2000 članova i raspolaže kapitalom od 13,5 miliona eura. Treba imati u vidu da je u Srbiji

u otvorene investicione fondove dosada uloženo prosečno 7 eura po stanovniku, a u Hrvatskoj 500 eura po stanovniku (u Sloveniji 700).

Ogromna je razlika u snazi Zagrebačke i Beogradske berze. Dok je prva prošle godine imala promet od oko 8,7 milijardi eura, druga je imala samo 2 milijarde, uprkos velikom godišnjem porastu prometa od 60 odsto.

Odnose između dve zemlje delimično opterećuje i problem povraćaja imovine određenih kompanija koje su, gotovo listom, u međuvremenu privatizovane, pa se povraćaj može izvesti u najvećem broju slučajeva samo u novcu. Najkrupniji slučajevi: Beoptrol i Jugoslovenski naftovod – praktično su zamrznuti i nejasan je pravni sadržaj ovih problema.)

Neshvatljivo je mali obim razmene hrane, pogotovo izvoza sveže hrane iz Srbije u Hrvatsku, naročito u turističkoj sezoni – Hrvatska najveći deo voća i povrća uvozi. Srpska hrana, naročito sveža, može biti konkurentna na hrvatskom tržištu, bliža je i dovoljno kvalitetna.

Turistički promet između Srbije i Hrvatske je daleko ispod mogućnosti. Tek u 2007. godini počeli su redovni turistički aranžamni, a zajedničko ulaganje beogradske agencije “Džoli travel” sa hrvatskom agencijom “Adriatik” stalno uvećava broj putnika – procenjuje se da ih je 2007. godine bilo blizu 30.000.

Specijalni aranžamni između srpskih i hrvatskih kompanija su retki. Krajem prošle godine pravu senzaciju je izazvao sponzorski ugovor beogradske firme “Komtrejd” (preko svoje firme “Nju tehnlodži” u Hrvatskoj) sa košarkaškim klubom Cibona u Zagrebu (vrednost posla 55.000 eura).

TOMISLAV ŽIGMANOV

Ne postoji izgrađena manjinska politika

Tema je izuzetno složena i višeslojna. Razlozi za tako što je ne samo mnogo aktera koji su zainteresirani i uključeni u hrvatsko-srpske odnose, nego imamo također i mnogo činitelja – od onih iz ranije povijesnih, preko onih iz skorašnje povijesnih, pa do onih koja dolaze iz domena politike, gospodarstva, globalizacije... Stoga je jasno da je temu moguće reflektirati i tematizirati iz različitih rakursa, a jedan od njih zacijelo legitimno kontribuira i hrvatska manjina u Vojvodini.

Reći ću jednu stvar na početku: kada se govori generalno o hrvatsko-srpskim odnosima ili srpsko-hrvatskim odnosima vrlo rijetko smo u prilici da mi koji smo građani hrvatske nacionalnosti, a s teritorija Vojvodine, možemo sudjelovati u tim raspravama! Naime, dosadašnja je praksa pokazala da ukoliko se govori o ovoj temi imamo izuzetno snažnu prevagu srpskog činitelja u Hrvatskoj dok hrvatsko pitanje u Srbiji ili Vojvodini boravi na margini tih diskursa. U tom smislu iskazujem svoju zahvalnost organizatoru što su našli za shodno da se u kontekstu perspektiva hrvatsko-srpskih odnosa postave i pitanja iz rakursa hrvatske manjine iz Vojvodine.

Počet ću s pitanjem suočavanja s prošlošću i to u onom dijelu koji je neposredno vezano za našu skoriju povijest. Vi znate da su Hrvati u Vojvodini bili jedina etnička skupina na teritoriji Vojvodine koji su bili objekti etnički motiviranog nasilja devedesetih godina, da je u to vrijeme ubijeno 15 ljudi, da je zbog različitih vrsta pritisaka – od bomba, prijetnji, stvaranja antihrvatske histerije – između 35.000 i 45.000 ljudi moralo napustiti svoje domove; osobito to vrijedi za Srijem, neka naselja su potpuno gotovo očišćena. Pri tomu, cijeli kompleks pitanja suočavanja s prošlošću u Srbiji nije na dnevnom redu, ono je na margini, dominiraju strategije ili ignoriranja toga pitanja, s argumentom: “to u Srbiji nije značajno, bilo je malo zločina koji su se dogodili na njezinom teritoriju”, ili pak poricanja, s argumentima “ovdje nije bilo zločina, to je predimenzionirano, ljudi su, možda, sami sebe iseljavali...”. A i ako se

na ovu temu govori u onim liberalnim krugovima, koji dolaze iz oblasti građanskog društva u Srbiji, onda se, vjerovatno pod monopolom većih zločina koji su se dogodili na teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske ili pak Kosova, činjenica da su zločini u kojima su bili objekti Hrvati u Vojvodini na neki način previđa.

Ovo je pitanje aktuelizirano sa suđenjem predsjedniku Srpske radikalne stranke, haškom uzniku Vojislavu Šešelju i vrlo je zanimljivo pratiti reakcije javnosti u Srbiji na spominjanje činjenice da je i na teritoriju Srbije bilo zločina. Dominira, naravno, ili nijekanje – u smislu da tu nije bilo zločina, da su Hrvati slobodno mijenjali svoje kuće i tako dalje..., pri čemu su bili u povoljnijem položaju, budući da su mijenjali za veća imanja Srba iz Hrvatske. Ili se minimalizira, kao 15 ubijenih Hrvata, što je sad to u odnosu na stotine i stotine ubijenih Srba, kao da se zločin u tom smislu može kvantificirati. Ili se sve relativizira... Ono što zabrinjava je to što u Srbiji gotovo da nije zamijećeno postojanje neke vrste afirmacije tih zločina, naravno, ne u javnosti nego u diskurzivnim praksama u tim lokalnim zajednicama, koje, onda, osnažuju antihrvatske ispade na terenu.

S ovim pitanjima iz nedavne prošlosti je povezano i odsustvo tematiziranja izbjeglih Hrvata iz Vojvodine. Naime, činjenica sudbine Hrvata koji su izbjegli u Republiku Hrvatsku, ponavljam – ne svojom voljom najveći broj njih, to pitanje, kada se govori o pitanju izbjeglištva, nikada nije bilo tema, njihov položaj, eventualna mogućnost povratka... Jedino je prije nekoliko godina Skupština AP Vojvodine izdala jednu deklaraciju, gdje poziva sve one koji su bili objekti i trpili nasilje za vrijeme Miloševićevog režima, da se vrate, da dođu u svoje domove; međutim, to nije pratila niti jedna pozitivna mjera u smislu da su se stvarali određeni programi. U tom smislu, ovo pitanje jeste posve skrajnuto.

I aktualni društveni položaj Hrvata u Vojvodini je također, tema o kojoj se jako malo zna. Ono spada u sastavni dio cjelokupne manjinske problematike u Srbiji, koje je također na vrlo niskom mjestu kad je u pitanju politička agenda Srbije. Postoji "histerija" o nekim temama, gdje je na vrhu tema pitanje Kosova, drugo, je li

tako, Europska unija, eventualno odnosi s Rusijom povezano s energetikom, a pitanje pravnog uređenja, institucionalne izgradnje manjinskog segmenta koje je veoma nepovoljno i manjkavo, nije na visokom mjestu političke agende u Srbiji. Stvarila se teorija da je manjinsko pitanje u Srbiji riješeno, da imamo neki zakon koji je, inače, donijet još za vrijeme države koja danas više ne postoji, koji se ne primjenjuje, čije su institucije – od tri koje predviđa samo jedna osnovana, a i ona više nema legitimitet jer je savjetima nacionalnih manjina istekao mandat. Drugim riječima, posve je velika nezainteresiranost i političkih aktera, ali i javnosti u Srbiji spram pitanja i problema položaja manjina.

U tom kontekstu, sve te prilike određuju i hrvatsku manjinu, s tim da ono što je dodatno specifično kad su u pitanju vojvođanski Hrvati jeste činjenica da je hrvatska manjina nova manjina, ona je to postala nakon raspada SFRJ; u toj državi kroz institucije nije mogla upražnjavati svoja manjinska prava, da je bila objekt etnički motiviranog nasilja, koja nije imala pozitivne benefite iz procesa suočavanja s prošlošću, da smo svjedoci da postoje vrlo često i snažno rašireno antihrvatsko raspoloženje koje se gotovo nikada ne sankcionira. Ukazat ću na bizarnost: u jednom od brojeva Velike Srbije, stranačkog lista SRS koji izlazi ovdje, u Zemunu, pojavio se pamflet, dostojan sličnih njihovih pamfleta, o Ukrajincima kao o “izmišljenoj naciji, to su, zapravo, neki Rusi” i tako dalje..., a na osnovu tog napisa predsjednik Izvršnog vijeća AP Vojvodine Bojan Pajtić našao je za shodno ispričati se veleposlaniku Republike Ukrajine u Beogradu, a da istodobno na, recimo, tisuću stranica knjige o Hrvatima kao veštačkoj naciji autora Vojislava Šešelja, gotovo da nije bilo reakcije, nikakve isprike, nego ni u javnosti nekog stava kritičke distance, kao da se to podrazumijeva, to je dio njihove ideologije, da smo se svi na to već navikli...

Na koncu, kada je u pitanju položaj Hrvata u Vojvodini, reći ću i to da u Republici Srbiji ne postoji izgrađena manjinska politika koja bi radila na na jednoj sveobuhvatnoj integraciji manjina. Stoga se onda javljaju veliki problemi kad je u pitanju hrvatska manjinska zajednica koja je podzastupljena u tijelima državne uprave, koja

je isključena za vrijeme Miloševićevog režima iz centara koji jesu finansijski centri moći, u ekonomiji, zatim jedan dio sa sveučilišta, iz škola..., što otvara dodatne probleme kad se sad pokušava kroz institucije ostvarivati manjinska prava. Veliki problem je i odsustvo politike finansiranja manjinskih prava – i ovo pitanje u Srbiji apsolutno nije riješeno, što onda hrvatsku manjinsku zajednicu kao ekonomski siromašniju od drugih stavlja u nepovoljniji položaj.

U tom smislu, ako sada promatramo te osnovne elemente koji određuju položaj hrvatske zajednice u Srbiji s položajem srpske zajednice u Hrvatskoj, onda moramo vidjeti da postoji nekoliko razlika, veoma bitnih: kao prvo, srpsko pitanje u Hrvatskoj ima daleko veću težinu nego hrvatsko u Vojvodini ili u Srbiji. Srpsko pitanje u Hrvatskoj vjerovatno je težinski kao manjinsko pitanje kao što je bilo albansko u Srbiji. Drugo, imamo dva posve različita povijesna iskustva, osobito ona skorija: – nije bilo u Vojvodini vojne pobune i prihvatanja agresije Republike Srbije, što je srpska zajednica u Hrvatskoj prihvatila. Zatim se razlikujemo i po broju, stupnju, političke organiziranosti, kompetencije elite i tako dalje. Žrtve, ili oni koji su napuštali teritoriju Vojvodine bili su mahom mlađi i obrazovaniji, tako da postoji vrlo nepovoljna, unutar manjinske zajednice, distribucija raspoloživih kompetencija kod Hrvata.

S druge strane, Hrvatska država ima dosljedniju manjinsku politiku. Kazat ću da ona ima elemente konsocijacije – već drugi mandat zaredom u Hrvatskoj je na vlasti hrvatsko-srpska koalicija. U Srbiji elemenata konsocijacije nema, ne postoje, ja ću samo podsjetiti da po novom Ustavu, sustav zagwarantiranih mjesta u parlamentima nije osiguran, premda je to bio jedan od članaka međudržavnog sporazuma o međusobnoj zaštiti manjina. Srpska manjina u Hrvatskoj u većem omjeru koristi, tj. uživa manjinska prava, pri čemu ne kažem da nemaju problema, oni imaju osigurano, recimo, pravo na obrazovanje od vrtića do fakulteta (hrvatska manjinska zajednica u Srbiji ima pravo na obrazovanje na maternjem jeziku od 1. do 6. razreda osnovne škole i velike probleme u 1. razredu gimnazije), imaju znatno veću količinu

novca, jer imaju sasvim drugačije mehanizme financijskog praćenja manjinskih prava i imaju matičnu državu koja pokazuje veću senzitivnost za Srbe u rasejanju. Ja ću samo podsjetiti da je ministrica za dijasporu Milica Čubrilo bila tri dana, neposredno nakon preuzimanja dužnosti, u Hrvatskoj, da je imala nekoliko susreta na vrlo visokim razinama, da je imala susrete i sa srpskom zajednicom, da je iznosila spram hrvatskih vlasti vrlo oštre primjedbe na položaj srpske zajednice... Istodobno, Hrvati u Vojvodini nikad nisu bili predmetom takvog interesa hrvatske države; naprotiv, bili smo svjedoci nedavno da je sudbina 40-50 izgladnjelih lipicanaca bila predmet neviđene političke akcije, čak je i ministar Čobanković došao da to sad rješava. Sjećate se one upriličene gozbe – roštilj, tamburaši, ministri, lipicanci... To je bilo posve groteskno. Znae, imate jednu obespravljenu zajednicu koja ima određenih problema, koja ukazuje da se, osobito od 2003. godine, tj. nakon ubojstva premijera Đinđića, kad se revitaliziraju određene matrice prije svega ona o izgradnji tzv. bunjevačke nacionalne zajednice, koja ima za cilj da podrije na simboličkom planu hrvatski identitet ili mogućnost konstituiranja hrvatske nacionalne zajednice; postoji, kažem, paradoksalna, groteskna situaciju da je, s obzirom na vrstu i obim interesa, gotovo bilo bolje biti hrvatski konj u Srbiji nego građanin hrvatske nacionalnosti. Naravno, to jeste smiješno, no to je bilo rizično izreći – to sam rekao i mogu vam reći da nije ni malo lagodno biti u toj poziciji kritički tematizirati vanjsku politiku Republike Hrvatske kad je u pitanju hrvatska zajednica u Srbiji, a i to je isto jedna od instanci koja čini mi se određuje ukupne hrvatsko-srpske odnose.

Moja osnovna teza da, kad je u pitanju hrvatska manjina u Vojvodini, Hrvatska nema razvijenu, konzistentnu vanjsku politiku, čega je onda posljedica da se ad hoc pristupa problemima, da se mijenjaju rješenja, da su pojedina rješenja neprikladna, da čak budemo objekti nekih neokolonijalnih kodova – gospodin Simurdić je rekao da je potpisan sporazum o zaštiti srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u Srbiji i Crnoj Gori, a politički predstavnici hrvatske zajednice u Vojvodini bili su obavješteni o tome preko dopisnika Tanjuga iz Soluna, kad su se na margini

jednog europskog susreta Koštunica i Sanader, dva premijera, dogovorili i najavili da će biti potpisan ovaj sporazum. Pazite, nisu bili upoznati sa sadržajem, a subjekti su toga, što je, čini mi se, dosta neprijatna činjenica. Za razliku od toga, srpska vanjska politika integralno uključuje srpsko pitanje u Hrvatskoj i drži ga na agendi u svojim bilateralnim odnosima s Republikom Hrvatskom. Sve do 2006. godine nijedan visoki predstavnik Republike Hrvatske kad je dolazio u Srbiju nije rekao da i Hrvati u Vojvodini imaju neku vrstu problema. To je prvi put uradio predsjednik Stjepan Mesić kada je bio s predsjednikom Tadićem u Karađorđevu, kad su neki procesi izgradnje, uz obilatu pomoć države i resursa države, bunjevačkog, kao, naroda, poprimile dramatske oblike i kada je taj proces, ne samo favoriziran nego su bile postavljene ozbiljne administrativne zapreke da se hrvatskoj manjini omogući ostvarivanje nekih prava. Prije svega se to ticalo prava na obrazovanje.

I, sada ću, na koncu, reći samo nešto po pitanju mogućega mosta, tj. perspektiva u čemu će i Hrvati u Vojvodini moći biti resurs za izgradnju dobrosusjedskih odnosa. Najprije, ono ne smije samo biti deklaracija, a do sada je ono imalo snažne obrise deklarativnosti, nego mora postojati istinska politička volja kod nositelja moći. Pri tomu, prije svega mislim na nositelje političke moći u Srbiji koji, niti su senzitivni niti dovoljno kompetentni niti su spremni da hrvatskoj manjini daju mogućnosti da se ona i konstitucionalno, organizacijski uspostavi, kako bi mogla ostvarivati svoja prava poradi zaštite i očuvanja svojeg identiteta. Suočavanje s prošlošću u Republici Srbiji mora završiti priznanjem da je bilo zločina i nad Hrvatima u Vojvodini za koje netko mora i odgovarati, što će biti neka vrsta simbolične priznatosti da smo bili, u jednom relativno dugom razdoblju, objekti politika koje su ostavile negativne posljedice, prije svega na pitanju povećanja straha, nespremnosti da se sudjeluje u javnosti... Znae za slučaj Ivane Dulić Marković koja je bila najvidljivije prisutna u ovome političkom polju, kakve je imala probleme posredstvom tabloida zbog svoje nacionalne pripadnosti, ali nitko nije za to ozbiljnije odgovarao. Inače, njezin otac je nakon šest mjeseci od tih hajki umro od srca, čini mi se, nimalo slučajno... Naravno,

dobrosusjedski će odnosi ovisiti i o poboljšanju položaja hrvatske manjine u Srbiji i srpske manjine u Hrvatskoj, a to će ovisiti o demokratizaciji ovih država. Za nadati se je isto tako, da će taj proces napredovati i u Republici Srbiji, kojoj, čini mi se, manjka političke volje da tranzicijsku stvar dovede do kraja. I, na koncu, manjine će morati i dalje biti sastavni, integralni, ravnopravni dio vanjskih politika svojih matičnih država, jer, znate što – države su suviše snažne, one mogu činiti određene korake koji nisu u interesu manjina i onda je neka vrsta patronata, zaštite, nužna. Ja ću samo podsjetiti da će ovih dana u Subotici boraviti građanski zaštitnik Republike Srbije koji će posjetiti subotičku gimnaziju i jednu osnovnu školu zbog sistemskog šestomjesečnog opstruiranja prosvjetnih vlasti Republike Srbije na ustrojavanju obrazovanja na hrvatskom jeziku, onemogućavajući građanima hrvatske nacionalnosti koji znaju hrvatski jezik da predaju u tim školama i to predmete povijest i hrvatski jezik, pronalazeći različite administrativne zapreke u smislu da rade više od 100 posto, da neki neraspoređeni ne rade i tako dalje, što uopće nije u duhu pro-manjinske politike koja pretpostavlja određenu vrstu autonomija da se, s obzirom na određene prilike, onda stvari i razrješavaju. To je samo jedan od oblika na koji način se – i to čini se, nimalo slučajajno radi ministarstvo koje vodi Demokratska stranka Srbije – stvaraju problemi spram kojih je hrvatska zajednica nemoćna. Ona ne samo da je inkompetentna, nego je i politički slabo utjecajna, nema velikog broja ljudi koji se profesionalno bave time – mahom su to ljudi koji se iz svojeg slobodnog vremena bave hrvatskim pitanjem, zato što pitanje financiranja čitavog tog segmenta nije riješeno – gdje se samo jalovo troši energija, a izvjesnost svega toga je vrlo mala. Vi znate da čak i da se, recimo, donese neka vrsta ekspertize i odluka zaštitnika građana, da to nema snagu izvršnoga i da će ta vrsta problematike vjerovatno i dalje postojati ukoliko, a to je iskustvo pokazalo, predsjednik ili premijer Hrvatske ne nazove svojega kolegu i kaže da ima određenih problema. To je tako zato što je domena problema ne u pravu, nego je pitanje političke volje koja, nažalost, kad je u

pitanju hrvatska manjina u Srbiji, ovisi i o tome, kako će na određenu vrstu problema odreagirati prvi čovjek, predsjednik ili premijer.

Eto, u tom smislu bih htio i zaključiti – također gajim neku vjeru da će pitanje položaja hrvatske manjine u Vojvodini ići ka boljitku, da ćemo postati, ako ne poželjno manjinsko tkivo na multikulturalnoj sceni Vojvodine, ono barem aktivno trpljeno u dogledno vrijeme i da ćemo moći, u domenu naših mogućnosti i okvira, svjedočiti svoje napore i nastojanja na planu očuvanja naslijeđa, kulture, jezika.

LINO VELJAK, filozof

Suočavanjem do delegitimiranja ekstremizma

Mislim da smo stekli svestrani uvid i korijena i aktualnog stanja, pa i perspektive srpsko-hrvatskih ili hrvatsko-srpskih odnosa, posebice u sferi međudržavnih odnosa, čemu svjedoči naročito ovo posljednje izlaganje, ali i izlaganje gospodina Simurđića, odnosno, onaj dio izlaganja koji se odnosi na srpsku nacionalnu zajednicu u Hrvatskoj i njezinu ulogu, jer pokazuje da te dvije dimenzije – dakle, međudržavni i međunacionalni odnosi – nisu korijenito odvojeni, odnosno da se međusobno itekako prepliću, posebno imajući u vidu da dijelovi srpskog naroda žive na području Republike Hrvatske, a da dijelovi – premda manji – hrvatskog naroda žive na području Republike Srbije, prije svega u AP Vojvodini.

Ono što mi se čini da bi trebalo posebno naglasiti jest da bi cijelu tu problematiku i međudržavnih i međunacionalnih odnosa trebalo, čini mi se, promatrati u razvojnoj perspektivi, dakle, u perspektivi budućnosti i, usudio bih se reći, promatrati apsolutno pragmatično. Naime, uspostavljanje dobrosusjedskih odnosa, odnosa visokog stupnja tolerancije i visokog stupnja kooperacije, omogućuje mir i stabilnost na području jugoistočne Evrope ili, ako hoćete, Zapadnog Balkana, što je od važnosti za ukupnu situaciju u Evropi. No, ta regionalna perspektiva ili evropska perspektiva nije jedina na koju se reflektiraju spomenuti odnosi.

Riječ je, naime, o tomu, da je za perspektive razvitka, zalječenja ratnih rana u svakoj od ove dvije zemlje apsolutno korisno da se suočavanje s prošlošću, koje bi dovelo do delegitimiranja ekstremizma, ili do desolidariziranja s onim dijelovima nacionalnih elita koje su u prvom redu odgovorne za mračne strane recentne prošlosti, to da se izvede jest od iznimne važnosti za stanje duha u pojedinoj zemlji a time, onda, i za perspektive svake pojedine zemlje, da se u procesima evropskih integracija nađe na boljoj strani svijeta. I u tom smislu se Hrvatska i Srbija ispostavljaju kao spojene posude bez obzira na sve neravnoteže koje između njih postoje,

bez obzira na različite uloge u recentnoj prošlosti i bez obzira na nemogućnost mehaničkog preslikavanja stanja u jednoj, na stanje u drugoj zemlji. Spojene posude se iskazuje utoliko što se delegitimiranje jednog mehanizma u jednoj zemlji sasvim sigurno iskazuje kao pozitivan element u daljnjoj demokratizaciji i europizaciji one druge zemlje, kao što, obrnuto, reafirmacija zagovornika tvrdokornog insistiranja na najmračnijim stranama recentne prošlosti obeshrabruje one demokratske snage koje hoće mir, stabilnost, uklanjanje predrasuda i uspostavljanje tolerancije u svakoj od ovih zemalja.

Pristojnost mi, dakako, ne dopušta da navodim i konkretne primjere, ali sasvim je jasno na koja zbivanja sada aludiram, pri čemu nema druge nego zaključiti da je perspektiva otvorena, ali ničim nije zajamčena i bez visokog stupnja osjetljivosti na iskušenja koja dolaze od zagovornika tvrdokornog ustrajavanja na mračnim stranama prošlosti, bojim se da perspektiva mira, stabilnosti i normalizacije odnosa može biti pomućena. U tom smislu je, dakako, na demokratskim i civilnim snagama svih vrsta u svakoj od ovih zemalja, posebno u onima koje su tangiranije iskušenjima reaktualizacije ekstremizma, velika odgovornost za perspektive budućnosti..

PAVEL DOMONJI

U međudržavne aranžmane uključiti manjine

Ovo što želim reći pre je ilustracija ovde izgovorenog, nego ozbiljan prilog raspravi. Budući da je u dosadašnjim izlaganjima pomenuta atmosfera i stanje duha u društvu, želim samo da vas podsetim na činjenicu da je Helsinški odbor, zahvaljujući saradnji s pokrajinskim ombudsmanom imao priliku da dve godine za redom "hoda" po vojvođanskim osnovnim i srednjim školama i učenicima drži seminare o ljudskim pravima. Šta smo tom prilikom uočili? Nekoliko stvari. Uočili smo, najpre, da su učenici veoma radikalizovani; drugo, registrovali smo, kada je reč o Hrvatima, prisustvo snažnih negativnih stereotipa i, treće, uočili smo da mladi ljudi vlastitu naciju shvataju i razumeju kao žrtvu, kao žrtvu istorije, geografije, politike, međunarodne zajednice, itd.

Šta želim da kažem? Želim da kažem sledeće: kad deo populacije jednog društva vlastitu naciju shvata kao žrtvu, onda je teško očekivati da će se u tome društvu proces suočavanja sa prošlošću odvijati bez problema. Tomislav Žigmanov je pomenuo deklaraciju Skupštine Vojvodine kojom se pozivaju svi oni koji su otišli iz Vojvodine da se u nju vrate. Ova deklaracija bi, sasvim sigurno, dobila na značaju i ozbiljnosti da je pomenuti napor vojvođanskog parlamenta bio praćen i naporima da se ustanovi koliko je, na primer, bilo logora u Vojvodini u kojima su se, tokom rata, nalazili zarobljenici hrvatske nacionalnosti, gde su se oni nalazili, kako se sa tim ljudima postupalo u tim logorima, da li je neko ubijen, da li je neko odgovarao zbog toga... Podsetiću da je Helsinški odbor jedna od dve nevladine organizacije, druga je Fond za humanitarno pravo, koje su se u svom radu bavile i pitanjem logora u Vojvodini. Svojevremeno, Helsinški odbor je uputio dopis predsedniku vojvođanske Skupštine sa jasno obrazloženim zahtevom da se to pitanje stavi na dnevni red Skupštine. Predsednik Skupštine Bojan Kostreš se pozitivno izjasnio o toj inicijativi, ali, nažalost, to pitanje nikada nije stavljeno na dnevni red Skupštine.

Treća stvar koju bih želeo da pomenem odnosi se na paternalizam države, odnosno država. U međudržavne aranžmane, po mom sudu, moraju aktivno biti uključene i manjine. Potpuno se, dakle, slažem sa ovime što je rekao Žigmanov. Pripadnici manjina ne mogu biti objekat politike centralnih vlasti, ne mogu i ne smeju u takvim stvarima biti pasivni i stajati po strani, nego moraju aktivno participirati u stvaranju i kreiranju međudržavnih aranžmana, jer se ti aranžmani na njih direktno i odnose.

Još jedna stvar je iznimno važna. Ne smemo smetnuti s uma da su manjine važne i kao transmiteri kulturnih i političkih obrazaca. Kad je o ovoj stvari reč, trebalo bi istaći da je tu očita prednost na strani Hrvatske, jer ono što je u susednoj Hrvatskoj već institucionalizirano, ovde, u Srbiji i Vojvodini ne postoji ni kao predmet ozbiljne debate. Reč je, naravno, o veoma važnom pitanju političke reprezentacije, odnosno načina njene realizacije. Tokom prošle godine u Vojvodini je bilo dosta reči o garantovanim mandatima, ali nije bilo nikakve ozbiljne debate. Kad nema ozbiljne debate, kad se u javnosti ne sučele različita gledišta i ne odmeravaju argumenti, onda se preko pitanja reprezentacije manjina nastoje ostvariti neki drugi stranački i partikularni, a ne manjinski interesi. U konkretnom slučaju reč je bila o tome da se manjine isture kao brana naletu radikala u Vojvodini.

I sada, doista, na kraju samo dve-tri reči o Hrvatima i Bunjevcima, odnosno o dezintegraciji Hrvata pomoću Bunjevaca. Ja sam pristalica, da ga tako nazovem, principa subjektivne volje: ja jesam ono što kažem da jesam. Dakle, Hrvat, Bunjevac, Slovak, Marsovac... To, kako mi se čini, nije problem. Problem je ponašanje države u slučaju nečijeg nacionalnog deklariranja. Država bi u toj stvari morala da se drži neutralno što, u Srbiji, nažalost, nije slučaj. Država je pristrasna i to je ono što je problem.

BILJANA KOVAČEVIĆ VUČO

U čemu je konfuzija

Mene naročito zanima položaj hrvatske manjine u Srbiji. Mislim da je to veoma značajno pitanje i da ono, zapravo, još nije dotaknuto. Dva su tu problema:

najpre, katastrofalni zakon o manjinama kojima su ustanovljeni nacionalni save-ti koji su postali veoma opasan instrument upravo u rukama vlasti, bez obzira koja da je u pitanju. Taj zakon je deklarativan zakon koji predstavlja opšti okvir i to je loš zakon; drugi problem se zapravo tiče mog utiska. Kao neko ko je pratio zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, u Srbiji reći ću nešto što može da zvuči tvrdo, ali činjenica je da su Srbi u Hrvatskoj napravili veliki problem i da su oni, kao takvi, zavrjedili pažnju celog sveta. Hrvati u Srbiji nisu napravili nikakav problem – nije ovo poziv da Hrvati sada naprave nekakav problem – ali s te tačke gledišta, dolazimo u situaciju da lipicaneri izazivaju veću pozornost nego što to izaziva hrvatska nacionalna zajed-nica ili hrvatska manjina u Srbiji. Hoću da skrenem pažnju da dolazi do konfuzije.

Ljudi koje ste vi spominjali kao Hrvate u Srbiji, koji zauzimaju čak i “važna” mesta, ne nastpaju kao pripadnici hrvatske nacionalne zajednice – Ivana Dulić Marković nije bila potpredsednik vlade zato što je Hrvatica, ona je slučajno Hrvatica. Ivana Dulić Marković je bila meta hajke, ali, to je pitanje druge vrste – pitanje nacionaliz-ma, šovinizma i, da tako kažem, rasizma koji postoji i koji se, u konkretnom slučaju, ispoljava preko Srpske radikalne stranke. Ali, Ivana Dulić Marković nije bila pred-stavnik hrvatske nacionalne zajednice. Njoj su se desile strašne stvari i vi ste svi svedoci da smo mi ustali u njenu odbranu. To je potpuno apsurdna situacija, da neko ko je u vlasti i ima moć treba da bude zaštićen od same te vlasti, da ga bra-ne nevladine organizacije i individualci koji se bune protiv toga.

Problem je, zapravo, u tome što je jedna strana zlopuotrebila činjenicu koja se odnosi na njen etnički identitet. Veoma je važno podsetiti i da je predsednik Narodne skupštine Republike Srbije, takođe, Hrvat, ili Bunjevac, ne znam šta je sada

i da se sa time barata i manipuliše. Dakle, u pitanju su dve potpuno različite stvari: pripadnik nacionalne zajednice koji dolazi na određeno mesto kao pripadnik nacionalne zajednice, poput Srba u Hrvatskoj – nije Stevan Uzelac potpredsednik vlade zato što je izabran na izborima, nego zato što je Srbin i zato što je napravljena takva politička matematika. U Srbiji, nažalost, još uvek nema mogućnosti da autentični predstavnici određenih manjnskih zajednica budu, na adekvatan način predstavljeni u vlasti.

Postoji još jedna stvar koja je mene jako neprijatno iznenadila u slučaju Ivane Dulić Marković, a koja pokazuje koliko je stigmatizacija još uvek prisutna. Ona je posle toga otišla u Vukovar i tamo razgovarala sa hrvatskim predstavnicima i rekla da će situacija u Hrvatskoj biti bolja kad neko bude, kao što je ona, zastupljen i u Vladi Hrvatske. Ponavljam – Ivana Dulić Marković je u Vladi bila kao predstavnik G17 Plus, a ne kao Hrvatica.

TOMISLAV ŽIGMANOV

Postoji i balast prošlosti

Samo još nekoliko riječi da kažem na temu vidljivosti hrvatske manjine u javnosti. Postoji neka vrsta etničkog ekskluzivizma u javnosti uopće, i u političkom polju kada je u pitanju manjinsko, a posebice, kad je u pitanju hrvatska zajednica. Možda zbog toga što ono ima neku simboličnu negativnu vrijednost i zato što su, s druge strane, politički irelevantni. Znači, 76.000 Hrvata u Srbiji nije isto što i 300.000 Mađara, nemaju tako snažnu političku organiziranost, nemaju težinu kao Bošnjaci, ili kao Albanci. Dakle, nema specifične težine i relevantnosti.

Ali, s druge strane, postoje i posljedice snažnih aktivnih politika nijekanja i zatuviranja svega hrvatskoga. Gospođa Latinka Perović je rekla da sam izdao knjigu Hrvati u Vojvodini danas, objavljena je 2006, u Zagrebu, no, ona je ovdje prešućena kao činjenica. Znači, nije da nisu činjeni koraci za povećanje vidljivosti, za ukazivanje na problematiku, čak i nuđenja nekih rješenja, ali, postoji neka vrsta balasta prošlosti, gdje jednostavno ne možete doći da to predstavite. S druge strane, mi smo očekivali i naša su očekivanja bila vjerovatno realna da hrvatska država tu može nešto uraditi, da budemo vidljiviji i da integracija naša u srbijansko društvo bude učinkovitija. Ali, i tu smo naišli na veliko nerazumijevanje, ne samo predstavnika vlasti, nego je i činjenica, da, recimo, hrvatski državni mediji, kada je bio susret Tadića i Mesića ili Sanadera i Koštunice, od četiri činjenice koje su hrvatske bile, jer je bila praksa da u delegaciji Srbije budu i predstavnici političke stranke i nacionalnog vijeća, dopisnik hrvatskog državnog medija koji se plaća iz proračuna Republike Hrvatske, od četiri činjenice, znači, dvije institucije, dva imena, samo je jedno pogodio! To vrijeda! Znae, to ponižava!

Pazite, ne dopisnik nekog stranog medija – nego hrvatskog. Konkretno, bilo je sljedeće: Hrvatsko nacionalno vijeće = Hrvatsko narodno vijeće; Zvonko Pekanović = Zvonko Pejaković; Demokratski savez Hrvata u Vojvodini = Demokratska stranka

Hrvata u Vojvodini – pazite, to su tri činjenice koje su pogrešno navedene. To je ispod dostojanstva minimalnog korektnog odnosa spram, ne drugih, nego vlastitog. Sintagma koja to najbolje pogađa, a ja sam je često koristio u javnosti, glasi ovaki: “Hrvati u Vojvodini imaju status siromašnog rođaka!” Oni su trpljena činjenica, njih se pomalo stidimo, ne znamo što ćemo s njim, naši su.... i tako dalje i tako dalje. Nažalost, pazite, ponavljam: – to javno tematizirati, nosi velike probleme; ja sam ranije surađivao s hrvatskim medijima, a kada sam počeo ovakve stvari govoriti, odjednom je sve prestalo.

Peti orkugli sto

SRBIJA I KOSOVO

Hotel Palas, Beograd

10. mart 2008

SONJA BISERKO

Nova realnost

U ovom još uvek nestabilnom i gotovo dramatičnom trenutku neophodno je da otvorimo razgovor o Kosovu, uvazavajući novu realnost. Iza nas su tri nedelje nove realnosti, otkako je i formalno Kosovo postalo nezavisno. Bez obzira na taj očekivani ishod u vezi sa statusom Kosova, beogradske vlasti su reagovalе smišljenim planom destabilizovanja čitavog regiona.

U senci kosovske nezavisnosti, Vlada Srbija i najjača politička stranka u Srbiji, Srpska radikalna stranka, su pokušale da diskredituju rezultate predsedničkih izbora, da proglase Tomislava Nikolića moralnim pobednikom i da blokiraju evropski put Srbije.

Brutalnost i destrukcija stranih predstavnika, osim što su imali za cilj da pokaže svetu da se ne pristaje ni na kakva pravila, bilo su usmereni i na zastrušivanje domaće javnosti. Na sreću, to nije uspelo, a protokom vremena sve je jasniji otpor neodgovornoj i iracionalnoj politici vlade.

Međutim, još nisu isključena neprijatna iznenađenja, čemu ova sve slabija vlast može da pribeći. Utoliko je važnije što se na javnoj sceni pokazuje sve veći otklon prema pokušajima destabilizacije zemlje.

U toj svesno proizvedenoj konfuziji najteže je svakako Srbima koji su ostali na Kosovu. Očigledno je da Vlada na svaki način pokušava da isporvoca nasilje na Kosovu i da izdejstvuje podelu Kosova. To je deo tzv. akcionog plana koji nije obelodanjen, ali ga indentifikujemo dnevno preko incidenata i provokacija.

Vrlo je važno da se u toj, svesno kreiranoj napetosti međunarodna zajednica ponaša odlučno i odgovorno. Po svemu sudeći, srpska vlada je prešla crvenu liniju koju međunarodni akteri više neće da tolerišu. To se vidi po njihovim reakcijama i upozorenjima. Istovremeno, ponašanje albanske strane bilo je više nego uzdržano, što sve zajedno doprinosi održavanju mira i stabilnosti na Kosovu.

Jedna od reakcija je i primanje dve balkanske zemlje (Hrvatska, i Albanija) po ubrzanoj proceduri u NATO, što samo svedoči da se Srbija i dalje percipira kao faktor nestabilnosti.

Neprihvatljivo je ponašanje prema Albancima koji žive u Srbiji (Sombor), a medijska kampanja povodom aktuelnih zbivanja usmerena je na demoniziranje Albanaca na Kosovu.

I na kraju, važno je podsetiti na ulogu Rusije u nedavnim zbivanjima. Može se konstatovati da je Rusija neprimereno istrumentalizovala Srbiju za svoje spoljnopolitičke strateške ciljeve. Zabrinjava, međutim, bezrezervno podavanje Srbije ruskim ambicijama, pogotovo što to ima visoku cenu za budućnost Srbije, kako u regionu tako i u EU.

Zbog navedenih razloga naš razgovor je izuzetno važan prvenstveno u kontekstu racionalnog prihvatanja realnosti i definisanja nacionalnog i državnog interesa u novim okolnostima. Jedan od njih je svakako tretiranje Albanaca kao suseda i partnera u još uvek složenim regionalnim okolnostima. To će svakako pomoći i Srbima na Kosovu da se integrišu u kosovsko društvo i institucije.

BOŠKO JAKŠIĆ

Imaju li budućnost odnosi Srba i Albanaca

Pokušao bih najpre da napravim okvir, odnosno – kako u ovom trenutku vidim situaciju što se tiče budućnosti odnosa između Srba i Albanaca. Sasvim je moguće tu budućnost gledati na osnovu neke nedavne prošlosti. I tu prošlost vidim u analizi odnosa između Srbije i Crne Gore. Podvlačim tu paralelu, iako znam da postoji razlika koja je legalistička i počiva na temeljima Ustava iz 1974. godine: odnosno da je Crna Gora imala legitimno pravo na otcepljenje, a da Kosovo, u statusu autonomne, to pravo nije imalo. Međutim, čini mi se da se iza tog legalističkog zaklona, iza Ustava, dokumenata i papira, krije suština odnosa na osnovu čega može da se zaključi šta treba očekivati u neposrednoj budućnosti u odnosima Srba i Albanaca. Drugim rečima, upravo zaklanjajući se iza Ustava, Srbija je u mnogome izbegla da sebi postavi jedno pitanje – zašto, posle niza republika, koje su, kao i Crna Gora imale pravo na otcepljenje, zašto se toj kolekciji republika, pridružila i Crna Gora? Zašto se svi raduju kad se otcepe od Srbije? Jer, kad sam posmatrao snimke proglašenja nezavisnost i ceremoniju u Prištini, moram da kažem da je moguće da su neki ljudi smatrali da im se u tom trenutku uzima “kolevka”, da se otkida parče “svete srpske zemlje”, a moj osećaj je, upravo, bio ovaj: gledajući ljude koji se raduju, pitao sam se dokle će neko drugi stalno da se raduje ostavljajući Srbe – ili barem one koji razmišljaju poput mene – da se pitaju zašto i kako neko stalno želi da se razveže od nas!?

Ima li, moguće, u nama, u našem sopstvenom stavu prema drugima, nečega na osnovu čega drugi to žele? Pristup koji postoji i dalje, koji počiva na Ustavu iz 1974. godine, počiva i na jednoj zaista arhaičnoj, feudalnoj, teritorijalnoj koncepciji, koja je čak cinična prema ljudima i Srbima na Kosovu. Znači, borba za teritoriju, “katastarski” pristup stvarima, bitno je samo uknjižiti i taj deo teritorije, bez obzira na kvalitet života o kome se ponajmanje priča, ili se pričalo – a to je blizu 2 miliona Albanaca koji bi trebalo da se u tom katastru knjiže kao ravnopravni građani Srbije;

znamo, međutim, da se o tome nije govorilo i znamo koliko se to dugo ignorisalo, bez obzira što je ignorancija postojala i sa druge strane. Upravo na osnovu takvog stava moram da kažem da sam lično pesimista da u bliskoj budućnosti može da dođe do bilo kakvog ozdravljenja odnosa između Srba i Albanaca. Zato što će se – plašim se – odnos ignorancije, koji se već manifestovao i ima uzore u odnosima Beograda i Podgorice, odnosima nekoga ko i dalje pretenduje da bude “veliki brat”, da će se ta vrsta matrice primeniti i primenjuje se i u odnosima Beograda i Prištine. Mogu potpuno da razumem državu koja je obavezna da štiti sopstvene interese u situaciji u kojoj se našla, ali, s druge strane, postoji i realnost.

Realnost je ovde najčešće i nažalost, u mnogome potisnuta izbijanjem “nebeske Srbije” u prvi plan, one Srbije koja podseća na Srbiju koja je svima nama još u pamćenju: Srbije koja, u suštini, ne zna šta hoće ni sa teritorijom ni sa ljudima, a ponajmanje jasno zna šta hoće sa sopstvenom budućnošću. Upravo zato je Kosovo poslužilo kao tačka razdela oko evropskih integracija, jer je Kosovo ono što je indukovalo i pitanje budućnosti Srbije. Kosovo je ono što me, s jedne strane, podseća na to da Srbija nije u stanju da napravi iskorak u vezi s dilemom od pre jednog veka, kad je postojao tzv. Mali srpski program koji je Srbiju gurao na sever i zapad, za razliku od drugih programa, većinskih i pobjedničkih, kako se pokazalo, koji su Srbiju vukli na jug i istok. Ta tendencija se očigledno nastavlja.

U situaciji u kojoj je Kosovo probni kamen patriotizma, vrlo je teško očekivati da može doći do bilo kakve normalizacije na životnom nivou između Srba i Albanaca. Pitanje koje možda treba postaviti je: zašto mi toliko mnogo i često govorimo o patriotizmu? (Svi znate staro pravilo: ko o čemu.. ona o poštenju, vojnici o skraćanju vojnog roka...)! Patriotizam bi trebalo da bude nešto što se podrazumeva i o čemu se ne priča, kao, recimo, ljubav prema majci!?! Stvaraju se, veoma svesno, veštačke dileme i veštačke razdeline koje nastavljaju bolno da dele socijalno tkivo ove zemlje, koje nekome, pri tome, itekako koriste – od opstanka na vlasti do ostvarivanja veoma konzervativnih, teških, mučnih nacionalnih i kleronacionalnih političkih

programa. Sve su to elementi koji utiču na to – da li će se normalizovati odnosi između Srba i Albanaca – ja sve vreme insistiram na odnosima Srba i Albanaca, ne govorim o odnosima zvaničnog Beograda i zvanične ili nezvanične Prištine, istinske ili lažne Prištine – ovde je reč o konkretnim odnosima sa kojima bi, koliko već ovoga leta, mogli da se suoče ljudi koji će putovati automobilima na odmor u Grčku. Klima koja se stvara ne obećava ništa novo.

Pri tome polazim od stanovišta da je i u životu država sve promenljivo. Možete da menjate režime, oblike političke vladavine, možete mnoge stvari da menjate, ali ima jedna stvar koju ne možete da menjate – a to je topografija. Da li je usud, obostrani, Srba ili Albanaca da žive jedni pored drugih ili da žive zajedno, to je jedan koncept ili jedan pristup, ili smo u stanju da topografiju iskoristimo na način obostrane saradnje. Ovo, kako se do sada radilo i kako se sad radi ne obećava da ćemo topografiju iskoristiti kao faktor zbližavanja, nego ćemo u trenutku globalnih evro-integracija mi ovde postavljati neke nove zidove, poput onih zidova na Zapadnoj obali.

Faktor koji bi mogao da ruši te zidove kao što ih je rušio u vreme Berlinskog zida, jeste u mnogome, ekonomija. I ukoliko bi se ekonomija na bilo koji način prihvatila kao faktor prvih kontakata kanala komunikacije između Srba i Albanaca, bilo bi moguće očekivati da dođe do neke normalizacije odnosa u budućnosti. Naravno, to zavisi od Vlade, zavisi od vlada, od vlasti u Beogradu i Prištini, ali ne samo od njih. Mislim da u ovom trenutku najviše zavisi od međunarodne zajednice, oličene, pre svega, u SAD i EU. Svi smo svesni da se na nove vlasti u Prištini vrši ozbiljan pritisak, pre svega, oko položaja i prava nealbanskih manjina, upravo zato da bi se projekat stvaranja nezavisnog Kosova afirmisao kao uspešan projekat. Oni koji su u tom projektu najviše učestvoivali ne žele da propadne i da se saplete na jednom toliko važnom pitanju. Od istih tih bi trebalo očekivati, i bilo bi dobro da se više angažuju i oko Beograda, naravno, na drugi način. Ne tako što bi upozoravali na incidente, poput onoga u Somboru, nego da bi pomogli onim snagama u Srbiji da se oslobode,

ili barem rasterete nacionalističkog pritiska koji u ovom trenutku postoji, da postanu svesni da je u mnogome nacionalizam i radikalizam u Srbiji, u značajnom delu i rezultat ponašanja EU, koja je regrutovala nove snage u taj blok svojim nečinjenjem i stalnim zahtevima Srbiji, na taj način slabeći demokratski blok i jačajući ovaj radikalni; to je nešto što bi trebalo očekivati od Brisela i Vašingtona. Drugo je pitanje kako će to, i ukoliko do toga dođe, biti prihvaćeno u Beogradu. Mislim da će to zavisi pre svega od rezultata novih izbora – koje će snage pobediti, da li će se afirmisati jedinstvo nekog demokratskog bloka – za šta nisam siguran, gledajući sinoćno izlaganje predsednika Republike; prema tome, to su sve nepoznanice koje utiču na budućnost odnosa Srba i Albanaca. Suviše ih je mnogo ovog trenutka da bismo mogli da kažemo kako će ti odnosi izgledati, zato što je u ovom trenutku to mnogo više pitanje dobrih ili loših želja – dobrih želja onih koji smatraju da tu topografiju koja nas zbližava treba iskoristiti i da treba normalizovati odnose među ljudima, pa da posle vidimo kako će to izgledati; dobrih želja onih koji vide zajednički put u Evropu, koja bi mogla da pomogne da se sve te granice prevaziđu, ili loših želja onih koji u ovom trenutku značajno boje i daju kolorit srpskoj politici, onih koji su protiv bilo kakvih dogovora, koji su za prkosnu Srbiju koja se neće klanjati, kako je to rekao, faktički ideolog svega ovoga što se sada događa! Upravo od odnosa snaga dva bloka želja zavisiće i budućnost odnosa Srba i Albanaca, onako kako ih ja vidim.

DUŠAN JANJIĆ

Najveći teret na srpskoj zajednici

Probaću da odredim i neki vremenski okvir, pošto mislim da su ovde zaista neophodne dve perspektive: dugoročna i kratkoročno-srednjoročna i drugo – tematski okvir. Uvek je lakše završiti sa ovom dugoročnom, koju verovatno, u Srbiji možemo umeđiti na godinu 2021, znači na godinu sigurnog članstva u EU i NATO i sigurnog aktivnog učešća u regionalnoj saradnji, ali ne i u svetskoj politici. Dakle, uzmimo da je to neki period osvešćenja, shvatanja činjenice da je reč o jednoj maloj ili srednjoj državi, ali ogromnih kapaciteta.

O toj budućnosti možemo reći dve stvari na osnovu prošlosti i sadašnjosti: nema iluzija, odnosi između Srba i Albanaca kroz istoriju su bili odnosi paralelnih života, često odnosi uređenih paralelnih odnosa, a vrlo često i odnosi međusobne dominacije – ko se dočepao vlasti, taj je dominirao. Mislim da je glavno iskušenje kratkoročne i srednjoročne perspektive – kako da se napusti taj model vlasti. Sada – a 'sada' je počelo 1999. godine – tome prisustvujemo; prisustvujemo ovoj drugoj dominaciji, i to uopšte ne amnestira Miloševićevu Srbiju za onu prvu dominaciju – govorim samo činjenice. Drugi problem: kad govorimo o srpsko-albanskim odnosima, opasno je sve to svesti na problem Kosova, to je opasna redukcija, jer srpsko-albanski odnosi se protežu po svom potencijalu mnogo šire. To su i pitanja odnosa prema Albancima, ili sa Albancima u centralnoj Srbiji, a pogotovo u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa – ne zaboravimo da su te opštine administrativnom uredbom 1947. godine pripojene Srbiji, da je poslednji ustavni akt koji nominuje opštine koje se nalaze u sastavu federalnih jedinica bio Ustav iz 1945, a Leposavić i Zvečan su tek 1951. 'prebačeni' na Kosovo, dakle, to je problem koji ostaje, uz ovaj osnovni problem – neintegrisanost Albanaca u srpsko društvo.

Sledeća dimenzija jesu odnosi sa Albancima na Zapadnom Balkanu – podsetimo, to su Crna Gora, Makedonija i Albanija. Dakle, ako uzmemo celinu srpsko-albanskih

odnosa, vrlo smo jasno i blizu do osnovne paralele, da je to za stabilnost Zapadnog Balkana ono što je za Evropu bilo francusko-nemačko pomirenje. Da bi došlo do srpsko-albanskog pomirenja moraju se dogoditi najmanje dve stvari: prva je stabilizacija onoga što se zove albanski korpus, njegovo privođenje normama, funkcijama koje zadovoljavaju i prave relevantne adrese; druga stvar je promena politike Srbije. Ključ te promene, ili ono što je kolega Jakšić rekao, ono što bi svakodnevno Srbi rekli – a gde sam ja tu? Kad Srbija i elita budu sposobni da odgovori šta je Srbija, a šta srpska nacija i kad se dođe do dobro organizovane i efikasne države koja pomaže i naciji, ali nije cela nacija u jednoj državi, onda ćemo mi doći do ove tačke nove politike. Ja sam apsolutni optimista što se toga tiče, naravno, pod uslovom – i sad prelazim na kratkoročnu i srednjoročnu perspektivu – da se tu stvari odvijaju onako kako sada izgleda da će se odvijati.

Kad kažem kratkoročno, mislim na 2008-2009 godinu, to su godine kad će se tek završavati implementacija EULEX i tek pozicionirati najavljena srpska politika blokade međunarodnog priznanja Kosova. Ne bi trebalo gajiti iluzije – ta se politika neće napustiti u narednih 10 godina, nemoguće ju je napustiti. Ono što se zove nova realnost i što je pomenula gospođa Biserko, to se dogodilo 17. februara. Započela je nova realnost, ali ne samo na Kosovu i ne samo Kosova, nego nova realnost Srbije i Balkana, ako hoćete, i evropske politike. 17. februar 2008, je, između ostalog, manifestovao i Americi da ne može da radi u Evropi sve, ako ne pravi globalniji dogovor s Rusijom. Zašto se to dogodilo, to je stvar za ozbiljne analize. Mi možemo reći da je kratkoročno, najveći profit iz cele krize napravila Rusija i da će ona nastaviti da taj profit pravi. Verovatno, srednjoročno, najveći gubitnici su EU i Srbija, kratkoročno, Albanci mogu biti vrlo zadovoljni – ostvaren je veliki san, jedna psihološko-politička tačka je dostignuta; ali, ta tačka ima ograničenja u neefikasnoj državi, u odsustvu socijalne perspektive, u odsustvu posla, u odsustvu poverenja u EU; molim vas, cela Priština je ispisana parolama kao da ih je pisao Koštunica – EULEX – precrtano crveno – ne možete videti plave zastave, možete videti samo tradicionalne albanske

zastave; ljudi sa oprezom ulaze u novu realnost. Dakle, kratkoročno, budimo svesni da se polaže veliki ispit. Da li će se, ono što se zove paralelni život, institucionalizovati i koristiti u pravcu postizanja dogovora, odnosno mostova za zajednički život ili će se upotrebiti za eliminaciju srpske zajednice – to je to ključno pitanje na koje odgovor duguju, pre svega, međunarodna zajednica, oni koji su podržali jednostrano proglašenje nezavisnosti, i Rusija koja ga je blokirala u UN – hoće li Srbi ostati ili neće na Kosovu. Druga stvar je, hoće li zaista međunarodna zajednica podržati EULEX – ko je čitao sva ta dokumenta, ko vidi te ljude koji stižu u ime EULEX, ko sluša te konfuzne poruke i tu svađu međunarodne birokratije, ko treba da ostane, ko je važniji – mora da bude pesimista. Mislim da je krajnje vreme za jedan ozbiljan razgovor među državama Kontakt grupe o tome, da li im zaista treba UNMIK. Ja sam siguran da je UNMIK potreban kao prelazna institucija, prelazno rešenje – ne u ovom kapacitetu, jer je izgubio kredibilitet u albanskom nasilju 2004. godine, tu nema iluzija – ali UNMIK kao tanana tačka, ali tačka susreta, kao most između Srba, s jedne strane (i Beograda i Rusije), i, s druge strane, EU (koja dolazi i imaće problema u dolasku), Albanaca i Amerike je neophodan. Mislim da je neophodan i zaista makar to u nekoj perspektivi od godinu dana i bila kancelarija u Njujorku, ona je neophodna kao adresa komunikacije. Ako se to eliminiše, a to je sada trenutni pritisak Tačija (Hašima), nema više tačke komunikacije, ulazimo u nešto novo. U okviru nove realnosti dodatna nova!

Dakle, šta je to što bi obeležilo tu, hajde da kažemo, kratkoročno-srednjoročnu perspektivu? To je, u suštini, tajvanizacija kosovskog statusa. To je ta suština, i ta tajvanizacija može da traje koliko to Rusiji odgovara. Za razliku od Kine i Tajvana, gde je reč o istom etnosu, ali o političkim razlikama, o ekonomskom razvoju i napredovanju Kine i slabljenju Tajvana, sigurno je da je tamo mnogo lakše i verovatno će to u perspektivi kraće trajati. Ovde gotovo ništa ne košta Rusiju da dugo traje, a ovi drugi nemaju izlaza. Hoću da kažem, to je duga borba ovih koji su priznali nezavisnost, da se broj zemalja koje priznaju nezavisnost penje – znamo za neke

optimističke prognoze 100 zemalja, realne 40 u ovoj godini, i to je borba za zemlju po zemlju i trajaće to do 2009; ali, sam broj ne rešava suštinu – status je “prelomljen”, teška odluka je doneta i Beograd je takođe doneo tešku odluku da ne prizna status. Znači, sad je cela tajna u tome kako da se vratimo na pitanje standarda, da shvatimo da će Beograd dugo odbacivati da prizna status, a kako preći na pitanje standarda. Tu ću samo jednu stvar reći: sve ovo što će se dogoditi na sednici Saveta bezbednosti (11. mart), cela ta rusko-srpska inicijativa, dolazeća, naredna, sednica povodom izveštaja UNMIK, pa i sam izveštaj UNMIK, ako ste ga videli (završen je 10. marta), pokazuje, zapravo, jednu jedinu muku – svi se pozicioniraju spram nove realnosti – niko nema odgovore.

Znači, tek se shvataju – sada uzmimo Beograd – pozicije za osporavanje članstva Kosova u UN. S obzirom da dolaze izbori u Srbiji, računajte za pet meseci, ako se pojavi nova vlada – a neće biti nova, biće ovako ili onako prekomponovana, jer, koliko sam razumeo ovo što se desilo tokom poslednje dve godine, nikakvu razliku nisam video između demokrata i ovih Koštunicinih oko Kosova: svi su pravili akcioni plan, svi su zdušno u odbrani Kosova, samo što bi neki i Kosovo i Evropu, a neki bi samo Kosovo sa Evropom, jednog dana. Ali, oko Kosova – evo, i Tadić je potvrdio juče (9. marta) – nema razlike, dakle, nema razlike, nema promene politike. U sadašnjem političkom korpusu nema pretpostavke za promenu politike i nema te kombinacije koja bi dovela do te promene.

Zbog toga je glavni problem i težina – ja ću sad samo o tome, jer mi je to najvažnije – džaba vama politika, ako nema dole onog, na koje se ta politika odnosi, dakle, srpske zajednice na Kosovu. Sve su ove politike bile jako lepe i ljudima potpuno nerazumljive. Stizale su tokom zadnjih mesec dana, dve poruke: jedna iz Tadićevog štaba, jedna iz Koštunicinog. Tadićeви kažu – ne morate baš danas iz KPS, možete za sedam dana, dok potpišete ugovor sa EPS. Ovi drugi kažu – morate sutra! I to je bila jedina razlika, ali posledica je bila – konfuzija. Posledica je bila da su organizovani najjači bukači preuzimali politiku, i preuzeli su. I jedna grupa na severu

dominira srpskom politikom na Kosovu. Ja, nažalost, ne vidim da će u izbornoj kampanji iko da se bavi time i da će iko otkloniti taj dualizam poruka, čak se bojim da će se pojačati, jer će, zbog izborne pobeđe, i radikali da pritisnu svoje; a setite se da je Tomislav Nikolić dobio najviše na Kosovu. Druga stvar koja je karakterisala te poruke iz Beograda ka Srbima na Kosovu je potpuna konfuzija. Vidite, s jedne strane se kaže – napustite KPS i idite u Ranilug, a Ranilug postoji u Ahtisarijevom planu kao opština. Znači, mi primenjujemo ili ne primenjujemo Ahtisarijev plan. Pitanje – zašto ne, ako je dobar? Ali, trenutno je mrtav, kažu zvaničnici Beograda. Ljudi onda u nedoumici, kažu – o čemu je reč?! Treća stvar je, i time završavam opis situacije. evo, čuli smo sinoć (9. mart) ministra za Kosovo koji “mrtav ladan” kaže: “Sve će se nastaviti i biće odlučna politika!” Ja odmah mogu da kažem – neće biti odlučna! Nastaviće se, što je najgore, tzv. političko jedinstvo na opštim stvarima, da niko ne menja politiku, ali neće biti odlučnosti, jer će se baviti sopstvenim političkim karijerama i šta god da budete pitali reći će – “čekaj da prođu izbori”. A, to je šest meseci! Za šest meseci, međunarodna zajednica radi posao, Tači radi posao, realnost se dodatno menja. Teško je sada predvideti, ali sam potpuno siguran da taj novi ili novo/stari premijer, već ko god bude, kad bude seo u fotelju, on će morati najpre mesec dana da sabere – šta se uopšte dogodilo na Kosovu, dok se on bavio kampanjom. A, puno toga će se dogoditi. Evo primera: prestaće rokovi za povraćaj imovine, prestali rokovi, Riker sada oseća da je jak, neće da produži rokove, jer je video da ima 30.000 prijava umesto 11.000. I onda ćeš da imaš dugu borbu, godina-ma, da ljudi povrate imovinu. Čovek (J.Riker) jača svoju pregovaračku poziciju da bi opstao. I tako dalje – ja sam uzeo najbanalniji primer, ali najživotniji, za obične ljude – problem otete imovine.

Meni se sada čini da je, nažalost, situacija sledeća: srpska zajednica, takva kakva je, jedini je garant da, ako nešto opstane, da će opstati politika Srbije. I sada je, nažalost, na tim ljudima najveći teret. Beograd može možda, da im manje smeta nego što je do sada smetao, bilo bi dobro kada bi mogao malo više da pomogne, ali toliko

naivan i neobavešten nisam da bih očekivao nešto slično. Dakle, ostaje sada ovo što sam rekao: uz odgovornost Kontakt grupe, da ohrabre i podrže ljudi dole da nađu najbolji model sopstvenog organizovanja i zastupanja sopstvenih interesa. Ja ću to reći u jednoj mantri i time završiti: sada nije moguće promeniti strategiju, znači, jednu strategiju – ne kažem da je dobra, očajna je – ali je takva kakva je, i – više je taktika! Da bi Srbi imali više taktika dole, to mora da prepozna i međunarodna zajednica, a mora i Vašington to da objasni Albancima da moraju da prihvati više taktika, jer ako proteraju Srbe, imaće ili neće imati državu. To je ono sa čime se sada moraju Albanci suočiti. Kad kažem Albanci, vidite, imao sam u međuvremenu kontakte sa ljudima iz Vlade i ne mislim na njih. Ljudi iz Vlade Kosova su vrlo pribrani, imaju neki psihološki prostor, ali već im za leđima duva nezadovoljstvo, nije to ono što su ljudi očekivali od države i to će se nezadovoljstvo povećavati sa svakim danom novih provokacija i sa albanske i sa srpske i sa međunarodne strane.

DUŠKA ANASTASIJEVIĆ

Nedostatak srpske elite nezavisne od Beograda

Najpre bih želela da se zahvalim Sonji Biserko i Helsinškom odboru što održavaju dijalog na temu Kosova već gotovo dve decenije; iza njih su ostale i razne publikacije koje su dragocene, jer su praktično, predstavljale retko štivo gde je nuđena različita vizura i pogled na kosovsko pitanje kada je ta tema počela i da se završava, a znamo da nikada nije bila naročito jednostavna. Naravno, ne bi bilo pošteno da ne pohvalim i Dušana Janjića koji je isto, u vremenu kad je kosovska tema, u sklopu raznih ratova koji su se dešavali od Slovenije pa dalje, nije bila naročito popularna ni među akademskim krugovima ni među političarima, jer je tada bio status quo; i iza njega su ostale publikacije koje je priređivao sa stranim izdavačima za koje mislim da su zaista dragocene; ali zabrinjavajuće je da zaista ima malo literature, s obzirom na to kako tvrdimo koliko nam je ova tema važna, koliko je malo trezvene literature koja se bavi Kosovom; svejedno, da li je reč o srpsko-albanskim odnosima na Kosovu, ili o albansko-albanskim odnosima na Kosovu, što je takođe zanimljiva tema, ili albansko-albanskim odnosima u regionu i td... samo dajem pravce u kojima bi ova diskusija mogla sve da se vodi, ali, nedostatak nekih činjanica i temeljnih istraživanja doveo nas je u situaciju da mi sada, 2008. godine, o Kosovu mahom razgovaramo u nekim mitskim kategorijama i zato sa velikom proizvoljnošću to pitanje i može da bude toliko instrumentalizovano koliko jeste već sada, a imam utisak, slušajući, gledajući, prateći šta o tome imaju da kažu ljudi koji se kandiduju na ovim izborima, imam utisak da će takva debata u tom nekom mitskom i ostati.

Pre nego što dođemo do srpsko-albanskih odnosa, pokušala bih da se fokusiram na srpsko-srpske odnose, za koje mislim da su dosta važni i za srpsko-albanske odnose i u tom smislu treba obratiti i pažnju na to šta se trenutno dešava na severu Kosova i da pogledamo kako bi, možda, u budućnosti mogla da se razvija situacija na tom planu, jer sam ubeđena da će to biti prilično važna determinanta preostalih

sveukupnih odnosa. Ne bih želela da projektujem neko moje viđenje budućnosti, još je rano da se priča o tome; ali, kao i većina onih koji se na ovaj ili onaj način bave Kosovom kao temom, i ja pokušavam da uhvatim neke tendencije koje traju praktično još od 1999. godine. Imala sam priliku da pratim razvoj i učvršćivanje te podele, odnosno granice na reci Ibar, iako je i to prilično velika proizvoljnost! Praktično, 1999. godine – iako ne bih želela da me neko pogešno shvati da se to dogodilo preko noći – ta podela je nastala odmah nakon rata, a mi znamo da se ratovi (na Kosovu) ne završavaju baš onako kako nam piše u istorijskim čitankama, traje to malo duže, tako da je od 1999. godine do 2002. godine bili veliko žarište i, moram da kažem, da je već dovoljno ljudi izgubilo život oko Mitrovice na sve tri strane, ta treća strana je međunarodna zajednica. Ako se vratimo malo unazad, moramo biti poštteni i reći da je nakon dolaska demokratskih snaga na vlast u oktobru 2000. Godine, Srbija nasledila još jedan veoma težak konflikt koji se praktično prelio sa Kosova u tri opštine na jugu Srbije, Preševo, Bujanovac i Medvedu i da je bilo zaista velikih muka izaći na kraj sa tom oružanom pobunom. Ovde želim namerno da istaknem jedan momenat da biste videli kako se u međuvremenu menjaju i međunarodne okolnosti i kontekst u kome se te stvari dešavaju: naime, u tom trenutku, posle promene vlasti u oktobru 2000, Srbija je doživljavana kao kooperativna strana u tom sukobu, hteli da priznamo ili ne, ali gospodin Nebojša Čović koji je tada bio glavni upravljlaš krikom na tom terenu, kao i ostale bezbednosne strukture zajedno sa njim, jeste tada dobio pohvale od međunarodne zajednice; sa tim diplomatskim kapitalom iza sebe – podsećam da tada Kosovo nije bilo nikakva tema ni na međunarodnom planu, 2003. godine Bušova administracija krenula je u rat protiv Iraka, američke trupe su već bile u Avganistanu – prema tome, ni apetita za rešavanje kosovskog problema ni te podele na severu Kosova koja je u tom trenutku, rekoh, prilično očvrsla, nije bilo da se to reši; međutim, onda Beograd u tom trenutku odluči da obrati pažnju na to šta se dole dešava i sa tim političkim, diplomatskim kapitalom je počeo neki

rasplet, nazirala se neka malo drugačija strategija, ako smem tako da kažem, ali je Mitrovica i dalje ostala glavno uporište, da kažem eksponent, beogradske politike.

Tu dolazimo do drugog problema (o kome će možda bolje govoriti Rada Trajković), ali mislim da je taj hronični nedostatak političke elite na Kosovu i Metohiji, na strani Srba koja je nezavisna od Beograda, zaista i doveo ljude koji žive na Kosovu u prilično tešku situaciju; naročito one koji se nalaze južno od Ibra, pri čemu je sada već vidljivo da veći broj Srba živi južnije od Ibra, a ne severno, što je novi stereotip koji dugo već preovladava u medijima. Neću da ulazim u to, da li mislim da je podela Kosova dobra ili ne, mislim da to ne bi rešilo nijedan problem: hoću da kažem, da je nakon kraćeg perioda kad su odnosi UNMIK i Beograda s jedne strane, i kosovskih Srba, s druge strane, počeli da se poboljšavaju, da su se tražile neke veze, da se situacija u Mitrovici, u najmanju ruku pacifikovala, da je prištinski Univerzitet, koji je sada smešten u Mitrovici, počeo da gradi sve jače i čvršće veze sa adekvatnim institucijama u Prištini, zadržavajući autonomiju i kadrove koji su uglavnom često dolazili iz same Srbije, onda je čak i Oliver Ivanović, jedan od predstavnika Srba i Bajram Redžepi koji je u to vreme bio premijer Kosova – inače rodom iz Mitrovice tako da mu je ta tema bila nekako bliska srcu – oni su u Briselu 2004. godine, samo nekoliko dana nakon erupcije nasilja na Kosovu 17. marta, na sastanku sa čelnicima EU, pokušali da nađu neku strategiju na koji način bi se Mitrovici ponudio neki plan koji bi bio realniji što se tiče života Srba tamo, a s druge strane, da bi joj se dala neka malo jača ekonomska i bilo kakva druga perspektiva. Međutim, neredi od 17. marta 2004, su u priličnoj meri poništili neke od tih napora, a s druge strane, i dolazak nove vlade u Beograd, ako smem tako da kažem, “ukucalo ekser u taj kovčeg”.

Morala bih da podsetim na izjavu tadašnjeg, sada praktično odlazećeg, premijera Vojislava Koštunice koji je rekao da je sada jasno da multietnički raj na Kosovu nije moguć, da je “pre moguća komunistička utopija nego multietničko Kosovo”. Od tog trenutka se Beograd ponovo fokusira na severni deo, na ta tri kvadratna kilometra

severno od Ibra, na severni deo koji je prilično ekonomski nesamostalan, pri čemu treba znati da se život na tom delu Kosova održava najvećim delom iz budžeta Srbije i jednim dobrim delom – barem je tako bilo do skora – iz budžeta Kosova, jer su ljudi iz KPS na tom području primali platu sa Kosova; bizarno zvuči da je Trepča koja ne radi i ne proizvodi ništa, najveći multietnički poslodavac na Kosovu, da zapošljava na južnoj strani Mitrovice oko 600 ljudi koji pokušavaju da održavaju te rudnike da se ne potope, a da praktično, na severnom delu gde se nalazi flotacija i ostala postrojenja koja skupljaju prašinu, UNMIK je imao obavezu da isplaćuje tim radnicima neke minimalne stipendije, zarad socijalnog mira.

Kad se ovde priča o Srbima na Kosovu obično se misli na homogenu političku masu, što ona nije; naprotiv, potpuno je različita njihova realnost u odnosu na to gde se oni fizički i geografski nalaze; isto se tako i Srbi sa severa Kosova doživljavaju kao nekakva homogena masa, međutim, – ja sam sad ovde u odsustvu O. Ivanovića – dužna ipak da kažem da i tamo postoje građani prvog, drugog i trećeg reda, u zavisnosti od toga, ko je od njih bliži centrima moći i toj velikoj količini novca koja se sliva preko budžeta (Srbije) da bi se održavao univerzitetski, školski i zdravstveni sistem na teritoriji Kosova; pri tome znamo da je taj paralelni život najlakše organizovati i održavati na severu. Možda tu ne bi bilo velikih problema zato što je međunarodna zajednica takođe shvatila da bi neka prekonoćna integracija severnog Kosova u kosovski mainstream praktično bila nemoguća i da bi bilo nemoguće integrisati i obrazovanje i zdravstveni sistem sa severa u prištinske institucije i postojala je određena doza tolerancije do izvesne mere, samo što je bilo zahtevano da se ta sredstva koja se iz Beograda preko budžeta upućuju na Kosovo, da ona budu malo transparentnija. Međutim, ni mi ovde u Beogradu nismo imali priliku nikad, da dobijemo jasan uvid u to kako se ta sredstva tamo troše – ja samo mogu da vam kažem neke projekcije, dosta obazrive, do kojih smo došli prilično mukotrpnim istraživanjima; ali, na primer, samo za plate i održavanje budžetskih korisnika na sverenom delu Kosova, računam na Mitrovicu i na Zvečan, ili na oko 20.000 ljudi,

to je više od 1,5 milion eura mesečno, uz razumljivu rezervu u pogledu toga da li se ta suma u međuvremenu povećala ili ne. Za to vreme postoje ljudi koji su nekada radili u nekim društvenim preduzećima poput "Betonjerke" iz Vučitrna, ili trgovinskog preduzeća "Lux" iz Mitrovice koji, jednostavno, sastavljaju kraj s krajem: većina njih se nalazi na toj teritoriji kao interno raseljena lica i oni su na apsolutnoj margini svih tih događaja. Hoću da kažem sledeće: koliko god da je Beograd uzurpirao politiku Srba sa Kosova i praktično ih promovisao tokom svih pregovora, ne vodeći računa o tome šta oni imaju da kažu, tako je jedna grupa ljudi na severu Kosova uzurpirala tu politiku; i ono što je mene najviše zabrinulo u poslednjih nekoliko dana je to što sam videla da se situacija na tom terenu ne smiruje i da to može da bude uvod u neke okršaje, pri čemu ne verujem da će se ikada Srbija javno založiti za jasnu podelu Kosova zato što su i sami ti političari nekoliko puta rekli da bi time de facto priznali nezavisnost Kosova; ali, po strategiji i politici koja se vodi, na neki način jeste jasno utemeljenje u to da je glavna tema, zapravo, taj sever Kosova. Ne vidim pri tome, ponoviću, šta bi ta podela mogla da reši, a pri tome mislim da sukob neće biti samo na liniji srpsko-albanski u smislu odbrana severa od pokušaja Albanaca da povrate čak i imovinu na severu Kosova, mislim da će taj poligon biti – ako sve krene u lošijem pravcu, da će to biti poligon i za sukobljavanje sa međunarodnom zajednicom, jer, podsećam, i Miloševiću je severni deo Kosova bio svojevremeno dobrodošao da delegitimiše UNMIK institucije i da pokaže kako su te institucije praktično beskorisne i nesposobne, stalnim izazivanjem i negovanjem tog žarišta; ponovo na Kosovu postoji misija za koju vlasti tvrde da je nelegitimna, mislim na EULEX – ova misija zapravo ima mnogo klimaviji kredibilitet nego što je to UNMIK imao – ali, to je još jedna tema o kojoj bih ja razmišljala i u narednom periodu, jer, ako granica na Ibru očvrсне, onda je to loš znak i to će biti, moguće, poligon ne samo za lošije odnose između Srba i Albanaca; pri tome će najveću štetu trpeti ljudi koji pokušavaju da se integrišu; istovremeno biće poligon za okršaj Srbije sa međunarodnom zajednicom.

RADA TRAJKOVIĆ

Zavisna nezavisnost

S obzirom da sam ja najdirektniji korisnik i usluga koje dolaze iz Beograda i usluga koje dolaze od međunarodne zajednice i usluga koje dolaze od Albanaca sa prostora Kosova i Metohije, pokušaću da vam objasnim najiskrenije gde se u ovom trenutku nalazi prostor Kosova i Metohije, a gde se nalaze Srbi. Mi u ovom trenutku imamo zavisnu nezavisnost prostora Kosova i Metohije i to je, po meni, najbolja definicija. Znači, njen suverenitet čuvaju NATO snage, a njenu ekonomsku održivost pune fondovi međunarodne zajednice, a njenu multietničnost podržava Beograd, podržavajući opstanak Srba na tom prostoru. I to možda i ne, u početku, svojom voljom; vi znate da je veliki broj Srba sa ovih prostora otišao po dolasku međunarodne zajednice i da Srbi koji su ostali, oni se južno od Ibra nalaze u enklavama, ili u ruralnim sredinama, potpuno su proterani iz javnih institucija u Prištini, iz Pošte, iz Elektro distribucije, iz Kliničko-bolničkog centra iz javnog saobraćaja i da ne nabrajam; nažalost, ti gradovi su potpuno etnički očišćeni, a stvorena je mogućnost da Beograd organizuje život Srba na tom prostoru u smislu podrške nečemu što podrazumeva zdravstvenu i obrazovnu bezbednost stanovništvu; jer, da nije bilo Beograda Srbi bi otišli i mi u ovom trenutku zaista ne bismo govorili o nečemu što je multietničnost prostora sa koga ja dolazim. Pre svega, želim da kažem da ta novostvorena zavisno-nezavisna država Kosovo ima niz iskušenja i ona je tek nešto što su iskušenja koja će morati albansko liderstvo da pokaže da li ima kapacitet da u perspektivi napravi nešto što će podrazumevati samoodrživost projekta nezavisnosti Kosova koje je preporučila i realizovalo albansko liderstvo u saradnji sa međunarodnom zajednicom.

Znam da je problem odnosa Srba i Albanaca dugoročan, znam da nismo bili uvek korektni kroz istoriju, znam da je bilo rešenja koja su bila neodrživa; sada, iza ovog rešenja stoje najmoćnije zemlje, pre svega Amerika i ostale zapadne zemlje koje tu

nezavisnost na neki način treba da održe. Koliki će biti kapacitet albanskog liderstva, kad postoji 30 opština, a nijedna opština na Kosovu nema samoodrživ budžet, kad se budžeti pune iz donacija; znamo da gospodin Tači u ovom momentu ima institucionalni suverenitet ili mogućnost sopstvenog delovanja vrlo ograničen, ne samo u odnosu na prostor koji kontrolišu ili gde žive Srbi, nego i u Peći, Đakovici, Dečanima, gde je partija Ramuša Haradinaja vrlo moćna i gde se Tačijev uticaj zaista svodi na nešto što je više deklarativno nego nešto što podrazumeva suštinsko; dakle, taj prostor je zaista pun izazova i biće potrebno mnogo rada da bi zaista bio neki projekat koji neće biti, što bi se reklo, mrtvorodenče.

Želim da govorim o nečemu što su, ustvari, greške naše državne politike. Država u ovom trenutku, Beograd, ako hoćete, jeste adresa koja je očuvala suštinsku multietničnost na prostoru Kosova i Metohije, ali to ne znači da tu šansu treba zloupotrebljavati na način destabilizacije tog prostora i u tom smislu, očekujem podršku, vrlo aktivnu, Beograda. Ne vidim u budućnosti, moram biti iskrena do kraja, da će Srbi prihvatiti bržu integraciju kao realnost i kao način funkcionalnog opstanka na prostoru Kosova i Metohije; ne zato što nismo opredeljeni za to, nego zato što smo imali nekoliko iskustava gde nismo naišli na podršku privremenih institucija koje su dominantno albanske, sa jedne strane, i s druge strane, zato što je na poslednjim izborima koji su održani na tom prostoru, nažalost, albansko društvo porazilo demokratsku opciju Albanaca koja se prepoznavala kroz nešto što je predstavljao Veton Suroi i dala podršku još uvek liderima koji potiču iz ratnog vremena. Gospodin Tači je ušao sa međunarodnom zajednicom kao politički lider tzv. Oslobođilačke vojske Kosova, on je promovisao sebe odmah nakon ulaska na taj prostor kao premijera i u tom trenutku mi smo imali tri premijera: imali smo njega (Tačija), imali smo Bujara Bukošija u ime partije pokojnog Rugove i imali smo Zorana Anđelkovića, negde na Kopaoniku, tako da je međunarodna zajednica činila velike napore da sve to što smo imali, takvo stanje, na neki način definiše i kanališe ka nečemu što podrazumeva legalitet institucija. Ali, u tom vremenu tzv.

Oslobodilačka vojska Kosova je zaista učinila i činila neverovatan teror nad Srbima. To je opisano i u knjigama koje su izašle iz Fonda za otvoreno društvo koji vodi Nataša Kandić, gde se najdirektnije optužuju pripadnici OVK za etničko čišćenje, ubijanje i kidnapovanje Srba.

Drugi vrlo važan element jeste 17. mart 2004. godine. Tada je ponovo partija gospodina Tačija bila na vlasti, oličena u Bajramu Redžepiju, i videli smo stravično nasilje i teror koje Haški tribunal definiše kao mini genocid, jer doživeli smo vrlo loše stvari, i u ovom trenutku imamo ponovo gospodina Hašima Tačija kao legalnog i legitimnog predstavnika institucija, ali postoji veliki problem poverenja Srba u njega.

I to je realnost o kojoj uvek sa predstavnicima međunarodne zajednice otvoreno govorim i oni to potpuno razumeju. Znači, na čemu treba svi zajedno da radimo? Na nečemu što je uspostavljanje poverenja; međutim, međunarodna zajednica nije išla u pravcu stvaranja uslova i realizacije projekata pomirenja između Srba i Albanaca i srpskog liderstva sa Kosova i Metohije i srpske države u Beogradu; nakon ovih 8,5 godina ona je završila na način na koji je završila tako da sada ne postoji normalna komunikaciju između ljudi koji žive na prostoru Kosova i Metohije, makar ona zvanična, i nema zvanične komunikacije Beograda s albanskim liderstvom na Kosovu i Metohiji, što sve zajedno dodatno komplikuje tu situaciju. Sa druge strane, svedoci smo da Rezolucija 1244, nije poništena u Savetu bezbednosti. Gospodin Riker (Joakim) je sada potpuno neutralan kao što je to i gospodin Ban Ki Mun (Ban Ki-moon) i sad, ako pitate u Savetu bezbednosti, da li je Kosovo nezavisno, oni vam neće odgovoriti, ako ih pitate, da li je još uvek važeća Rezolucija, oni će nešto progovoriti, ali, sve u svemu, status nije jasno definisan. Došao je gospodin Fejt (Peter Feith) koji je učinio ogromne napore na jugu centralne Srbije, sanirajući onaj sukob, čovek zaista od kredibiliteta i integriteta; nemamo ništa protiv njega, ali njegova misija zaista jeste suštinski u pravnom problemu, u smislu nečega što podrazumeva legalnost i legitimnost te misije na tom prostoru i to mu zadaje poprilično problema.

I to je napravilo potpuno šizofrenu situaciju: sa jedne strane, srpska zajednica, sa srpskom državom, podržava Rezoluciju 1244, na terenu postoji nešto što suštinski podrazumeva albansku zajednicu koja prihvata EULEX. I sada dolazimo do suprotstavljanja Srba EULEX, iako razumemo sve one prednosti koje ta misija ima u smislu podrške nečega što je, ustvari, funkcionalni opstanak Srba. I ne samo to – u ovom trenutku zaista je vrlo teško bilo kome od nas, ukoliko država izađe sa stavom da je ta misija na tom prostoru nelegitimna, ući u nešto što je dogovor sa EULEX i raditi nešto što je u Beogradu vrlo jasno promovisano kao jedino za šta se držimo, a to je poštovanje međunarodnog prava i svega onoga što proističe iz tog prava. Zbog svega toga, moram da kažem i ovo: kad je predsednik Srbije Boris Tadić otišao na sednicu Saveta bezbednosti sa projektom da Savet bezbednosti poništi jednostrano proglašavanje nezavisnosti Kosova i Metohije, on tamo nije dobio podršku zbog odnosa unutar Saveta bezbednosti koji su već poznati; ali, u prvom delu, obraćanje gospodini Čurkina (Vitalij) za mene je bilo u redu, oni poštuju Rezoluciju, ne dozvoljavaju da se ona promeni, ali izjava koja je podrazumevala da gospodin Čurkin kaže da Rusija uzima potpuno u zaštitu i da je zabrinuta za četiri grada na severu Kosova i Metohije – Zvečan, Leposavić, Mitrovicu i Zubin Potok – i da ne prihvata da međunarodna zajednica, koja je inače odgovorna za bezbednost i za sprovođenje civilnih dokumenata, da oni ne prihvataju bilo kakvu izolaciju ili bilo kakav vid delovanja prema liderima koji budu promovisali nešto što podrazumeva neprihvatanje da sever bude deo teritorije Kosova. U tom trenutku, ja sam znala da mi Srbi, nažalost, te poruke razumemo na najprimitivniji način i mi smo imali odmah ono što se desilo, a to je rušenje carinskih punktova, mi smo odmah imali izjavu ministra za Kosovo Samardžića (Slobodana), koji je rekao da je to “legalno i legitimno i u skladu sa stavovima i planovima Vlade”, potpuno se suprotstavljajući nečemu što je Rezolucija 1244; u ovom trenutku zaista sam zabrinuta za nešto što je sudbina Srba južno od Ibra. Postoji percepcija u Beogradu, projekti da se Srbe južno od Ibra isele na sever, iako svi znaju da postoji 80 i više hiljada Srba južno od Ibra, da ne

postoji infrastruktura niti kapacitet severa da prihvati te Srbe; taj etnički inženjering je nešto što me potpuno poražava; mislila sam da je taj projekat potpuno poražen načinom na koji je Milošević (Slobodan) i vojno i politički i policijski podržavao te etničke projekte i inženjeringe, i da je to njegovim odlaskom prestalo; ali, bojim se da u Beogradu, nažalost, još uvek postoji centar koji funkcioniše potpuno slobodno u smislu nastavljanja politike nečega što podrazumeva etnički pristup u rešavanju tako teškog problema.

Normalno da razumem, s jedne strane, predsednika Vlade Koštunicu i ja to uvek javno govorim – on će ostati upisan u istoriji kao čovek koji je srušio Miloševića, ali će svakako ostati upamćen i kao političar za čijeg mandata je Kosovo dobilo nezavisnost. Razumem tu frustraciju, ali ne razumem odgovore koji suštinski znače opredeljivanje za politiku onih koji su najmanje prisutni na tom prostoru, ili vezivanje za Ruse na takav način koji mi ovde demonstriramo. Čini mi se kao da u našim glavama, posebno u Beogradu, gde bi trebalo da budu mnogo hladnije nego naše, prevladava hladnoratovsko razmišljanje i mi sada taj most na Ibriu doživljavamo kao Berlinski zid! I mi ovde u Beogradu toliko sramežljivo objašnjavamo koje su prednosti EU i, ako hoćete, i NATO. Čujem komentar u Beogradu – “mi neutralni, mi ne možemo u NATO, oni su ubijali naše” – to nije sporno. Iracionalnog ponašanja je bilo zaista previše, sa svih strana. Ali, isto tako nikada nisam prihvatila i Albance koji su govorili “mi ne možemo da vidimo Srbe zato što su oni ubijali” ili ja da kažem da neću da razgovaram sa Albancima zato što su oni ubijali – jednostavno, svi plaćemo na svom groblju, ali, jedna crta mora da se povuče i da vidimo šta ćemo dalje da uradimo za žive ljude. A NATO je najdirektnije prisutan na tom prostoru. Niko nam ne objašnjava da nama možda ne treba ta priča o integraciji unutar NATO, ali suštinski je vrlo važna; ne moramo mi da plaćamo svoje lobiste u Americi, mi znamo da američka vojska ima svoje kongresmene i senatore unutar svih opcija, i demokratske i republikanske, i umesto da radimo na terenu, gde će biti približavanje tim ljudima koji najdirektnije mogu da nam pomognu, mi smo se potpuno

uvukli i opredelili za neku hladnoratovsku priču i doživljavanje mosta na Ibru kao Berlinskog zida. I to je potpuno odnelo energiju svih Srba, nažalost, dela intelektualne elite ovde u Beogradu – želim da se zahvalim Sonji Biserko zato što je ona mnogo puta skretala pažnju na nešto što je položaj Srba južno od Ibra – a nama je potreban sav kapacitet dobrih ljudi koji podrazumevaju poštovanje ljudskih prava za nešto što je podrška Srbima južno od Ibra.

Ne mogu da shvatim, neprijatno mi je što iz pozicije Srba sa Kosova moram da kažem u Beogradu, da se nije smelo paliti ni američku ambasadu, da je to nešto strašno; nikad niste imali osećaj kad očekujete da vas neko ubije ili zapali manastir kao mi tog 17. marta 2004; ali, ti Amerikanci su izašli na Čaglavicu, oni su pucali bukvalno i sprečili paljenje, u tom trenutku ja sam se osećala vrlo loše, uz neslaganje sa onim što je njihovo priznavanje Kosova; ali, uz zalaganje da čovek može slobodno da kaže i da bude bezbedan, posebno onde gde je došao sa nečim što suštinski podrazumeva da mu je bezbednost osigurana, kao što je to slučaj sa diplomatskim predstavnikom, gde nije došao samovoljno nego je pitao, “da li me prihvatate da dođem”, vi ga prihvatite a onda izađe neki ministar i kaže “šta je njihovih nekoliko prozora, a mi 15 odsto teritorije”, ne shvatajući šta suštinski znači ambasada. I sada, jedna velesila, njen ambasador svoju porodicu ne sme da dovede u Beograd. Zašto svi zajedno ne učinimo napor, a pre svega prdsednik i premijer, zašto nema dovoljno hravrosti da se izvinimo onima kojima smo palili i porušili, slali poruke mržnje. Zašto nismo sprečili? Ja bih zaista volela da vidim predsednika Tadića da javno ode kod američkog ambasadora, da mu se izvini, kaže da njegova supruga i ćerka mogu slobodno da se vrate, da bude sa svojom decom; niko od vas ne zna šta znači realnost kad ne možete da budete sa svojom porodicom zbog bezbednosti; ukratko, postoje niz stvari koje mi moramo da rešimo radi dobrobiti svih nas.

Na kraju da kažem i nešto u vezi sa poslednjim događajima – pad vlade, izbori... Normalno da je međunarodna zajednica zabrinuta; u uvodnom izlaganju ste čuli da NATO priprema članstvo po ubrzanoj proceduri određenih zemalja, misli

se na Hrvatsku, Albaniju; moram reći da je to sasvim za očekivati: radikalizam u Srbiji je vrlo relevantan i vrlo jasan, oni se plaše događaja postizbornih, boje se da će radikali osvojiti vlast. Vi znate da ceo region počiva na nekoliko sporazuma; na primer, Erdutski sporazum i normalno, da je Hrvatska potrčala da uđe u EU, jer će taj sporazum biti poštovan; postoji Ohridski sporazum, postoji Dejtonski sporazum i svi oni sporazumi koji su u funkciji poštovanja dogovora međunarodne zajednice – iako je jedan dogovor kao što je Rezolucija 1244 prekršen! Ali, podsetiću vas na ono što je gospodin Tim Džuda nedavno izjavio o presedanu koji je učinjen u slučaju Kosova; postoje i drugi presedani. Na primer, od XVII veka postoji presedan – enklava, španska enklava unutar teritorije Francuske i ona je pronašla neki održiv način funkcionisanja. U tom smislu očekujem da ćete svi zajedno naći snage da nam pomognete da zaista Srbi sa prostora Kosova i Metohije nađu odgovor na nešto što je naš opstanak. Jer, najveći interes Srbije jeste ostanak Srba i očuvanje duhovne i kulturne baštine na Kosovu i Metohiji.

SONJA BISERKO: Hvala Rado za ovo vrlo inspirativno izlaganje, mislim da je to vrlo hrabro, pogotovo što dolazi sa Kosova. Nažalost, mislim da su Beograd i u ovom trenutku Rusija, odgovorni za status Srba na Kosovu, s obzirom da su blokirali donošenje rezolucije u Savetu bezbednosti. Ovde ja postavljam pitanje, možda Boško može nešto o tome više da kaže – do kada će Rusija ostati na ovoj poziciji i šta su njihovi stvarni interesi da zadrži Kosovo u jednoj tako nepovoljnoj situaciji i pre svega Srbe na Kosovu?

DISKUSIJA

BOŠKO JAKŠIĆ – *Dugoročni interes Rusije postoji*

Rekao bih da je dugoročni interes Rusije, od trenutka kada je Vladimir Putin vrlo vešto iskoristio moć novca od nafte i gasa, da povрати Rusiju i da je ponovo lansira u sam vrh globalne svetske politike. Ovaj region nije jedini koga je Rusija napustila i u koji se vraća. Recimo, Rusija je izašla sa Bliskog istoka, a sada je itekako prisutna na Bliskom istoku.

Dugoročni interes Rusije je da bude prisutna na Balkanu, a mislim da je Srbija bogom dana teritorija da ona ostvaruje svoje interese; ti interesi i prema ovom regionu, a i prema čitavoj Evropi počivaju pre svega na energentima, a u našem slučaju mislim da će Kosovo biti oruđe ostvarivanja tog interesa; prema tome, apsolutno to treba očekivati tim pre što su ovde stvorene snage koje se gotovo lakejski nude Rusima, Rusi imaju svoje interese, normalno je da i ova zemlja ima interese da sarađuje sa Rusima, ali ne na način kakvom prisustvujemo poslednjih nedelja i meseci; na način apsolutno nezdrave kolonijalne psihologije kojoj smo mi inače, plašim se, prečesto skloni. I naravno, ako vam se neko nudi na srebrnoj tacni, a vi mimo toga imate interese da budete prisutni u regionu, naravno da će jedna pragmatska Rusija kakva sada jeste, to upotrebljavati i zloupotrebljavati u onoj meri u kojoj se to dozvoljava iz Beograda. U svakom slučaju, reč je o dugoročnom procesu koji se, to moram da dodam, vrlo često pogrešno čita ovde. Mislim da nije interes Rusije da Srbija ne bude u EU. Imati dobrog saveznika, saveznika ili partnera koji je u EU, Rusiji otvara mnogo veće mogućnosti. One koje ne može da ostvari recimo, preko Poljske, preko Mađarske ili Češke; prema tome, taj ruski interes postoji, Rusi ga čak i ne kriju, on se krije ovde, od onih koji bi da iskoriste taj novi bipolarizam, da kažu, “da zaboravimo Evropu, da zaboravimo Brisel i samo da se okrenemo prema Moskvi”. Prema tome, dugoročni interes Rusije prema ovom regionu postoji, ali ne

na jedan primitivan način koji ovde predstavljaju upravo pobornici prekida svakih konataka sa Zapadom.

DUŠAN JANJIĆ: Ja bih samo nešto kratkoročno, a može da bude istorijsko. Raspuštanjem parlamenta, nema ko da ratifikuje energetske sporazum sa Rusijom. Ako je tačno ovo što Boško kaže, da Rusija ima starteške interese, onda se postavljaju dva pitanja: otkud hrabrost Koštunici da predloži taj potez i koje su posledice takvog poteza na buduću rusku podršku Srbiji! Ne zaboravimo da je posao Južni tok (trasa gasovoda kroz Srbiju) napravljen velikim pritiskom političkog vrha Moskve na Gasprom i Gasnjeft, to nije bio njihov bazični ekonomski interes. Drugo, ne zaboravimo da to nije samo ruski posao, to je rusko-evropski posao, tu ima italijanskog kapitala i francuskog. Hoću da kažem da je verovatno ovo sve tačno, ali se na ovom detalju vidi da postoji potpuno odsustvo svesti i odgovornosti kod ljudi koji vode ovu državu o posledicama koje proizvode po državu. Zbog njihovih trgovačkih interesa, nije dozvoljeno ni jednog časa od 2000. godine, da se postavi pitanje rudnika, da se postavi pitanje saradnje u elektroprivredi, sa Kosovom, u regionu, ne u Evropi – to su voleli da pričaju, jer to neće još dugo doći i to je samo sporazum o trgovini, a o proizvodnji nikad – dakle, sa nezavisnošću Kosova mi postajemo energetske problematična država. Ovakvim potezom, mi nećemo imati u toku ove godine ni pare od NIS, ni početak radova, imaćemo veliku, veliku budžetsku krizu.

DUŠKA ANASTASIJEVIĆ: Ja bih pokušala samo da dopunim ovaj deo o Rusiji za koju važi neko pravilo – ni veće zemlje ni manje kvalitetnog znanja o dešavanjima u Rusiji kod nas, makar u Beogradu. Mislim da oni ljudi koji znaju kako funkcioniše to iznutra, ne bi nikad sa nama sedeli ovde za ovim stolom. Hoću samo da skrenem pažnju na tu novu realnost o kojoj su govorili i Rada i Duško Janjić i sad se to nekako nameće kao opšta tema, a to je da se već polako i diskurs u zapadnoj štampi menja na tu temu. Mi smo odjednom od zemlje koja je aspirant da postane članica EU, skliznuli u čudnu kategoriju mešovite Ukrajine i Gruzije. Govorim o percepciji

u zapadnoj štampi, u čestim kontaktima sa zapadnim novinarima, oni uvek moraju da postave to potpitanje o Rusiji koje samo do pre, možda, godinu dana nije bilo apsolutno aktuelno, zato što Rusija uopšte nije percipirana kao neki faktor. Ovako, sad se svaki intervju završava sa tim potpitanjem o Rusiji i tu vidim – iako ne mislim da istorijski događaji mogu da se ponavljaju, Berlinski zid nije moguć – paralelu, što u meni izaziva neku zebnju da sad stvari više nisu u moći nas građana koji će na nekim izborima doneti neku novu politiku, nego se javljaju neke mnogo neuhvatljivije sile, a sama sam uvek prezirala, u nekim ozbiljnim analizama, neke teorije zavere. Naše znanje o Rusiji – diplomatsko, ekonomsko, političko, bilo kakvo – trenutno u Beogradu, u tim akademskim krugovima, i u novinarskim, zašto i to ne reći – je prilično traljavo, tako da mislim, ako bismo želeli da razumemo malo bolje kako funkcioniše svet i šta se dešava, mislim da bi smo morali da počnemo da generišemo i neke činjenice i neke radove na tu temu.

NENAD ILIĆ: Najpre da kažem kako očekujem da od 17. februara 2008. godine sve treba da bude transparentnije. Znači, imali smo nacionalni interes – to je ispadlo “duplo golo” – 1990. godine, posle 5. oktobra, svi su pričali o Kosovu – ništa od toga. Imali smo nacionalnu politiku, znači, da li se ona desila slučajno, nešto se nepredviđeno desilo, a sve se znalo – i za uslovnu nezavisnost (Ahtisarijev plan) i za samoproklamovanu nezavisnost Albanaca – znači, to nije ništa slučajno, svi znaju o čemu je reč, tako da je to isto jedno veliko “duplo ništa” .

Pričamo o izborima koji će doći, nije prošla rezolucija u Skupštini, nije prošao referendum za EU sa Kosovom, dobili smo, dakle, još dok je euforija o Kosovu, najpovoljniji odnos za nacionalni front da se formira bolja opcija nego posle godinu-dve, kao što je bilo 1999, posle bombardovanja. Svi znamo, otprilike 99 odsto da će ista vlada biti i posle ovih izbora: znači, DS – DSS, tu se slažem sa gospodinom Janjićem, samo što od politike najmanju korist imaju sam Tadić i Koštunica. Znači, ko je između DS i DSS? Mislim da posle 17. februara naša javnost zahteva

transparentnost, da se govori o tim netransparentnim moćima, to je pod broj 1. Ako mogu da postavim pitanje gospodinu Janjiću u tom smislu, dakle, šta je to između DS i DSS što ih tako privlači?

Onda, u vezi energetike. Priča se sad da je prekinut proces, nije ratifikovan sporazum i tako dalje. Svi znamo da je njima svima interes da se to sad ponovo prekombinuje, da će se sve i završiti ratifikacijom, inače ne bi bili raspisani izbori. Što se tiče Rusije, otprilike nekih 5 godina sigurno, jer to je Rusiji potrebno. Što se tiče mogućnosti srpsko-albanskih odnosa, posle izbora ovih, verovatno će biti rezolucija o Kosovu, gde će ta nova vlast reći: "nikada nećemo priznati samoproklamovanu nezavisost Kosova". Imamo dve opcije: ili ćemo kroz tehničke sporazume i pregovore doći do nekog sporazuma o međusobnoj saradnji, ili ćemo imati novu rezoluciju u UN posle čekanja da se Rusi i Amerikanci nagode, i uopšte, nije cela ova priča između DS i DSS, nego između stvaranja nove politike, lobističke, pošto je ona dosta netransparentna između Beograda i Moskve, između Beograda i Vašingtona. Znaju se adrese, znaju se imena i prezimena, u Ministarstvu za Kosovo i Metohiju su portparoli takve politike, ali zna se konkretno ko je šta uradio i šta se radi. Znači, posle 17. februara vitalni deo Srbije, mladost, oni traže odgovore. Ime i prezime, ko, šta, gde, inače, ovako se sve vrti i mladost više nema vremena da čeka. Znači, onaj vitalni deo Srbije, koji radi, on će to tražiti.

DUŠAN JANJIĆ: DS i DSS vezuje "zajedničko poreklo", to ih povezuje, a to ih i razdvaja. I zato su oni u stalno lošem braku. Drugo, povezuje ih to što imaju zajedničke finansijere, glavne finansijere, a često ih povezuju i zajednički interesi ili interesne grupe, pogotovo francusko-ruske, pogotovo u domenu energetike, a verujte, dva su ključa stabilnosti moderne države: energetika i bezbednost! Ono što je važnije to je pitanje – šta ih razdvaja? Mislim da ih razdvaja želja vođstva na obe strane za monopolom. Da sa 20 i nešto procenata glasova, ili 17 odsto, ili 7 odsto, drže ceo politički život. I nije to problem, oni će se jednog dana ujediniti, što je san Merkelove (Angela

Merkel) i na čemu ona vrlo intenzivno radi – ili će se definitivno razići, s tim što će se jedna od partija raspasti na pola; ključnii problem je to – šta je između DS i SRS? Ključna drama i zabluda srpske savremene politike je da je DS jedini pozvani borac protiv radikalizacije Srbije i radikala. Očigledno je da na sadašnjoj sceni ne postoji ponuda glasačima koji trenutno optiraju za SPS i SRS. Dok se ne uđe u to, u tu ponudu, teško će se bilo šta uraditi. Možda ovaj brak (između DS i DSS) kad se razreši, možda u DS pobjedi ono krilo koje tvrdi da je socijaldemokratsko, ali, neću da idem u njihove unutrašnje odnose! Dakle, njih povezuje zajedničko poreklo i deli enormna želja da zgrabe i progutaju sve što vide na putu.

STAŠA ZAJOVIĆ – *Obaveza civilnog društva*

Veoma sam ohrabrena onim što sam čula od gospođe Rade Trajković, jer se vidi da politiku vodi u skladu sa preciznim uvidom u pitanje svakodnevnice, a ne na osnovu nacionalnih mitova i megalomanije. Ipak, nije rečena nijedna riječ o funkciji i obavezama civilnog društva u odnosima između Kosova i Srbije, odnosno, dvije zajednice. Dakle, smatram da mi kao civilno društvo, ne samo da imamo pravo nego imamo prije svega mandat i obavezu da pokrećemo najbolnija pitanja i to javno i permanentno. Moramo da ukažemo, na primjer, da je na djelu sada u Srbiji samo kontinuitet politike Miloševića i to ću pokazati na dva primjera: ne samo da je riječ o poremećenom vrijednosnom sistemu, nego o poremećenoj percepciji stvarnosti, falsifikatu stvarnosti ili državno organizovanoj laži. Ono što je Milošević govorio da “Srbija nije u ratu”, sada ovi govore “Kosovo je Srbija”! Dakle, i to služi za to da se nastavi mržnja između dvije zajednice, da se pothranjuje mržnja između Srba i Albanaca i da se ne nastoji da se vidi ono što se dogodilo u proteklom periodu.

Ja pratim suđenje za Suvu Reku već godinu i po dana i imam obavezu da o tome govorim kao i druge aktivistkinje mreže “Žene u crnom” Srbije; dakle, njih 100 je do sada pratilo to suđenje i moja je obaveza da kažem, ono što je učinjeno, samo tokom pola sata nad albanskim civilima. Dakle, da podsjetim, samo tokom pola sata

su policijske snage Republike Srbije ubile 48 Albanaca, od toga 46 članova porodice Beriša. Takođe imam obavezu da govorimo o aparthejdu nad Albancima svih 15 ili 20 godina. Odmah može da mi se postavi pitanje: pa gdje je tu simetrija, da li oni rade to isto? Ja takva pitanja sebi ne postavljam, zato što sam odgovorna da najpre čistim svoje dvorište, a tek kad to uradim imam moralni legitimitet da tražim da to rade i drugi.

Dakle, ja se i sada zalažem protiv ovog napada i udara na zdrav razum i da kažem, da priznam, ono što smo 1000 puta rekli, da mi 15 godina održavamo odnose bliskosti, saradnje, prijateljstva sa ženama sa Kosova, u ovom slučaju napominjem, sa Albancima. Želela bih da naši odnosi ne budu samo kolektivna identifikacija, jer i za nas koji ne želimo da budemo u etničkim torovima, mora da se nađe mjesto i smatram da isključivo u okvirima građanske države, a ne etničke, može da se gradi pravedan mir i povjerenje. Zato, od onog trenutka kada smo mi 1995. godine na ulicama Beograda i Srbije rekli "Albanke su naše sestre", onda smo vidjele da je najveći kulturni rasizam upravo prema osobama te etničke pripadnosti. I mi moramo da se borimo protiv tih stereotipa i predrasuda. Dakle, pored toga što ima mnogo stvari koje su nam različite, naša je obaveza da tražimo ono što nam je zajedničko. A zajedničko je nama ženama koje želimo da gradimo odnose izvan državnih, nacionalnih i etničkih pripadnosti, da je patrijarhat ono što ugrožava žene i muškarce – žene u ovom slučaju – u obje zajednice. Da je u obje zajednice široko rasprostranjeno kršenje ljudskih prava građanki i građana, da u obje zajednice preovladava klima nekažnjivosti zločina i glorifikacija zločina – u slučaju Srbije gdje su četiri žene i "Žene u crnom" proglašene kao izvor svih zala, a ne oni koji proizvode permanentno stanje nebezbednosti koje je čak gore nego u doba Miloševića. Takođe, mislim da moramo da se zalažemo za bezbednost koja manje uzima u obzir državne i nacionalne suverenitete, jer smo mi aktivistkinje civilnog društva, prije svega ljudsku bezbednost i tako dalje. Dakle, mi imamo jako, jako puno stvari zajedno da radimo, nastavićemo, mi idemo u Prištinu i mislim da moramo stalno da govorimo

zato što je to naša obaveza, mi ne djelujemo u privatnom prostoru, naša je obaveza da našu javnost obavještavamo i da to radimo.

MARIJA RADOMAN: Najpre imam komenatar na izjavu Rade Trajković povodom najavljenog pada vlade i raspisivanja izbora. Prema vesti koju je objavila agencija Beta, vi ste izrazili neku vrstu negodovanja na raspisivanje izbora zato što sada kosovski Srbi neće imati adresu u Beogradu, adresu u Srbiji kojoj će moći da se obrate. Moram iskazati svoj lični stav da potpuno razumijem to što vi osećate jednu vrstu razočarenja, zato što osećate izdajstvo Beograda; a, ja ću reći da to jeste tačno, politika je neodgovorna, ali postoji jedan vrlo pozitivan efekat tog akta, a to je da raspisivanje izbora sada znači za Srbe na Kosovu da konačno postanu svjesni da je politika u Beogradu ona koja je zainteresovana za teritorije, a ne za ljude, da je to njen glavni kapital. Koštuničinu vladu, režim uopšte, jednostavno nije briga za ljude na Kosovu, a ma koliko to paradoksalno zvučalo, to je dobro zato što konačno možete sami da kreirate svoju politiku. Nedavno ste izjavili, u emisiji Poligraf u februaru, da biste uspeli da očuvate svoje institucije na Kosovu, da ste jednostavno prinuđeni da saradujete sa institucijama međunarodne zajednice, ispravite me ako griješim, ali, rekli ste tada da je potrebna jedna vrsta partnerstva sa misijom UNMIK, misijom EULEX, iako je ona nelegitimna po vama; i sada, kada vi to izjavite, da li je politika iz Beograda ona koja se odnosi samo na etiketu “gospođa Rada Trajković se optužuje za nacionalno izdajstvo”, jer Milan Ivanović kao predsjednik Srpskog nacionalnog vijeća smatra da nema govora o dolasku EULEX na Kosovo, da ne pominjem izjave Marka Jakšića – njemu ne treba učešće Rusa u misiji KFOR, njemu treba rusko oružje – u svetlu svega toga zanima me koja mogućnost partnerstva sa institucijama međunarodne zajednice je moguća pord pritiskom Beograda i pod pritiskom produžene ruke Beograda, a to su po meni ličnosti Marka Jakšića i Milana Ivanovića. I još jedno pitanje iz “iste priče” – da li postoji saradnja sa Oliverom Ivanovićem, da li postoji saradnja sa Samostalnom liberalnom strankom Slobodana

Petrovića, šta mislite o toj opciji? Šta mislite o saradnji sa kosovskim institucijama, mislite li da možete da ostvarite neke vitalne potrebe za svakodnevni život Srba na Kosovu koje se tiču sistema zdravstvene zaštite, obrazovnog sistema, a da ne saradujete sa kosovskim institucijama!?

RADA TRAJKOVIĆ: Kao što znate, realnost na prostoru cele Srbije jeste da je u Vojvodini društvo mnogo manje militantno i gde su međunacionalni odnosi mnogo tolerantniji, pa imate gospodina Čanka (Nenad Čanak) koji se jedva probija do nečega što je autentična politika ili podrška za ono što on radi. Ipak, centrala vodećih političkih struktura – mislim na stranke i institucije, liderstvo, državno i kako god hoćete – je u Beogradu. Imate i Demokratsku stranku i Radikalnu stranku koje ipak dominiraju nečim što podrazumeva politička scena Vojvodine. A, ako imate prostor koji je na ovaj način ugrožen kao što jeste u smislu opstanka jedne zajednice, jednostavno je neprirodno da očekujete da ćete, tako mali, sa sto hiljada ljudi opredeliti se za nešto što je autentična stranka. Znači, kad sam izjavila to oko izbora nisam mislila da to nije dobro, nego sam se uplašila toga zato što ne postoji političko telo koje je rezultiralo iz nečega što podrazumeva dolazak do legitimnih i legalnih predstavnika kroz nešto što podrazumeva demokratija, a to su izbori. Ja sam lobirala da bude izbora upravo da bismo dobili političku strukturu Srba koji bi imali legalitet i legitimitet i koja bi mogla da pruži odgovore na dnevne izazove. Ovako smo ostali u poziciji da nemamo predstavnika – kao što je to Liberalna stranka – koja nema mogućnost da implementira ono što dogovori s Albancima i međunarodnom zajednicom jer nema uporište u narodu.

UPADICA (MARIJA RADOMAN): A zašto nema uporište u narodu?

RADA TRAJKOVIĆ: Pa, nema uporište zato što država nije podržala izlazak Srba na izbore, to je bila potpuna apstinencija, i imali smo tu realnost, da ne govorim da se koristilo čak i dodavanje nekih glasova ... realnost je takva. Ali, u ovom trenutku

ja bih morala da podsetim da imam dovoljno hrabrosti da saopštim srpskoj javnosti da je više od 25 zemalja priznalo prostor Kosova i Metohije i prepoznaje ga po onome što su sadašnje granice. Kad to urade najmoćnije zemlje sveta to nešto znači. To, opet znači da bi podela bila nešto što bi dodatno ojačalo poziciju Albanaca u slučaju pregovora o granicama, a to će pitanje svakako jednoga dana da se rešava, prilikom ulaska u EU i sa te strane ja ne očekujem da će neko u Beogradu biti spreman da da opštine Preševo i Bujanovac i ugrožava Koridor 10 i tu se otvaraju neka druga pitanja. U tom smislu, mislim da se ovde naprosto prećutkuje realnost da su najznačajnije zemlje priznale te granice, one prepoznaju taj prostor u okviru tih granica. I mi sada zamlaćujemo javnost – šta znači izjava jednog savetnika premijera koji kaže da je “60 kilometara pruge najveći srpski interes” – ako je to interes onda je to trebalo na vreme da nam kažu. Ja se inače, ne bih složila ni sa vama ni sa gospodinom Janjićem da će posle izbora biti ista struktura vlasti, mislim da je premijer podneo ostavku, bilo bi zaista neprirodno da pravi koaliciju sa radikalima, a bilo bi zaista nemoralno da one koje je optužio da su izdajnici sutra budu partneri u rešavanju problema koji su očigledno veliki i izazov za sve nas. Zato očekujem da će biti prostora za malo šire demokratske koalicije i dogovore i da malo suzbijemo sujetu. Ako možemo,...

NENAD ILIĆ: Kad sam rekao “nova vlada” i nova “struktura u skupštini” očekujm tu novu rezoluciju o Kosovu i verujem da Srbija neće nikad priznati nezavisnost, to je jedna nacionalna opcija te demokratske strane vlasti i druga stvar: pošto je EU spremna na politički sporazum da se napravi neki dogovor da ipak i Tadić (Boris) bude u pravu na neki način. Verovatno je da to posle dužih pregovora može da se ostvari pa sam zato to i rekao.

PAVEL DOMONJI: Ne pratim Kosovo i nisam kompetentan da o tome govorim, ali mislim da je i gospodin Jakšić, a i vi ste pomenuli Sombor, i jednostavno ne mogu da odolim i da ne kažem nekoliko reči povodom toga. Pretpostavljam da svi iz medija

znate šta se tokom protekle dve nedelje događalo u Somboru: da je organizovana akcija besplatnog deljenja hleba pored pekara čiji su vlasnici građani albanske nacionalnosti i da je tom prilikom deljen i letak kojim su se građani pozivali da ne kupuju hleb u albanskim pekarama, jer novac koji daju za hleb ide na Kosovo za kupovinu oružja. Ono što sam želeo da kažem jeste sledeće: ta akcija koja je organizovana i koja je trajala dve nedelje u Somboru je, po mom sudu, prvorazredni moralni skandal. To je stvar groznija i užasnija od paljenja američke zastave ili, po mom sudu, američke ambasade. Mi smo u slučaju ambasade imali rušilačku rulju sa bakljama koja pali, te rulje nema u Somboru, u Somboru je iskazan jasan, decidan politički stav i poruka koja se ponavlja iz dana u dan. Ono što tu akciju čini odvratnom, to nije grupa lokalnih idiota koji besplatno dele hleb, nego je to ćutnja lokalne samouprave, lokalnog građanstva i lokalnih medija. Poruka Sombora je sledeća: u narednom periodu biće veoma teško biti pripadnik manjine u Srbiji, dakle, rigidne interpretacije suvereniteta neprestano će podvajati građane i to je ono što je Duška rekla, na građane prvog, drugog i trećeg reda. U takvoj situaciji, svaka priča o ljudskim pravima jednostavno je suvišna i pada u vodu. Treća stvar: Albanci su postigli univerzalnu saglasnost političkih volja, oni budućnost Kosova ne vide u Srbiji nego izvan nje. Srbijanska politička klasa reklamira Srbiju kao demokratsku državu. Ako je Srbija demokratska država, pred političkom klasom postoje samo dve mogućnosti – ili da prizna nezavisno Kosovo, što bi bilo dobro, ili da sa tržišta političkih ideja povuče svoju robu. I na kraju, ono što mi se čini važnim jeste pitanje pred kojim Srbija stoji već 20 godina – pitanje nije kolika Srbija nego kakva Srbija i to priča iz Sombora ponovo postavlja! Hoće li Srbija biti pristojno uređena, građanska država ili će Srbija biti rasistička, smrdljiva, primitivna balkanska močvara? Postoji veliki broj građana u Srbiji i veliki deo političke elite koji smatraju da je balkanska močvara sasvim pristojno mesto za život.

LATINKA PEROVIĆ – *Bilans, pa strategija*

Ja sam htela da se zahvalim Helsinškom odboru što je organizovao ovaj orkugli sto i što je pozvao kompetentne ljude, ljude koji se godinama bave problemom Kosova i ljude koji tu stvarnost osećaju neposredno, svojom kožom, imaju uvid koji niko ne može da ignoriše, kao što je gospođa Rada Trajković. Rekla sam da pozdravljam tu kompetentnost upravo zbog onoga što je s pravom Duška Anastasijević primetila, da nama nedostaju znanja o vrlo krupnim pitanjima, da mi, iako se hvalimo demokratijom, zapravo, svi govorimo o jednoj stvari sa istog nivoa, čime pokazujemo da društva, zapravo, nema ili da je ono vrlo slabo. Izašla sam da kažem to zbog osećanja, zbog uvida u ono što se ovih dana događa, a koje se svodi na sledeće: mi imamo političku nomenklaturu koja je u groznici i koja tu groznicu želi da projektuje na čitavo društvo, i imamo društvo koje je u izvesnom zaptu, koje zapravo nema slobodu ni da pita ni da komentariše ni da, na kraju, pokaže svoju pravu boju, da pokaže neku svoju uzdržanost prema ozbiljnoj situaciji.

Još nešto sam htela da kažem – meni je vrlo blisko ono što je govorio gospodin Jakšić, to je zapravo, istorijska perspektiva, i ja celu stvar vidim kao kraj jednog istorijskog procesa koji traje čitav XX vek, od Balkanskih ratova evo do, kako su rekli, zavisne nezavisnosti; ali, kraj tog procesa ne mora biti kraj za Srbiju, a naročito ne kraj istorije za albansko-srpske odnose. I tu mislim da je vrlo važno ono što karakteriše političku nomenklaturu u Srbiji, što ste vi svi nazvali njenom odvojenošću od realnosti, a to je da ona računa sa nekim nepostojećim pretpostavkama. Jedna od tih pretpostavki je da ta nezavisnost neće uspeti, da je ona neka improvizacija, da će ona otići u zaborav. Mislim, kao istoričar, da je to veoma opasna logika. Istorija nikad ne stvalja sve na jednu kartu! Molim vas, naša država je takođe postala nezavisna voljom velikih sila. Nije postala po nečijoj želji, projekciji, to je jedan istorijski proces borbe srpskog naroda do 1878, do Berlinskog kongresa. Ovo što mi govorimo o Albancima – na primer, jedan čovek velikog političkog formata kao što je Mihail Gorbačov je pre 17. februara rekao: “Pa, to će biti neka razbojnička država”. Znae, ja

moram da kažem da je Lajoš Košut to govorio za našu državu, on je govoro: "Srbija je jedna hajdučka, jedna razbojnička država".

Pominjem to da bismo mogli svoju energiju da koncentrišemo na nešto racionalno, što bi značilo i za Srbe na Kosovu, za njihove odnose sa Albancima, a što bi značilo i za Srbiju.

To postavljanje neke dileme, ili Kosovo ili Evropa, bez obzira u kojoj varijanti se izgovaralo, za mene je dokaz da mi zapravo pravu evropsku perspektivu još uvek ovde nemamo, jer mi nismo u stanju da zamislimo te odnose izvan odnosa sukoba, vladavine prava i još uvek kao taj ultima ratio ostaje ono o čemu je govorila gospođa Trajković, a to je taj etnički inženjering. I zaista je poražavajuće da nakon svega što se dogodilo, nakon ratova u kojima smo videli taj inženjering i na kraju vidimo te nesrećne ljude koji još uvek žive iščupani iz svog zavičaja, da mi još uvek održavamo na životu jedan politički projekat etničkog zaokruženja; zbog toga zaista rizikujemo da postanemo faktor nestabilnosti u regionu i da počnemo da privlačimo pažnju sveta samo kao proizvođači haosa. Mislim da je to nešto nad čim svaki građanin u ovom zaptu to ne sme da artikuliše, ali o svemu tome veoma ozbiljno razmišlja. I to što upozoravamo na ove stvari, nisu nikakve ucene nego je jednostavno pitanje da li mi sami ovde u Srbiji možemo da postanemo država u kojoj vlada pravo i da onda postavljamo neke nove perspektive i za vladavinu odnosa u regionu, ili ostajemo zarobljenici te politike koja je u jednom veku tri puta doživela istorijski poraz. A, to je ta politika velike države i objedinjavanja celog srpskog etničkog prostora u granicama jedne države bez obzira na istorijske procese, bez obzira na razvoj, dolazimo u sukob sa vremenom, tako da mi se čini da je Kosovo samo jedno snažno ogledalo u kome se vide sve te naše duboke nedoumice, krize, zablude; u svakom slučaju, još uvek traje naš sukob s vremenom koji počinje negde polovinom osamdesetih godina prošlog veka i evo, mi na njemu uporno istrajavamo umesto da kažemo – doživela je poraz jedna politika koja se ovde vodi od polovine

osamdesetih godina, mi smo zaista dužni da napravimo njen bilans i da na tom bilansu zasnujemo strategiju.

SLAVOLJUB GUDURIĆ – *Nova međunarodna konferencija*

Kosovo, Zapadni Balkan, jugoistočna Evropa su ono područje gde se dodiruju dve civilizacije, istočna i zapadna. Sa nekog geopolitičkog i geostrateškog stajališta veoma, veoma važno područje. Na to važno područje ubacila se Rusija pre mnogo godina, pre mnogo vekova kidnapovanjem jednog dečaka, maloletnog princa, njegovim prevaspitavanjem, uz čiju će pomoć kasnije osnovati organizaciju koja dominira Zapadnim Balkanom i koja za Rusiju obavlja ono što ne bi mogle milionske armije. Rusija će kasnije postati vodeća sila Istoka, a Zapad za svo to vreme traži način da parira, da bude prisutan na tom području. Upravo i vodeća sila Zapada nalazi tu priliku i iskorištava je 17. februara 2008. godine kad dolazi do nove realnosti.

Šta ta realnost Kosova kao nezavisne države znači za Srbe i za Srbiju? Znači veliku nepravdu, otima joj se značajan deo teritorije, ovde ne mislim na celo Kosovo nego samo na one delove Kosova gde su Srbi oduvek bili u većini. Šta znači za Albance? Velika podvala i velika zabluda! U kom smislu? Pa, dozvolite, molim vas, nerešeno albansko pitanje i albanski problem nije samo Kosovo, tu su i Albanci u Grčkoj, u Makedoniji, u Crnoj Gori, pa, ako baš hoćete, ne znam baš, ali čini mi se i da onaj deo Italije nadomak Albanije ima značajnu albansku manjinu. Gospođa Perović je pomenula Berlinski kongres i to me je potaklo da sve ovo kažem, znate, na Berlinskom kongresu je Bizmark lupio rukom o sto i rekao "albanski narod ne postoji". Zbog nekih svojih sebičnih interesa – Nemačka je tada bila vodeća sila Zapada, imala je nameru da se spoji dole sa Bliskim istokom i na tom putu su hteli da pregovaraju samo sa Osmanskom imperijom, ni sa kim drugim.

E, sada, šta bi moglo da bude rešenje iz svega ovoga? Jedna revizija Berlinskog kongresa, međunarodna konferencija o Zapadnom Balkanu na kojoj bi došlo do razgovora o svemu tome, posle koje bi sigurno Albanci bili u mnogo boljim odnosima

sa svojim komšijama, pa time i sa Srbima. Naravno, Srbija bi na takvoj konferenciji odmah postavila pitanje – ko je sused Albaniji – Kosovo ili Srbija i Srbija sigurno tu ne bi ni učestvovala. U tom slučaju bi vlada Kosova jednostavno mogla da dozvoli Srbima da se izjasne da li će da se pripoje Srbiji ili će da žive u novoj Albaniji u drugačijim okolnostima. Sad ne znam da li sam ja u svemu tome malo prenaglio, ali neka ovo bude neki probni balon za neka druga razmišljanja o tome.

SONJA BISERKO: Nezavisno Kosovo je svakako i kraj albanskog pitanja na Balkanu. Mislim da to na neki način stabilizuje ceo region.

MILOŠ KUZMANOVIĆ: Vratću se na ono što je govorio gospodin Janjić i njegovu projekciju da će Srbija ući u EU i NATO 2021. godine; dakle, do tada bismo imali još 13 godina kolektivnog ludila, kako to naziva gospodin Dinkić, a u izlaganju gospodina Janjića smo čuli i termin koji smatram veoma važnim, a to je promena politike zvaničnog Beograda ka zvaničnoj Prištini. Interesuje me šta to konkretno znači iz vizure gospođe Trajković – da li to znači da dokle god predsednik Republike Srbije, odnosno vladajuća elita u Beogradu bude stavljala veznik “i” između Kosova i Evrope da li ćemo mi stajati u mestu i da li to znači, ako taj veznik bude uklonjen danas, za mesec dana, da li bi se naša situacija i odnos između Srba i Albanaca drastično popravio preko noći, ili to ne bi uticalo na te odnose? Druga stvar je nešto što se takođe zagovara u pojedinim krugovima jeste pitanje regionalizacije Srbije upravo kao predupređivanje problema koje smo imali na teritoriji Kosova?

RADA TRAJKOVIĆ: Ne bih da budem decidna u svojim odgovorima, ali želim da saopštim nešto što znam. Znam pouzdano, da je 2003. godine na sastanku koji je održan u Palati federacije, bio je tada predsednik Koštunica, premijer je tada bio gospodin Zoran Živković i Koalicija za povratak na Kosovo i razgovaralo se o paralelnom ulasku u EU prostora Kosova i Metohije i ostatka Srbije. U tom smislu, to je bila potpuna podrška svih njih i na samitu u Solunu, negde juna-jula 2003. otišao je

premijer, procenjeno je da je kapacitet i društveni i ekonomski i bezbednosni snažniji u Srbiji nego na prostoru Kosova i da ne bi trebalo da budemo zatočeni nečega što je faktičko stanje. Sada svi beže od nečega što je već dogovoreno sa međunarodnom zajednicom, a ona uvek podržava ono što ste potpisali. Tako da je taj paralelni put legitimisan sa kosovske strane odlaskom predstavnika UNMIK, Bajrama Redžepija, tadašnjeg predsednika Vlade Kosova i gospodina Milorada Todorovića, visokog funkcionera DSS. I u tom smislu ja zaista ne mogu da se sasvim dobro snađem u nečemu što je realnost ovde u Beogradu i očekujem da će mnogi odgovori na mnoga pitanja za perspektivu ovde biti doneti.

DUŠKA ANASTASIJEVIĆ: Evo, da se i ja nadovežem na to pitanje oko te evropske perspektive, iz nekog razloga nisam uspela da čujem tu procenu gospodina Janjića o 2021. godini kao godini ulaska Srbije u EU i NATO; ali, nije ni bitno, to je kao onaj odgovor na kvizu – da, ali nije bitno. Licitacije na tu temu su obesmislile čitav proces ulaska u EU zato što se stalno nudi neki datum do koga bi trebalo da se pripojimo Uniji, a do tada da se nekako pritajimo, da sad sve preživimo, a onda kad se budemo jednom probudili 2015, 2018, ili neke druge naćićemo se u nekom takvom “eldoradu”. Ono što mene mnogo više zabrinjava je ono što sam ovih dana čula vrlo često, a juče (9. mart) eksplicite od glavnog zagovornika proevropske politike u Srbiji, od predsednika Tadića, koji se hvalio da je dobio izbore poslednji put doslovno zbog evropske orijentacije, jer njegov slogan je bio “Da osvojimo Evropu zajedno”. I od funkcionera njegove stranke čujem da se sada nama nudi put u EU sa ciljem da bi smo mi bili dovoljno jaki i tada da sprečimo ulazak Kosova u EU!!? Ako je to osnovni motiv da pokrećete ljude da se reforme vrše u tom pravcu, mislim da je to ponovo ugrađivanje nekog kosovskog mita na neki period od 10–20 godina i time se praktično negira razvojni put jedne, sada već, druge države. Poruka da mi treba da uđemo u EU samo zato da bismo mogli nekoga nešto da sprečavamo mislim da je jako loša,

pogrešna i kontraproduktivna i dodatno obesmišljava ideju EU u Srbiji koju armija “analitičara” obesmišljava svakodnevno iz svih mogućih verbalnih oruđa.

DŽENIFER BRAŠ – *Moramo osuditi nasilje*

Zahvaljujem na pozivu. Zamolili ste da aktivno učestvujem u debati i zato smatram da treba nešto i da kažem. Ovde je danas bilo dosta reči o Americi. Zato želim da dodam nešto ljudske dimenzije tome šta je Amerika i šta je Američka ambasada. Godinama sam vezana za Srbiju. Bila sam na Kosovu 1993. godine kada su Albanci mirno demonstrirali, zahtevajući prava u obrazovanju i kad je srpska policija upotrebila suzavac. Službovala sam u Američkoj ambasadi u Sarajevu kad je srpska vojska ispalila raketu na našu ambasadu i raznela je. Sada, kad sam se ponovo obrela u Srbiji naša ambasada je spaljena.

Moje iskustvo Srbije, kao američkog diplomate, je nekako šaroliko. Moj prvi boravak u inostranstvu bila je Srbija, bila sam kod jedne srpske porodice u okviru međunarodne razmene studenata. Te svoje srpske sestre i majku prihvatila sam kao vlastitu porodicu. I zato hoću da vam ukratko oslikam svu složenost američko-srpskih odnosa. Zajedno smo prošli kroz teška vremena i veze među nama su tako jake da jednostavno ne možemo postojati jedni bez drugih. Razgovarala sam sa ljudima u Americi i zato hoću da se malo osvrnemo i na budućnost. Mogla bih svemu ovom da dodam da je moj petogodišnji sin sada u Americi s bebisiterkom, jer je, kako smatra Stejt dipartment, isuviše opasno dovesti ga u Beograd.

Razgovarala sam i sa ljudima iz Srpskog kongresa jedinstva neposredno nakon požara. Rekli su mi kako nameravaju da napišu saopštenje kojim bi osudili nasilje, ali istovremeno i objasnili zašto je do nasilja došlo. Rekla sam im: “Slušajte, pa zar ćete vi kao američki građani nalaziti nekakvo opravdanje za spaljivanje jedne američke ambasade?” Ništa ne opravdava spaljivanje jedne američke ambasade.

Znam da ima mnogo naroda u svetu, koji se protive američkoj spoljnoj politici, ali ne spaljuju naše ambasade. Znam da ima vlada koje su nepopularne kod nekih naroda, ali njihove se ambasade ne spaljuju.

Kad smo videli da je policija namerno uklonjena, nismo imali drugog izbora nego da sklonimo naše supružnike i decu. Za nas je to bila izuzetno teška situacija, nije se tu čak trebalo ni donositi neku posebnu odluku, jer je poruka apsolutno jasna – da vlada ne podržava našu sigurnost i bezbednost. Tada mi sami moramo to osigurati onima koje volimo, i to smo i učinili uz ogromnu ličnu žrtvu. Ono što želim da postignem ovim kratkim obraćanjem jeste da osudim nasilje u bilo kojoj formi. Za nasilje nikada nema opravdanja. Kao što sam rekla, dovoljno sam propatila kroz svoje lično iskustvo Srbije, i tome mora doći kraj.

I zato neću da se pretvaram da mogu da utičem na tok događaja na Kosovu. Ali, šta god da se desi na Kosovu, ovaj talas nasilja ne sme da se proširi na druge delove Srbije, uključujući i jug Srbije. Amerikanci su izričito rekli albanskim liderima na jugu Srbije da su oni građani Srbije i da će ostati u Srbiji. Zabrinuta sam, na primer, zbog nasilja u Tutinu. To se tamo isuviše često dešava. I svi mi treba zajedno sa Vladom Srbije da osudimo nasilje u svakom obliku. Oko toga možemo da se složimo.

Deo mog posla je i da američkoj administraciji objašnjavam Srbiju. Možda to prihvataju zbog mog iskustva ovde, nisam sigurna. Međutim, ja im jesam rekla da moramo da shvatimo da Srbija, gotovo istovremeno, prolazi kroz tri velike traume. Prva trauma je život pod Slobodanom Miloševićem. Pokušajte da zamislite društvo koje prevladava jednu takvu traumu, rekla sam.

Druga trauma je konkretna trauma prelaska iz socijalizma u kapitalizam. Sve je to bilo dramatično i za vaše susede u Poljskoj, u Češkoj, u Slovačkoj, u Rumuniji i Bugarskoj, i, naravno, dramatično je i za vas. I to je, po mom mišljenju, uticalo i na predsedničke izbore.

Treće trauma je, naravno, gubitak Kosova. Neću se upuštati u to da li je to bilo opravdano ili ne. To se desilo i veliki broj zemalja je priznao Kosovo. One ta priznanja neće povući.

Stvari se moraju menjati na terenu da bi odrazile stvarnost, kao što su to rekli svi panelisti.

Svesni smo te traume i tuge koju Srbija oseća. Mi saosećamo, ali će Srbija aktima nasilja kao što su paljenja ambasada, koje sankcioniše vlada, teško za sebe naći publiku ne samo u Sjedinjenim Državama, već i u drugim zemljama Evrope.

Zato je moja poenta sledeća: svako i svi zajedno moramo osuditi nasilje.

BRANISLAVA MITROVIĆ – *Novi kvalitet, ne samo iz Beograda*

Cenim to što ste zakazali konferenciju na ovu temu, jer je ovo jako važna tema – neću da kažem da je najvažnija, ali u tom redu prioriteta. Mene je oduvek interesovalo – šta dalje? Ono što znamo, šta je bilo, tu je lako biti pametan, bilo je, desilo se, možemo da damo neko svoje tumačenje ili interpretaciju. Međutim, sve to ne treba da bude samo sebi cilj već samo prtedložak, da odredimo šta će da bude ubuduće. Zato je ova tema jako važna. I u sklopu te teme ne nudim odgovore, nemam gotovih rešenja, ali bih htela da skrenem pažnju na jedan detalj koji mislim da je nepravедno zaobiđen u svemu ovome, pa neka pametne glave razmisle sa svim onim što znaju.. To je učešće mladih u demonstracijama 17. marta 2004. godine. Zvanična procena UNMIK je da je tada učestvovalo 51.000 demonstranata, s tim što su i oni naglasili da je to jedna konzervativna procena. Na moju nesreću, ja sam bila tamo, gledala sam ih, kako se kaže, iz prve ruke. I jedno sam morala da primetim: pretežno, više od 90 odsto su bili mladi muškarci, mnogi nepunoletni, što je razumljivo s obzirom da su mladi podložni manipulaciji. A pogotovo u sistemu kada mladost ima neograničena očekivanja na Kosovu, suočena sa činjenicom da nema posla, nema perspektive, to je jedno, a na stranu njihova strana neophodna za tako jedne rušilačke demonstracije. Onda sam nešto razmišljala, po onom delu mladih

koje sam ja videla, od tih 50.000 demonstranata, najmanje 30.000 nije imalo zasnovanu svoju porodicu. To su ljudi koji će živeti još 50 godina, oni će tek da stvaraju svoje potomstvo, da se žene da imaju decu. Mi sad pričamo o masi reda veličine 100 do 200.000 ljudi koji će da žive još 50, još 70 godina, a mnogi od njih će ući u to društveno tkivo koje odlučuje, u razne vladine i druge organe na Kosovu. I onda sam sebi postavila pitanje – onolika mržnja, onolika netrpeljivost, onolika netolerancija prema svemu onom što nisu oni – kako će to da se odrazi na njihove živote i koju će oni priču da prenesu svojoj deci, čemu će oni da uče svoju decu? Pa, onda da se vratimo na današnji dan – ovde sam čula mnoge kritike da Beograd treba da se promeni, da treba da uradi ovo ili ono. Svakako treba da dođe do neke promene, ali malo je naivno razmišljati o tome da će jedino promena u Beogradu da iznedri novi kvalitet, potrebno je i druga strana da ima nešto da kaže. Potrebno je da i druga strana ima istu želju, isti cilj, da izgradi zdravu budućnost, nešto gde neće biti nasilja, sasvim se slažem s vama, dosta mi je nasilja, gde će biti tolerancije, znači, ne samo negativno, ono čega neće biti već i nešto pozitivno što ćemo da unesemo u smisao života, a to je tolerancija. To je već veoma teško pitanje. To je nešto gde građansko društvo itekako može da pomogne, jer kako ja vidim građanski sektor, to je baš ovo, da otvara pitanja da otvara važna pitanja, možda ne možemo danas i ovde da ponudimo odgovor, ali možemo da održavamo ovo pitanje otvorenim onoliko dugo dok neko pametniji, a nadam se da imamo pametne ljude, dok neko pametniji ne nađe pravi odgovor, neku od taktika o kojoj je ovde bilo reči da se primeni i dok ne ubedi one nosioce vlasti da sprovede to što bi bilo u interesu i to ne u interesu jedne male grupe, bez obzira da li se zovemo Srbi, Beograđani ili šta god, nego u jednom širem interesu društva i Zapadnog Balkana.

SONJA BISERKO: Tačno je da su se radikalizovali mladi ljudi, ali je neverovatno zanimljivo da niste pomenuli 21. februar ovde pošto su i tada u neredima učestvovali mladi ljudi, demolirali ambasade, izražavali nedvosmislenu mržnju i netrpeljivost

ne samo prema Americi, Hrvatima, Bošnjacima nego i prema Albancima. Mi živimo u okruženju gde su mladi ljudi radikalizovani na svim stranama zbog te loše perspektive i mislim da je zadatak civilnog društva, između ostalog, da radi s mladim ljudima i da ih nekako upozna sa vrednostima demokratskog društva i uopšte težnjama savremenog sveta. Zato mislim da je to jedan suviše uzan pogled na Kosovo i na mlade ljude koji su učestvovali u demonstracijama tog 17. marta 2004, nažalost, imali smo prilike da vidimo slične situacije i u našoj sredini. Zato to jeste pitanje i jedne i druge strane i drugih strana, mladi ljudi jednostavno nemaju odgovore za svoju budućnost.

SPOMENKA GRUJIČIĆ: Ja bih samo jednu intervenciju u vezi ovoga što je gospođa ili gospođica rekla. Civilno društvo – ja ne znam kako ga vi sagledavate, ali definitivno ne može da počiva na tezi o genetskoj replici nasilja. Vi ste izračunali koliko bi se mladih Albanaca i koliko će se genetski replicirati u nasilne osobe. Mislim da je to je čisti rasizam!

BRANISLAVA MITROVIĆ: Gospođo, nije stvar o genetskoj replikaciji nego je poenta u tome – čemu će ti ljudi da uče tu decu? Ja ne pričam o genotipu nego o fenotipu, o vaspitanju. Ja se sada osećam nekako prozvana, ali nema problema, odgovaraću na pitanja. Kao što ste rekli, događaji 21. februara – ceo svet je to pratio, svi to znamo, zato nisam ni pominjala. Zašto da budem pametna kada svi znate o čemu je tu reč. Pomenula sam ono što mislim da mnogi ne znaju.

SLAVOLJUB GUDURIĆ: Jednako su ogavne one scene i onih koji jurišaju na Američku ambasadu i onih koji lome krstove dole po Kosovu. Samo da kažem, nije to toliko do loših mladih ljudi već do vlasti koja ih na ovaj ili onaj način upućuje na nešto. Ja sam bio na svakom protestu u Beogradu, od 9. marta do 5. oktobra i dobro znam šta milicija može kad hoće i šta ne može kad neće. Dakle, nije toliko o omladini reč, znate!

Šesti okrugli sto

**ALTERNATIVA
KAO UNUTRAŠNJI
NEPRIJATELJ**

Hotel Balkan, Beograd

23. april 2008.

SONJA BISERKO

Alternativa kao državni neprijatelj

Srbija spada u zemlje koja se organizovano i sistematski bavi demonizacijom alternative, kako političke tako i dela civilnog sektora koji se bavi ljudskim pravima i suočavanjem sa prošlošću. Veoma često ove grupe i pojedinci se tretiraju kao jedina prava opozicija režimu. Od 2003. godine kada je Vojislav Koštunica postao premijer Srbije, zabeležena su brojne intimidacije ove grupacije. To je u skladu sa konceptom društva koji promoviše Vojislav Koštunica. Upadljivo je njegovo negiranje humanističkih ideala savremenog sveta i vraćanje na koncept devetnaestovekovne etničke države, što po definiciji podrazumeva negiranje manjinskih prava. Tokom poslednje dve godine na delu je bio pokušaj primene Putinovog (Vladimir) scenarija diskreditacije i zabrane NVO u čemu se nije sasvim uspelo. Međutim, vlada je bila mnogo uspešnija u marginalizaciji “nepoželjnih” i promovisanju sebi naklonjenih nevladinih organizacija. Pri tome je u velikoj meri pridobila i EU i ostale donatore u kvalifikovanju ovih organizacije kao “ekstremnih i radikalnih”, te u suštini odgovornih za radikalizaciju Srbije.

Tri su najznačajnija pitanja na kojima se prelama negativan odnos prema braniteljima ljudskih prava: Kosovo, manjine i suočavanje sa prošlošću. Osim negativne reakcije države, važne su i reakcije ekstremno desničarskih grupa koje uglavnom uživaju otvorenu ili skrivenu podršku države. To se vidi i po tome što većina njih nikada (ili gotovo nikada) nije odgovarala za svoje šovinističke postupke.

Demonizacija NVO se obavlja preko ‘istaknutih’ javnih ličnosti koje su bile angažovane na realizaciji i definisanju srpskog nacionalnog projekta krajem XX veka. Najagilnija među njma je profesor Smilja Avramov, koja je i autor knjige “Alternativni model svetske zajednice – Civilno društvo i nevladin sektor”.

Kada je reč o presudi Međunarodnog suda pravde, koja je, u Beogradu dočekana sa trijumfom, jer je time potvrđena beogradska teza da “Srbija nije bila u ratu”,

mediji su relativno malo ili gotovo nikako o toj temi tražili mišljenje od predstavnika “ozloglašanih” NVO. S obzirom da su te organizacije davale komentare za bosanske i hrvatske medije, mediji su ih, mada ne glasno, ipak optužili da, bez obzira na presudu Međunarodnog suda pravde, deo NVO predvođen Natašom Kandić tvrdi da je Srbija odgovorna za genocid u Srebrenici.

Reakcije na nezavisnost Kosova bile su dobro pripremljene, posebno onaj destruktivni deo. Danima pre proglašenja nezavisnosti mediji su pokušali da određene NVO stave u fokus. Nezavisnost Kosova je iskorišćena za opšti obračun sa nekim NVO i Liberalnodemokratskom partijom (LDP), zbog navodnog ugrožavanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta Srbije.

Posebna forma demonizacije ovih NVO i LDP ide preko mreže “slobodnih strelaca” koji cirkulišu po stranim ambasadama, ali i preko zaposlenih u međunarodnim fondacijama i ambasadama. To je posebno bilo aktuelno nakon ubistva premijera Zorana Đinđića. Glavna teza je bila da su te organizacije “radikalne”, odnosno “ekstremne”, poput radikala (sa kojima vlasti inače koaliraju na svim nivoima). Posebno se koristi argument da su te organizacije nepopularne u javnosti, te da s njima niko neće da radi. To je u velikoj meri uticalo i na politiku donatora.

Pojedine NVO vlasti percipiraju kao pravu kritičnu opoziciju i stoga nastoji da ih na svaki način demonizuje i marginalizuje njihov uticaj u društvu, koji nije zanemarljiv uprkos svim kampanjam. Politička klasa pokušava da spreči svako kritičko mišljenje i pluralizaciju društva tako šta kao prioritet ističe državno pitanje.

LATINKA PEROVIĆ, istoričar

Konflikti su uvek rešavani nasilno

Pokušala sam da dam istorijski kontekst u kome bi bilo moguće razumeti odnos prema političkom protivniku kao prema neprijatelju u Srbiji. Rekla bih neke opšte stvari da bismo mogli lakše da pratimo i konkretnu situaciju i u prošlosti i sada.

Pre svega, politički protivnik kao neprijatelj je pojava koja se može pratiti kroz celokupnu ljudsku istoriju, kroz istoriju filozofije i političke teorije.

U srpskoj istorijskoj nauci problem političkog protivnika kao neprijatelja, ne samo da nije posmatran kao univerzalna pojava, nego kao takav nije ni identifikovan. Kroz događajnu istoriju, neki aspekti tog problema su čak banalizovani, tako da su generacije ostale bez razumevanja vlastite prošlosti, naročito onih činjenica koje društvo ne prestaju da opterećuju.

Pojam neprijatelj primarno je vezan za spoljnog neprijatelja, za osvajača, a odnosio se na plemenske sukobe, na sukobe između država. Vremenom je dobijao i sekundarno značenje i tretirao se kao unutrašnji neprijatelj. Odnosno, svako različit u odnosu na dominantnu ideologiju, ili političku orijentaciju, bio je smatran neprijateljem. Iako protivnik ne samo nije isto što i neprijatelj ni u etimološkom smislu reči, ta se terminologija ustalila. Protivnik se ne tretira kao konkurent, kao alternativa, kao jedna od mogućnosti, već se poistovećuje sa spoljnim neprijateljem, sa zavojevačem. To, dabome, podrazumeva i odgovorajuća sredstva u borbi protiv političkog protivnika kao neprijatelja.

Ja ću se ograničiti na tu pojavu u Srbiji u XIX, XX, pa evo, i na početku XXI veka. To je okvir u kome je formirana određena politička kultura i politički obrazac, koji se, kao što ćemo videti, žilavo održao tokom dva veka. Krajnje je vreme da naša nauka ne samo registruje pojavu, nego i da postavi pitanje: zbog čega se taj obrazac tako žilavo održava?

Izgleda paradoksalno, ali ta konfrontacija, i ta podela vezana je za ideju koja je trebalo da dovede do nacionalnog jedinstva, do ujedinjenja i oslobođenja srpskog naroda. Podele su, naravno, legitimne, one se javljaju i u drugim društvima, ali ovde je problem načina na koji su one prevladavane. Sukobi su rešavani na način ili-ili, tj. na način koji je podrazumevao fizičko uklanjanje drugog.

Ključna podela koja je u velikoj meri odredila srpsku istoriju u XIX veku, a onda i u XX, bila je dinastička podela. Ona je upoređivana sa ratom “crvene i bele ruže”, odnosno sa građanskim ratom koji je značio uništenje protivnika. Rezultat dinastičke podele je činjenica da je u XIX veku svaki od srpskih vladalaca završio – ili u progonstvu ili je bio ubijen. Sem kneza Miloša, niko zapravo, nije umro prirodnom smrću. Karađorđe, kao vođa Prvog srpskog ustanka, ubio je i oca i brata, i napustio je Srbiju, Miloš, koji je postavio osnove srpske države, ubio je Karađorđa i vojvode, Aleksandar Karađorđević je bio proteran, Miloš i Mihajlo su takođe bili proterani, Mihajlo je ubijen 1868. godine, a na kraju veka, Obrenovići su definitivno iskorenjeni ubistvom kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage. Ono što je vrlo karakteristično, to su brutalna ubistva, imala su ritualan karakter i – kad studenti i drugi pitaju zbog čega je mrtvog kneza Mihajla trebalo još izmasakrirati, razbiti mu sekirrom lobanju i izvaditi mozak, zašto je trebalo Aleksandra i Dragu koji su već bili ubijeni još izmasakrirati i u komadima izbaciti kroz prozor i to od oficira koji su se bili zakleli na vernost kralju – otvara se, naravno, pitanje zašto se to čini? Ima li to paganski karakter ili je to rezultat jedne kulture koja političke odnose shvata kao ciklus međusobnih borbi, osveta i potpunog istrebljenja protivnika. Osim dinastičkih borbi, Srbiju, sa pojavom različitih političkih tendencija, pedesete godine XIX veka, karakterišu i politički sukobi. A, od stvaranja političkih stranaka, borbe između stranaka se takođe vode do istrebljenja jednih ili drugih. Političke stranke u Srbiji su organizovane 1881/1882. godine. Prva stranka bila je Narodna radikalna stranka koja je u svojoj ideologiji imala ideju socijalnog, političkog i nacionalnog jedinstva, i po samorepciji bila je reprezentantom čitavog naroda. Druge dve stranke

– Napredna i Liberalna stranka – bile su malobrojne stranke. Od sticanja nezavisnosti 1878. godine naziru se i ključne podele: između moderne države i narodne države. Odnosno, države kao realne istorijske tekovine i imperijalne države koja je vođena idejom o obnovi srednjovekovne srpske države.

Obračuni među strankama su bili brutalni. Ja sam jedan takav obračun opisala. On je postao nekako, antologijski, zato moram da kažem da su obračuni bili karakteristični i za sve druge političke partije. Do prvog obračuna je došlo 1883. godine sa radikalima; taj obračun je bio posledica pobune seljaka protiv stvaranja stajace vojske. Država je, naravno, reagovala na tu pobunu, koja se završila smrtnim presudama, dugotrajnim zatvorima, zabranom stranke. Kada su radikali došli na vlast, posle donošenja liberalnog ustava 1888. godine, a pre toga 1887. godine, došlo je do obračuna koji je nazvan Veliki narodni odisaj. Ovaj obračun zahvatio je unutrašnjost Srbije: naprednjaci su bili linčovani, njihova imanja su bila poharana, spaljena, neke porodice su čak morale da se iseles iz Srbije, a naročito mnogo je bilo ubistava – 140 ljudi. To su bila vrlo brutalna ubistva, i savremenici, politički ljudi koji su o tome ostavili zapise i uspomene, govore da je tim ubistvima Srbija izašla na glas najdivljačnije zemlje u to vreme u Evropi. Taj je obračun ponovljen, i ono što je vrlo važno i što je bitno kao karakteristika političke kulture, koja je uvek silu pretpostavljala pravu, do ponovljenog obračuna sa naprednjacima došlo je posle donošenja ustava 1888. godine koji se smatra najliberalnijim srpskim ustavom. Ali se potvrdilo da slovo bitno ne utiče na političke odnose. Mnogo važniji od formalnog ustava je onaj neformalni ustav koji u narodu vlada i koji se, pre svega, rukovodi običajnim pravom. Dakle, te 1888. godine, posle liberalnog ustava, posle postojanja parlamenta, političkih stranaka, došlo je do obračuna sa naprednjacima, i to u Beogradu. Taj napad u prestonici mnogo je više uznemirio režim nego prethodni, u unutrašnjosti. Značio je da Napredna stranka treba i fizički da iščezne. Došlo je, naravno, do smene režima i to je jedna od karakteristika, jedna od podloga svih tih političkih obračuna: svaka stranka legitimitet stiče na potpunom poništavanju rada prethodne stranke i

u ime tog svog, tako zasnovanog, legitimiteta, radi na obračunu, odnosno na osveti, na izvođenju pred sudove prethodnih vlada i ministara. Tako, 1893. godine, posle državnog udara koji je izvršio kralj Aleksandar Obrenović, u vladu su bili dovedeni liberali, oni su, pak, izvršili obračun sa radikalima, sa nosiocima vlasti u opštinama. U Goračiću je došlo do bune čak do upotrebe vojske, bilo je žrtava. Zbog toga su, opet, liberali izvođeni pred sud.

Ta linija političkih obračuna bez sudova govori o karakteru države. Ja ću pomenuti jedan vrlo drastičan primer. Posle ivanjdanskog atentata na kralja Milana, za koji je bio optužen Nikola Pašić, kralj Milan je od Jovana Ristića, koji je bio vođa liberala, srpski državnik, dva puta namesnik, tada već na samrti, zatražio mišljenje, šta da se uradi sa Pašićem. Ristić je mirno odgovorio: "Zasluzio je smrt!" Znači, bez suda, bez istrage, bez pravne procedure, ako si politički protivnik, mogao si da računati na egzekuciju.

Ako je, dakle, ideja jedinstva homogenizovala društvo i svako drugo mišljenje smatrala protivničkim i izdajničkim, trebalo bi da je, sa stvaranjem jugoslovenske države, kada su se Srbi konačno našli u jednoj državi, promenjen i taj politički obrazac. Međutim, nova država je uvećala broj političkih protivnika kao neprijatelja. Oni su sada bili ne samo politički i ideološki drugi, nego su postali i etnički drugi. Dakle, ta linija nasilja, ubistava, obračuna sa političkim protivnikom se nastavila. Došlo je do ubistva vođe Hrvatske seljačke stranke (HSS) u parlamentu 1928. godine i, kako je rekao jedan od političkih ljudi u Srbiji, umesto da parlament služi za rešavanje konflikata, u njemu je došlo do toga da su se ljudi ubijali. Naravno da je ovakav obračun sa vođom HSS u parlamentu doveo do zaoštavanja odnosa u jugoslovenskoj državi i do neprestanog proizvodjenja neprijatelja. Ubrzo je došlo do zabrane Komunističke partije, do Obznane, do "belog terora". Ljudi su i za to robovali, ginuli, iako to u savremenoj historiografiji izgleda prilično zasluženno. Došlo je do diktature i do stezanja političkog života, a zatim i do ubistva kralja Aleksandra Karađorđevića.

Nova politička zaoštavanja su udaljila društvo od rešavanja konflikata i sada se u središtu ponovo našla ideja jedinstva i države, odnosno jedinstvo njegove države.

Takav način odbrane jedinstva države rezultirao je njenim raspadom na početku Drugog svetskog rata. Ali su se ove političke podele obnovile: u Srbiji je protiv jednog snažnog zavojevača, kakav je bila Nemačka, došlo i do građanskog rata i do podele na četnike i partizane. Ta podela je takođe odražavala rascepljenost oko države, oko toga ko predstavlja smetnju da do te zajedničke, jedinstvene, homogene države dođe. Te su se podele nastavile i posle Drugog svetskog rata. Iako je Jugoslavija obnovljena kao složena država, postojao je politički monopol, postojala je jedna partija. Svojim mlađim kolegama uvek kažem da ta monopartijska kultura ne bi trebalo da ih zbuni, da oni moraju otvoriti taj monopol i videti da unutar te iste partije – ja opet govorim o srpskom društvu, takođe postoje podele: 1948. informbirovci, 1953. godine Milovana Đilasa, 1966. godine Ranković, 1971. masovni pokret u Hrvatskoj, 1972. godine liberali u Srbiji... Znači, uvek je u centru to pitanje karaktera države, odnosno vladavine zakona, tolerancije, političke kulture, koja ne vidi u protivniku neprijatelja već konkurenta, suparnika sa kojim mora da pregovara i da pronalazi modus vivendi.

Ono što je moglo da se tumači kao rezultat komunizma kao ideologije, jednopartijskog sistema, partijske države, nije, nažalost, u srpskoj političkoj kulturi izmenjeno, ta je matrica ostala. Osmo sednica CK SK Srbije, 1987. godine koja je, opet, sukob oko karaktera države: da li će to biti složena država, ili će to biti srpska država u etničkim granicama, Jugoslavija sa srpskom dominacijom, ili pravna država zasnovana na vladavini zakona.

Kraj Jugoslavije i kraj Komunističke partije nije označio promenu političkog obrasca, niti je zaustavio ciklus nasilja: ubijeni su bivši predsednik države i predsednik vlade čiji je program bio upravo stvaranje moderne države.

Srpska intelektualna elita, koja je bila vrlo malobrojna – na prste bi se mogli nabrojati njeni pripadnici, bila je dosta pesimistična što se tiče razvoja Srbije,

upravo zbog činjenice da su konflikti uvek rešavani nasilno, ubistvima. Za razliku od nje, poluobrazovana inteligencija je kroz, partijske borbe, bez programskih razlika, udaljavala Srbiju od ideje moderne države. Vladavina zakona dovela je u pitanje i njene egoistične interese, koje je ona često zaklanjala pozivom na nacionalno jedinstvo. Taj obrazac se i održavao stalnom proizvodnjom spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja i, bez obzira na formu, vodio je u zatvaranje prema svetu i suzbijanje unutrašnjih razlika (političkih, etničkih, religioznih). Taj obrazac je bio važan ferment unutrašnjeg rastakanja jugoslovenske države, ali i otvorenih nesporazuma Srbije sa susedima, a sada i sa Evropom. Izlaz je u zajedničkoj, evropskoj, perspektivi balkanskih naroda. Ali, Srbija, još uvek, oko toga nije ostvarila konsenzus. Naprotiv, ona je na tom pitanju i dalje duboko podeljena na patriote i izdajnike.

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ, istoričarka

Prividni neprijatelji i “neprincipijelne koalicije”

Tema ovog panela je “Alternativa kao unutrašnji neprijatelj”. Ako govorimo o aktuelnom trenutku drugi deo naslova je jasan i golim okom vidljiv. Problem je sa alternativom koja se teško razaznaje. A, teško se razaznaje zato što na političkoj sceni ne postoje jasno profilisani, na primer, konzervativci, nacionalisti, liberali, socijaldemokrate, ili neko peti od kojih bismo znali šta možemo da očekujemo, već se polazi sa unapred zadatih, za sve važećih, nepromenljivih ideoloških pozicija i po ko zna koji put nudi izbor između “neprincipijelnih koalicija”, kojima su fiktivni neprijatelji druge “neprincipijelne koalicije”, od kojih je svaka u svom programu istakla po jednu reč i nudi je kao svespasavajuću alternativu.

Zašto se već dve decenije alternativa nacionalističkom projektu nikako ne uspostavlja kao artikulisana politička opcija, već se sve završava na suprotstavljanju aktuelnoj vlasti (bilo Miloševiću ili Koštunici), bez dubinskih zahvata u koncept nacionalne države shvaćene kao etničke, makar i sa frazama o pravima manjina, nacionalnog interesa shvaćenog kao etnički makar i sa građanskom mantram i iskrivljenog tumačenja bliske nacionalne prošlosti kao odbrane poželjne sadašnjosti?

Ne može se reći da to stanje nije bilo sasvim predvidivo. Već dvadeset godina nacionalizam je sudbina ovog društva, naturen kao jedina legitimna ideologija sa ciljem da se prikaže kao prirodno stanje. Nacija kao večita žrtva drugih ili bar “zlehude sudbine”, sa posebnim višim ekskluzivnim pravima koje drugi nemaju, sa svojstvima koje drugi ne poseduju, okružena samo neprijateljima i sa vizijom dalekih imaginarnih prijatelja od kojih će doći spas, odlike su nacionalističke ideologije koja kao prirodno stanje određuje život društva. Ako je nacionalistička retorika i spuštена na umereniji nivo, slabost većine političkih opcija prema ekstremnoj desnici pokazuje njeno ideološko neodstupanje.

Sasvim je bilo predvidivo da će onog dana kad u zemlji ostane bez neprijatelja kojima je određena, ideologiji zapretiti opasnost da ostane bez smisla postojanja i da će morati da potraži unutrašnje neprijatelje. Taj dan je došao. Svi “neprijatelji” su otišli, Srbija je ostala sama, a nacionalizam je postao besmislen. Ali, pošto je već proglašen za sam nacionalni interes i za prirodno stanje, u nužnosti samoodbrane i opstanka proizvodi nove neprijatelje. Kad svako svakom postane fiktivni unutrašnji neprijatelj tad počinje urušavanje ideologije koje može da traje beskrajno dugo. Bar dok se ne pojavi alternativa balkanski shvaćenoj tj. etnički određenoj demokratiji.

Šta je bila alternativa 2000? Protiv Miloševića su bili “svi”, ali iz dijametralno suprotnih motiva: demokrate zbog komunizma, levičari zbog desničarenja, desničari zbog levičarenja, nacionalisti zbog “građanizma”, monarhisti zbog republikanizma... I sam Milošević je predstavljao onu Srbiju koja je želela komunizam u kapitalizmu, kapitalizam u komunizmu, nacionalizam u građanskom društvu, građane u nacionalizmu, antizapadnjaštvo na Zapadu, povratak crkvi kao revolucionarnu tekovinu... Da su tada vladajuća ideologija, njeni konzumenti i njeni oponenti, bili jasno profilisani, verovatno bi i sada situacija bila drugačija.

A šta imamo sada? Protiv vlasti je vlast. Ministiri su protiv vlade. Vlada nema poverenja u vladu. Deo opozicije podržava deo vlade, oni bi sa njima da budu vlada. Drugi deo opozicije podržava drugi deo vlade, i oni bi sa njima da budu vlada. Na jednoj strani su udruženi legalisti i narodnjaci sa perspektivom da se udruže sa velikim Srbima i onima koji se bore za nacionalno omeđanu socijalnu pravdu pošto su sami već postali kapitalisti. Na drugoj strani udruženi su republikanci demokrate i autonomaši sa četnicima monarhistima. Na trećoj strani udruženi su liberali i socijaldemokrate sa nacionalistima. Do pre mesec dana prvi su imali puno poverenja u druge, drugi su podržavali svaku ludost prvih, treći su pozivali druge da im se stave na čelo.

A 5. oktobra (2000.) su svi bili zajedno, i prvi i drugi i treći, drugi i treći su promovisali prve tvrdeći da ih obožava 90 odsto biračkog tela. Prvi su puštali druge i

treće da ih promovišu u jedinu nadu, a onda sami poverovali u njihovu konstrukciju. Danas se niko od njih toga ne seća, utoliko pre nema razloga da se sećaju onoga što je prethodilo i sa čime bi oni trebalo da predstavljaju diskontinuitet.

Stvarna alternativa nacionalističkom projektu koja je postojala devedesetih, utopila se u “neprincipijelnim koalicijama”. Jednostavnom zamenom smisla reči, izvršena je kompromitacija sintagmi koje su je obeležavale, a kompromitovane su upravo da bi izgubile smisao i da bi njihova sadržina nestala iz javnog života. Reč je primarno o sintagmama “Druga Srbija” i “govor mržnje”. I jedna i druga su nastale u brojno marginalnim antinacionalističkim krugovima u vreme plebiscitarne podrške Miloševićevom nacionalnom programu koji je podržavala i većinska opozicija, upravo ona koja ga je 2000. srušila. U zaboravu, sada se govori o protivnicima Miloševića, ali gotovo uopšte ne o protivnicima Miloševićeve nacionalne politike koja je dovela do ratova, zločina i bede. Izbegavanjem samo te jedne reči, prekraja se bliska prošlost i opozicija prema Miloševiću-komunisti prikazuje kao otpor njegovoj nacionalističkoj politici. Zato je razumljivo da ovih dana Miloševićevi sledbenici izgovaraju prvi put istinu, i zato istina nailazi na ćutanje – da je Miloševićeva nacionalna politika doživela punu satisfakciju u politici aktuelne vlasti. A nekada je brojno apsolutno marginalna “Druga Srbija” pre svega značila otpor nacionalizmu. Nazivajući sada “Drugom Srbijom” svaku opoziciju aktuelnoj vlasti, svesno se briše iz memorije suština antinacionalističkog otpora. I “govor mržnje” značio je tada nacionalistički ratnohušakački govor. Sada se “govorom mržnje” naziva, na primer, obeležavanje političkog protivnika kao neznalice. Takvom vulgarizacijom briše se svest o postojanju govora koji se u civilizovanom društvu sankcioniše zbog ugrožavanja slobode drugih, a sama sloboda drugih potpuno obesmišljava svođenjem na pravo lopova da ga se ne naziva tim imenom.

A, zašto je istinita tvrdnja da je Miloševićeva nacionalna politika doživela punu satisfakciju aktuelne političke elite? Oni gore pomenuti prvi ratove iz devedesetih vide kao pravednu borbu sa malo nepotrebnih zastranjivanja. Oni drugi ne mogu

da pomenu ratove, a da to ne bude u ključu simetrija. Treći ih osuđuju, ali prećutkujući nacionalizam i uspostavljajući nemogući kontinuitet “od AVNOJ-a do Mladića”, kako bi ideologiju koje se inače verbalno odriču, “očistili” od svake sumnje. Ako i u ovoj, jedinoj verbalno nenacionalističkoj opciji postoji ideja da treba napraviti kontinuitet od Latinke Perović i Mirka Tepavca do Ratka Mladića, uspostaviti između njih vezu, lustrirati ih zajedno i zaključiti istoriju komunizma sa Srebrenicom, onda nikakvog suočavanja sa prošlošću nikada neće biti. Samo će se počinjeni zločini još jednom gurnuti pod tepih, odakle će se kad-tad vratiti. Ostaće samo nova zavaravanja, uljuljkivanja u pseudoistoriju i prazne priče o Evropi i demokratiji.

Zbog vladajuće paradigme za prve nije tema kako sprečiti fašizam, već kako zaustaviti antifašizam. Ekstremizam vide kao vodedelnicu između fašizma i demokratije, tražeći zabranu antifašizma kao “fašistoidne pojave” i tepajući nacizmu nazivajući ga “nacional-patriotizmom”. Drugi se verbalno busaju u antifašističke grudi prelazeći ćutke preko antifašističkih praznika, smireno posmatrajući divljanje ekstremne desnice i relativizujući kolaboraciju sa fašizmom do besmisla. Treći kažu da su eksplicitni antifašisti, ali tek pošto Mladića smeste u “tekovine AVNOJa” i proglase da su se zločini devedesetih odvijali “u krugu komunističke, avnojevske (a to znači antifašističke) porodice”.

Da je 2000. bilo drugačije i da je sada drugačije znali bismo šta nude prvi, drugi, treći ili peti. Ovako samo znamo šta, uglavnom histerično, viču. Svi viču “integritet”, “identitet” i “Evropa”, samo prvi sa akcentom na integritetu, drugi sa akcentom na identitetu, treći sa akcentom na Evropi. Znaju svi oni da i integriteta i identiteta i Evrope ima onoliko koliko u društvu ima ljudi sa ličnim integritetom, izgrađenim individualnim identitetom i vaspitanih u opšteljudskim vrednostima koje isključuju nacionalističko i rasističko slepilo. Ali, takođe znaju i da strah od izdajničke kletve, koja će stići one koji papagajski ne ponavljaju fraze “integritet”, “identitet” i “Evropa”, čini da je takvih pojedinaca sve manje. Tamo gde ih je malo, biti vlast je ispunjenje i najluđih snova. Zato sukob fiktivnih neprijatelja, dojučerašnjih prijatelja i

verovatnih sutrašnjih saradnika, kletve, naricanja i pretnje koje se nazivaju predizbornom kampanjom i pokušavaju da predstave kao najveći izum modernog društva, čine samo da se suštinska alternativa postojećem ne vidi pod naslagama nemogućih spojeva, neprincipijelnih saveza i višeslojnog prefarbavanja lične i zajedničke prošlosti.

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR

Alternativni kolektivni identitet

Na današnji dan, pre dva meseca, umro je Janez Drnovšek. Prema mišljenjima mnogih, od smrti Josipa Broza Tita nijedna smrt političara nije toliko uznemirila javnost u Sloveniji, kao odlazak dr Drnovšketa. Na pitanje novinara u čemu se ogledala njegova posebnost, istoričar Janko Pleterški je odgovorio: u njegovoj sposobnosti da izbegava konflikte. Tokom dugogodišnjeg bavljenja politikom, po mišljenju Pleterškog, Janez Drnovšek je izbegavao oživljavanje podela koje su postojale u slovenačkom društvu na gotovo svakom koraku. Njega je interesovao najbolji rezultat za što veći broj ljudi, a ne kratkotrajni uspesi dnevne politike i uski lični interesi.

Drnovšek je u slovenačkom društvu postao paradigma ideala tolerancije i prihvatanja autonomnog mišljenja i drugačijeg življenja, paradigma upravo onih ideala na kojima su definisani sistemi vrednosti otvorenih društava. Afirmisao je vrednosti koje su proširivale vidike u komunikaciji i, na taj način, slovenačko društvo približavao evropskim, ali i mnogim drugim kulturama i civilizacijama. "Hipi predsednik", kako je nazivan, Drnovšek je uprostoravao ideju nužnosti sopstvenog preispitivanja, menjanja i prilagođavanja, ideju na kojoj su stvoreni preduslovi nove osećajnosti ujedinjene Evrope.

Možda zvuči neobično, pa čak i paradoksalno da razgovor o alternativnim političkim konceptima, alternativnim identitetima i mišljenjima u Srbiji uključi i ovo kratko podsećanje na preminulog slovenačkog predsednika. Za mene Drnovšek, međutim, nije samo jedan u nizu političara, već paradigma političke elite koja je, afirmišući ideju istinske ravnopravnosti centra i onoga što je nekada bila margina, identitetski jasno pozicionirala sopstvenu zajednicu. Elite koja je u prihvatanju razlika i prilagođavanju drugome videla preduslove napretka, a ne znake slabosti i poraza. Šta više, mesto koje je Drnovšek zauzeo u kolektivnom sećanju, svedoči, ne

samo o eliti, već pre svega o društvu koje je poverenje poklonilo upravo onima koji su težili brisanju ne samo geografskih, već i mentalnih granica.

Sada se logično nameće pitanje: kakva je situacija u Srbiji? Kako su u srpskoj eliti i društvu protumačene ideje tolerancije i prava na ispoljavanje drugačijeg mišljenja i življenja? Odgovor na ovo pitanje omogućiće ne samo da razumemo savremeni politički trenutak, već i da sagledamo budućnost zajednice u kojoj živimo.

U najvišem pravnom aktu ona je definisana kao država srpskog naroda i svih njenih građana. Međutim, politička i kulturna praksa, jasno svedoči da pominjanje građana u Ustavu Srbije, nije postalo garant njihove jednakosti, već naprotiv osnov njihove nejednakosti i inferiornosti. Prepoznavanje onih koji sebe definišu kroz pripadnost manjinskoj nacionalnoj, seksualnoj, verskoj, socijalnoj grupi, u najboljem slučaju im je osiguralo atribute ekscentričnosti i kulturne originalnosti. Na taj način, centru je pružena mogućnost “pročišćenja” kroz negativno određenje upravo prema drugim i drugačijm koji su ostavljeni na margini društva.

Ispoljavanje drugačijeg stava i jasno afirmisanje drugačijeg identiteta u javnosti je veoma često predstavljeno kao razarajuće za totalizujući koncept nacionalnog zajedništva i kao takvo ostavljeno na udaru najmilitantnijih desničarskih organizacija. Efemernim udruženjima prepuštena je uloga “moralnih” arbitara i egzekutora zakona. Doživljavajući sebe kao zaštitnike zakona države Srbije i “nacionalno prisebne” članove zajednice, oni su se pozicionirali kao “vođe pobune protiv bezumnog i protivzakonitog izrugivanja svemu što je sveto i čestito”.

Ne želim ovde da pominjem imena militantnih desničarskih organizacija, kako ne bih još jednom pružila mogućnost za cinične komentare da svaka njihova akcija nailazi na znatan publicitet i zaključak da “nacionalni aktivizam itekako ima budućnost i da vreme svetosavskih nacionalista tek dolazi”. Samo ću najsažetije podsetiti da su one u Srbiji uspele da onemoguće političke skupove nevladinih organizacija, da spreče promocije knjiga, filmova, otvaranja izložbi. U Srbiji je onemogućena Parada ponosa, uznemiravana brojna javna okupljanja Žena u crnom i sa osmehom

javno najavljena krv na ulicama Beograda onih koji dolaskom na Pesmu Evrovizije javno ispolje svoje homoseksualno opredeljenje.

Fašističke organizacije proglašavaju alternativni umetnički izraz za pornografiju i “zloduhovno ludilo”, koje je “izvrglo ruglu sve moralne, kulturne i duhovne vrednosti zdravog dela čovečanstva”.

Iako zvanično prijavljene, manifestacije na udaru klerofašista ne dobijaju adekvatnu policijsku zaštitu, a naknadne interpretacije njihovih prekida i onemogućavanja, jasno svedoče o nespremnosti, pa čak i o odbijanju države da štiti sve svoje građane.

Problem, jasno, ne predstavlja postojanje desničarskih organizacija, već reakcije vlasti, dakle države i njenih institucija, ali i celokupne javnosti u Srbiji na aktivnosti ovih udruženja. Već decenijama, ako ne i duže u srpskoj javnosti konstantno jačaju strahovi od otvaranja i povezivanja kao od “aždaje koja će da nas proguta.” Od prekidanja pozorišne predstave “Sveti Sava” pre 20 godina, preko prebijanja učesnika gay parade 2001. godine, do paljenja džamije u Beogradu 2004, i ambasada 2008, previše je tačaka ključanja koje su sve imale isti prepoznatljiv scenario, iste pisce i iste izvođače čije je kriminalno delovanje uvek opravdano višim razlozima očuvanja nacionalne časti, morala, zdravlja. Šta više, svaka od navedenih predstava igrana je pred istom nemom publikom, koja svojim bledim reakcijama samo podsticala dalju agresivnost.

Negacijom alternativnog ispoljavanja političkih stavova, seksualnih opredeljenja i kulturnih koncepata i njihovo agresivno potiskivanje, izgrađen je identitet savremenog Srbina. Na javnoj osudi manjine on je “civilizacijski određen” kao pripadnik istočno–pravoslavne civilizacije i slovenske rase, onaj koji govori srpskim jezikom, piše ćirilicom i slavi slavu. Nacionalni identitet Srba u takvom sistemu vrednosti primarno je “uspostavljen prema veri, a svaka promena verispovesti” prokazana je kao preduslov “promene etničkog i civilizacijskog samoodređenja”. Sekularni princip identiteta u potpunosti je napušten, a verska pripadnost istaknuta kao preduslov

nacionalne posebnosti. Ono što je dakle, predstavljalo osnov nacionalizma – njegovo jasno odvajanje od institucije crkve kod nas je doživelo potpunu deformaciju.

Na negaciji građanskog društva kao alternative nacionalnog zajedništva stvorena je elegična predstava sela, koje će “gradskom stanovništvu doneti zdrave, kvalitetne i jeftine poljoprivredne proizvode”. Selo je istaknuto kao prirodni čuvar tradicije i narodne kulture, a kroz floskulu “povratak selu”, afirmisan je pandan nadnacionalnim asocijacijama i konceptima kao što je bila Jugoslavije, ili danas ujedinjena Evropa i iskazan duboko regresivan ideološki koncept.

U zatvaranju u seoske okvire i visoke zidove nacionalne države prepoznat je jedini način opstanka.

Istovremeno, afirmiranjem pojma antisrbizma, desnica je simbolu martirske nacije dala iluziju istorijskog kontinuiteta.

“Nasilno smo i planski germanizovani, pokatoličavani, poturčivani, proterivani, mučeni i ubijani; nažalost većina nije svesna ovih činjenica i zato smo dozvolili da nam se genocid ponavlja.... Ne može se o najstradalnijem narodu savremene istorije govoriti kao o nižoj vrsti, kao o bićima koja se zasluženo kažnjavaju? Tome se mora stati na put, one koji gaje bolesnu ideologiju antisrbizma treba razobličiti pre nego što naš narod potpuno nestane; s tim nacizmom i rasizmom treba se obračunati zakonskim merama”.

Pisci ovih redova nisu ostavili svojim čitaocima prostor za razmišljanje i pronalaženje neprijatelja. Nevladine organizacije koje “vode politiku antisrbizma, a navodno se suprotstavljaju antisemitizmu” označene su kao glavni protivnici. Delatnost na suočavanju sa prošlošću, traganje za krivcima i afirmacija pravnih sistema, sve ono što bi trebalo da rade državne institucije, a čime se jedino bavi nevladin sector, obeleženo je kao “nametanje kompleksa niže vrednosti i genocidnosti našem narodu.”

Iz takvih objašnjenja proizašla je snažna negacija i otpor prema evropskim integracijama (kako se ističe “evrounijatskim integracijama”) i ideja da, umesto “utopije

boljeg života u Evropskoj uniji, treba otvoriti kompletne potencijale srpskog društva i države za neke nove geopolitičke varijante”. Ono što su ispisale impotentne političke organizacije, prelilo se u javni politički diskurs kroz ideju “evroazijskih integracija” u kojima Srbija treba da predstavlja most između Evropske unije i Rusije.

Sa zahuktavanjem predizborne kampanje takve teze se sve jasnije profilišu. Sve češće slušamo kako je Srbija u Evropi i kako je to ne moguće poreći, i samim tim nepotrebno isticati. Bilo da se od Evrope beži, ili ka njoj hrli, ponavlja se kako je Srbija geografski evropska i kako niko tu činjenicu ne može da ignoriše. Evropa, međutim, nije geografski, već mentalni pojam. Ona je simbol promenjene paradigme i sistema vrednosti koji podrazumevaju ravnopravan odnos prema svima koji su njeni građani i zaštitu njihovih prava. Biti deo Evrope ne znači teritorijalnu vezu sa kontinentom, već pripadnost zajednici unutar koje postoje komplementarne navike u komunikaciji. Srbija ima velike poteškoće u uspostavljanju komunikacije. Nemogućnost da se uspostavi alternativni politički koncept koji bi komunikaciju olakšao, proizašla je iz rigidne istorijske kulture. Spremnost da se prihvate drugačiji društveni identiteti i priznaju jednaka prava za sve građane, pa i za one koji drugačije misle i osećaju od većine, u takvom sistemu vrednosti ocenjena je kao preduslov sopstvene propasti, a ne garant napretka.

Sve ovo o čemu sam govorila i što se u Srbiji dešava na desnici nije ni počemu jedinstveno. Ono po čemu je Srbija jedinstvena je izostanak adekvatnog odgovora društvene elite na ovu vrstu aktivizma, izostanak izražavanja neslaganja, prezira i jasnog distanciranja. Da li je to posledica neznanja i neobaveštenosti, ili je upravo nepostojanje podrške onima koji su ugroženi, jasna potvrda da netolerantni i radikalni politički koncepti imaju snažnu podršku srbijanskog društva?

DISKUSIJA

MARIJA RADOMAN – *Šta je sve alternativa*

Ono što je meni interesantno u konceptu unutrašnjeg neprijatelja jeste da ta konstrukcija ima svoje – paradoksalno – kako pozitivne, tako i negativne posledice. Negativne su svima jasne. Najpre, poražavajuće je da mi ovdje sjedimo i raspravljamo o jednom mitu, etiketi koja je nametnuta; znači, mi smo – hajde da stavim to “mi” pod navodnike, homogena grupa, “mi” smo domaći izdajnici, strani plaćenici itd. i ta etiketa je dobila snagu mita. I to od svih nacionalističkih, šoviniziranih, fašiziranih grupacija i stranaka u ovoj zemlji. Mi smo, samim tim što sjedimo ovdje, pod nazivom te tribine Alternativa kao unutrašnji neprijatelj ..., uvučeni u taj diskurs, uvučeni u taj mit. Mi moramo da ga dekonstruišemo, što, na izgled, znači – oni su pobijedili. Evo, mi trošimo nepotrebno svoju energiju da dekonstruišemo te kleвете i te mitove, umesto da se bavimo, po meni, nekim mnogo bitnijim pitanjima. Ali, ovo je možda nepotrebno govoriti s obzirom da je to naša realnost, na neki način naš zadatak.

Sada prelazim na pozitivno značenje etikete o unutrašnjem neprijatelju. Meni je žao što nema više unutrašnjih neprijatelja, a evo i zašto: pozitivno u svemu tome proističe prvenstveno iz promišljanja istraživanja motiva onih koji napadaju! Jasno je da je glavni motiv onih koji napadaju očuvanje njihove, sada proizvedene nove pozicije koja se bazira na zaboravljenoj prošlosti. Ta nova pozicija teži da se predstavi kao nevina, kao čista, stvorena na diskontinuitetu sa prošlošću. Mi smo bili svjedoci toga u vrijeme izborne kampanje za predsjednika kad su radikali nastupili sa tom umivenom retorikom. Ovaj njihov motiv, da teže da svoju poziciju predstave kao očišćenu od sopstvene biografije, od svoje ratne prošlosti, ima jedan drugi motiv koji je manje transparentan, a to je želja da se diskvalifikuju sve

nevladine organizacije, poslanička grupa oko LDP i sve druge proliberalne grupacije i intelektualce zato što se osećaju ugroženi. Ne proglašava se bilo ko unutrašnjim neprijateljem, etiketu domaćeg izdajnika dobija samo onaj koji ima moć da nešto promijeni.

Da se vratim sada samom nazivu tribine. Ja sam razmišljala sinoć o tome, čak 15 minuta sam razmišljala o nazivu tribine, ko je uopšte smislio takav naslov, zašto stoji jednina, ko je rekao da postoji jedna alternativa, uvek postoji alternativa nad alternativom i onda sam razmišljala – pa ovo je jedan elitistički pristup, nemamo u zemlji samo jednu alternativu, ali kada priključim ovaj nastavak, ovo... kao unutrašnji neprijatelj onda sam pomislila: OK, mi imamo razne alternative u ovoj zemlji, nisu to samo nevladine organizacije, nije to samo poslanička grupa okupljena oko LDP, postoje i razne studentske, omladinske i druge organizacije koje dijele slične vrijednosti, antinacionalističke, anacionalističke, antisrpske, shvaćene kao antinacionalističke, ali one nemaju moć da te svoje vrijednosti ugrade u institucionalni aparat. Samim tim što ne posjeduju tu moć, oni (one) su marginalni(e), one su potpuno marginalne za ove fašizirane grupacije u zemlji. Onda stupa na scenu poslanička grupa okupljena oko LDP koja ima moć da to uradi, da te vrijednosti ugradi u svoja programska načela. Kada se to desi, kad te vrijednosti dobiju institucionalnu snagu, to postaje realna opasnost za ove šovinizirane grupe i stranke, što znači da postoji zaista jedna alternativa kao unutrašnji neprijatelj, jer postoji samo jedna koja ima tu moć, ta moć je uvijek potencijalna.

Sada ću reći koje su to opasnosti: najpre, LDP u svom programu ima otkrivanje pozadine ubistva Đinđića; zatim, imaju zahtjev za sprovođenje zakona o lustraciji koji je opet u direktnoj vezi sa programskim ciljem ove stranke da se ukinu one političke partije koje su dovele do politike zločina; onda tu je deklaracija o genocidu u Srebrenici; sa tim u vezi je i prijedlog zakona protiv diskriminacije, to je zakon koji je još uvijek u proceduri, koga je predložio Čedomir Jovanović i koji u svom članu o teškim zločinima diskriminacije uključuje i zabranu propagiranja genocida. Ja

sam pesimistična povodom ovoga, jednostavno, taj zakon se nikada neće izglasati u skupštini! Zašto? Pa, u sebi uključuje zabranu propagiranja genocida i ako ovaj član u rastegljivoj formi posmatramo u mnogo široj formi, onda bi mogao da igra ulogu i zabrane poricanja genocida što se, de facto dogodilo početkom 2007. godine, kad je doneta odluka Međunarodnog suda pravde i kad se u ovoj zemlji klicalo, trijumfovalo, slavilo što je ta presuda bila pozitivna. To nije bilo ništa drugo nego propagiranje genocida, kako to drugačije uopšte i tumačiti? I sada, kad se pojavi jedna stranka sa jasno profilisanim vrijednostima koje imaju potencijal da budu uključene u institucionalni aparat, to je direktna prijetnja za sve druge, za narodnjački blok, za radikale, njih neće biti, ako se donese i sprovede zakon o lustraciji. Motiv napada na proliberalne stranke, napada na nevladine organizacije i intelektualce, je strah. Jer, kada se neko osjeća ugroženim onda to znači da ona druga strana ima moć, to je nesumnjivo i zato oni sprovode tu orkestriranu, agresivnu, propagandu najčešće putem tabloida. E sad, interesantno je proučavati – kada sam završila sa tim šta je motiv, do strah i ugroženost – interesantno je istraživati retoričke strategije kojima se teži obesmisлити politički program LDP i vrijednosti koje propagiraju nevladine organizacije. To se svodi na strategiju da ove vrijednosti predstavi samo kao neki sukob vrijednosti, tj. da redukuje ove vrijednosti, dakle, politički program LDP, na pitanje morala; postoji nešto što je zdrav moral i nezdrav moral, znači, postoji nešto što je s jedne strane, konzervativna, patrijarhalna vrijednost, njih veliča narodnjački blok po principu “bog-kralj-domaćin” – to je, inače, ideologija organizacija “Dveri”, “Nomokanon”, “Obraz” i ostalih profašističkih grupacija. S druge strane, tu je proliberalna opciju koja promoviše te “dekadentne” vrijednosti Zapada, ili kako bi “Dveri” rekly, promovišu kulturu smrti, ideje abortusa, konzumiranje droge, multietničnost, kosmpolitizam, pornografiju itd...

Kada se to predstavi tako narodu, kao pitanje između toga, da li će te vi da izaberete taj “zdravi” moral ili “nezdravi” moral, to je potpuno obesmišljanje političkog programa jedne stranke.

Nažalost, zaključak je da se ta redukcija, ta dihotomija vrijednosti koje su se toliko redukovale i obesmislile, vrlo lako prima u narodu zato što ta ideologija ima svoje uporište u prošlosti, ona je već normalizovana i nisam previše optimistična povodom promovisanja ovih vrijednosti.

IVAN KUZMINOVIĆ – *Alternativa ima 1000 lica*

Pre nego što smo počeli neko je rekao da ovo liči na skup partijske ćelije i ponekad ovi naši susreti sve više počinju da liče na jedan intimni skup prijatelja. Moja intervencija će biti vrlo kratka iz jednostavnog razloga što sam inspirisan jednim događajem kojem sam juče prisustvovao i o kojem ću zapravo nešto reći na kraju, ali, inspirisan sam tim događajem od 22. aprila – to je Dan sećanja na žrtve genocida i samo ću vam na kraju ispričati zašto je to možda najinteresantnija stvar koju sam video ove godine u Srbiji; ali, pre toga sam hteo samo nešto kratko o alternativi kao unutrašnjem neprijatelju. Ko ima zadatak, kao ja, na primer, da dnevno čita dnevnu štampu i sada, u ovom slučaju to je ovaj Kurir, odnosno Pravda, primetio sam da u poslednjih nekoliko nedelja, listovi poput Pravde su prvi put od ubistva Zorana Đinđića počeli njegovu sliku da stavljaju na naslovnu stranicu. I to su vrlo zanimljivi naslovi, ako krenete da ih pratite vi ćete videti jednu liniju: najpre, reč je o tome da je – evo, konkretno, u broju od 16. i 17. aprila Pravda “otkrila” neverovatnu informaciju da je Zoran Đinđić isporučio Šešelja u Hag, što je stvar za vrlo zanimljivu raspravu, a u broju od 22. i 23. aprila, možete da vidite pokretanje – do 11. maja imaćemo prilike, smem da se kladim, sve više da gledamo to – primetićete tekst koji je sličan onom tekstu o pokojnom gradonačelniku Beograda – otkriva se, na naslovnoj strani, ogromna imovina Zorana Đinđića! Govori se o ogromnom novcu i nekretninama u Nemačkoj i Monaku i sve te vesti nam donosi izvesni advokat Vukasović! Zašto je ovo zanimljivo? Nikoga od nas neće iznenaditi kada na naslovnoj stranici Pravde vidi sliku Zorana Đinđića i tekst kako je on “zajedno sa Dinkićem i Živkovićem ukrao 20 milijardi eura”, to nikoga neće iznenaditi, ali ja pokušavam

da kažem jednu stvar o alternativni kao unutrašnjem neprijatelju; nas u osnovnoj školi uče iz istorije, da, kada bi jedna dinastija početkom 20. veka bila zamenjena drugom, učili su nas kako je ta nova dinastija uništavala sve što ima veze sa ovom prethodnom – uništavani su spomenici, iako su to možda bili neki spomenici kulture, statue, sve što bi Karađorđevići podsećalo na Obrenoviće. Ne znam, na kraju mi je ostalo još sa fakulteta da je to tako bilo, verovatno jeste.

Zoran Đinđić predstavlja, kao jedna vrsta alternative, vrstu zanimljivog sociološkog fenomena koji se isključivo tiče nečega što nazivamo kultura sećanja. Zoran Đinđić je bio neobična pojava, ne u smislu njega kao pojedinca ili njegove politike, nego je bila zanimljiva ta pojava da imate alternativu kao unutrašnjeg neprijatelja u jednom trenutku na vlasti! To se u srpskoj istoriji u XX veku dešavalo, nije on prvi, ali je ekstremni primer to da je čovek dve godine vodio vladu, a zaista je bio percipiran kao unutrašnji neprijatelj, kao neka vrsta izdajnika. Sad, 12. marta 2003, se organizovala neka grupa kojoj ni dan-danas ne znamo ni ime ni prezime, osim jedne sudske presude koja je sve samo nije, kako da kažem, presuda koja je donela kompletnu istinu; dakle, 12. marta neko je jednostavno ubio tog čoveka. I imali smo "Sablju", imali smo promenu vlade, imali smo Vojislava Koštunicu 2004. godine do danas, a verovatno i od sutra. Zoran Đinđić se koristi mrtav, njegova ideja koja je, što se Demokratske stranke i mene lično tiče, mrtva i u samoj Demokratskoj stranci, vi i dalje imate neprekidnu potrebu Pravde, Kurira, Pressa, Pečat imate... svi oni imaju potrebu da i dalje sa mrtvim čovekom i mrtvom političkom vizijom koja je zaista mrtva, praktično, osim možda u jednom delu političkog spektruma koji je ipak mali, koji će preći cenzus, ali je mali, vi imate i dalje potrebu da se neko obračunava sa njim kao alternativom u ovom društvu. I to je potpuno zanimljivo, jer je naša kultura sećanja, takva kakva je, ona je dobila nekrofilmsni karakter. Ja samo upozoravam da – upravo se vrtimo oko tog termina kultura sećanja – zato što jedan deo elite uzima slike iz prošlosti, prerađuje ih na onaj način koji njima u ovom političkom trenutku odgovara i upotrebljava neposrednu prošlost koja nije bila pre 100 godina, ni pre 50

nego nešto što se desilo 12. marta 2003 godine – vi sada imate mogućnost da u jednom lustu otkrijete da je Zoran Đinđić ukrao 20 milijardi eura.

Ali, ja sam hteo da kažem nešto drugo, nešto što sam video 22. marta. Dakle, jedna delegacija koja nije brojala više od 100 ljudi, bez i jednog predstavnika države, grada Beograda, opštine Novi Beograd, nikoga nije bilo – imate 100 nekih običnih ljudi, jedan vod vojske koji se tu pojavio po nekom uhodanom programu, pojavilo se 100 ljudi na Ušću gde je obeležen 22. april, Dan sećanja na žrtve genocida. Sada gledajte samo trenutak – mi smo u 2008. godini. Na tom mestu je ubijeno 40.000 ljudi za vreme Drugog svetskog rata. Vi možete da kažete da tih 100 ljudi, koji nemaju ni ime ni prezime, koji su došli ispred ove ili one organizacije, oni predstavljaju neku vrstu alternative u javnom životu ove zemlje. Hoću da kažem sledeće – povezao sam dve potpuno nepovezive stvari – s jedne strane Zorana Đinđića, koga zaista pokušavaju u dnevno političke svrhe da iskoriste na neverovatan način i da ga predstave u svetlu koje njima odgovara, da je to bio neki kriminalac, a ako nije bio kriminalac onda je bio u sprezi sa kriminalom; dakle, jedno društvo u kome se kutura sećanja toliko pokvarila, koja je toliko neispravna, koja je toliko netačna, dakle, naša prošlost, neposredna prošlost, ona stara 5 godina, je toliko iskrivljena u ovom društvu da zaista ne čudi da nešto što se desilo između 1941, i 1945. godine bude potpuno, kako da kažem, neka vrsta potpuno nejasne alternative, dakle, tih 150 ljudi za koje na kraju, ako pogledate, nije jasno ni šta tu rade ni šta obeležavaju ni ko je tih 40.000 ljudi, Jevreja, Roma i Srba koje je ubijeno; ja sam samo hteo da kažem da, dakle, ta alternativa kao unutrašnji neprijatelj u ovom društvu ima 1000 lica i da me ne bi čudilo ako se 12. maja probudimo – što je vrlo moguća opcija – sa jednom vlašću tom čuvenom crveno – crnom koalicijom koja bi eventualno osvanula. Ja se plašim da za sledeći 22. april neće biti nikoga na Ušću. Tako da Srbija ulazi u intenzivni proces promena i, kako da kažem, biće uzbudljivo ... Samo sam hteo da podsetim na 22. april pošto vidim da je to samo jedna vest, evo, ako pogledate dnevnu štampu vidite da su samo tri novine prenele to što se juče dogodilo. Eto, toliko, hvala vam!

DRAGOMIR OLUJIĆ: Pošao bih od teze Olivere Milosavljević o tome da nam je politička scena ovakva zbog toga što nemamo politički diferencirane organizacije predstavljene kroz partije. Ja mislim da je problem još dublji. Naime, i ta sama politička neizdiferenciranost je rezultat toga što je srpsko društvo, ili srbijansko društvo socijalno nediferencirano društvo; teško je čak reći i da je to konglomerat deklasiranih elemenata. I upravo zbog toga nemamo to o čemu smo slušali. Međutim, ja bih iz te pozicije, pozicije socijalno nediferenciranog društva postavio problem alternative kao alternative. Naime, po svemu onome o čemu ste vi govorili kao o alternativni, ja mislim da to nije alternativa nego, naprosto, to je samo naličje službene, zvanične scene, krpa i zakrpa itd. Mislim da iz te perspektive problem alternative treba da tematiziramo, problematizujemo i o tome razgovaramo. Jer, sve političke orijentacije, bez obzira kako se one nazivale i šta stvarno jesu, nisu imale problem sa generalnim vrednostima – sve su one za kapitalizam, za slobodno tržište, za privatizaciju – razlike su, dakle, što se toga tiče, samo nijanse. I mogućnosti ili nemogućnosti da utiču na generalne neke tokove. U tom kontekstu, čak, treba problematizovati i problem Evrope u koju hoćemo. Ja, recimo, nisam za ovakvu Evropu, ali jesam za neku drugu Evropu. Da malo grublje kažem, Evropa koja se nama nudi, koju mi hoćemo, to je Evropa kapitala! Ja sam za Evropu rada!

NENAD ILIĆ – *Izgubljena bitka s ideologijama XXI veka*

Mene interesuje pitanje globalnog razvoja. Evropska unija i svaka zemlja koja ulazi u jedan sistem, trebalo bi da iskoristi najbolje mogućnosti da bi se razvijala u tom globalnom sistemu. Sa tog stanovišta i Srbija bi trebalo da usmeri svoj primarni interes ka politici razvoja. Mi se stalno bavimo time ko je: pod broj 1 – izdajnik, ko je patriota; pod broj 2 – ko je korumpiran, ko nije korumpiran. Suštinsko pitanje u svetu je politika razvoja, kako se postaviti prema novim iskušenjima, kako doći do prosperiteta u društvu. Sa stanovišta globalnih kriza tu se javljaju problemi u ekologiji, recesiji kapitalizma u pojedinim zemljama, krizi liberalizma u pojedinim

demokratskim krugovima na Zapadu, srećemo se sa jakim uticajem marketinga u političkim strukturama, do nekih pet filozofskih mišljenja koje smatraju legitimnim za ideologiju XXI veka. Prva ideologija kaže da socijalizam prelazi u komunitarizam, sa stanovištem da su svi ljudi na planeti deo jedne komune koja zavisi od odnosa prema životnoj sredini, prema međusobnim odnosima među ljudima, znači, to su povezani sistemi. Jer, ako postoje ljudska prava, ljudi jedni druge poštuju. Oni će u kasnijoj fazi, u zreлом društvu, poštovati i životnu sredinu u kojoj se nalaze. Ima dva stava iz komunitarizma: jedan je ideja krize komune, znači, definisati društvo gde je u krizi, već danas se društvo nalazi u krizi.

Drugim rečima, trebalo bi promovisati stav da je društvo u krizi globalno. Znači, svi treba da budemo svesni prepreka koje nas čekaju u budućnosti i sa stanovišta globalnih problema klime i jednostavno, sa tog komunitarističkog, socijalističkog stava dolazimo do nekog konzervativnog stava. Ta alternativa se javlja i govori da je društvo nepotrebno konzervativizovano, promovisan je narodnjački identitet, ideologija koja nepotrebno, iz konzervativizma, ide udesno, u neka društva koja nisu održiva, nisu komplementarna sa globalnim izazovima – što se dešava u Srbiji – umesto da ide ka naprednoj ideologiji. Sad, šta je ta napredna ideologija konzervativizma? Ona ide ka stručnosti, definitivno, znači, to je konkurentnost i na tržištu ne bori se više za čistu akumulaciju, znači, nije ona agresivna akumulacija otimanja, nego je u pitanju finansijska nadoknada za neki doprinos, za neku vrednost. Ako morate da imate neki doprinos, ako to dajete, vi morate da posedujete određene vrednosti. Znači, ta, desna ideologija, narodnjačka, bazira se na konkurentnosti. Osim toga, ona se zasniva i na tehničkom usavršavanju. Znači, sve su to stavke gde Srbija nema alternativu i nemamo društva koja se zalažu za takve stavove, jednostavno, organizacije su nam potrebne koje se bore za to, bilo političke, bilo nevladine organizacije, grupe građana, inicijative, stručnjaci – jednom rečju – to nama nedostaje.

Imamo liberalizam! Liberalizam jednostavno traži otvorenu demokratiju, komunikaciju, borbu za prepoznavanje pojedinca u društvu. Mi imamo, srećom, političku opciju koja je ušla u parlament i ona će biti i nadalje u parlamentu i to je dobro. Problem Srbije je suštinski, kada gledamo alternativu to je – jedan razgovor sam imao (danas) sa Sonjom (Biserko) i nismo ga završili – pitanje Srbije je vrlo dobro prepoznao Zoran Đinđić koji je DS usmerio ka socijaldemokratskoj političkoj opciji jer je shvatio da Evropa u suštini ima jak marketinški i politički obračun socijaldemokratske i konzervativne ideje koja je bila oličena prethodno u dobijenoj političkoj trci Tonija Blera, a zatim i Šredera, i konzervativnih lidera i to je bila jedna opcija prihvatljiva za Srbiju! Zašto? Jer, takva opcija, koju je Zoran Đinđić pokrenuo, (socijal) demokratska stranka koja je rešavala odmah i hitno probleme ulaska u EU, pod broj jedan – pitanje Kosova. On je, normalno, zauzeo takav stav, jer jedino tako Srbija ulazi u Evropsku uniju, s jakim medijskim promovisanjem pitanja interesa da se reši pitanje Kosova, sva urgentna pitanja – Haga, recimo, ali je to izazvalo problem na drugoj strani. Jer, ta konzervativna ideologija, ulaskom u Evropsku uniju, rešavanjem tih glavnih problema, ona ostaje bez oruđa. Oruđa koja njoj znače sigurnu budućnost. I zato je Srbija izgubila tu odlučnu bitku u borbi za ispravne ideologije XXI veka ubistvom Zorana Đinđića, zato je vlada Zorana Živkovića, koja je bila u konfuziji i Čović je preuzeo prioritet Kosova da vodi i otišlo je u drugi plan; pritisci su sa konzervativne strane bili mnogo veći. Glavna prepreka Srbije XXI veka za formiranje normalnih ideologija je konfrontacija u Demokratskoj stranci i najveća slabost Srbije na početku XXI veka je sam Boris Tadić.

Dakle, ta socijaldemokratska linija koja je trebalo da uvede Srbiju u normalne ideologije i normalne razvojne postavke je slabost u Demokratskoj stranci, znači, socijaldemokratska ideologija je slaba dolaskom Tadića, jer je ona jednostavno ušla u odlaganje kosovskog problema, a to je suprotno ulasku u Evropsku uniju; postavljanje normalnih ideologija i jednostavno to je najveći problem Srbije koji ni

dan-danas nije rešen, jer i dan-danas imamo tu kohabitaciju i nažalost, bojim se, posle ovih novih izbora, da ćemo to imati i nadalje.

LULA MIKIELJ: Ja bih samo da se zahvalim na predivnom uvodnom izlaganju sve četiri vas, uživala sam, toliko ste se potrudili, toliko ste mi pokazali da nisam luda, zaista ne znam kada sam prisustvovala nečem zanimljivijem od sat i po, ali, jedino moram da priznam – ovo malo optimizma koji sam imala, to ste mi ugasili.

LATINKA PEROVIĆ – *Ostali smo potpuno zatvoren prostor*

Mislim da je vrlo zanimljivo ovo što je rekao Ivan Kuzminović. Tu se dešava nešto što je neuobičajeno za srpsku tradiciju. U nekoj političkoj tradiciji, vodi se borba protiv neprijatelja dok je živ. Kada je on već fizički mrtav, postoji neka naklonost, on više nije opasan i postoji spremnost da mu se priznaju i neke vrline i neke zasluge za narod i zemlju.

Zoran Đinđić je u tom pogledu izuzetak, znači, vi imate jednu kampanju dok je živ, imate posthumnu kampanju vrlo brzo posle njegovog ubistva, imate stalno vraćanje te kampanje i Zoran Đinđić je ustvari, samo personalni izraz za tu stvarno nađenu alternativu, ili željenu alternativu! I to će tako biti, on je tu neka vododelnica, otuda se to stalno vraća, otuda ta potreba za njegovom kriminalizacijom. I ovo što je govorila Marija (Radoman), ja to razumem, ali, ona je rekla da se to neka-ko unosi u narod. Nije! To je nešto što iz naroda izlazi! I još, to nije pesimizam, ako vi saznajete stvari, znanje oslobađa. Iako vi znate da je srpsko društvo takvo, unisono, jer, ne možemo mi sada reći – vi imate višestranački sistem, imate slobodne izbore, imate jednu stranku – arhaičnu, ukorenjenu u narodu, ali ona dobija te glasove. Znači, morate da postavite pitanje – zašto je to tako? Nije tu toliko problem te mase, njene zaostalosti, njene okovanosti nacionalizmom ... problem je, u stvari, onih koji na tome parazitiraju politički, i koji se od te mase zapravo malo razlikuju. Ovde se govori o alternativu kao političkom neprijatelju, ali ja mislim – i Olga i

Olivera, suviše dugo radimo zajedno – znate šta, taj prostor za slobodu, taj prostor za kritičko mišljenje je veoma sužen u našem društvu. Veoma sužen!

Ako bi ste vi istraživali periodiku, listove, štampu, od Drugog svetskog rata do sredine osamdesetih godina, vi ćete videti da to oscilira, da ima zabrana, ideoloških diskvalifikacija, ali tu postoji nekakva rasprava o ozbiljnim stvarima. Ta mogućnost je ukinuta. Tamo gde vi nemate mogućnost slobode da raspravljate o važnim stvarima, tu nema uslova za alternativu.

Uzmite, recimo, taj problem Kosova, to je nešto što drži zemlju kao čelična ruka ljudski vrat, znači – to je jedno ozbiljno pitanje, a nema rasprave o tome. Jer je unapred zadata ta istina i svako ko iz te istine izađe, on je neka vrsta izdajnika. Hoću da vam kažem da smo mi jedna politička kultura koja ima socijalnu podlogu, koja ima političku podlogu, sa jednim totalitarnim načinom mišljenja i to je taj naš ključni problem iz koga mi nismo, ne samo počeli da izlazimo, nego ga nismo na neki način ni formulisali kao stanje, mi se vrlo malo upoređujemo. Cela Istočna Evropa, bivše jugoslovenske republike, oni žive isto istorijsko vreme kao i mi, ali nisu rezultati isti. Mi smo ostali jedan potpuno zatvoreni prostor, sve više će važiti ta naša unutrašnja istina za nas.

Ivan je rekao da to više liči na ćeliju, a ja uvek kažem za ruske revolucionare u XIX veku, pošto su oni bili gonjeni, oni su osnovali šahovski klub, pa su raspravljali o svemu. Mi moramo da shvatimo da je to jedan rad na duge staze i mi nemamo tu tradiciju – imao je komunistički pokret kao ilegalan – ali mi nemamo tu tradiciju rada sa ljudima, nekakvog obučavanja, razmišljanja, debate tako da – ja se slažem sa Sonjom Biserko da možda treba te forme unapređivati, ali meni se čini da su svi ti razgovori s mladim ljudima nešto najkorisnije u čemu sam uopšte učestvovala.

SONJA BISERKO: Ovih dana u nekim kontaktima sa stranim posmatračima, ambasadorima, sve češće čujem pitanje, da li je moguće menjati Srpsku radikalnu stranku. Oni tu imaju u vidu iskustvo sa HDZ i onim što se desilo u Hrvatskoj. Da li je moguće

da se radikalna stranka politički pripitomi i da dugoročno otvori neki prostor za neku, da kažem, evropsku varijantu na radikalni način?

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Mene zanima otkud nekome ideja da je to poželjna mogućnost? Otkud ta realnost da bi to bilo poželjno? Ne treba ih menjati, oni su takvi kakvi jesu i takvi neka ostanu! Ako društvo nije u stanju da ih prepozna, to je problem društva.

SONJA BISERKO: Zapad se priprema za radikale, to je očigledno! Oni su svesni da oni vrlo lako mogu doći na vlast. I ovo je njihovo pitanje svima nama.

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Deset godina posmatramo kako se menjaju, ta konvertitstva naših političkih stranaka, ali oni menjaju samo retoriku, ništa suštinsko u društvu se nije promenilo.

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR: Mislim da je ta komparacija Srpske radikalne stranke sa HDZ pogrešna zato što je pandan radikalima u Srbiji zapravo Hrvatska stranka prava u Hrvatskoj koja u hrvatskoj javnosti ima daleko manju podršku i daleko manji broj mandata u Saboru.

SONJA BISERKO: Vi ste ovde istoričari i sociolozi pa recite šta se može uraditi sa društvom gde je 50 odsto društva radikalizovano na način kako to pokazuje uticaj SRS?

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Pa, ništa, neka okusi to društvo vlast radikala pa će promeniti mišljenje.

SONJA BISERKO: Da li je iskustvo pada vlasti preporuka ili garancija da će se to društvo promeniti? Jednom, kada Srbija "proba" radikale, sada, u ovom novom kontekstu, da li to jeste garancija ili može da se anticipira da će se građani pobuniti

prilikom sledećih izbora, glasati za neku drugu, evropskiju, racionalniju opciju? Da li postoji opasnost od takve vlasti da društvo dodatno devastira i totalno deinstitucionalizuje, što Srbija u velikoj meri već jeste?

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Ja ne vidim šta to može više da se devastira od onoga što su oni do sada uradili? Mislim da to veštačko sejanje straha od radikala, to služi samo za dobijanje podrške drugim političkim strankama, da u suštini ne mogu da urade ništa mnogo gore od ovoga što sada imamo.

SONJA BISERKO: Da li to znači da Srbija nema mogućnosti i potencijal da iz sebe iznedri promene koje od njih očekuje ova alternativa, mala, ali je evropska?

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Koja alternativa!?

LATINKA PEROVIĆ – *Radikali su srpska autentična stranka*

Mene je opasno pitati o tim radikalima, toliko sam života potrošila proučavajući ih, ali – ja se nekad pitam da li uopšte na svest, društvenu svest, našeg naroda, utiču rezultati nauke. To sam se pitala sada, povodom Kosova! Mi imamo vrhunskog “sred-njevekovca”, akademika Simu Ćirkovića koji je ispisao silne knjige o tome, imamo dobru medievistiku, do skoro smo imali, zar ne, koliko je to uticalo? Znači, vi gradite politiku na jednoj legendi, na jednom mitu – baška što trošite i mit – znači, idete u pogrešnom pravcu, ne uzimate u obzir realnost. E, sad – šta sa radikalnom strankom? Ono što Sonju pitaju stranci, sa stanovišta stranaca mislim da su to logična pitanja. Zašto? Zato što eventualna, a neki kažu izvesna pobeda radikala na izborima je nova realnost u Srbiji. I onda se ljudi pitaju (stranci?) kako će sa takvom Srbijom moći da se komunicira?!

Šta ja o tome mislim? Ovih dana čitam jednog svog kolegu [Milan St. Protić, op. B.D.] koji piše o Radikalnoj stranci kao o evropskoj stranci, kao o stranci pod uticajem francuskog radikalizma, Klemanso, parlamentarizam.... znate šta – to su isto

legende! I opet se pitam – čekaj, toliki ljudi su po svetu objavljivali radove, ovde je nešto napisano, to ne utiče! Ja mislim da je i za ovu alternativu u toku rata, koju je Olja [Olivera Milosavljević] opisivala, vrlo bitno bilo to da su oni radikale i u ratu, a i posle rata, posle ratova, smatrali nekim incidentom u srpskoj istoriji. Veliki problem je bio dokazati ljudima da je, takva kakva jeste, Narodna radikalna stranka autentična stranka u Srbiji! To je stranka socijalnog egalitarizma – u redu, sad se to promenilo, ali ona to propoveda onim ljudima koji su tu sad gubitnici te netransparentne tranzicije, oni su stranka velikodržavnog projekta, to je stranka koja je išla za stvaranjem Velike Srbije. Taj program je tri puta u jednom veku poražen – vi niste mogli da napravite Veliku Srbiju na kraju Prvog svetskog rata – ipak ste se našli zajedno sa drugima – vi niste mogli da napravite nikakvu Veliku Srbiju u Drugom svetskom ratu, taj projekat je doživeo poraz, vi ste probali to na kraju XX veka, znači, vodili ste četiri rata, to se završilo nekakvim nemuštim porazom – i to je veliki problem – to je ključno pitanje.

Stranka koja se nađe na vlasti, ona će morati da sve ove probleme sa kojima se suočava srpsko društvo – ta socijalna devastacija, taj moralni pad, ta će stranka imati takođe pred sobom. Možda će ona početi oštro, obračunom sa tajkunima, protivnicima itd, ali u nekim unutrašnjim pitanjima će morati da se služi ili pragmatizmom, ili da se osloni na neki pojačani teror da bi se održala. Ali, ključno pitanje za radikalnu stranku, odnosno, za tu mogućnost njene transformacije – da li ona može da se odrekne tog državnog projekta. To je ključno pitanje! Za sada ona ne pokazuje tu tendenciju.

upadica S. BISERKO: Da li to znači da bez jasnog poraza nema, ustvari nema odricanja od projekta?

LATINKA PEROVIĆ: Čekajte, ona to ne pokazuje, ali, postavimo pitanje šta nju može, odnosno, Srbiju, da košta? Pazite – Srbija je jedina zemlja koja je u nesporazumu sa svim svojim susedima, nema zemlje sa kojom nije! Znate, može da bude u

nesporazumu sa jednim susedom – oko manjina, oko graničnog pitanja, oko nekih kulturnih dobara itd, ali vi ste u sukobu sa svim svojim susedima, jer vi, zapravo, ne priznajete taj poraz. Vi mislite da je to odloženo, da ćete se na to vratiti. Da li SRS iz toga može da izađe, ja na to pitanje nemam odgovor. Nemam! Zato što se pokazalo da je većina političkih stranaka varirala taj isti program i to ih je pojelo i ishod majskih izbora će skinuti sa mnogih nacionalističkih stranaka tu evropsku masku, znači, bićemo načisto gde smo politički, šta u Srbiji preovlađuje!

Hoću da kažem da se tu pokazala i pokazuje jedna snažna istorijska inercija, pokazalo se zaista da tu drugih tradicija – kako je govorio Slobodan Jovanović – osim nacionalizma, nema, da je društvo vrlo slabo, tako da su sve to razlozi koji ne govore u prilog mogućnosti da će se ta stranka transformisati. Jedino što se meni čini da može biti produktivno to je – sada kažem Oliveri: ljudi gledaju na društvo kao na laboratorijski materijal, kaže se – dobro, biće tri godine radikali, birači će se nečemu naučiti pa onda neće više glasati za radikale ponovo – ja na to pitanje uvek kažem da ne znam šta posle toga ostaje? Mislim da je srpsko društvo jako istrošeno, shvatam da postoji takav politički sistem, da postoji višepartijski sistem, da su izbori slobodni, da je biračko telo takvo da daje glasove još uvek programu – u suštini – nacionalističkom, ali, ako takva stranka dođe, ako ona po svaku cenu želi da se održi, ako ona želi revandikaciju, ako ona želi da poništi crnogorski referendum, da se vrati u Krajinu, da podeli Kosovo... to znači jedan veliki rat na Balkanu. Da li će njih ta realnost – istraživanja pokazuju da oni imaju dosta mladih ljudi, da se povećava procenat obrazovanih u Radikalnoj stranci, da oni do sada nisu pokazali nikakvu spremnost za raskid sa tom prošlošću, da je njihov šef čovek koji je optužen u Hagu i ovde se potpuno legitimno govori o tome da se s njim razgovara, pregovara, upravlja i da će on biti faktički premijer vlade, dakle, to je jedna atmosfera koju treba uzeti u obzir kad se ozbiljno o tim prognozama razgovara.

SONJA BISERKO: Šta bi ste vi savetovali EU da radi u Srbiji?

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: Mramo da se vratimo na temu – nije ovde problem u radikalima niti u nekoj drugoj stranci, problem je u tome što ovde ne postoji prava alternativa.

SONJA BISERKO: Evropska unija hoće tu da se angažuje, u Srbiji, na dobar ili loš način, svejedno, mi smo tu i moramo da kažemo nešto i o tome, ali – šta u ovom narednom periodu, bez obzira ko pobedi, šta treba da radi EU, jer ona će nešto da radi?

LATINKA PEROVIĆ: Ništa ja ne zameram Evropi, ja sam poslednja koja bi krivicu tražila u bilo kom drugom osim u ovome ovde, to je neko moje profesionalno, etičko, kako god hoćete, načelo i u ličnom i u javnom životu. Ali, mislim da je EU propustila puno stvari da uradi i nije nam na taj način pomogla. Ona je možda mislila – treba biti širok, zatvoriti oči, priznati da je nešto evropska orijentacija, iako je poptuno jasno da je to daleko od evropskih vrednosti, podržati da se to društvo prosto regeneriše materijalno, ono je bilo doživelo slom na kraju XX veka; ali, lično mislim i govorim to na osnovu nekog istorijskog iskustva, da je to svako popuštanje nama, usporilo naše političko sazrevanje. Naravno, Evropa ima u vidu bezbednost i može u jednom trenutku reći: ako ti Srbi hoće tiraniju, neka ih, ali samo neka su mirni i neka ne ratuju.

Mislim da Evropi neće biti lako, pri tome, ja savete ne dajem, ali mislim da bi najveće napore trebalo uložiti da to srpsko društvo, ako postoji, oživi, meni se čini da ono postoji, da postoje neke oaze, da je to nepovezano i taj opresivni način mišljenja, vrlo dobro oseća te poraze. On to polako poništava, pomera urednike, preuzima medije, uzima naučne ustanove ... znači, koliko god je moguće to se mora braniti i mislim da će uopšte, što se nas i Rusije tiče – iako se sada kaže da je važna ekologija, nisu više važna ljudska prava – mi jednostavno nismo savadali to razdoblje ljudske istorije, za nas će ostati važna ljudska prava. I u narednom periodu mislim da će biti vrlo važna.

SONJA BISERKO – *“Lopta” je sad kod nas*

Srbija nikad nije ni prihvatila taj koncept ljudskih prava, ona je tu na samom početku, u tome i jeste razlika između alternative i tog narodnjačkog bloka. Ali, može se na neki način zaključiti da je Evropa duže podilazila Srbiji i da je na neki način izgubila mogućnost uticaja u samoj Srbiji zato što je istrošila taj potencijal. Srbijanska vlada, pre svega premijer Koštunica, je u poslednje dve godine stekao poziciju koja mu dozvoljava ucenjivanje Evrope. To je apsurdna situacija, jer Evropa gotovo moli Srbiju da postane deo evropske porodice, a Srbija se nećka s obzirom da ima ponude i sa druge strane. Ovde se postavlja suštinsko pitanje: da li i kako se može pomoći Srbiji u ovom periodu koji je pred nama, pre svega preko Evropske unije, jer ona ima mandat za Balkan. Znači, kako raditi sa alternativom, bez obzira koliko je mala, ipak postoji. Postoje pre svega ti mladi ljudi koji su takvi kakvi jesu. Mislim da bi bilo dobro napraviti temeljno istraživanje o sistemu vrednosti mladih ljudi, zato što tek na osnovu toga može da se osmisli strategija u radu sa njima. Ta nova generacija mladih ljudi ima drugačiji vrednosni stav, jednostavno se gradi kroz razne situacije – neki obrasci su zasnovani na Kosovu, neki na bombardovanju, neki na ubistvu Zorana Đinđića, znači, to su sve neke tačke na kojima se kristališu i motivišu te nove generacije; jednom rečju, potrebno je razmišljati. Ja mislim da smo mi moralno obavezni da sa što više maštovitosti pomognemo Evropskoj uniji u razumevanju srbijanskog društva kako bi ona što efikasnije pomogla Srbiji. Lopeta je sad kod nas, jer je EU prilično nemoćna, jer nema ključ razumevanja za ovakvu Srbiju. Zato vam i postavljam ova pitanja, jer ona se postavljaju svakodnevno. Ja sam juče razgovarala s jednim strancem, on je zapanjen, bio je ovde devedesetih, i njemu je neverovatno da će se Srbija 11. maja najverovatnije opredeliti za Radikalnu stranku, a zna se šta je ona radila devedesetih. Zna se šta je simbolisala.

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR: Letos je ovde bio jedan nemački socijalni psiholog koji se bavi pitanjem porodičnih sećanja na Drugi svetski rat u Nemačkoj; održao je

tri predavanja u Beogradu, ta predavanja su bila relativno posećena za naše uslove i čuo je veliki broj pitanja. I naknadno, u jednom razgovoru, kad mu je postavljeno pitanje da li bi on kao psiholog mogao da postavi neku dijagnozu u našem društvu, rekao je da ne bi mogao tako nešto da uradi, jer sva pitanja koja su mu postavljena on jednostavno nije razumeo. Ja sam ta pitanja razumela i ja shvatam da je zapravo ceo problem u tome što smo mi jako dugo zatvoreni, razgovaramo međusobno, mi razumemo taj nemušti jezik kojim pričamo, ali mi ne shvatamo da nas više niko ne razume i da mi više nikoga ne razumemo. Ja zaista mislim da je jedini način da se ovde neke stvari pokrenu je da se društvo otvori za dijalog sa ljudima koji imaju drugi ugao posmatranja, drugu perspektivu. Ja čak moram da kažem i ovde, dok vi Sonja niste postavili neka pitanja mi smo svi ovde vodili neke paralelne monologe. Ovde ne postoji dijalog, a dijalog je zapravo preduslov tog nekog otvorenog društva i preduslov tog nekog zaznavanja sopstvene pogreške. Svi smo zatvoreni u nekom svom svetu, ispričamo to što doživljavamo kao svoj problem i uopšte nas ne interesuje kako i na koji način je to doživljeno drugde. Dakle, mislim da bi se organizacijom rasprave koja bi uključila intelektualce iz nekih drugih sredina, iz našeg najbližeg okruženja ili dalje, moglo nešto profilisati, jer mislim da mi više nemamo kapaciteta sami da to sve nosimo.

SONJA BISERKO: Mi smo, pre nego što smo počeli sa ovim panelima, pokušali uključiti i drugu stranu u dijalog, kontaktirali smo sa različitim grupama, ali nisu pristali.

Problem je i kada se srećemo sa ljudima iz susedstva. Dijalog na temu prošlosti nekako loše ide zato što srpska strana strahuje da će se postaviti pitanje odgovornosti i svi pokušaji da se otvori to pitanje su vrlo limitiranog dometa. Svi govore o žrtvama i već se na neki način cementirala teza da su sve strane jednako odgovorne. Relativizacija kao projekat Beograda apsolutno je uspela, tome je dosta doprinela i presuda Međunarodnog suda pravde i mnoge druge presude. Rekla bih sada i knjiga

Karle Del Ponte koja je izraz nezrelosti funkcionera jedne tako važne institucije. Ta knjiga se dotiče još uvek veoma važnih pitanja u našoj javnosti na veoma površan način. U Srbiji se još uvek vodi debata da li je hapšenje Miloševića (Slobodana) bilo legitimno ili ne?! Njena knjiga jasno pokazuje da je Srbija nadigrala Haški tribunal, odnosno Karlu Del Ponte i ona je izraz njene frustracije zbog toga.

LATINKA PEROVIĆ: Tu treba najpre uzeti u obzir neke činjenice. Pazite – u Srbiji 110sto ljudi, čitam nedavno, ima pasoš, od toga 6 odsto koristi taj dokument – to je jedna zatvorenost i to sve treba da uzmemo u obzir. Ta edukacija mladih ljudi, njihov odlazak, to je imalo efekta, jer mi imamo čitave generacije koje su iskopčane iz komunikacije sa svetom. Podržala bih i ovo što je rekla Olga (Manojlović Pintar), da mi nismo kompatibilni sa svetom, sa svojim najbližim okruženjem. Vi iz te zatvorenosti imate neke rezone i vama se može desiti da je neki kosovski lider kompatibilniji sa tim svetom nego neki naš političar. Ja bih podržala tu potrebu za dijalogom, mi nismo dijaloška kultura, mi se tome učimo! Čitala sam Marka Oršolića, nedavno, on čovek kaže : “...Dijalog ili smrt!...”. Ja to isto mislim i za nas – i dijalog među nama, i dijalog sa našim okruženjem i dijalog sa tim svetom. Ono što ja mislim – kako Olja (Olivera Milosavljević) kaže “srpska desnica”, ja to prihvatam kao termin, ja mislim da oni računaju na tu benevolentnost Evrope.

NENAD ILIĆ: Ja sam samo hteo da se nadovežem na onaj deo kada se govorilo o Haškom tribunalu i radikalima. Ako nemamo vladu kohabitacije, a to je nekako naše stanje realnosti, druga opcija su radikali i DSS, toga je svesna Evropa. Nažalost, pošto imam saradnju i sa ljudima iz regiona, neke informacije govore da se Evropa sprema i za tu opciju. To je meni dosta razumljivo, jer Evropa razmišlja o svakoj soluciji kada je reč o Srbiji i interesantno je da mađarska ambasada i Mađari kao susedi, bila je opcija i za Rumuniju, već imaju neke kontakte sa radikalima, pri čemu je jasno da radikali neće promeniti svoj stav; ali, ako se formira takva vlada, jasno je da radikali neće izručiti nikoga Tribunalu, ali ne znači da neće ući u neku

asocijaciju radikalnih partija u Evropi, koje postoje. Oni traže i dalje jačanje tih veza sa centralnom Evropom, verovatno, ako dođu na vlast oni bi napravili tu neku jaku vezu, ali, što je najgore od svega to je pitanje Haga. Ako se Holandija toliko protivila potpisivanju Sporazuma o pridruživanju (SSP) možda sutra, ili danas, radikali, DSS i SPS kažu: “pa, vidite, bila je Karla del Ponte, ona je rekla Mladić, Mladić, Mladić, i sad je došao Bramerc (Serž) i on ne pominje više njega, eto, kada dođemo mi na vlast niko neće ni tražiti Mladića!” A, zamislite situaciju da Evropa sutra vidi takvu jednu vlast, Srbiju koja ne ide ka EU, Srbiju koja ne saraduje sa Haškim tribunalom i u toj nekoj pogrešnoj politici ponudi čak i to jednoj takvoj vladi i onda kažu – eto, mi smo uspeli i to; kao što Koštunica danas kaže – “svi ti koji koji pričaju o Evropi oni nisu potpisivali, a za vreme moje vlade, ja sam prvi ovo, ja sam prvi ono...”! E, to je ta nekomplementarna politika između Evrope i Srbije, ja se toga najviše plašim, zato što unosi pogrešne vrednosti u Srbiji i pogrešne vrednosti u Evropi u percepciji Srbije kao zemlje koja treba da stvori demokratiju.

IVAN KUZMINOVIĆ: Sonja (Biserko) i ja smo bili u mesec i po dana dva puta u Briselu, pre nekoliko dana se završila jedna velika konferencija na kojoj je bilo 450 ljudi i to j nekakav dijalog između civilnog sektora ovog dela sveta, Evrope, zapravo, i EU. Srbija je dobila tamo svoje posebno mesto, a mi već neko vreme trčimo po Briselu, imamo sastanke sa različitim evropskim funkcionerima, gde su nam prišli sa pitanjem: “Šta će biti ako radikali i Koštunica naprave vlast?” I onda sam, tokom tih sastanaka, shvatio, da smo svi mi izgleda upali u jedno stanje, rekao bih, anksioznosti...., mi, najpre, ne znamo šta će se dogoditi 11. maja, to čak možda nije ni važno, jer će proces od 12. maja do formiranja nove vlade trajati jako dugo, to može da traje 6 meseci, ali, ono što je suština jeste ta poruka koju smo mi dobili od evropskih zvaničnika kad je u pitanju projekcija pobeđe radikala i Koštunice – postoji potpuna smirenost na nivou EU kada je ta opcija u pitanju. To će izgledati ovako: Evropska unija godinu-dve dana vršiti monitoring ponašanja te vlade. Evropska unija neće,

formalno gledano, ući u automatsko odbacivanje vlade u kojoj je Tomislav Nikolić premijer ili predsjednik Skupštine, jer bilo kakva kombinacija koja, verovatno, isključuje Šešelja, za Evropsku uniju, jeste prihvatljiva. Šta to zapravo znači? Srbija će biti na nekoj vrsti "leda" godinu-dve, Evropska unija neće prekinuti pomoć Srbiji, dakle, neće se urušiti ekonomski sistem, biće penzija, ali neće biti investicija, neće biti napretka; ali, ono što je najstrašnije, jeste to da mi sedimo ovde napeti od ideje da radikali naprave vlast, pri čemu ne znamo da li će se to zapravo i dogoditi dobro, nismo možda baš svi napeti, ali mnogo nas je napeto, ali ispostavlja se da je ta anksioznost potpuno nepotrebna. Možda bi trebalo da gledamo kako evropski zvaničnici to doista lako, iz Brisela, opušteno posmatraju, ali hoću reći da nije smak sveta ni ta vlast radikala to je demokratski odraz političke situacije u Srbiji. Eto, to je demokratija, i to je demokratija!

